

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

2024 - 9 (18)

**İKTİSADİ
VE İDARİ
BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN: 2651 - 3943
e-ISSN: 2757 - 8941

yyuibfdergi@gmail.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyyuiibfd>

EDİTÖR

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze SEVİMLİ ÖRGÜN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir GÜMÜŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız ATMACA - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kübra BAĞCI - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sercan YAVAN – Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

SEKRETERYA

Arş. Gör. Nur Sena GÜNGÖR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KIYMAZ - Rollins College – ABD
Prof. Dr. Francesco Pastore - University of Campani - Italy
Prof. Dr. Ferit İZCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Shawki FARAG - The American University in Cairo - Mısır
Prof. Dr. Olga NOSOVA - University of Kharkov Institute Banking Affairs - Ukraine
Prof. Dr. Reis MULITA - Universiteti Marin Barleti - Albania
Prof. Dr. Mehmet DEMİR - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Neda PETROSKA ANGELOSKA - Ss. Cyril ve Methodius University - Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA - Avrasya Milli Üniversitesi – Kazakistan
Doç. Dr. Abdullah EROL - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KARAASLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. A. Argun AKDOĞAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. A. Menaf TURAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ELMAS - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem GÜL - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Engin ÖNER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan TURAL - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAYLI - Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail CERİTLİ - Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mete YILDIZ - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat BASKICI - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Örsan Ö.AKBULUT - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Semra KARACAER - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

- Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN – Mardin Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ÇALIK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bulut DÜLEK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK – Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin GÜVEN Bolu Abant - İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Başak ÇAKAR DALGIÇ - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Can Umut ÇİNER - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM - Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Hanifi VAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU - Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi
Doç. Dr. Nazım KARTAL - Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan ZENGİN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevcan DEMİR ATALAY - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Şekip YAZGAN - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER – Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Uğur SADIÖĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asena BOZTAŞ - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora AÇAN - Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem DEMİR - Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMEÑOĞLU KÖSE - Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elvan AKTÜRK HAYAT - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lütfi YALÇIN - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur SADIOĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Dr. Yahya MENDİ – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Çetin GÖRÜR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

Dr. Necati ERDOĞAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Erhan VICİL- Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DEMİRALP – Harran Üniversitesi
Dr. Güven YARIMBATMAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Özge ONAY – Loughborough University
Dr. Ömer Faruk DEMİR – Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat ÇALIŞ – Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal SOLAK – Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özge ERSEZER – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Uğur ERDEM – Bağımsız Araştırmacı
Dr. Süleyman Azad TUNÇER – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Yahya MENDİ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Hamza KAYA – Bağımsız Araştırmacı
Dr. Öğr. Görevlisi Mehmet Nedim UYGUR – Şırnak Üniversitesi
Doç. Dr. Haydar KARADAĞ – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziyad ÇELİK – Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zülküf ÇEVİK – Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARAKİRAZ – Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan KONAT – Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Esra CANPOLAT GÖKÇE – İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EROĞLU – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra GÜLER- Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Emre DENİŞ- Hakkâri Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Alper KASIMOĞLU – Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem ŞEHİTOĞLU – Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Serdar İNAN – Şırnak Üniversitesi
Dr. Nilgün KÖKSALAN – Bağımsız Araştırmacı

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2024 – 9 (18)

İNDEKS BİLGİSİ

2024 – 9 (18)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SÖBIAD

BASE
Bielefeld Academic Search Engine

Google Akademik

DRJI

EDİTÖRDEN...

Değerli Okurlarımız, 2024 yılının son sayısında bulunan çalışmalardan sadece on üç çalışma sırasıyla sekreteryaya, ön kontrol (editör aşaması) ve hakem değerlendirmesi olmak üzere çeşitli kontrollerden geçerek son halini almış ve bu sayıda yayınlanmaya uygun görülmüşlerdir. Bu sayıda çalışmasına yer verilmeyen yazarlarımızın dergi şablonuna uygun olarak hazırladıkları çalışmalarını tekrar beklediğimizi belirtmek isteriz. Ayrıca bu sayıda bizlere öz veri ile çalışmalarını değerlendirmek suretiyle destek olan hocalarımıza teşekkür ederiz. Bu duygu ve düşüncelerle dergimizin 2025 sayılarında görüşmeyi umut ettiğimizi belirterek notumuzu bitiriyoruz. Nice Yıllara...

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Gamze SEVİMLİ ÖRGÜN

Editörler

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mehmet Zeki SEÇMEN, Sait PATİR

Araştırma Makalesi / Research Article

YAPAY SİNİR AĞLARI İLE TALEP TAHMİNİ: TÜRKİYE'DEKİ OTOMOBİL SEKTÖRÜNDE
BİR UYGULAMA

DEMAND FORECASTING WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS: AN APPLICATION
IN THE AUTOMOBILE INDUSTRY IN TURKEY

148-169

Nuri DEMİR

Araştırma Makalesi / Research Article

SUÇLA MÜCADELEDE SAVCILIK KURUMUNUN ROLÜ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OVER THE ROLE OF PROSECUTOR WITHIN THE FIGHT
AGAINST CRIME

170-190

Servet KAPÇAK

Araştırma Makalesi / Research Article

GÖÇ VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP ARDL YAKLAŞIMI

THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND ECOLOGICAL FOOTPRINT:
BOOTSTRAP ARDL APPROACH

191-205

Emine Zehra TURAN, Ebru AYHAN

Araştırma Makalesi / Research Article

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YAŞAM TATMİNLERİNE OLAN
ETKİSİNDE YAŞAM BOYU ÖĞRENMENİN ARACI ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF LIFELONG LEARNING IN THE EFFECT OF UNIVERSITY
STUDENTS' PERSONALITY CHARACTERISTICS ON LIFE SATISFACTION

206-228

Başak ÖZDEMİR, İbrahim AYDIN

Araştırma Makalesi / Research Article

THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON BRAND LOVE AND BRAND EQUITY
HİZMET KALİTESİNİN MARKA AŞKI VE MARKA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

229-241

Zafer YILDIRIM, Turgay YILDIRIM, Ali Aydın URUL

Araştırma Makalesi / Research Article

THE ROLE OF GREEN MARKETING IN ACHIEVING SUSTAINABLE COMPETITIVE
ADVANTAGE: A THEORETICAL STUDY
SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET AVANTAJI ELDE ETMEDE YEŞİL PAZARLAMANIN ROLÜ:
TEORİK BİR ÇALIŞMA

242-259

Mustafa ŞİT

Araştırma Makalesi / Research Article

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNİN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİ: TALEP VE ARZ
YÖNLÜ DEĞERLENDİRME
THE EFFECTS OF COVID 19 PANDEMIC TERM ON TURKISH TOURISM: EVALUATION
ON DEMAND AND SUPPLY SIDES

260-276

Tuba DEMİRBAĞ, Abdulkadir GÜMÜŞ

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ: BİR UYGULAMA
THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL COMMUNICATION ON ORGANIZATIONAL
COMMITMENT: AN APPLICATION

277-290

Ahmet DEMİRALP

Araştırma Makalesi / Research Article

ASKERİ HARCAMALAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: İSRAİL ÖRNEĞİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN MILITARY EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH:
THE CASE OF ISRAEL

291-304

İrfan KALAYCI, Mehmet KAYA

Araştırma Makalesi / Research Article

BOUNDARIES OF BORDER TRADE IN ECONOMIC POLICY
EKONOMİ POLİTİKASINDA SINIR TİCARETİNİN SINIRLARI

305-319

Yakup ÜLKER, Seda EKER

Araştırma Makalesi / Research Article

DİJİTALLEŞME UYGULAMALARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF THE EFFECTS OF DIGITALIZATION APPLICATIONS ON THE
ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM

320-345

Esin İPEK, Erkan ARSLAN, Ali ÇİÇEK

Araştırma Makalesi / Research Article

SURİYELİLERİN SOSYAL ENTEGRASYONU ÜZERİNE BİR İNCELEME: ANKARA’NIN
ALTINDAĞ İLÇESİ ÖRNEĞİ

A STUDY ON THE SOCIAL INTEGRATION OF SYRIANS: THE CASE OF ALTINDAG
DISTRICT IN ANKARA

346-367

Şakir İŞLEYEN, Ribwar SAEED HUSSEIN

Araştırma Makalesi / Research Article

THE IMPACT OF EMPLOYMENT IN SELECTED SECTORS ON ECONOMIC
ROWTH: THE CASE OF IRAQ
SEÇİLİ SEKTÖRLERDEKİ İSTİHDAMIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: IRAK
ÖRNEĞİ

368-392

YAPAY SİNİR AĞLARI İLE TALEP TAHMİNİ: TÜRKİYE'DEKİ OTOMOBİL SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA*

Mehmet Zeki SEÇMEN¹

Sait PATIR²

Öz

Bu çalışmada, yapay sinir ağları kullanarak yeni bir tahmin modeli geliştirilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de otomobil üretip en çok otomobil satan 6 firmanın (OYAK Renault, Tofaş, Toyota, Ford, Honda ve Hyundai) 2014-2024 yılları arasındaki aylık satış verileri kullanılarak Çoklu Regresyon Analizi, NARX modeli ve yapay sinir ağı modeli ile satış tahmini yapılmıştır. Tahmin modellerinin geliştirilmesinde otomobil talebi üzerine etkisi olduğu düşünülen bağımsız değişkenler Brent Petrol Fiyatı, Dolar Kuru, Taşıt Kredi Faizleri, TÜFE, Araç Alım Düzeyi, Otomobil Üretim Âdeti, bağımlı değişken ise yani çıktı değeri 6 firmanın toplam otomobil satış âdeti olarak belirlenmiştir. Önerilen modelin, test seviyesindeki performansı MSE=0.021, MAPE=% 11.66'dir. Bu sonuçlar karşılaştırılan diğer iki modelden otomobil satış talebini tahmin etmede diğerlerinden daha güçlü olduğunu göstermektedir. Önerilen modelin eğitim ve test aşamasından sonra Ocak 2024 ile Aralık 2024 arasındaki 12 aylık otomobil talep tahmini yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yapay Sinir Ağları, Otomobil Talep Tahmini

Jel Kodları : C40, C45, C51

DEMAND FORECASTING WITH ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS: AN APPLICATION IN THE AUTOMOBILE INDUSTRY IN TURKEY

Abstract

In this study, a new prediction model was developed using artificial neural networks. In the study, sales prediction was made with Multiple Regression Analysis, NARX model and artificial neural network model, using the monthly sales data of the 6 companies (OYAK Renault, Tofaş, Toyota, Ford, Honda and Hyundai) that produce

* "Bu çalışma YAPAY SİNİR AĞLARI İLE TALEP TAHMİNİ: TÜRKİYE'DEKİ OTOMOBİL SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA isimli doktora tezinden üretilmiştir".

¹ Sorumlu yazar Bilgisayar İşletmeni, Bingöl Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, E-posta: m.zeki12@hotmail.com, [ORCID: 0000-0002-7664-4916](https://orcid.org/0000-0002-7664-4916)

² Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: spatir@bingol.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-1592-1094](https://orcid.org/0000-0002-1592-1094)

Atf: Seçmen, M.Z., & Patır, S. (2024). Yapay sinir ağları ile talep tahmini: türkiye'deki otomobil sektöründe bir uygulama, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 148-169.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1485384

and sell the most automobiles in Turkey between 2014 and 2024. In the development of forecast models, the independent variables that are thought to have an impact on automobile demand were determined as Brent Oil Price, Dollar Exchange Rate, Vehicle Loan Interest Rates, CPI, Vehicle Purchase Level, Number of Automobile Production, and the dependent variable, that is, the output value, was determined as the total number of automobile sales of 6 companies. The performance of the proposed model at the test level is $MSE = 0.021$, $MAPE = \% 11.66$. These results show that it is more powerful in predicting automobile sales demand than the other two compared models. After the training and testing phase of the proposed model, 12-month automobile demand forecast between January 2024 and December 2024 was made.

Keywords: Artificial Intelligence, Artificial Neural Networks, Automobile Demand Forecasting

Jel Classification : C40,C45,C51

GİRİŞ

Bir otomobil firmasının gelecekteki ihtiyaçları karşılayacak tesislerini ve altyapısını planlamak için, otomobil talebinin düzeyini tahmin etmek önemlidir. İşletmeler gelecekteki belirsizlikler fazla olduğundan ihtiyaç duyacakları talebi zamanında hazırlama gereksinimi duyarlar. Piyasayı gerçek anlamda çözümleyen ve talep tahminini gerçeğe yakın önemsiz hatayla tahmin eden işletmeler, yarışın arttığı ve ürün ömürlerinin azaldığı günümüz şartlarında, faaliyetlerini en iyi şekilde dizayn etme imkânına ulaşacaklardır. İşletmelerin gelecekte her seviyede alacakları idari kararlar, yaptıkları tahminle de ilgilidir (Yücesoy, 2011). İşletmelerin gelecekte daha kesin ve daha az hatayla tahminde bulunma ihtiyacı, rekabet ortamında gerçekleşen dolu dizgin değişimlerle artış göstermektedir. İşletmelerin bu ihtiyacını hedef ve süre etkenine göre giderecek değişik talep tahmin yöntemleri bulunmaktadır. Talep tahmininde kullanılan yöntemler esas olarak “nitel yöntemler” ve “nicel yöntemler” olmak üzere ikiye ayrılır (Eski, 2006). Nitel yöntemler, çoğunlukla kişisel deneyimlere, uzman görüşlere ve çözümlenmelere dayanır. Nicel yöntemler ise, sonuç çıkarmak için verileri yöntemli bir biçimde sayı olarak belirtme ve kuşkulardan uzak verilere dayanan yöntemlerdir. Pratikte, işletmeler genellikle bu iki yöntemi bir arada kullanır ve karma bir tahminleme yaklaşımı benimserler (Heizer ve Render, 2004).

Son zamanlarda yapay zekâ tabanlı yöntemlerin gelişmesiyle, klasik tahmin yöntemlerine kıyasla daha gerçekçi tahminler yapılabildiği gözlemlenmektedir. Özellikle yapay sinir ağları, tahminleme alanında sıkça kullanılan bir yapay zekâ yöntemidir. Yapay sinir ağları, istatistiksel verileri kullanarak nicel yöntemlerle benzer şekilde tahmin yapabilirken, aynı zamanda faktörler arasındaki ilişkileri ve derecelerini öğrenme yeteneğiyle nitel yöntemlere benzerlik gösterir. Bu nedenle, yapay sinir ağları son zamanlarda talep tahmini için etkin bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Sarı, 2006).

Talep tahminine başlamadan önce işletmenin mevcut durumu, hangi ürünleri ürettiği, hangi çevre ortamında yer aldığı, rekabet ettiği işletmelerdeki konumu, gelecekte olmak istediği yer, fiyat ve talep ilişkisi, ekonomik değişimler, endüstriyel değişimler, teknolojik ilerlemeler, sosyal değişimler, ulusal ve uluslararası yönelimler gibi talebi etkileyen etkenler tespit edilmelidir (Bolt, 1994). Kesin ve doğru

bir şekilde tahmin yapmak, işletmelerin hammadde tedarikini ve lojistik süreçlerini optimize etmelerine yardımcı olabilir. Doğru tahminler, işletmelerin ihtiyaç duydukları hammaddeleri doğru zamanda ve miktarda temin etmelerini sağlayarak maliyetlerini azaltabilir. Ayrıca, taşıma birimleri için uzun vadeli anlaşmalar yaparak maliyetlerini düşürebilirler. Ancak, bu tür anlaşmaların gerçekleştirilmesi, talebin doğru bir şekilde kestirilebilmesine bağlıdır. İyi bir tahmin aynı zamanda işletmenin stok düzeyini belirlemede de önemli bir rol oynar. Eğer tahminler doğru yapılmışsa, işletmeler gereksiz stok birikimlerinden kaçınarak maliyetlerini düşürebilirler. Ayrıca, tahminin doğruluğu beklenen seviyede değilse, işletmeler güvenlik stokları oluşturarak operasyonlarını sürdürebilirler. Bu, ani talep artışları veya tedarik zinciri kesintileri gibi beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı olmalarını sağlar. (Moon vd., 2003).

Talep tahmini işletmeler için oldukça kritik bir konudur. Doğru talep tahmini, işletmelerin ihtiyaç duyacakları hammadde miktarının doğru bir şekilde planlanmasına olanak sağlar. Bu sayede gereksiz stoklar oluşması ya da hammadde kıtlığı yaşanması önlenir. İşletmeler, ellerinde bulundurmaları gereken stok miktarını belirleyebilir. Fazla stok tutmak maliyetleri artırırken, yetersiz stok da müşteri taleplerinin karşılanamamasına neden olur. Doğru talep tahmini, işletmelerin finansal ihtiyaçlarını daha iyi planlamasına yardımcı olur. Böylece gereksiz borçlanma ya da likidite sıkıntısı yaşanması önlenir. Beklenen talebe göre, işletmeler gerekli personel sayısını ve niteliğini önceden belirleyebilir. Bu da işgücü planlamasına ve maliyetlerin kontrol altında tutulmasına katkı sağlar. Talep tahmini, yeni yatırım kararlarının alınmasında da önemli rol oynar. İşletmeler, gelecekteki talebi doğru tahmin ederek, doğru yer ve zamanda yatırım yapabilirler. Talep tahmini, işletmelerin müşteri ihtiyaçlarını daha iyi anlamasına ve yeni ürün/hizmet geliştirme süreçlerini daha etkili yönetmesine yardımcı olur (Brown vd., 2005).

Günümüzde teknoloji alanında yaşanan hızlı değişim ve inovasyon, yapay zekânın toplum içerisindeki öneminin giderek artmasına neden olmaktadır. Forbes'in 2018 yılı sonunda yayınladığı rapora göre, işletmelerin %44'ü tekrar eden işleri yapay zekâyâ devrederek bilgi işçilerini güçlendirme çabası içindedir. İrlandalı ünlü yönetim danışmanlık şirketi Accenture, yapay zekâ uygulamalarını ilk kez faaliyetlerinde kullanma kararı alan organizasyonların, yapay zekâ ve insan-makine işbirliği stratejilerini benimseyerek, 2019–2022 yılları arasında gelirlerini %38'e kadar, istihdamlarını ise %10'a kadar artırmabileceklerini vurgulamaktadır. Bu bilgiler ışığında, yapay zekâ çağında işletmelerin başarısının insanların ve makinelerin işbirliğine bağlı hale geldiğini söyleyebiliriz. Yapay zekâ kullanan işletmelerde, kendini yöneten ekiplerin ortaya çıkması, dağıtılmış sorumluluk ve yerinden örgütsel yapıların iş akışlarını mekândan bağımsız hale getirmesi gibi yeni olanaklar sunulmaktadır. Yapay zekânın işletmelerde henüz yüksek seviyelerde kullanılmamasına rağmen, karar verme süreçlerinde isabetli ve güvenilir tahminlerde bulunma yeteneği, işletmeler için oldukça ilgi çekicidir. Yeni teknolojiler, çeşitli sektörlerde, yakın zamana kadar farkında bile olmadıkları değişkenlerin etkisinde

kalacaklarının habercisidir. Verimliliğin teknolojik gelişmeler sayesinde, toplum ve birey bütünleşmesi ile artacağını vurgulamaktadır (Arslan, 2019).

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de otomobil üretip en çok otomobil satan 6 firmanın (OYAK Renault, Tofaş, Toyota, Ford, Honda ve Hyundai) 2014-2024 yılları arasındaki aylık satış verileri kullanılarak yapay sinir ağı modeli ile Ocak 2024 ile Aralık 2024 arasındaki 12 aylık talep tahmini yapmaktır.

Çalışmada, Türkiye'deki otomobil satış miktarı, Çoklu Regresyon Analizi, NARX modeli ve YSA (Yapay Sinir Ağları) tahmin modelleriyle yapılarak YSA modelinin talep tahmininde diğer iki yöntemden daha başarılı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

1. YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâ, bilgisayarların hesaplama ve problem çözme yeteneklerini insan benzeri şekilde uygulayan ve insanın bilişsel yeteneklerini taklit eden bir bilim dalıdır. Bu teknoloji, insanların düşünme, algılama, yorumlama ve karar verme gibi yeteneklerini modelleyen bir dizi algoritmayı içerir. Bu sayede, yapay zekâ sistemleri karmaşık verileri işleyebilir, örüntüleri tanımlayabilir ve kararlar alabilir (Sagiroglu vd., 2003).

İşletmeler, rekabetin arttığı ve globalleşen dünyada müşterilere kaliteli ürünleri düşük maliyetlerle sunarak daha fazla kazanç elde etme amacıyla çalışmaktadır. Bu süreçte, yapay zekâ gibi teknolojilerin önemi giderek artmaktadır. İnsan beyninin çalışma sistemi üzerine yapılan araştırmalar, yapay zekâ kavramının doğuşuna yol açmıştır. Yapay zekâ, insan benzeri düşünme yeteneklerini taklit ederek, büyük veri setlerini analiz edebilme, örüntüleri tanımlama ve hızlı kararlar alma gibi yetenekler sağlar. Yapay zekâ teknolojisi, büyük veri setlerini hızlı bir şekilde analiz ederek örüntüleri tanımlayabilir ve insanlardan daha hızlı ve doğru sonuçlar üretebilir. Bu, işletmelerin müşteri hizmetlerini iyileştirmesine yardımcı olurken aynı zamanda zamandan da tasarruf sağlar. Yapay zekâ, bilgisayarların insan benzeri bilişsel yeteneklerini taklit eden ve problem çözme kabiliyetini mekanik olarak uygulayan bir bilim dalıdır. Bu teknoloji sayesinde işletmeler, karmaşık veri setlerini daha etkili bir şekilde analiz edebilir, trendleri belirleyebilir ve stratejik kararlar alabilirler. Sonuç olarak, yapay zekâ, işletmelerin verimliliğini artırırken rekabet avantajı elde etmelerine de yardımcı olur (Kesici ve Yıldız, 2016).

2. YAPAY SİNİR AĞLARI

1943 yılında sinir hekimi Warren McCulloch ve matematikçi Walter Pitts tarafından yayımlanan "Sinir Aktivitesinde Düşüncelere Ait Bir Mantıksal Hesap" adlı makale ile ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma, biyolojik nöronların çalışma prensiplerine dayanan ve onların davranışlarını matematiksel olarak modelleyen ilk girişimdir. McCulloch ve Pitts, bu makalelerinde, nöronların birbirlerine bağlanma şekilleriyle karmaşık mantıksal işlemleri gerçekleştirebileceğini ve bu sayede bilişsel

işlevlerin modellenebileceğini göstermişlerdir. Bu model, yapay sinir ağlarının temelini oluşturmuş ve ilerleyen yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar için önemli bir referans noktası olmuştur (Öztürk ve Şahin, 2018).

Yapay sinir ağları, büyük veri setleri üzerinde etkili ve karmaşık problemleri çözmeye başarılı bir şekilde kullanılmaktadır. Gelişmiş donanım ve yazılım teknolojileri sayesinde yapay sinir ağları, ses tanıma, görüntü işleme, oyun stratejileri ve diğer alanlarda önemli başarılar elde etmektedir. (Pirim, 2006)

Yapay sinir ağları, insan beynindeki sinir ağlarını taklit eden bilgisayar programlarıdır. Bu sistemler, paralel bilgi işleme sistemleri olarak düşünülebilir. Yapay sinir ağları, ilgili olaya ait örnekler üzerinde eğitilerek çalışır. Bu eğitim süreci, örneklerden elde edilen bilgilerle çeşitli genelleştirmeler yapmayı ve daha önce karşılaşılmamış ya da belirli özellikleri tanımlanmamış olaylara çözümler üretmeyi mümkün kılar (Elmas, 2018).

Yapay sinir ağları, insan beynine özgü özellikleri taklit ederek yeni bilgileri oluşturma, keşfetme ve öğrenme gibi yetenekleri otomatik olarak gerçekleştirmeyi amaçlayan bilgisayar sistemleridir (Öztemel, 2006, s. 29).

Yapay Sinir Ağları, talep tahmininde giderek daha fazla popülerlik kazanıyor. Bu teknoloji, sayısal verilerle hesaplama yapma, bilgi depolama, verilen örneklerden problem öğrenme, geçmiş verileri kullanarak tahmin yapma ve önceki deneyimlerden öğrendiklerini yeni durumlara uygulama gibi özelliklere sahiptir. Yapay sinir ağları, geniş bir uygulama yelpazesine sahip çok yönlü bir teknolojidir. Finans, mühendislik, tıp ve üretim gibi birçok alanda kullanılabilirler. Yapay sinir ağları, sınıflandırma, tahmin, veri yorumlama ve veri süzme gibi çeşitli problemlere uygulanabilir. Bu esneklik, yapay sinir ağlarının geniş bir kullanım alanına sahip olmasını sağlar ve birçok endüstride fayda sağlayabilir (Yılmaz, 2019). Bu sistemlerin en önemli avantajı, karmaşık veri birimlerini öğrenmek için gelişmiş hesaplama ve eğitim tekniklerinden yararlanmalarındır. Yapay sinir ağları, geçmiş verilerden öğrenerek sorunları tanımlar ve matematiksel algoritmalar oluşturarak gelecekle ilgili tahminlerde bulunabilirler. (Hu, 2002, s.74).

Son yıllarda YSA ile yapılan çalışmalara bakıldığında Değirmenci ve Papuçcu (2016) Türkiye'ye ait 5 yıllık günlük olarak alınmış CDS primlerini, aynı döneme ait menkul kıymet borsa endeksi kapanış değeri ile karşılaştırmışlardır. Çalışmada NARX modelini güçlü bir tahmin modeli olarak belirlemişlerdir.

Karaatlı, Demirci ve Baykaldı (2021) özel sektör yatırım kararları üzerinde belirleyici bir etkisi olan ticari kredi faiz oranlarının YSA NARX ve VAR modeli ile yapılan öngörü çalışmasının performansını karşılaştırmışlardır. YSA NARX modelinin VAR modeline göre oldukça iyi sonuçlar verdiğini bulmuşlardır.

Yıldırım ve Karaatlı (2022) YSA NARX modeli ile 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ait elma üretim miktarlarını tahmin ederek YSA NARX Modelinin elma üretim miktarı öngörüsünde kullanılabileceği göstermişlerdir.

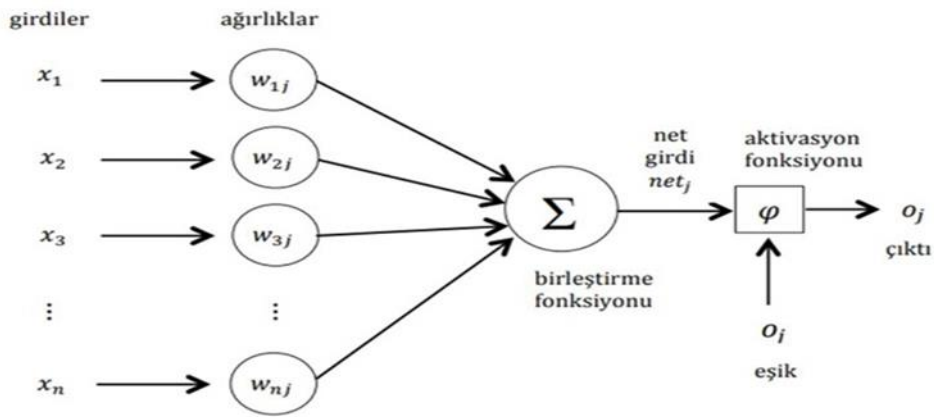
Ünal (2024) NARX YSA modeli ile Safranbolu turist sayı analizinde NARX YSA modelinin yüksek ve etkili bir performans gösterdiğini saptamıştır.

2.1. Yapay Sinir Ağlarının Yapısı

Yapay sinir ağları, insan beynindeki sinir hücrelerinin işleyişine benzer bir şekilde çalışır. Günlük hayatta algılanması gereken bir olay, sinir hücrelerine sinyal olarak iletilir. Sinir hücreleri bu sinyalleri işleyerek bir eylem gerçekleştirirler. Yapay Sinir Ağları, bu sinir hücrelerinin işleyişini taklit ederek öğrenmeyi gerçekleştirir ve veriler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarır (Öztemel, 2006).

Yapay Sinir Ağları, dışarıdan aldığı verileri işleyerek öğrenme sürecini gerçekleştirir ve bu veriler arasındaki ilişkileri belirlemek için öğrendiği bilgileri hafızada tutar. Aşağıdaki Şekil 1'de Yapay Sinir Ağı hücresinin yapısı gösterilmiştir. Yapay Sinir Ağı hücresi, girdi verilerini toplar ve bir aktivasyon fonksiyonu kullanarak çıktı üretir. Bu çıktı, dış dünyaya sunulabileceği gibi başka bir sinir hücresine girdi olarak da kullanılabilir (Aktaş vd., 2003).

Şekil 1. Yapay Sinir Hücresinin Yapısı (Fırat ve Güngör, 2004)

Yapay Sinir Ağı hücresi yapısı biyolojik sinir ağlarının hücre yapısına benzer şekilde beş elemandan oluşmaktadır. Bunlar yukarıda Şekil 1'de görüldüğü gibi girdiler, ağırlıklar, toplama fonksiyonu (birleştirme fonksiyonu), aktivasyon fonksiyonu ve çıkışlardır.

2.2. Yapay Sinir Ağlarının Performans Ölçütlerinin Belirlenmesi

Yapay Sinir Ağı modellerinin performansını ölçmek için farklı kriterler bulunmasına rağmen, en önemli performans ölçütü genellikle ağı eğitim sonrası tahmin doğruluğudur. Gerçek değerlerle modelden elde edilen değerler arasındaki fark, hata olarak kabul edilir ve bu hata değeri ne kadar küçükse, model o kadar tercih edilir. (Huang ve Shih, 2003; Al-Hamadi ve Soliman, 2004; Hamzaçebi, 2011) Çok kullanılan doğruluk ölçütleri aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Yapay Sinir Ağı Performans Ölçütleri (Zhang vd., 1998)

Performans Ölçütü	Matematiksel İfadesi
Ortalama Mutlak Sapma (The Mean Absolute Deviation- MAD)	$Y_t =$ Gerçek Değer $F_t =$ Elde Edilen Çıktı Değeri olmak üzere, $MAD = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n Y_t - F_t $
Hata Kareler Ortalaması (Mean Squared Error-MSE)	$MSE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (Y_t - F_t)^2$
Hata Kareler Toplamı (Sum Squared Error-SSE)	$SSE = \sum_{t=1}^n (Y_t - F_t)^2$
Kök Ortalama Kare Hata (Root Mean Squared Error-RMSE)	$RMSE = \sqrt{MSE}$
Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi (Mean Absolute Percentage Error-MAPE)	$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \left \frac{Y_t - F_t}{Y_t} \right \times 100$

MSE, ortalama kare hatası anlamına gelir ve tahmin modellerinin doğruluğunu değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir ölçüttür. MSE, tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki farkların karesinin ortalamasını alarak hesaplanır. MSE, ve RMSE birer hata ölçüsü olması nedeniyle düşük sonuçlar, yüksek performansı gösteren ölçülerdir (Wang ve Xu, 2004).

Ortalama Mutlak Sapma (MAD): Modelin tahminlerinin gerçek değerlerden ortalama olarak ne kadar sapma gösterdiğini ölçer.

Hata Kareler Ortalaması (MSE): Modelin tahminlerinin gerçek değerlerden sapmalarının karelerinin ortalama değeridir. Bu değer ne kadar düşükse, modelin tahminlerinin gerçek değerlere ne kadar yakın olduğunu gösterir.

Hata Kareler Toplamı (SSE): Modelin tahminlerinin gerçek değerlerden sapmalarının karelerinin toplamıdır. Bu da modelin ne kadar iyi uyum sağladığını ölçer. Daha düşük bir SSE, modelin daha iyi uyum sağladığı anlamına gelir.

Kök Ortalama Kare Hata (RMSE): MSE'nin kareköküdür. Gerçek değerler ile tahmin edilen değerler arasındaki ortalama sapmanın bir ölçüsüdür.

Ortalama Mutlak Hata Yüzdesi (MAPE): Modelin tahminlerinin gerçek değerlerden ortalama olarak yüzde kaç oranında sapma gösterdiğini ölçer.

Düşük MAD, MSE, SSE, RMSE ve MAPE değerleri, modelin daha iyi performans gösterdiğini gösterir. Ancak, bu ölçütlerin tek başına değerlendirilmesi yerine, birlikte değerlendirilmesi tavsiye edilir.

3. UYGULAMA

Türkiye'de otomobil üretip en çok satışı yapan 6 firmanın (OYAK Renault, Tofaş, Toyota, Ford, Honda ve Hyundai) 01.01.2014-31.12.2023 yılları arasındaki 120 aylık satış verisinden Octave Programı ile ÇRA (Çoklu Regresyon Analizi), NARX ve YSA Modeliyle tahmin gerçekleştirilmiş ve performansları karşılaştırılmıştır.

3.1. Veri Setinin Hazırlanması

Uygulamada kullanılmak üzere seçilen ve otomobil talebi üzerinde etkisi olduğu düşünülen bağımsız değişkenler şunlardır:

- Brent Petrol Fiyatı
- Dolar/TL Kuru
- Taşıt Kredi Faiz Oranları
- TÜFE
- Araç Satın Alım Düzeyi
- Otomobil Üretim Adeti (Türkiye'de otomobil üretip en çok satışı yapan 6 firmanın OYAK Renault, Tofaş, Toyota, Ford, Honda ve Hyundai)

Uygulamanın bağımlı değişkeni, yani hedeflenen değer ise Türkiye'de en çok otomobil üretimi yapan 6 firmanın,

- Toplam Otomobil Satış Adeti olarak belirlenmiştir.

Otomobil satışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi aşamasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yıllık yayınlamış olduğu Otomotiv Sektör Raporlarına başvurulmuştur (ODMD, 2023). Uygulamada kullanılan bu verilerin tamamı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından alınan verilerden derlenmiş ve uygulamada kullanılmıştır (TCMB, 2023).

3.2. Tahmin Modellerin Kurulması

Tahmin modellerinin algoritmasını oluşturulabilmek için, verileri belirli bir aralığa yeniden ölçeklendirmek gerekmektedir. Çünkü farklı ölçeklerde değişkenler içeren veri setlerinde, makine öğrenmesi algoritmalarının daha iyi performans göstermesine yardımcı olur. Gerçek veriler model kurulmadan önce normalizasyon olarak en çok kullanılan aşağıdaki Min-Max normalizasyon Formül (1) ile verileri 0 ile 1 arasında bir aralığa ölçeklendirir. Bu yöntem, özellikle verilerdeki en düşük ve en

yüksek değerler arasında büyük farklılıklar olduğunda etkilidir. Formül 1 ile Octave programında tüm veriler [0, 1] aralığında normalize edilmiş ve programa aktarılmıştır (Söylemez, 2020).

x_i girdi değişkeni olmak üzere;

$$x'_i = \frac{x_i - \min(x_i)}{\max(x_i) - \min(x_i)} \quad (1)$$

3.2.1. CRA Modelinin Uygulaması

Çoklu regresyon analizi, istatistiksel bir yöntem olup bir bağımlı değişkenin birden fazla bağımsız değişkenle ilişkisini incelemek için kullanılır. Bu analiz, bağımlı değişkenin değerini, bağımsız değişkenler değerlerine bağlı olarak tahmin etmeye çalışır. (Ulgen, 2024). Çoklu regresyon analizinde, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade eden bir denklem oluşturulur. Bu denklem, bağımsız değişkenlerin katsayılarıyla çarpılarak bağımlı değişkenin tahmini değeri elde edilir. Bu yöntem, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini nicel olarak ölçmek için kullanışlıdır. (Hocaoğlu, vd. 2015). CRA modelinin matematiksel gösterimi aşağıda Formül 2'de gösterilmiştir.

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \varepsilon \quad (2)$$

Bu formülde,

y_i = Bağımlı Değişkeni

β_0 = Sabit Katsayısı

ε = Hata Terimini

x_n = Bağımsız Değişkenleri

$\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ = Değişken Katsayıları ifade etmektedir.

Octave programında çoklu regresyon modeli uygulandığında modelin vermiş olduğu katsayı değerleri aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çoklu Regresyon Analizi Modelinde Tahmin Edilen Katsayı Değerleri

	Estimate (Tahmin)	SE (Standart Hata)	tStat (t istatistiği)	pValue (p değeri)
Intercept (Sabit Katsayı)	0.17	0.07	2.39	0.01
X₁ (Brent Petrol)	-0.11	0.08	-1.36	0.17
X₂ (Dolar/TL)	-0.79	0.73	-1.09	0.27
X₃ (Taşıt Faiz Oranları)	-0.66	0.12	-5.17	0.10e-4
X₄ (Araç Satın Alma Düzeyi)	1.57	0.88	1.77	0.07
X₅ (TÜFE)	-0.05	0.72	-0.07	0.94
X₆ (Araç Üretim Adeti)	0.46	0.08	5.44	0.31e-5

Tablo 2'de elde edilen sonuçlar kapsamında oluşturulan ÇRA denklemi aşağıdaki gibidir.

$$Y=0.17-0.11*X_1-0.79*X_2-0.66*X_3+1.57*X_4-0.05*X_5+0.46*X_6$$

• X₁ (Brent Petrol) ve X₆ (Araç Üretim Adeti) değişkenleri en düşük standart hata değerlerine sahiptir, bu da tahminlerinin diğer değişkenlere göre daha güvenilir olduğunu gösterir.

• X₃ (Taşıt Faiz Oranları) ve X₆ (Araç Üretim Adeti) değişkenlerinin t-İstatistik değerlerinin diğerlerine göre daha büyük olduğu görülüyor. Bu, bu değişkenlerin tahmini katsayılarının sıfıra olan uzaklığının standart hatalarla orantılı olarak daha büyük olduğunu ve dolayısıyla istatistiksel olarak daha anlamlı olduklarını gösterir.

• Taşıt Faiz Oranları (X₃) ve Araç Üretim Adeti (X₆) değişkenlerinin tahmini katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır çünkü bunların p-değerleri alfa düzeyi olarak kabul edilen 0,05'ten küçüktür.

ÇRA modelinin tahmin ettiği sonuçlara Tablo 1'deki YSA Performans Ölçüt Formülleri uygulandığında ÇRA Modelinin Performans Değerleri aşağıda Tablo 3'te gösterildiği gibi olmaktadır.

Tablo 3. ÇRA Modelinin Performans Değerleri

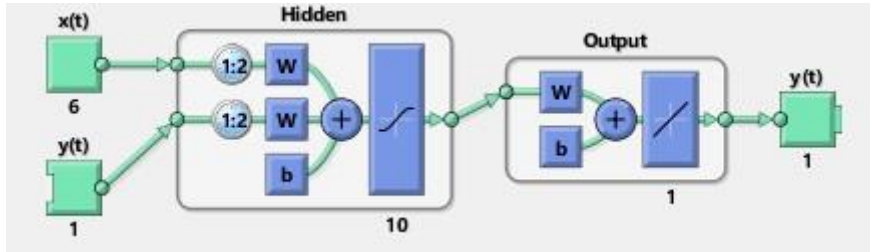
Performans Ölçütü	Değer
MAD	0.24
MSE	0.07
SSE	9.30
RMSE	0.27
MAPE	%13.91

3.2.2. NARX Modelinin Uygulaması

NARX (Nonlinear AutoRegressive with eXogenous inputs), yapay sinir ağları kullanılarak zaman serisi tahmininde yaygın olarak kullanılan bir modeldir. NARX modeli, geçmiş değerlere dayalı otoregresif (AR) bileşenlerinin yanı sıra dışsal (exogenous) değişkenleri de girdi olarak alabilir. Örneğin, bir NARX modeli, geçmiş dolar fiyatlarının yanı sıra faiz oranları veya ekonomik göstergeler gibi dışsal faktörleri de kullanabilir.

NARX modeli, genellikle birkaç katman içeren bir yapay sinir ağı yapısı kullanır. Bu katmanlar arasında giriş (input) katmanı, gizli (hidden) katmanlar ve çıkış (output) katmanı bulunur. Model, girdi katmanından başlayarak gizli katmanlardan geçer ve çıkış katmanında tahminler üretir.

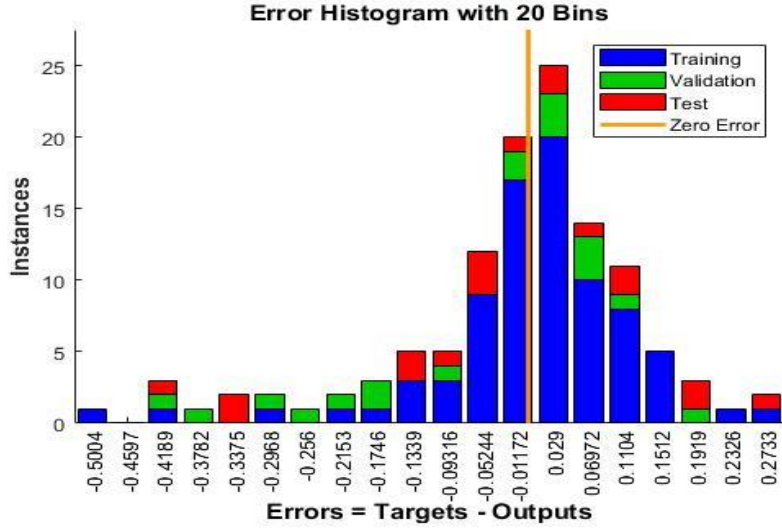
Şekil 2. NARX Modelinin Ağ Yapısını Gösteren Ekran

Şekil 2'de gösterilen NARX Modelinin Ağ Yapısı, gizli katmanda sigmoid transfer fonksiyonu ve çıkış katmanında doğrusal transfer fonksiyonu bulunan iki katmanlı bir ağıdır. Bu ağ yapısı, 6 giriş, 10 gizli nöron ve 1 çıkıştan oluşmaktadır.

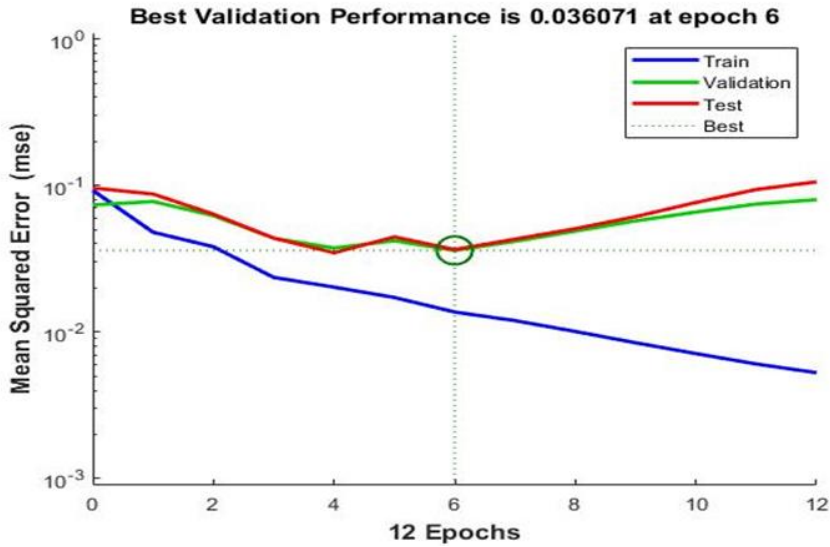
Ağ eğitiminde Levenberg-Marquardt algoritması kullanılmıştır. Programa tanıtılan veri setinin %70'i (84 veri) ağı eğitmek için eğitim seti olarak kullanılmıştır. %15'i (18 veri), uygun yapay sinir ağı mimarisini belirlemek amacıyla doğrulama seti olarak ayrılmıştır. Geriye kalan %15'i (18 veri) ise ağın performansını ölçmek amacıyla test seti olarak rastgele seçilmiştir.

Şekil 3. NARX Modelinde Hata Histogramını Gösteren Grafik

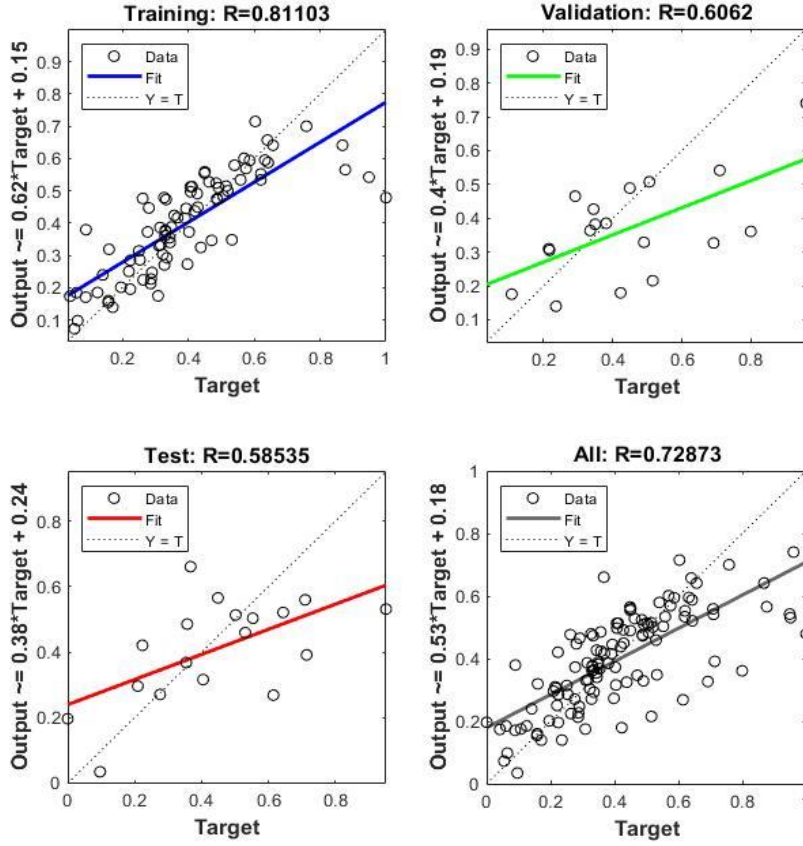
Yukarıdaki Şekil 3'teki grafik, modelin eğitim, doğrulama ve test tahmin hatalarının dağılımını göstermektedir. Mavi çubuklar eğitim verilerini, yeşil çubuklar doğrulama verilerini ve kırmızı çubuklar test verilerini temsil eder. Grafikte, test verilerindeki aykırı değer sayısının fazla olduğu, ancak eğitim verilerinde az olduğu görülmektedir. Bu durum, modelin eğitim verilerinde daha doğru tahminler yaptığını düşündürülebilir.

Şekil 4. NARX Modelinde Doğrulama Performansını Gösteren Ekran

Yukarıdaki Şekil 4'te görüldüğü gibi test seti hatası ve doğrulama seti hatası benzer özelliklere sahiptir. Herhangi bir aşırı uyumun meydana geldiği görülmemektedir. Epoch (Yineleme) 6'da (en iyi doğrulama performansının gerçekleştiği yerde) önemli bir aşırı uyum meydana gelmemiştir.

Şekil 5. NARX Modelinde Eğitim, Doğrulama ve Test Verileri İçin Regresyon Grafikleri

Yukarıdaki Şekil 5'te, regresyon grafikleri eğitim, doğrulama ve test kümelerine ilişkin hedeflere göre ağ çıktılarını gösterir. İdeal bir durumda, verilerin ağ çıktılarıyla hedefler arasında 45 derecelik bir çizgi boyunca düşmesi beklenir. Bu modelde, eğitim seti için uyum kabul edilebilir görünüyor. Ancak test ve doğrulama setleri için ağ çıktıları hedefleri iyi takip etmiyor gibi görünüyor ve toplam yanıt için R değeri 0,72 olarak belirlenmiştir.

NARX modelinin tahmin ettiği sonuçlara Tablo 1'deki YSA Performans Ölçüt Formülleri uygulandığında NARX Modelinin Performans Değerleri aşağıda Tablo 4'te gösterildiği gibi olmaktadır.

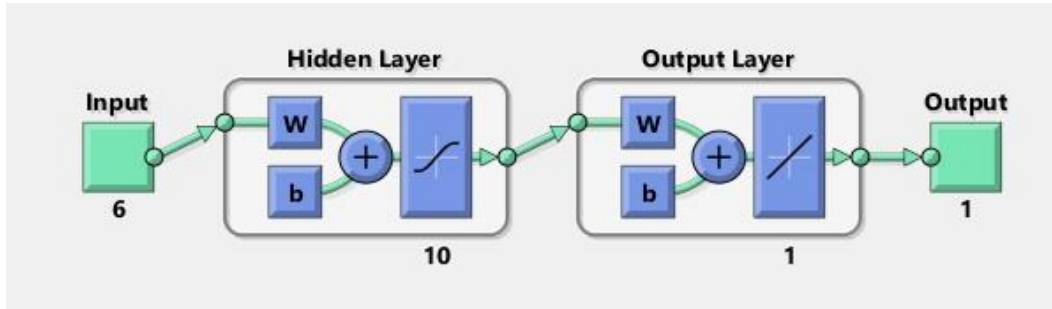
Tablo 4. NARX Modelini Değerlendirmek İçin Kullanılan Performans Ölçütlerinin Değerleri

Performans Ölçütü	Değer
MAD	0.19
MSE	0.06
SSE	7.84
RMSE	0.25
MAPE	%12.23

3.2.3. YSA Modelinin Uygulaması

Uygulamada kullanılan yapay sinir ağı modeli, yapay sinir ağlarında en yaygın kullanılan ileri beslemeli geri yayımlı ağıdır. Bu modelin tercih edilme nedeni, hem tahmin çalışmalarında yaygın olarak kullanılması hem de doğrusal veya doğrusal olmayan modellerdeki tahmin başarısıdır. Ayrıca, bu modelin kullanımının kolaylığı da seçilmesinde etkili olmuştur.

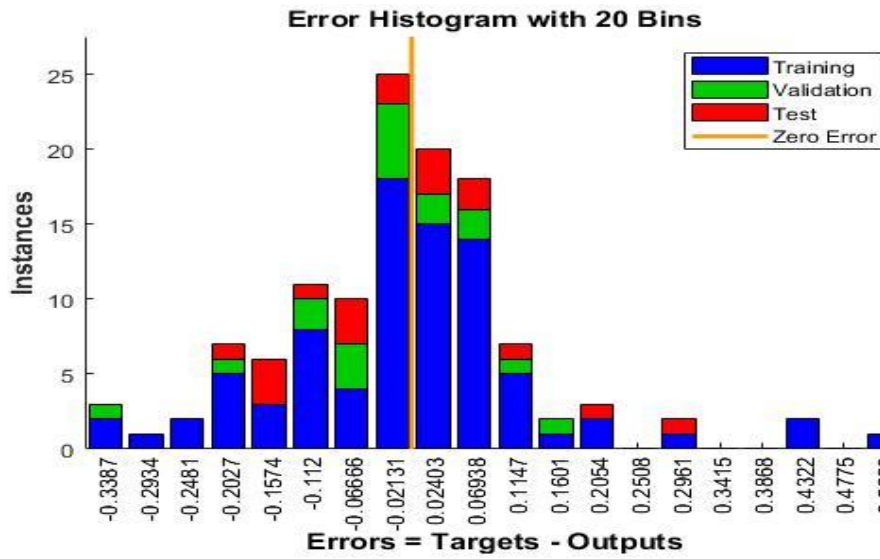
Şekil 6. YSA Modelinin Ağ Yapısını Gösteren Ekran Görüntüsü

Şekil 6'da gösterilen standart yapay sinir ağı (YSA), fonksiyon uyumu için kullanılan bir ileri beslemeli ağ yapısına sahiptir. Bu ağ, gizli katmanda sigmoid transfer fonksiyonu ve çıkış katmanında doğrusal transfer fonksiyonu bulunan iki katmanlı bir yapıya sahiptir. Ağ yapısı, 6 girdi, 10 gizli nöron ve 1 çıktıdan oluşmaktadır.

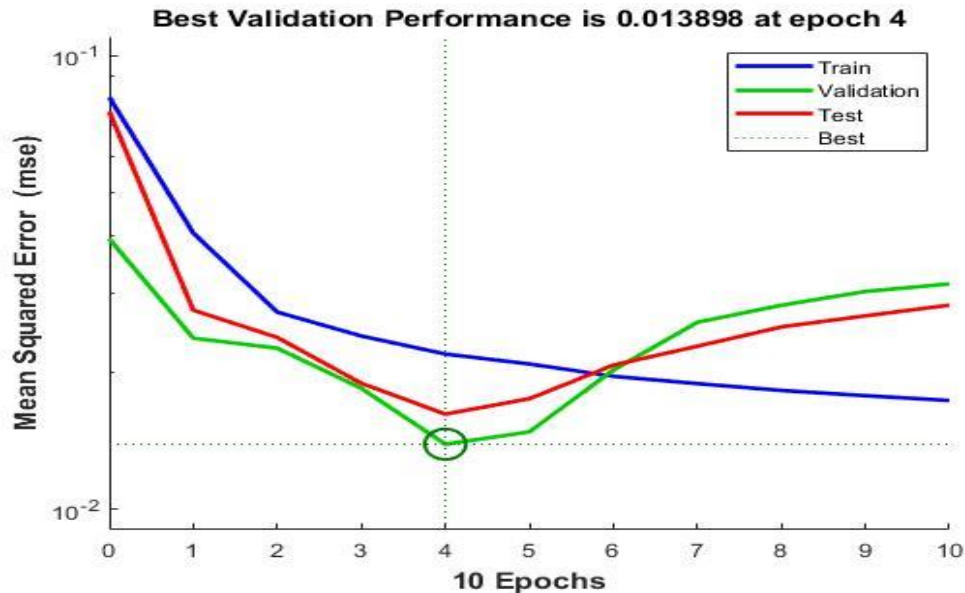
Ağın eğitimi için Levenberg-Marquardt algoritması gibi yapay sinir ağları modellerinin eğitimi için yaygın olarak kullanılan bir algoritma kullanılmıştır. Programa aktarılan veri setinin %70'i (84 veri), ağı eğitmek için eğitim seti olarak kullanılmıştır. %15'i (18 veri) uygun ağ mimarisini belirlemek için doğrulama seti olarak, ve %15'i (18 veri) de ağın performansını ölçmek amacıyla test seti olarak kullanılmıştır.

Şekil 7. YSA Modelinde Hata Histogramını Gösteren Grafik

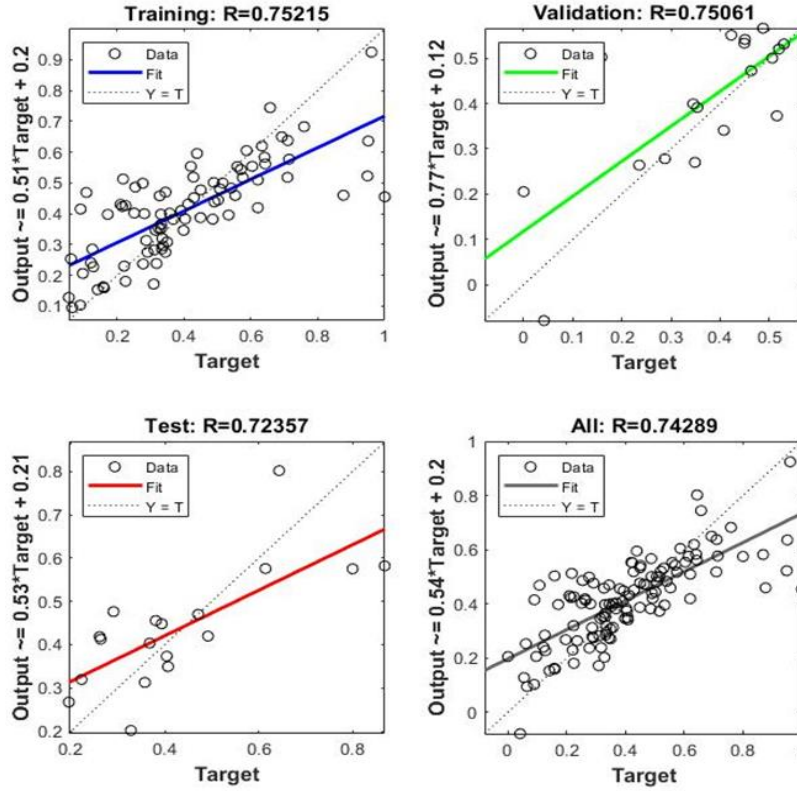
Yukarıda Şekil 7'deki grafik, modelin eğitim, doğrulama ve test tahmin hatalarının dağılımını göstermektedir. Grafikte mavi çubuklar eğitim verilerini, yeşil çubuklar doğrulama verilerini ve kırmızı çubuklar test verilerini temsil eder. Test verilerinde olan aykırı değer sayısı fazla iken eğitim verilerinde azdır. Bu nedenle modelin, eğitim verilerinde daha doğru tahmin yaptığını söyleyebiliriz.

Şekil 8. YSA Modelinde Doğrulama Performansını Gösteren Ekran

Yukarıdaki Şekil 8'de görüldüğü gibi test seti hatası ve doğrulama seti hatası benzer özelliklere sahiptir. Herhangi bir aşırı uyumun meydana geldiği görülmemektedir. Epoch (Yineleme) 4'te (en iyi doğrulama performansının gerçekleştiği yerde) önemli bir aşırı uyum meydana gelmemiştir.

Şekil 9. YSA Modelinde Eğitim, Doğrulama ve Test Verileri İçin Regresyon Grafikleri

Yukarıdaki Şekil 9'da gösterilen regresyon grafikleri, eğitim, doğrulama ve test kümelerine ilişkin hedeflere göre ağ çıktılarını göstermektedir. Mükemmel bir uyum için, verilerin ağ çıktılarıyla hedefler arasında 45 derecelik bir çizgi boyunca düşmesi beklenir. Bu modelde, en iyi uyum eğitim setinde gözlenmektedir ve toplam yanıt için R değeri 0.74'tür. Bu, eğitim verilerinin hedeflere daha yakın olduğunu ve modelin eğitim setinde daha iyi bir performans gösterdiğini göstermektedir.

YSA modelinin tahmin ettiği sonuçlara Tablo 1'deki YSA Performans Ölçüt Formülleri uygulandığında YSA Modelinin Performans Değerleri aşağıda Tablo 5'te gösterildiği gibi olmaktadır.

Tablo 5. YSA Modelini Değerlendirmek İçin Kullanılan Performans Ölçütlerinin Değerleri

Performans Ölçütü	Değer
MAD	0.10
MSE	0.02
SSE	2.52
RMSE	0.14
MAPE	%11.66

3.2.4. ÇRA, NARX ve YSA Modellerin Karşılaştırılması

Çalışmanın bu kısmında, gerçek değerler ile ÇRA, NARX ve YSA modeliyle yapılan talep tahmin yöntemleriyle karşılaştırılarak performansları değerlendirilmiştir.

Tablo 6. Tahmin Modellerinin Karşılaştırmalı Performans Verileri

Tahmin Yöntemi	Korelasyon	MSE	RMSE	MAPE
ÇRA	0.64	0.07	0.27	%13.91
NARX	0.72	0.06	0.25	%12.23
YSA	0.75	0.02	0.14	%11.66

Yukarıdaki Tablo 6'da ÇRA, NARX ve YSA modellerinin performansını karşılaştırdığı bir sonuç tablosu gösterilmektedir. Buna göre,

- YSA yöntemi en yüksek korelasyona sahiptir. Yüksek korelasyon, modelin gerçek verilere daha iyi uyum sağladığını, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğunu işaret edebilir.

- YSA modelinin en düşük MSE'ye sahip olduğu görülüyor, bu da modelin tahmin değerlerinin gerçek değerlere daha yakın olduğunu gösterebilir.

- YSA modelinin en düşük RMSE'ye sahip olduğu görülüyor, yani tahminlerinin gerçek değerlere daha yakın olduğu anlamına gelir.

- Lewis (1982) MAPE değerinin diğer ölçümlerden daha etkin sonuçlar verdiğini ve belirli değerler arasındaki MAPE değerlerinin değişimi açıklamakta yeterli olduğunu söylemiştir. Lewis'e göre MAPE değeri %10'dan küçük ise model yüksek doğruluğa sahip (çok iyi tahmin edici), değer %10 ile %20 aralığında ise orta derecede doğruluğa sahip (iyi tahmin edici), %20 ile %50 aralığında ise düşük derecede doğruluğa sahip ancak kabul edilebilir. %50'nin üzerinde ise tahmin değeri yok (kötü tahmin

edici) olarak sıralanabilir. YSA modeli, MAPE açısından en düşük değere sahiptir, yani tahminlerinin gerçek değerlere oranla daha az hata içerdiği anlamına gelir.

Sonuç olarak, bu değerlerin incelenmesi, YSA modelinin genel olarak en iyi performansı sergilediğini göstermektedir. Yüksek korelasyon, düşük MSE, RMSE ve MAPE değerleri, YSA'nın tahmin performansının diğer yöntemlere göre daha iyi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, Yapay Sinir Ağı modelinin talep tahmini sürecinde etkili bir şekilde kullanılabileceğini ve doğru tahminler yapma yeteneği ile işletmelere önemli avantajlar sağlayabileceğini göstermektedir.

3.2.5. YSA Modelinin 12 Aylık Tahmin Değerleri

En iyi performans gösteren yapay sinir ağı modelinin, 2014 ile 2024 yılları arasındaki aylık otomobil satış verilerini temel alarak yapılan analizler sonucunda, gelecekte gerçekleşmesi beklenen Ocak 2024 ile Aralık 2024 arasındaki 12 aylık satış tahminleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. YSA Modeliyle Yapılan 12 Aylık Otomobil Satış Tahmin Verileri

Tarih	YSA ile Otomobil Satış Tahmini
Ocak 24	16.219
Şubat 24	18.605
Mart 24	34.406
Nisan 24	33.197
Mayıs 24	35.321
Haziran 24	31.352
Temmuz 24	28.203
Ağustos 24	22.566
Eylül 24	31.991
Ekim 24	35.284
Kasım 24	37.577
Aralık 24	42.146

SONUÇ

Ülkemizde yapay sinir ağları üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte, bu yöntemin tahmin modellemesindeki önemi de giderek artmaktadır. Yapay sinir ağları, otomobil talep tahmini gibi konularda da kullanılarak ülkemiz bilimine önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, çalışmada yapay sinir ağları modeli seçilmiş ve otomobil talep tahmini için bir model geliştirilmiştir. Model, ileri beslemeli geri yayılım ağı kullanılarak oluşturulmuş olup 6 girdi, 1 çıktı değişkeni ve 10 elemanlı bir tek gizli katmanı içermektedir. Uygulama çalışmasında, Türkiye'deki otomobil üretimi yapan firmaların 2014-2024 yılları arasındaki satış adetleri dikkate alınmış ve otomobil satışını etkileyen altı ana faktör belirlenmiştir: Brent Petrol Fiyatı, Dolar Kuru, Taşıt Kredi Faizleri, TÜFE, Araç Alım Düzeyi ve Otomobil Üretim Adedi. Kurulan model, kendi içinde değerlendirilmiş ve performans testlerine tabi tutulmuştur. Bu çalışma, yapay sinir ağlarının otomobil talep tahmini gibi alanlarda etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır.

Geliştirilen modele ait test sonuçlarından, Korelasyon değeri 0.75 olarak, MSE değeri 0.0210 olarak, RMSE 0.144 ve MAPE değeri %11.66 olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre, modelin yaptığı tahminlerin güvenilir ve tutarlı olduğu görülmüştür. Tahmin çalışmasının başarısını ölçebilmek için ÇRA Modeli ve NARX tahmin sonuçları YSA tahmin sonuçları ile karşılaştırılmıştır. YSA modelinin ÇRA ve NARX modeline göre daha iyi tahmin performansı sergiledikleri gözlemlenmiştir. Test verilerine göre en düşük hata değeri hem MSE, hem de MAPE esas alındığında yapay sinir ağları ile bulunan değerdir. Yapılan tahminler gerçek değerler ile karşılaştırıldığında YSA ile yapılan tahminlerin gerçekleşen değerlere yakın olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, talep miktarlarının yapay sinir ağları yöntemiyle tahmin edilerek, ülkemizdeki otomobil üretici firmalarına üretim planlamalarını önceden yapabilmeleri ve gelecekteki talep eğilimlerini görebilmeleri için bir yol haritası oluşturulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçlarına dayanarak geliştirilebilecek öneriler arasında şunlar bulunmaktadır:

- Otomobil üretici firmaları için geleceği öngörmek ve belirsiz durumları tahmin etmek, stratejik planlama ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynar. Yapay sinir ağları gibi tahmin modelleri, bu tür belirsizliklerin önceden tespit edilmesi ve karar verme süreçlerine rehberlik etmek için değerli araçlar sağlar. Bu modeller, pazar talebi, tüketici davranışları, ekonomik koşullar ve diğer faktörler üzerinde tahminler yaparak, firmaların gelecekteki ihtiyaçları ve zorlukları öngörmelerine yardımcı olabilir.

- Yapay sinir ağları gibi tahmin modelleri, otomobil üretici firmalarının sadece satış tahminlerini değil, aynı zamanda stok yönetimi gibi diğer stratejik konularda da kullanılabilir. Özellikle satılmayan ürünlerin stoklarda tutulma süreçleri, maliyetlerin azaltılması ve operasyonel verimliliğin artırılması açısından önemlidir.

- Yapay sinir ağlarıyla yapılan talep tahmini, otomobil üreticileri ve yatırımcılar için sadece nihai ürün talebini değil, aynı zamanda hammadde ve bileşenler gibi temel girdi malzemelerinin talebini de

tahmin etmelerine yardımcı olabilir. Bu, üreticilerin tedarik zinciri yönetimi süreçlerini optimize etmelerine ve kaynakları daha etkili bir şekilde kullanmalarına olanak tanır.

• Yapay sinir ağları gibi ileri teknoloji uygulamaları, ülkemizde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ivme kazanmasına katkı sağlayabilir. Bu tür teknolojilerin araştırılması ve geliştirilmesi, bilim insanlarımızın uluslararası alanda rekabet gücünü artırabilir ve ülkemizin teknolojik yeniliklere daha fazla katkıda bulunmasını sağlayabilir.

• Yapay sinir ağlarıyla talep tahmini yapmak, otomobil üreten firmaların gelecekteki satışlarına dair daha doğru ve güvenilir tahminlerde bulunmalarını sağlar.

Bu çalışma, 6 otomotiv firması ve 2014-2023 yılları arasındaki satışlar ile sınırlıdır. YSA modelinde veri boyutu ve model karmaşıklığı gibi zorluklarla karşılaşılabilir. Bununla birlikte, doğru bir şekilde uygulandığında YSA modeli, zaman serilerini ve dinamik sistemleri modellemede güçlü bir araç olabilir.

Ülkemizde, yapay sinir ağları uygulamaları üzerine yoğunlaşmamış olmamıza rağmen, araştırmacıların bu alana daha fazla ilgi göstermesi ve yapay sinir ağları yöntemiyle sınıflandırma, tahmin, veri analizi ve kontrol problemlerinin çözümü gibi konularda çözümler geliştirmesi, literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, yapay sinir ağlarıyla yapılan doğru talep tahminleri, otomobil üreten firmaların operasyonel etkinliklerini artırır, maliyetleri azaltır, hizmet kalitesini artırır ve rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur. Bu nedenle, yapay sinir ağlarıyla talep tahmini yapmak, otomotiv endüstrisinde önemli bir stratejik araç haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Aktaş, R., Doğanay, M., ve Yıldız, B. (2003). Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırması. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(4), 1-24.

Al-Hamadi, H., ve Soliman, S. (2004). Short-Term Electric Load Forecasting Based on Kalman Filtering Algorithm with Moving Window Weather and Load Model. Electric Power Systems Research, 47-59.

Anonim. (2014/a). Otomotiv Sektör Raporu (2013/1). T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi. 11 22, 2023 tarihinde alındı.

Arslan, B. (2019). Gelecekte Karar Vericiler Kim Olacak? Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi. İstanbul.

Bolt, G. (1994). Market and Sales Forecasting: A Total Approach. Londra: Kogan Page.

Brown, S., Lamming, R., Bessant J. ve Jones, P. (2005). Strategic Operations Management. Elsevier Butterworth-Heinemann.

Değirmenci, N., Pabuçcu, H. (2016). Borsa İstanbul ve Risk Primi Arasındaki Etkileşim: VAR ve NARX Model. *The Journal of Academic Social Science*, 4(35), 248-261.

Elmas, Ç. (2018). *Yapay zekâ Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Eski, H. V. (2006). Ankara: Gazi Kitabevi.

Fırat, M., ve Güngör, M. (2004). Askı Madde Konsantrasyonu ve Miktarının Yapay Sinir Ağları ile Belirlenmesi. *İMO Teknik Dergisi*, 3267-3282.

Forbes, (2019). 4 ways AI and associated technologies are changing the nature of work -- and the structure of business, Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/insights-microsoftai/2019/02/04/4-ways-ai-and-associated-technologies-are-changing-the-nature-of-work-and-the-structure-of-business/?sh=4d6bf328110e>. Erişim tarihi: 12.12.2023

Hamzaçebi, C. (2011). *Yapay Sinir Ağları Tahmin Amaçlı Kullanımı Matlab ve Neurosolutions Uygulamalı*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Heizer, J., ve Render, B. (2004). *Operations Management*. Uluslararası Basım 7. Baskı: Prentice Hall.

Hocaoğlu, F. O., Kaysal, K., ve Kaysal, A. (2015). Yük Tahmini İçin Hibrit (YSA ve Regresyon) Model. *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, 3(2), 33-39.

Hu, C. (2002). *Advanced Tourism Demand Forecasting ANN and Box-Jenkins Modelling*. MI, USA: Doktora Tezi, Purdue University.

Huang, S., ve Shih, K. (2003). Short-Term Load Forecasting via ARMA Model Identification Including Non-Gaussian Process Considerations. *IEEE Transactions on Power Systems*, 673-679.

Karaatlı, M., Demirci, E., ve Baykaldı, A. (2020). Ticari Kredi Faiz Oranlarının YSA NARX ve VAR Modelleri ile Öngörülmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2327-2343.

Kesici, B. ve Yıldız, M. (2016). Kalite Kontrol Faaliyetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı ve Bir Otomotiv Yan Sanayisinde Uygulanması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 307-323.

Lewis, C. D. (1982). *Industrial and Business Forecasting Methods*. Butterworths Publishing(40).

Moon, M. A., Mentzer, J. T., ve Smith, C. D. (2003). Conducting A Sales Forecasting Audit. *International Journal of Forecasting*, 19(1), 5-25.

ODMD, (2023). Otomotiv Distribütörleri ve Mobilite Derneği, Erişim adresi: https://www.odmd.org.tr/web_2837_1/neuralnetwork.aspx?type=35, Erişim tarihi: 5.11.2023.

Öztemel, E. (2006). *Yapay Sinir Ağları (2. b.)*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Öztürk, K., ve Şahin, M. E. (2018). Yapay Sinir Ağları Ve Yapay Zekâ'ya Genel Bir Bakış. *Takvim-İ Vekayi*, 6(2), 25-36.

Pirim, A. G. H. (2006). Yapay Zeka. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 1(1), 81-93.
<https://doi.org/10.19168/jyu.72783>, Erişim Tarihi: 10.06.2024

Sagiroglu, S., Besdok, E., ve Erler, M. (2003). Muhendislikte Yapay Zekâ Uygulamaları. Kayseri: Ufuk Yayıncılık.

Sarı, M. (2006). Yapay Sinir Ağları ve Bir Otomotiv Firmasında Satış Talep Tahmini Uygulaması. Sakarya Üniversitesi.

Söylemez, Y. (2020). Çok Katmanlı Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Altın Fiyatlarının Tahmini. Sosyoekonomi, 271-291.

TCMB, (2023). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, Erişim tarihi: 5.11.2023

Ulgen, K. E. (2024). Makine Öğrenimi Bölüm-6 (Regresyon). Erişim adresi: <https://medium.com/> Erişim tarihi: 24.03.2024

Ünal, Ş. N. (2024), NARX Sinir Ağı Yöntemi ile Safranbolu Turist Sayısının Analizi, Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi,

Wang, W. ve Xu, Z. (2004). A Heuristic Training For Support Vector Regression, Neurocomputing, 61: 259-275

Yıldırım, H. ve Karaatlı, M. (2022). Yapay Sinir Ağları NARX Modeli ile Elma Üretim Miktarının Öngörülmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (42), 1-29.

Yılmaz, A. (2019). Yapay Zekâ. İstanbul: KODLAB Yayın Dağıtım.

Yücesoy, M. (2011). Temizlik Kağıtları Sektöründe Yapay Sinir Ağları İle Talep Tahmini. İstanbul: (Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Zhang, G., Patuwo, B., ve Hu, M. (1998). Forecasting With Artificial Neural Networks: The State Of The Art. International Journal of Forecasting, 35-62.

SUÇLA MÜCADELEDE SAVCILIK KURUMUNUN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nuri Demir¹

Öz

Günümüzde suç oranlarının arttığı yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma literatür araştırmasına dayanmakta olup amacı toplumsal güvenlik ve barış ortamının tesis edilebilmesi için suçla mücadeleye katkı sağlamaktır. Bu bağlamda bir suçla mücadele mekanizması olarak kabul edilen ceza adalet sisteminde savcılık kurumunun rolü ön plana çıkmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle suç ve ceza kavramları açıklanmış, literatürde bu alanlara yönelik ortaya atılan teoriler değerlendirilmiştir. Daha sonra savcılık kurumunun yapısı ve fonksiyonu, ceza muhakemesi sistemlerindeki konumu ve soruşturmayı sonlandıran kararları ışığında açıklamalar yapılmıştır. Çalışma çıktılarında savcılık kurumunun yapılandırılmasında teşkilat, görev ve yetkiler bakımından tereddüt oluşturabilecek hususlar olduğu görülmüştür. Suçla mücadelede kilit rol atfedilen savcılık kurumunun güçlendirilmesi ve yetkilerinin hesap verebilirlikten uzaklaşmadan genişletilmesinin suçla mücadeleye katkı sağlayacağına olan inanç ile bazı öneriler getirilmiştir. Savcılık kurumunun, ceza adalet sistemine yön veren, suçla mücadelede görevli makamlar arasındaki koordinasyonu ve işbirliğini temin eden bir ceza adalet politikasının uygulayıcısı şeklinde konumlandırılması umut verici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suçla Mücadele, Savcı, Ceza Adalet Sistemi, Politika

AN EVALUATION OVER THE ROLE OF PROSECUTOR WITHIN THE FIGHT AGAINST CRIME

Abstract

We must admit as an undeniable fact that the crime rates among the society increases day after day. The aim of this study is to make contribution into the field of fighting against crime which is the basic building block of social peace and public order. In this context the role of public prosecutor comes into prominence within the scope of criminal justice system which is considered as crime fighting mechanism. Within the study primarily crime phenomenon and criminal sanction concepts are investigated in the view of basic theories. After basic explanations related to the structure of public prosecution are given the basic criminal procedure systems are examined. Then not to prosecute decisions of the public prosecutors are reviewed. In the outcomes of study, it is detected that there is a hesitation and uncertainty at the organization of prosecutors in the Turkish Criminal Justice System. The duties and authorities of prosecutors need to be determined for guaranteeing the decline of crime

¹ Avukat, E-posta: av.nuridemir06@gmail.com , [ORCID: 0009-0005-9177-876X](https://orcid.org/0009-0005-9177-876X)

Atf: Demir, N. (2024). Suçla mücadelede savcılık kurumunun rolü üzerine bir değerlendirme, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 170-190.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1515236

rates. Public prosecutors must be positioned as the performers of criminal justice policies. For this purpose, they shall be enabled to ensure the coordination between the crime fighting organizations.

Keywords: Fight Against Crime, Prosecutor, Criminal Justice System, Policy

Giriş

Esasen bir insan eyleminden ibaret olan suç, toplum düzenini bozduğu için üzerinde düşünmeye, inceleme yapmaya ve araştırma faaliyetlerinde bulunmaya değer bir olgudur. Kriminoloji, sosyoloji, din, hukuk, biyoloji ve benzer birçok alanda çalışmalar yapan düşünürler suç ve suçluluk olgusunu açıklamaya çalışmışlardır. Anılan disiplinlerin her biri suçluluğa yönelik farklı tanımlamalar yapsa ve meseleyi farklı perspektiflerden ele alsada suçun önlenmesinde ve suçla mücadelede kamu yararı olarak nitelendirebileceğimiz toplum menfaatinin bulunduğu kesindir.

Gün geçtikçe birlikte yaşama ihtiyacı artan insanlar daha güvenli bir toplum düzeni tesis edebilmek için suçla mücadelede yeni yaklaşım arayışları içerisine girmiştir. Zira yapılan çalışmalar geleneksel cezalandırma yöntemlerinin suç oranlarını azaltmadığını ve gelecekte suç işlemesi muhtemel kişiler üzerinde herhangi bir caydırıcı etkiye sahip olmadığını veya sınırlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda suç öncelikle toplumu ilgilendirmektedir. Cumhuriyet savcısı da suçla mücadele ederken öncelikle kamu yararını gözetmek zorundadır. Bu doğrultuda suç ve ceza kavramlarına yönelik teorik çalışmalar ışığında kamu yararını değerlendirmeli ve yetkileri dahilinde uygulamayı yönlendirmelidir.

Tarihsel süreçte suç işleyen kişileri itham etme ve suçlu bulunur ise yaptırım uygulama yetkisinin bireyden devlete geçtiği gözlemlenmektedir. Suç içeren eylemin meydana gelmesinden sonra suçtan zarar gören kişinin öç alma saiki ile hareket ederek faile bizzat yaptırım uygulamasının bozulan toplum düzenini tamir etmekten ziyade daha da kötü bir hale getirdiği anlaşılmıştır. Bu görev artık toplum adına yetkilendirilmiş devlet görevlisi olan savcı tarafından yerine getirilmektedir. Günümüzde neredeyse tüm modern ceza sistemlerinde bir kişinin suç işlediğini iddia etme yetkisi savcılık kurumunun tekelindedir. Bu önermeden savcılık kurumunun hayati fonksiyonuna dair çıkarımlar yapılabilir. Suç oluşturma ihtimali bulunan eylemin işlenmesinden resmi olarak yargılama aşamasının başladığı ana kadar arada geçen tüm süreç tamamen savcının kontrolündedir. Bu bağlamda ceza muhakemesi sisteminin kilit fonksiyonunu savcılık kurumunun üstlendiği açıktır. Savcılık kurumu soruşturma aşamasını kovuşturma aşamasına taşıyabilecek konumdadır. İlgili süreçte soruşturmaya son veren kararlardan bazılarını mecburen, bazılarını koşullu olarak, bazılarını da takdir yetkisi dahilinde verebilen cumhuriyet savcısı, suçla mücadelede bir taraftan faili ve toplumu korumak için gerekli önlemleri alacak bir taraftan da suçtan zarar gören tarafın mağduriyetinin giderilmesini gözetecek tek kurum konumundadır.

1. Suç ve Ceza Kavramlarına Teorik Bakış

Suç kavramının net ve genel geçer bir tanımı olmayıp, ceza kanunlarında herhangi bir suç tanımına rastlamak mümkün görünmemektedir. Zira bir toplumun suç olarak kabul ettiği eylemi başka bir toplum farklı şekilde nitelendirebilmektedir. Bu husus toplumların dinleri, ahlak kuralları, gelenekleri gibi çeşitli faktörlere bağlılık göstermektedir. Farklı şekillerde tanımlanabilmekle birlikte suç oluşturan eylemlerin bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Bu hususlar suçun maddi unsuru, manevi unsuru ve suç oluşturan eylemin hukuka aykırılığı şeklinde suçun genel unsurları olarak özetlenebilir. Suç tipine özel olarak tanımlanan birtakım unsurlar da bulunmakta olup bunlara suçun özel unsurları denmektedir (Hakeri, 2023: 2).

Suç; farklı disiplinlerce değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla literatürde suç ve suçlulukla ilgili çalışmalar çok çeşitli olup bu çeşitlilik, ülkelerin yargısal sistemlerinin birbirinden farklı olması ve farklı kültürlerin davranış kalıplarını farklı şekillerde yorumlamaları gibi faktörlere bağlıdır (Bozkurt, 2016: 33).

Demirbaş (2017: 200) suçu; kişilerin içinde bulunduğu toplumca onay verilmeyen eylemlerinin, kanun ile düzenlenerek bir yaptırım öngörülmesi şeklinde tanımlamaktadır.

Özgenç (2021: 23) suçu bir haksızlık, hukuka aykırılık içeren bir fiil şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda suç, toplum düzeninin sürekliliğinin sağlanması için korunması elzem bulunan hukuki değerlerin, bilinçli olarak veya özensiz şekilde ihlal edilmesidir.

Dolu ise (2011: 32) sapma ile arasındaki farka vurgu yaparak suçu ceza kanunlarınca yasaklanmış her çeşit eylem olarak tanımlamaktadır.

Suç ve suçluluğu açıklamaya çalışan teorilerin tarihsel süreçte ve öğretilerde bir yeknesaklık sağladığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Farklı bilim dalları suç olgusunu kendi perspektifinden ele aldığı için suçun nedenlerine ilişkin açıklamalar da farklılık arz etmektedir. Suç teorilerinin sayıca fazla olması ve literatürde dağınık bir görünüm sergilemesinin nedeni suç olgusunun tek bir paradigma ile açıklanmayacak kadar karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihsel süreçte suç olgusu ile en fazla ilgili olan bilim dalları kriminoloji ve sosyoloji olmuştur. Birbirleri ile sürekli etkileşim halinde bulunan bu bilim dalları suç ve suçluluğu açıklamaya yönelik teoriler geliştirmiştir. (Dolu, 2011: 470).

Ceza adalet sisteminin en önemli aktörlerinden olan savcılık makamının; suç olgusunu açıklamaya çalışan teori ve ekollere ve dolayısıyla suçun ortaya çıkış nedenlerine dair temel teorik bilgiye sahip olmasının, suçla mücadelede başarı sağlanmasına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Kriminoloji suç bilimi olarak tanımlanmakta olup hassas şekilde üzerinde durduğu iki konu suçun incelenmesi ve suçla mücadeledir (Dolu, 2011: 69). Kriminoloji teorileri çeşitli şekillerde sınıflandırılabilirlikle birlikte en temel tasnif şekli klasik okul ve pozitivist okul şeklindeki ayrımdır. Bu bağlamda klasik okul teorisyenleri, bireylerin mantıklı karar verebilme becerisi ve hür iradeye sahip olduğu ve bu sebeple kendi eylem ve hareketlerinin sonuçlarının bilincinde olarak onlar üzerinde kontrol sahibi olduğunu savunur. Pozitivist okul teorisyenleri ise hür iradeyi dışlayan bir yaklaşım ile, bireylerin davranışlarının belirlenebilir olduğu, bunların biyolojik psikolojik, sosyal ve çevresel faktörler tarafından şekillendirildiği, bu sebeple suçun sebeplerinin bilimsel yöntemler ile tespit edilebileceğini ileri sürmektedir (Dolu, 2011: 51).

Klasik ekol bireyin hür iradeye sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu sebeple insanlar eylemlerinin sonuçlarını bilmekte olup meydana gelen neticeden sorumlu tutulmaktadır. Klasik okula göre cezalar caydırıcı etkiye sahiptir. Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham bu görüşü savunmuşlardır (Güçlü & Akbaş, 2019: 14). Pozitif ekol savunucuları ise cezaların toplumu korumaya yeterli olmadığını, suçluların hasta insanlar olarak ele alınarak tedaviye tabi tutulması gerektiğini savunur. Pozitivist ekol, suç olgusunu açıklayan biyolojik, sosyolojik ve psikolojik faktörleri içerisinde barındırır. Bireyin sahip olduğu fiziksel özellikler ile suç işleme ihtimali arasında bir ilişki vardır. Çenesi büyük, burnu kıvrık ve çıkık elmacık kemiklerine sahip olan insanların diğer insanlara göre daha fazla suç işleme eğiliminde olduğunu ileri sürer. Özetle, suç işleme olgusu üzerinde bireyin herhangi bir kontrolü olmayıp, suç bireydeki anormallikler sonucu ortaya çıkmaktadır (Güçlü & Akbaş, 2019: 14).

Sosyoloji toplum bilimi anlamına gelmektedir. Sosyolojik bakış açısı ile ele alındığında suç içeren davranış tamamen toplumsal bir olgu olarak mütalaa edilmelidir. Suç işlenmesi ancak başka kişilerin de varlığı halinde mümkündür. Zira suç ancak uyulması lazım gelen bir kurala karşı anlam ifade edecektir. Bu kuralların ne olacağına da toplumsal mutabakat sonucunda toplumu oluşturan bireyler karar verecektir (Güçlü & Akbaş, 2019: 30). Sosyoloji bilimi kapsamında suç teorileri; sosyal yapı teorileri, sosyal süreç teorileri, sosyal kontrol teorileri, sosyal tepki teorileri, kentleşme ve suç ilişkisi çerçevesinde ileri sürülen teoriler, sosyalleşme ve suç çerçevesinde ele alınan teoriler, cinsiyet ve suç ilişkilerini araştıran teoriler ve organize suç teorileri bağlamındaki teoriler olarak sınıflandırılabilirlikle (Güçlü & Akbaş, 2019: 41).

Sosyal yapı teorisyenleri toplumsal yapının karmaşık olduğunu ve sosyal çevre ile suç olgusunun bağlantılı olduğunu ileri sürer. Demografik değişimler, iş bulma sorunu, sorunlu aileler ve ekonomik imkansızlıklar gibi toplumsal olgular suç oranlarını doğrudan etkilemektedir. (Çavga Gençler, 2023: 154).

Sosyal Süreç Teorisyenleri ise etkileşim kavramı üzerinde durmaktadır. Gruplar arası etkileşim suç veya suçluluğa dair olguların bireyler tarafından öğrenilmesine sebep olur. Nesiller arası aktarım yolu ile geçebilen suçun öğrenilmesinin en büyük nedeni kültürdür. Sosyal süreç teorilerinde sembolik etkileşim kavramı ön plana çıkmaktadır. Sembolik etkileşim yaklaşımına göre, bireyler, davranışlarının sonucunda toplum tarafından ne tür tepki alacaklarını bildiklerinden, toplum tarafından kabul edilmiş normlara göre davranma eğilimindedirler. (Güçlü & Akbaş, 2019: 49-78).

Sosyal Kontrol Teorisyenleri bireylerin neden suç işlediğine değil neden suç işlemediğine odaklanır. Bireylerin suça dair motivasyonları benzer düzeydedir. Sosyal kurallar ortadan kalkar veya azalır ise sosyal bütünleşme de bozulacak ve bu doğrultuda suç oranları artacaktır. İnsanın arzuları sınırsız olduğu için disiplin altına alınmamış davranışları diğer bireyler ve toplum için tehlike oluşturacaktır (Güçlü & Akbaş, 2019: 96). Sosyal kontrol teorileri suçların önlenmesini amaç edinmiş bir toplumun cezalandırıcı ve caydırıcılık içeren tedbirlerden ziyade, doğal olarak suç işleme potansiyeli olan bir bireyin aile, arkadaş ve okul gibi çevresel faktörlerine odaklanılması gerektiğini düşünür. Sosyal kontrol teorilerinin önerilerinin gerçekleştirilebilmesi için, eğitim faaliyetlerine, sosyal destek faaliyetlerine, kültürel ve sportif faaliyetler, toplumsal değerlerin benimsetilmesine önem verilmelidir (Güçlü & Akbaş, 2019: 121).

Sosyal tepki teorisyenleri suç olgusunu yürürlükte olan kuralların ihlal edilmesi şeklinde tanımlamakta ve devletin, suç olgusuna geleneksel yöntemler ile müdahale etmesinin suç işleme oranlarını azaltmaktan ziyade artırdığını ileri sürmektedir. Zira devletin bazı eylemleri suç olarak tanımlaması neticesinde, toplumun içindeki bazı birey ve gruplar suçlu olarak etiketlenir. Bu etiketleme, daha sonra etiketlenen birey ve grupların tekrar suç işlemesine neden olmaktadır. Bu da dolaylı olarak topluma daha fazla zarar vermektedir (Güçlü & Akbaş, 2019: 119). Sosyal tepki yaklaşımı, toplumu oluşturan bireyleri suçlu olarak etiketlemenin topluma faydadan çok zarar vereceğini ileri sürer. Damgalanma sürecinin son halkası olarak nitelendirilebilecek ceza adalet sürecinde kişi, gözaltına alınma, tutuklanma, yargılanma ve hapse atılma olasılıkları ile yüz yüze gelecektir. Ceza adalet sistemi iyi niyetle (suçu önleme, suçluyu cezalandırma) hareket etmiş olsa da kişiye müdahale ettiği anda, kişinin damgalanmış olması ihtimali gündeme gelecektir. Bunun sonucunda kişinin suç oluşturan davranışları sergileme ihtimali artacak ve toplumsal düzenin bozulma riski gündeme gelecektir. Sosyal tepki teorisyenlerine göre suçla mücadelede yapılması gereken önemli hususlar bulunmaktadır. Öncelikle bu ekolü savunanlar; suçla mücadelede ceza adalet mekanizmasının bireye ve topluma müdahalesinin asgari seviyeye indirilmesi gerektiğini ileri sürerler. Etiketleme ekolü, resmî kurumların topluma müdahalesinin asgari seviyeye indirilebilmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır. Bunlar; bazı eylemlerin suç olmaktan çıkarılması, alternatif adalet yöntemlerinin oluşturulması, kişilere uygulanacak ceza adalet sürecinde bürokrasinin işletilmesi ve kişilerin topluma kazandırılması şeklinde sıralanabilir (Güçlü & Akbaş, 2019: 149).

Yukarıda yapılan tasniflerin yanında suç olgusu ile kentleşme, sosyalleşme, cinsiyet ve organize örgütler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu savunan teorisyenler de bulunmaktadır. Kentleşme ve suç olgusu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu savunan teorisyenler, endüstri devrimi ile kırsal bölgelerden kentlere doğru yapılan göç dalgalarının, kentlerdeki nüfus yoğunluğunu artırdığını ve bu sebeple sosyal problemlerin arttığını ileri sürmektedir. Suç ve sosyalleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ileri süren teorisyenlere göre ise birey ve toplum sürekli etkileşim halindedir. Birey hem toplum tarafından şekillendirilmekte hem de kendisi toplumu şekillendirmektedir. Bireyin toplum ile sağlıklı bağlar kurabilmesi, sosyalleştirme birimleri olarak isimlendirilen aile, din, okul, arkadaşlık gibi kurumların sağlıklı olmasına bağlıdır. Feminist teoriler suç ve cinsiyet arasında bir ilişki olduğunu, kadın erkek arasındaki güç dengesinin erkek lehine olmasının kadın suçluluğu açısından önemli bir faktör olduğunu ileri sürmektedir (Güçlü & Akbaş, 2019: 151-222).

Ceza, önemli hukuki değerlerin ihlalinin karşılığını oluşturan ve gerçekleştirilen haksızlığın toplum tarafından tasvip edilmediğini gösteren yaptırımı ifade eder. (Koca& Üzülmöz, 2021: 642). Cezanın öncelikli amacı kefarete oluşturmaktır. Kefaret, kişinin acı çekmesi şeklinde algılanmamalıdır. Cezanın infaz edilmesi ile kişi, meydana getirdiği haksız neticenin kendi eylemlerinden kaynaklandığının bilincine varır ve bu şekilde kusurundan ibra olur, kusuru kapanmış bir şekilde yeniden topluma kazandırılır (Özgenç, 2021: 24-26).

Ceza teorileri cezalandırma eyleminin esası ve amacını açıklamaya çalışmakta olup bu kapsamda karşımıza mutlak yaklaşım, nispi yaklaşım ve karma görüşler olmak üzere üç temel teori grubu çıkmaktadır. Mutlak ceza teorileri ceza vermedeki amacın altında adalet düşüncesinin yattığını ileri sürer. Adaletin tesis edilmesi için suç oluşturan eylemin ceza ile karşılık bulması gerekir. Suç oluşturan fiili gerçekleştiren kişi, yapmış olduğu kural ihlalinin karşılığını acı çekme yoluyla ödemelidir. Nispi ceza teorisi ise yararlı teori olarak isimlendirilebilecek olup, ceza vermedeki amaç, esasen geleceğe yönelik bir eylemdir ve suç işlenmesinin önlenmesini hedefler. Karma teori mutlak ve nispi ceza teorilerinin amaçlarını ölçülü şekilde bağdaştırmayı hedefler ve günümüzde egemen görüş niteliğini korumaktadır. Bu görüşe göre ceza vermede hem adaletin sağlanması hem de toplumun korunması amaçlanmaktadır. Ceza, adaleti tesis ederken yarar sağlamalıdır (Koca & Üzülmöz, 2021: 564).

Mutlak teorilerin odağında suçlu değil suç bulunmaktadır. Ceza geleceğe dönük değil, geçmişe yöneliktir ve herkes gerçekleştirmiş olduğu haksız eylemin neticelerine katlanmak ve uygulanacak yaptırımların acı ve ızdırabını yaşamak zorundadır. Temelinde kısas anlayışı yatan teoride, kişiler ölç alma haklarını devlete devretmişlerdir. Cezaya kefarete olarak bakan bu teoriye göre, cezanın toplum ile

ilişkisi önemli değildir. Ceza ile herhangi bir toplumsal fayda amaçlanmamış olup, mutlak teriminden de anlaşılacağı üzere cezanın uygulanmasının kendisi bir amaçtır (Centel vd., 2008: 531).

Nispi teoriler ise mutlak teorilerin karşıtı olarak ortaya çıkan görüşlerden oluşur. Bu görüşe göre cezanın verilış amacı geleceğe yöneliktir. Suçun önlenerek toplumsal hayatın ve düzenin koruma altına alınması cezanın asıl amacı olarak karşımıza çıkar (Centel vd., 2008: 535). Karma teoriler günümüzde baskın görüş olarak karşımıza çıkmakta olup, cezanın amaçlarını ölçülü şekilde ilişkilendirmeye gayret eder. Ceza hem adaletin sağlanmasına hizmet etmeli hem de toplumu suçtan korumaya yönelik olmalıdır. Adalet ve yarar kavramları cezanın ölçüsünün sınırını oluşturmaktadır. Ceza ancak adil olma ve yararlı olma koşullarının bir arada gerçekleştiği durumlarda verilmelidir. (Koca & Üzülmez, 2021: 564).

2. Savcılık Kurumu

Savcı kamu yararını gözeterek devlet adına dava açmaya ve tespit etmiş olduğu deliller doğrultusunda mahkemelerde sanıkları kovuşturan görevlidir. Savcılık kelimesi bir kurumu belirtirken savcı kelimesi gerçekleştirdiği faaliyetlerde kullandığı yetki ve yerine getirdiği işlemler ile o kurumu temsil eden kişiyi ifade etmektedir (Saldırım, 2017: 23). Savcı, ceza muhakemesi sūjelerinden birisidir ve iddiada bulunma eylemini yerine getirmektedir. Savcılık ise iddia görevini yerine getiren ve devleti temsilen kamu davasını açan makama verilen isimdir (Çiftcioğlu, 2017: 33).

Ceza hukuku ile ihdas edilen normların ihlal edilmesi yönünde bir iddianın doğru olup olmadığını araştırma faaliyeti ceza muhakemesi olarak isimlendirilir (Şahin & Göktürk, 2020: 17) Bu doğrultuda suç şüphesi altındaki kişinin atılı suç sonucunda nasıl bir süreçten geçirilerek hakkında nasıl bir hüküm kurulacağına dair kurallar bütünü ceza muhakemesinin konusunu oluşturur (Soyaslan, 2020: 43). Muhakeme; iddia, savunma ve karar makamlarının koordineli faaliyetlerinin bir bütünüdür. Uyuşmazlığın iddia makamı tarafından yargılama makamına sunulması iddia görevinin yerine getirilmesi anlamını taşır. Savcılık makamı istisnaları olmakla birlikte adli teşkilata dahil olup cezalandırma iddiasında bulunan resmi makamdır (Şık, 2018: 4). Savcı ise iddia makamını toplumu temsilen işgal eden öznedir (Yavuz, 2021: 94). Ceza muhakemesi sürecini başlatma yetkisi yalnızca devlete ait olup mağdur veya suçtan zarar görenlerin iradelerinden bağımsız olarak kullanılmalıdır (Ünver & Hakeri, 2020: 71).

Savcılık kurumu iddia görevini kamuyu temsilen yerine getirir. Bu görev savcılık kurumunun tekelindedir (Özbek vd., 2020: 196). Savcılık makamında bulunan savcı, suç olgusunun sadece kişiler arasında kalmaktan öte toplum ve devleti ilgilendirdiği gerçeğinin benimsenmesinden sonra ceza adalet sisteminde daha etkin şekilde bir rol almaya başlamıştır (Demirbaş, 2015: 32-33).

Ceza adalet sistemi suç oluşturan bir eylemin meydana gelmesinin ardından başlatılan soruşturma, kovuşturma, infaz ve infaz sonrası dönemi kapsayan, esasen kolluk birimleri, savcılık, mahkeme ve denetimli serbestlik kurumları ile ceza infaz kurumlarının rol aldığı bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Yavuz, 2021: 34). Savcılık makamı da ceza muhakemesi süreçlerinden biri olmanın ötesinde esasen bir suçla mücadele mekanizması olan ceza adalet sisteminin en etkili ve sorumlu aktörü konumundadır. Bu bağlamda savcılık makamı ceza muhakemesindeki görev ve yetkileri ile sınırlı olmadan, ceza adalet politikasını belirleyen anahtar oyuncu konumu çerçevesinde daha geniş bir perspektif ile ele alınmalıdır (Yavuz, 2021: 31-33).

3. Ceza Muhakemesi Sitemleri

Muhakeme; yargılama, usa vurma, bir sorunu çözmek için yol arama anlamlarına gelmektedir. Suç oluşturan eylemler toplum düzenini ileri düzeyde bozmaktadır. Ceza muhakemesi, suçun meydana gelmesinin ardından suç failinin yargılanması ve ihlal ettiği normun karşılığı olan yaptırıma karar verilmesi amacıyla uygulanan kolektif faaliyetler bütünüdür (Akarslan, 2024: 3).

Ceza muhakemesinin birbirleri ile denge halinde olan birden fazla amacının olduğu ifade edilmektedir. Bunlar kişi hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması, toplumsal menfaatlerin korunması, maddi gerçeğin araştırılması, adli vasıtalar ile maddi gerçekliğe ulaşılması olarak sıralanabilir (Karakehya, 2007: 124). Ceza muhakemesinin amacı hükmün verilmesi ile sağlanmış olmaktadır. Muhakeme faaliyeti sadece hakimler tarafından değil, savcı ve savunma makamının katılımı ile tamamlanmış olur. Hükme varan; iddia, savunma ve yargılama makamlarının ortaklaşa oluşturmuş olduğu muhakeme makamıdır (Kunter vd., 2009: 43).

Yargılama süreci, üç temel süjenin birbirleri ile koordineli şekilde yürüttüğü faaliyetler bütünü olup bu süreçler, iddia, savunma ve yargılama makamlarıdır. Bu makamların görev ve yetkileri, konumları ve birbirleri ile olan ilişkileri yargılama faaliyeti sonucunda verilecek hükmün doğruluğuna ve kesinliğine büyük ölçüde tesir edecektir. Bu kapsamda karşımıza itham, tahkik ve iş birliği olmak üzere üç sistem çıkmaktadır. Günümüzde Anglosakson hukukunu benimseyen ülkelerde itham sistemi uygulanmaktadır. Kıta Avrupası hukukunu benimseyen ülkelerde ise tahkik sistemi ile iş birliği sisteminin uygulandığı görülmektedir (Toroslu & Feyzioğlu, 2014: 40).

İtham sisteminde hâkim hakem konumunda olup kendiliğinden harekete geçme yetkisi bulunmamaktadır. Hâkim yargılama süreci boyunca tarafsızlığını koruyarak tarafların ileri sürdüğü iddia ve deliller kapsamında karar vermektedir. Sözlülük ve açıklık ilkeleri itham sisteminde geçerli olan ilkelere (Erem, 1988: 91). Hâkim taraflarca uyuşmazlık kapsamına sunulan deliller ile bağlı olup kendiliğinden delilleri araştırması mümkün değildir. Dava sürecini başlatan kişi itham ettiği kişinin suçluluğunu ispata uğraşır. (Köksal, 1963: 188-200).

Tahkik sistemi itham sisteminin eksikleri ve gösterilen tepkilerin ardından uygulanmıştır. Tahkik sisteminin hâkimin resen hareket edebildiği ve bütün yetkileri kendinde topladığı ifade edilebilir. Yargılama sürecinde savcı ve suçtan zarar gören kişiler de bulunmakla birlikte hâkim aynı zamanda itham görevini de yerine getirmektedir. Hâkimin savcılık görevini de üstlenmesinden dolayı ceza muhakemesi adeta tek taraflı yürütülmektedir. Delilleri toplama, itham ve sorgulama yetkilerini kullanmada hâkimi sınırlandıracak hiçbir husus yoktur. Bu husus sanığın hukuki teminatlardan yoksun kalmasına neden olmaktadır. Tahkik sistemine egemen olan ilkeler gizlilik ve yazılılıktır. (Demirbaş, 2024: 38).

İşbirliği sistemi ile itham ve tahkik sistemlerinin olumsuz yanları dışlanmış ve karma bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistemin en temel özelliği soruşturma aşamasına gizlilik ve yazılılık ilkelerinin, kovuşturma aşamasına ise aleniyet ve sözlülük ilkelerinin hâkim olmasıdır. İddia makamı işbirliği sisteminde bulunması zorunlu sùjelerdendir. Hâkim tarafsızlığını korumakla beraber kendiliğinden de harekete geçebilir. Bu yönüyle bazı yönleri ile hakem bazı yönleri ile sorgu yapan sıfatlarını bünyesinde barındırır. (Şık, 2008: 81).

4. Cumhuriyet Savcısının Soruşturmayı Sonlandıran Kararları

Ceza Muhakemesi Hukukumuzda Cumhuriyet Savcısı, ya meseleyi kovuşturma aşamasına taşımak için kamu davası açacak ya da aşağıda belirtilen yöntemlerden birini uygulayarak soruşturmayı sonlandıracaktır. Bunlar; soruşturmama kararı, kovuşturmama kararı, kovuşturma yapılmasından feragat (Kamu Davasının Açılmasının Ertelenmesi, Önödeme, Uzlaştırma) ve Seri Muhakeme Usulüdür.

4.1. Soruşturmaya Yer Olmadığına Dair Karar (SYOK)

Soruşturmaya yer olmadığına dair karar CMK md. 158/6'da düzenlenmiştir. Buna göre soyut ve genel mahiyetteki ihbar ve şikâyetlerin suç içeren bir eyleme karşılık gelmediğinin herhangi bir araştırmaya gerek olmaksızın açıkça anlaşıldığı durumlarda soruşturmama kararı verilecektir. Soruşturma kapsamında icra edilecek bir işlemin yapılmadığı bu aşamada şikâyet veya ihbarın isnat edildiği kişi “şüpheli”, fiil de “suç şüphesi taşıyan fiil” şeklinde nitelendirilecek ve kayıt altına alınmadan dosya kapatılacaktır (Yavuz, 2021: 197).

Soruşturmaya yer olmadığına dair karar ile bireyler temeli olmayan soruşturmalara ve iftiralara karşı lekelenmeme hakkı kapsamında hukuken daha korunaklı hale getirilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet savcıları kendilerine intikal eden olaylarda öncelikle ihbar ve şikâyetin niteliğine bakacaktır. İddiaların genel ve soyut nitelikte olması ya da olay hakkında herhangi bir araştırma yapılmadan da eylemin suç oluşturmadığı tespit ediliyor ise soruşturmama kararı verilecektir. Böylelikle

birey haksız şekilde şüpheli sıfatı almayacak ve ceza adalet sistemi ile hiç temas etmeyecektir. Anılan kararlar ile ceza muhakemesinde görev alan aktörlerin iş yükleri de azalacak ve yargılama süreci hızlanacaktır (Nuhoğlu, 2021: 210).

4.2. Kovuşturmaya Yer Olmadığına Dair Karar (KYOK)

Kovuşturmaya yer olmadığına dair karar, soruşturmayı yürüten savcının iddianame düzenlemek için gerekli şüpheye kanaat getirmemesi, kovuşturma olanağının bulunmaması veya takdir yetkisi kapsamında iddianame düzenlemeyi tercih etmemesi üzerine gerçekleştirmiş olduğu işlemdir (Şık, 2008: 294). Basit düzeyde bir suç şüphesine ulaşan Cumhuriyet savcısı soruşturma evresini başlatacaktır. Bu şüphe, fiilin fail tarafından işlendiği yönünde yeterli bir şüpheye dönüşür ve yapılan araştırma neticesinde kovuşturmaya geçilmesinin önünde hukuki bir engel yok ise Cumhuriyet savcısı; kovuşturmaya alternatif olarak görülen yöntemlerin uygulanıp uygulanmayacağını değerlendirmelidir. İlgili yöntemlerin uygulanması da mümkün değil ise kovuşturma aşamasına geçilmesi için dava açılacaktır. Somut delil durumunun kamu davası açılması veya alternatif yöntemlerin uygulanması için yeterli olmadığı durumlarda kovuşturamama kararı verilecektir (Yavuz, 2021: 198).

Cumhuriyet savcısı bazı durumlarda (CMK md.172/1) zorunlu olarak kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verecektir. Bu kapsamda Cumhuriyet savcısı kamu davası açmak için yeterli şüphe elde edemez ise veya somut olayda kovuşturma olanağı yok ise kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek zorundadır. Cumhuriyet savcısının yürüttüğü soruşturma neticesinde vereceği kararının temeli yeterli şüphe oluşturacak delile ulaşip ulaşamamasıdır. Yeterli şüphe oluşturacak delil, kovuşturma aşamasına geçilmesi halinde mahkûmiyete hükmedilmesinin beraat kararı verilmesi ihtimalinden daha yüksek olması durumunu ifade eder. (Şık, 2008: 295). Soruşturma evresinden kovuşturma evresine geçişi sağlayacak olan kamu davasının açılmasının önünde hukuken birtakım engellerin bulunması durumunda da Cumhuriyet savcısı kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek zorundadır (Soyaslan, 2020: 387). Bu engeller ve durumlar 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun farklı maddelerinde dağınık halde bulunmakta olup; şikâyetten vazgeçme, şüphelinin ölümü, önödeme, uzlaştırma ve soruşturma izni verilmemesi örnek olarak sayılabilecektir.

CMK md. 171/1 ise cezayı kaldıran şahsi sebep olarak etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanmasını gerektiren koşulların varlığı veya şahsi cezasızlık sebeplerinin bulunması halinde Cumhuriyet savcısının takdir yetkisi kapsamında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verebileceğini hüküm altına almıştır. Etkin pişmanlık kurumu failin suçun tüm unsurlarını gerçekleştirmesinden sonra gündeme gelir ve faile verilecek cezada indirim yapılmasını veya faile ceza verilmemesini öngörür. Etkin pişmanlık kurumu ceza kanunumuzun genel hükümler kısmında düzenlenmediği için, sadece düzenlendiği suçlar özelinde uygulanabilecek olup hakkında düzenlendiği suçlar bakımından cezayı

ortadan kaldıran veya cezada indirim sağlayan şahsi bir sebep niteliğindedir (Ünver & Hakeri, 2020: 517). Faile verilecek cezanın uygulanabilir olması cezalandırılabilirlik olarak ifade edilebilir. Bunun mümkün olması için ise hukuka aykırı davranışın gerçekleştirilmiş olması yeterli olmayıp, faili cezadan muaf tutan bir nedenin olmaması gerekmektedir. Şahsi cezasızlık sebepleri suç icra edildiği anda mevcuttur ve failin cezalandırılmasının önüne geçer (Koca & Üzülmez, 2020: 358). Örgüt kapsamında işlenen suçlar, kamu görevlileri tarafından veya onlara karşı işlenen suçlar ve cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlar bakımından yeterli şüpheye ulaşıldığı anda Cumhuriyet savcısının kamu davası açma zorunluluğu bulunmakta olup takdir yetkisi kullanılamayacaktır (Soyaslan, 2020: 387).

4.3. Kamu Davasının Açılmasının Ertelenmesi

Kovuşturmaya alternatif yöntemler içerisinde yer alan kamu davasının açılmasının ertelenmesi, savcının kovuşturma başlatmaktan koşullu şekilde feragat etmesi anlamına gelmektedir. Bu feragat ancak belli koşullar altında ve failin öngörülen süreyi iyi halli şekilde geçirmesi durumunda gerçekleşebilecektir. Kamu davasının açılmasının ertelenmesi kurumu öncelikle basit suçlar olarak nitelendirilebilecek suçlarda cezalandırmanın artmasını önlemek ve böylece yargılama makamlarının iş yükünü azaltarak tüm ceza muhakemesi süreçlerinin hızlanmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple ceza adalet sistemi içerisinde esnek ve pratik bir araç olarak yapılandırılmıştır (Yavuz, 2021: 211).

Kamu davasının açılmasının ertelenmesi 5271 sayılı CMK md. 171'in iki ve altıncı maddeleri arasında düzenlenmiştir. İlgili düzenlemeden anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet savcısı yürüttüğü soruşturma neticesinde kamu davası açmak için yeterli şüpheye ulaşmasına rağmen bazı şartlar ve kısıtlamalar dahilinde kamu davası açmayı erteleyebilecektir. Kamu davasının açılmasının ertelenmesi kurumu esasen Cumhuriyet savcısının kovuşturma yapılmasından koşullu şekilde feragat ettiği bir yöntemdir (Ünver & Hakeri, 2020: 518).

Kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararı ceza kanunumuzdaki tüm suçlar yönünden ve her fail özelinde uygulanamamaktadır. Öncelikle CMK md.171/2'de belirtilen uzlaştırma ve önödeme kurumları yönünden bir istisna getirilmiştir. Soruşturma konusu fiil uzlaştırma ve önödeme kurumlarına uyumlu bir fiil ise kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararı verilemeyecektir. Yine bu fıkra ile getirilen diğer sınırlamaya göre fiil karşılığında öngörülen yaptırımın üst sınırının üç yılı geçmemesi gerekmektedir. İlgili maddenin altıncı fıkrası ise erteleme kurumunun uygulanamayacağı suç tiplerini belirtmiştir (Yurtcan, 2018: 440).

Şüpheli yönünden öngörülen sınırlamalar ise ertelemenin hangi koşulların gerçekleşmesi halinde yapılacağına ilişkindir. Öncelikle şüphelinin geçmişinde kasıtlı bir suç işlememiş olması gereklidir. Bunun yanında kurumun uygulanması; soruşturma aşaması boyunca şüphelinin gelecekte suç işlemeyeceği yönünde bir kanaat uyanması, erteleme kararının hem şüpheli hem de topluma yararlı

olduğunun değerlendirilmesi, suç ile meydana gelen zararın giderilmiş olması ve son olarak şüphelinin beş yıllık erteleme süresinde herhangi bir kasıtlı suç işlememesine bağlıdır (Yurtcan, 2018: 440).

4.4. Önödeme

Önödeme, kovuşturmayaya alternatif bir ceza muhakemesi kurumu olup, kovuşturma yapılmasından koşullu olarak feragat edilmesi anlamında gelmektedir (Kartal, 2015: 18). Önödeme ile amaçlanan faydalar; basit olarak tabir edilen suçlarda failin hürriyeti bağlayıcı cezaların olumsuz etkilerinden korunması, geleneksel yargılama süreçlerinin sebep olduğu kamu harcamalarını azaltmak ve ceza muhakemesi evresini hızlandırarak mahkemelerin iş yükünü azaltmak olarak sıralanabilir. Önödeme 5237 sayılı TCK md. 75 ile düzenlenmiş olup soruşturma aşamasında şüpheli, kovuşturma aşamasında ise sanık tarafından, kanunda ilgili suç için öngörülen adli para cezasına denk gelen paranın ödenmesi neticesinde soruşturma evresinde kamu davasının açılmasını engelleyen, kovuşturma evresinde ise davanın düşmesine neden olan ve fail hakkında suç kaydı oluşturulmayan bir yöntemdir (Yavuz, 2021: 208).

4.5. Uzlaştırma

Geleneksel ceza adalet yaklaşımında, ortaya çıkan ceza uyuşmazlığına devlet tarafından el konulmakta ve tamamen fail odaklı bir süreç yürütülmektedir. Mağdurun neredeyse tamamen dışlandığı bu süreçte cezanın ıslah amacının gerçekleştirilmesi için fail damgalanarak toplum dışına itilmektedir. Dolayısıyla fail gerçekleştirdiği eylemin sorumluluğunu üstlenmemekte ve mağdur ile fail arasındaki bozulan ilişki onarılamamakta, aksine daha da kötüleşmektedir. Uzlaştırma ise geleneksel anlayışın aksine mağdur ve fail arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Uzlaştırma kurumu; mağdur ile failin suça konu eylem nedeni ile ellerinden alınan uyuşmazlık üzerinde tekrar tasarruf etme imkanına sahip olmasını amaçlamaktadır. Fail gerçekleştirmiş olduğu eylemin haksız içeriğinin bilincine vararak sorumluluk üstlenecektir ve mağduriyeti giderme olasılığı artacaktır. Böylelikle bozulan ilişkiler onarılarak toplum barışı tesis edilecektir. Kurum bu yönü ile ele alındığında, ceza adalet sistemindeki bürokrasiyi azaltarak hızlandıran bir yöntemden çok daha fazlasına hizmet etmiş olduğu anlaşılacaktır. (Çetintürk, 2008: 233-234).

Cumhuriyet savcısı hakkında soruşturma yürüttüğü suçun uzlaştırmaya tabi bir suç olduğunu değerlendirir ise, 5271 sayılı CMK md. 253 gereğince uzlaştırma sürecini başlatmak zorundadır. Uzlaştırma görüşmelerinin olumlu sonuçlanması ve müzakere sonucunda kararlaştırılan edimin şüpheli tarafından ifa edilmiş olması durumunda savcı zorunlu olarak kovuşturamama kararı verecektir. Bu hususta Cumhuriyet savcısının herhangi bir takdir yetkisi yoktur.

Bu kapsamda soruşturulması ve kovuşturulması şikâyete bağlı suçlar ile şikâyet şartı aranmaksızın TCK'da yer alan bazı suçlar ile mağdurun veya suçtan zarar görenin gerçek veya özel hukuk tüzel kişisi olması koşuluyla, suça sürüklenen çocuklar bakımından ayrıca, üst sınırı üç yılı geçmeyen hapis veya adli para cezasını gerektiren suçlar uzlaştırma kurumunun işletilmesi zorunlu kılan suçlardandır. Buna karşın soruşturulması ve kovuşturulması şikâyete bağlı olsa dahi, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar ile ısrarlı takip suçunda uzlaştırma yoluna gidilemeyecektir. Yine CMK md. 253/3 gereğince uzlaştırma kapsamına giren bir suçun, bu kapsama girmeyen bir başka suçla birlikte aynı mağdura karşı işlendiği durumlarda da bu yönetime başvurulamayacaktır (Çetintürk, 2008: 273).

4.6. Seri Muhakeme Usulü

Seri muhakeme usulü esasen bir ceza kararnamesi formudur. Ceza kararnamesi, suçun oluşup oluşmadığına dair değerlendirmenin ve değerlendirme sonucunda ceza yaptırımını belirlenmesi işleminin genellikle savcılık makamı tarafından gerçekleştirildiği ve mutabakata/kabule dayalı bir ceza muhakemesi yöntemidir (Yavuz, 2021: 145).

Savcı bu yöntemde kovuşturma başlatmak yerine, işlendiği iddia edilen suçun kanundaki karşılığı kapsamında faile verilecek yaptırımını belirlemekte ve failin kabul etmesi durumunda kimi hukuk sistemlerinde doğrudan kendisi, kimi hukuk sistemlerinde ise mahkeme/hâkim onayı alındıktan sonra verebilmektedir. Ceza kararnamesi yargısal bir karar değil, ceza muhakemesi hukuku kapsamında ele alınması gereken kendine özgü bir karar niteliğindedir. Zira kararnamenin içeriği savcılık tarafından belirlenerek karara bağlanmaktadır. Kararnamenin uygulanmasının mahkeme onayına tabi tutulduğu hallerde bile mahkeme yaptırımının içeriği ile uygulanma şekline müdahale edememektedir (Yavuz, 2021: 160).

Kovuşturmaya alternatif bir yöntem olan seri muhakeme usulü bir ceza kararnamesi türü olup yargılamasız ceza olmaz ilkesinin bir istisnasını teşkil etmektedir. Seri muhakeme usulü, Cumhuriyet savcısının kontrolünde yürütülen kovuşturmaya alternatif diğer yöntemlerden farklı bir niteliğe sahiptir. Kamu davasının açılmasının ertelenmesi, önödeme ve uzlaştırma yöntemleri neticesinde bazı koşulların varlığı ve/veya yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile Cumhuriyet savcısı tarafından kamu adına kovuşturamama kararı verilmektedir. Seri muhakeme usulünde ise Cumhuriyet savcısınca fail hakkında belirlenen bir ceza yaptırımını söz konusudur. (Yavuz, 2021: 236).

Seri muhakeme usulünün ne zaman ve hangi suçlar yönünden uygulanacağı, usulün yürütülmesinde savcılık makamı, kolluk, müdafî ve şüpheli ve mahkemenin yapacağı işlemler CMK md. 250 ile belirtilmiştir. Bu doğrultuda; soruşturma evresinin tamamlanmış olması, kamu davasının açılmasının ertelenmesine karar verilmemiş olması, şüpheliye isnat olunan suçun katalog olarak

belirlenmiş suç tiplerinden olması, uygulamanın yasak olduğu veya mümkün olmadığı hallerden birisinin bulunmaması şartlarının gerçekleşmesi halinde Cumhuriyet savcısı seri muhakeme usulünü uygulamak zorundadır (Çakmak, 2024: 324).

Cumhuriyet savcısının belirlemiş ve teklif etmiş olduğu yaptırım türü şüpheli tarafından müdafii huzurunda kabul edilir ise usul uygulanacaktır. Buna karşın teklif ve kabulün birbirini tamamlayan işlemler olması sebebi ile yalnızca kabul beyanı değil, teklifin de müdafii huzurunda yapılmasında fayda bulunmaktadır (Yavuz, 2021: 274).

Cumhuriyet savcısı şüphelinin teklifi kabul etmesi üzerine kabul tutanağı düzenleyecek ve bunu onaylaması için bir talepname hazırlayarak mahkemeye sunacaktır. Talepnamede esas olarak savcının belirlemiş olduğu ve onaylanmasını istediği yaptırım türü bulunmaktadır. Burada savcının ilgili yaptırımı belirlerken hangi hususları dikkate aldığını, takdir yetkisini ne şekilde kullandığını belirterek gerekçelendirmesi, bu hususların denetlenebilmesine olanak sağlayacaktır. Cumhuriyet savcılığının hazırladığı taleptamenin iletildiği mahkemenin, iddianamenin iadesinde olduğu gibi talepnameyi iade etme yetkisi yoktur. Mahkeme taleptamenin içeriğinde eksik bir husus bulunmadığını tespit eder ise usulün uygunluğuna dair bir değerlendirme yapacaktır. Yapılan değerlendirme sonucunda herhangi bir hukuka aykırılığa rastlanılmamış ise mahkeme talepnamede belirtilen şekilde hüküm kurmak zorundadır. Ancak mahkeme talepnamedeki belirlemelerin uygun olmadığı kanaatine varır ise talepnameyi reddedebilecektir. Hüküm niteliği taşımayan bu ret kararı neticesinde savcı eksiklikleri gidererek yeniden talepname düzenleyebilecektir. (Yavuz, 2021: 290).

5. Ceza Adalet Sisteminde Savcılık Kurumunun Rolü ve Önemi

Günümüzde ceza adalet sistemlerinde karşılaşılan sorunların çözümü noktasında alternatif arayışları bulunmaktadır. Bunlardan ilki suç içeren eylemlerin kovuşturma aşamasına taşınmadan savcılık kurumunun yetkisi dahilinde çözülmesi, ikincisi ise hürriyeti bağlayıcı cezalar yerine alternatif yaptırım biçimlerinin uygulanmasıdır (Yavuz, 2018: 56).

Ceza adalet sistemi bir suçun ortaya çıkmasının ardından ceza muhakemesi sürecinde failin yargılanması, yaptırım uygulanması durumunda infazı ve sonrasında uygulanacak tedbirleri içeren bir sistemdir. Ceza adalet sisteminin her biri bağımsız olarak faaliyet gösteren birden fazla aktörü bulunmaktadır. Sistemin etkin ve verimli hale getirilmesi ancak aktörler arasında üst düzey bir koordinasyonun gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Kendi özerk yapıları çerçevesinde faaliyet gösteren kurumların hangi uygulamaları yerine getireceğini belirleyen genel bir politikanın oluşturulması kurumlar arası uyumu en üst seviyeye çıkaracaktır. Bu politika sistemdeki bütün

aktörlerin kendine özgü rolleri dikkate alınarak bir “çatı politika” şeklinde oluşturulmalıdır (Yavuz, 2018: 37).

Suç failine neden ceza verildiği sorusuna verilecek cevap suçla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini ve suç failine ne yapılması gerektiğine yönelik davranışları belirleyecektir. (Yavuz, 2021: 306). Suç işlendiği izlenimini alan savcının süreç içerisinde yapacağı değerlendirme iki hususu belirleyecektir. Burada savcının nasıl bir yöntem izlediği önem arz etmektedir. Savcı ya kamu davası açacak ya da kovuşturmayla alternatif bir yöntem ile suç failini ceza adalet sistemi dışında tutmayı tercih edecektir. Kovuşturmayla alternatif yöntemlerin tamamı savcılık kurumunun yetkileri dahilinde işletilmektedir. İlgili süreçlerin kontrolün neredeyse tamamının savcının elinde bulunduğu ifade edilmektedir (Yavuz, 2021: 31). Bu husus savcının aslında doğal hukuk bağlamında mı pratik hukuk bağlamında mı hareket ettiğini de belirleyecektir (Yücel, 2009: 41).

Ceza adalet sistemi, intikam saiki ile suç faillerini toplumdan tecrit ederek kapatmak ve bedel ödetmek üzerine kurgulanır ise, cezaevlerinin sayısını artırmak, daha fazla infaz koruma memuru buldurmak, daha fazla kamu kaynağı ayırmak, daha fazla mükerrer suçlu ortaya çıkarmak ve toplumda daha fazla öfkeye neden olmak gibi riskler ile karşılaşılacaktır. Buna karşın suç olgusu insan hayatındaki bir yönlendirme hatası olarak kabul edilir ve faili doğru yola yönlendirme gibi bir anlayış tercih edildiğinde hapsedmek yaptırımı ancak tüm mutedil seçenekler denendikten sonra değerlendirilmelidir (Yavuz, 2018: 324).

Karşılaştırmalı hukuka bakıldığında da savcılık makamının esas fonksiyonunun, kovuşturma başlatılıp başlatılmaması hususunda karar vermek ve muhakeme sürecine soruşturma makamını temsilen katılmak olduğu görülecektir. Bunun yanında savcılarının toplumsal yaşamı ve ceza adalet sistemini yakından ilgilendiren birçok alan, kurum, süreç ve yöntemde üstlendiği görevler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Suç ile ilgili araştırma yapmak, suç araştırmasında görev alan yetkilileri denetleyerek usule uygun davranmalarını sağlamak, şüpheliyi tutuklama veya adli kontrol tedbiri talebi ile mahkemeye sevk etmek (Soyaslan, 2020: 190), iddia veya ceza pazarlık anlaşmaları yapmak, kovuşturmayla alternatif yöntemleri işletmek, mağdur destek hizmetlerini gerçekleştirmek, muhakeme sürecinde belirlenecek yaptırımı ilişkin mütalaa vermek, cezaların infaz edilmesini denetlemek, hükümlülerin rehabilite edilmesi için yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır. (Yavuz, 2021: 48). Bu doğrultuda savcılık kurumunun yetkilerinin genişletilmesi ve bu suretle soruşturma aşamasındaki dosyaların ceza muhakemesine dahil edilmeden neticelendirilmesi kapsamında bazı yöntemlere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Bunlar kamu yararı gerekçesiyle kovuşturmadan feragat, koşullu feragat, ceza kararnamesi, uzlaştırma ve ceza/itham pazarlığı gibi müzakere ve mutabakata dayalı yöntemlerdir (Yavuz, 2018: 57).

Savcılık kurumunun görevleri sadece ceza muhakemesi dahilindeki görevlerden ibaret değildir. Ceza adalet politikasının hem belirleyicisi hem de uygulayıcısı olan savcı, kovuşturma başlatma kararlarında kamu yararını değerlendirirken ve kovuşturmaya alternatif yöntemleri uygularken hayati önemi haiz fonksiyonları yerine getirmektedir (Yavuz, 2021: 96). Savcılık kurumunun yukarıda geniş bir çerçeve ile belirtilen görev ve sorumlulukları dışında yasama ve yürütme erklerine ceza adalet politikasının yürütülmesine dair teklifler sunmak şeklinde belirtilen çok daha önemli bir fonksiyonunun olduğu değerlendirilmektedir (Yavuz, 2021: 48).

6. Suçla Mücadelede Ceza Adalet Politikası ve Çözüm Önerileri

Ceza adalet politikasının interdisipliner çalışmalar ışığında oluşturulması gerekmektedir. Aksi halde politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasında istenen başarı sağlanamayacaktır. Ceza adaleti farklı disiplinlerin veri ve değerlendirmelerine ihtiyaç duyan bir alandır. Buna rağmen ceza adaleti kapsamında sunulan hizmetlerin tamamen hukuk bilimini ilgilendirdiği şeklinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu kanaat doğrultusunda sadece hukuk alanı referans alınarak yapılan düzenlemeler beklenen sonuçları vermemektedir. Suç olgusu ile yakından ilgilenen sosyoloji, kriminoloji ve sosyal hizmetler alanlarında görevli çalışanlar yasal düzenlemeler ile uygulama sonuçlarının yorumlanması aşamalarına daha aktif şekilde katılım göstermelidirler. Zira ceza adaleti alanına ilişkin sorunlar çok kapsamlı meseleler olup, sadece Adalet Bakanlığı bünyesindeki hâkim ve savcı kökenli bürokratlar ile kanun komisyonlarında görevli milletvekilleri tarafından çözülmesi mümkün değildir (Yavuz, 2018: 310).

Ülkemizde ceza adalet politikasının kim tarafından belirleneceği, politikanın hangi kurumlar tarafından yürütüleceği, uygulamanın kim tarafından denetleneceği ve meydana gelen sorunlar ile ilgili hukuki ve siyasi olarak kimin hesap vereceği detaylı şekilde değerlendirilmemiştir (Yavuz, 2021: 103).

Cumhuriyet savcısının ceza muhakemesi hukukumuzdaki yeri ve rolü değerlendirilirken bağımsızlık ve tarafsızlık ekseninde yapılan tartışmalardan ziyade, esasen bir suçla mücadele mekanizması olarak kabul edilen ceza adalet sistemine yön veren ceza adalet politikasının uygulayıcısı şeklindeki konumuna odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet savcısı politikanın başarılı olmasını sağlamak için gerçekleştirdiği faaliyetler yönünden hesap verebilir şekilde konumlandırılmalıdır. Bu yönüyle ülkemizdeki düzenlemeye bakıldığında adalet hizmetleri devlet adına Adalet Bakanlığı sorumluluğunda yürütülmektedir. Bu hizmetlerin yürütülmesini sağlayan savcılık kurumu bakanlığa idari yönden bağlıdır. Savcılık kurumu başsavcılıklar olarak isimlendirilen teşkilatlanmanın altında fiziken adliye binalarında konumlandırılmıştır (Yavuz, 2021: 94).

Suçla mücadelede görevli birimler ulusal düzeyde İçişleri ve Adalet Bakanlıkları, yerel düzeyde ise kolluk, savcılık, il idareleri ve yerel yönetimlerdir. İlgili birimlerin suçla mücadelede başarılı olması birbirleri arasında sıkı bir işbirliği ve etkileşim kurabilmelerine bağlıdır. Ülkemizde suçla mücadeleyi

etkin şekilde yürütebilmek için, yukarıda belirtilen aktörlerin uyum içerisinde beraberce çalışmasını sağlayacak, ulusal, bölgesel, il ve ilçe bazlı faaliyetler icra edecek bir kurum/kuruluşa ihtiyaç duyulmaktadır. (Yavuz, 2018: 300).

Ülkemizde savcılık teşkilatlanmasının hiyerarşik şekilde başsavcılıklar, ülke savcılığı ve savcılık hizmetleri kurulu şeklinde kurgulanmasının, bu yapılanmanın ise, tüm faaliyetlerinden hukuki ve siyasi olarak sorumluluğunu üstlenecek olan Adalet Bakanına bağlı olması, uygulamada birçok sorunun önüne geçilmesi için kabul edilebilir bir seçenek olarak görünmektedir. Bu şekilde Adalet Bakanı, hiyerarşinin kendisine verdiği yetki ve güç ile savcılık tarafından yapılan tüm işlemleri denetleyecek, yürütme erkinin belirlemiş olduğu ceza adalet politikasını icra edecek, savcılarını bağlayıcı metin ve düzenlemeler yapabilecek ve böylece kullanmış olduğu yetki ve üstlenmiş olduğu sorumluluk bakımından yasama organı nezdinde hesap verebilecektir (Yavuz, 2021: 96). Savcılık kurumunun konumlandırılması ceza muhakemesi çerçevesinde ele alındığı sürece suçla mücadelede başarıya ulaşmak güçleşecektir. Zira ceza adalet sisteminin varlık amacı; suç faillerini cezalandırmak yerine, suçun önlenmesi veya daha az işlenmemesinin sağlanması ve suç faillerinin toplumsal hayata uyum sağlayabilmeleri için rehabilite edilmeleridir. Ülkemizde mevcut duruma bakıldığında savcılık kurumuna atfedilen rol salt faillerin cezalandırılmasından ibarettir. Suçun önlenmesine dair savcılık kurumunun herhangi bir görev ve sorumluluğu olmadığı kabul edilmektedir. Bunun yanında, suçla ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaların da yeterli olmadığı görülmektedir. Suçun işlenme nedenleri, yoğun suç işlenen yerler, suç için öngörülen ceza yaptırımlarının etkileri, sosyo-ekonomik açıdan hangi suçların hangi insan tipleri tarafından ülkenin hangi bölgelerinde işlendiği, bu yönde suçla mücadele ederken bölgelere özgü farklılık gösteren tedbirlerin alınması gerektiği, bu tedbirlerin uygulanmasında hangi kurumların ne şekilde görev alacakları gibi konular bilimsel veriler doğrultusunda ortaya konamamaktadır. Suçla mücadelede önleme ve cezalandırmanın birbirini tamamlayan fonksiyonlara sahip olduğu gereceği karşısında; Adalet ve İçişleri Bakanlıkları yukarıda belirtilen hususları devamlı şekilde değerlendirmeye tabi tutarak ortak stratejiler geliştirmelidirler. Belirlenen stratejilerin uygulanması aşamasında icra edilecek faaliyetlerin sonuçları ölçülebilir kriterlere bağlı kalınarak takip edilmeli ve faaliyetler bu veriler ışığında güncellenmelidir (Yavuz, 2021: 105).

Suçla mücadele; ülkesel düzeyde İçişleri ve Adalet Bakanlıkları, yerel düzeyde ise kolluk ve savcılar ile ihtiyaç duyulduğu takdirde mahkemeler ve yerel yönetimler arasında sıkı bir iş birliği ve koordinasyon gerektirmektedir. Ülkemizde bu sayılan kurumları bir araya getirerek koordineli ve uyumlu çalışmalarını sağlayacak bir mekanizmanın oluşturulması gerekliliği açıktır. Dolayısıyla savcılık kurumu ile ilgili bazı hususlar tereddüde yer vermeyecek biçimde netleştirilmelidir. Bu bakımdan öncelikle savcılık kurumunun yasama-yürütme-yargı erklerinden hangisine dahil olduğu sorunsalı ortadan kaldırılmalıdır. Yine yürütme ile arasında olan hiyerarşik ilişkinin kapsamı belirlenmeli, soruşturma aşamasında icra ettiği işlemlerden ne ölçüde sorumlu olduğu ve suçla

mücadelede hangi fonksiyonu üstlendiği hususları netleştirilmelidir. Bu hususların yerine getirilmesinin ardından yürütme organı ile savcılık kurumu arasında hiyerarşik bir köprü niteliğini barındıracak Savcılık Konseyi/Kurulu oluşturulmalıdır. İlgili kurul tarafından ülkede icra edilen savcılık faaliyetlerinde asgari standartların sağlanmasına yönelik ayrıntılı kılavuz belgeler hazırlanmalı, sık işlenen suç tiplerine yönelik genel soruşturma ilkeleri belirlenmeli ve kovuşturmayla alternatif yöntemlerin nasıl uygulanacağı belirtilmelidir (Yavuz, 2021: 105).

Sonuç

Savcılık kurumunun rolünün ülkemizdeki geleneksel anlayış doğrultusunda isabetli şekilde tanımlanmadığı değerlendirilmektedir. Zira savcılık kurumu yalnızca suç işlenmesinden sonra fonksiyon üstlenen ve faillerin her halükârda cezalandırılmasından sorumlu bir organ olarak algılanmaktadır. Üstlendiği görevler ve sahip olduğu yetkiler bağlamında savcılık kurumu suç işlenmesinden, faile verilen cezanın infazı ve hatta infaz sonrası denetim faaliyetlerine kadar olan süreçlerde aktif rol oynamaktadır. İcra edeceği işlemler ile kişileri ceza adalet sürecine taşıma yetkisi olan savcılık kurumunun bu yetkileri kullanırken görev bilinci ile mevzuat çerçevesinde ve her aşamada kamu yararını gözeterek hareket etmesi gereklidir.

Modern ceza adalet sistemleri artık faili toplumdan uzaklaştırmak veya hapsedmek yerine toplum içerisinde rehabilite etmeyi, bu sayede mükerrer suçluluğun önüne geçerek kamu düzenini sağlamayı tercih etmekte, cezanın mutlak şekilde uygulanması yerine faile gerekirse yükümlülük yüklenerek önleme fonksiyonlarının işletilmesi ile fail ve toplumu aynı anda koruyarak kamu yararını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu anlayış çerçevesinde ülkemizde ve karşılaştırmalı hukukta birçok ülkenin ceza adalet politikalarını daha insancıl ve yararlı bir forma dönüştürdüğü gözlemlenmektedir. Bu kapsamda devletler birçok eylemi suç olmaktan çıkarmış ve kabahat olarak tanımlamıştır. Ayrıca bireyin haksız şekilde suç veya olumsuz bir fiil ile etiketlenmesinin sakıncalarını göz önünde bulundurarak soruşturmaya yer olmadığı kararı gibi kurumlar ceza kanunlarına dahil edilmiştir.

Maslahata uygunluk ilkesinin etkili şekilde uygulandığı ülkelerde ceza uyuşmazlıklarının çok büyük bölümünün soruşturma aşamasında savcının yetki ve kontrolü dahilinde, özellikle de kovuşturmayla alternatif yöntemler çerçevesinde çözüldüğü görülmektedir.

Ülkemizde savcılık kurumuna dair tartışmaların suçla mücadeledeki etkinliğinden ziyade bağımsızlık ve tarafsızlık gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kanaatimizce savcılık kurumu suçla mücadele aracı olarak kabul edilen ceza adalet sistemini yönlendirecek politikaların uygulayıcısı olarak konumlandırılmalıdır. Bu kapsamda maslahata uygunluk ilkesi kapsamında takdir yetkisini kullanarak verebileceği kovuşturmayla kararlarının sayısı ve çeşitliliği artırılmalıdır. Yine

soruşturmayı koşullu şekilde sonlandırdığı yöntemlerde savcının, kovuşturmadan feragat edebilmesi için gerekli şart ve koşullar savcının değerlendirme yetkisini daha fazla kullanmasına imkân verecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Özünde bir ceza kararnamesi olan seri muhakeme usulüne tabi olan suçların çeşitliliği ve sayısı da artırılmalı ya da karşılaştırmalı hukukta bazı ülkelerde olduğu gibi, suçların sınırlı şekilde sayılması yöntemi yerine, suçların üst sınırları esas alınarak bir kapsam belirlenmelidir. Böylelikle savcılık kurumunun failleri ceza adalet sisteminin dışında tutabilmeye yönelik takdir yetkisinin genişletilmelidir. Bununla birlikte, hukuk devleti ilkesi gereğince, soruşturma aşamasında savcılık tarafından gerçekleştirilecek olan tüm işlemler denetime tabi tutulmalı ve uygulama birliğini sağlamak adına savcılarının soruşturma aşamasında yapacağı işlemlerde bağlı kalacağı ilke ve kuralları düzenleyen metinler oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Akarşlan, Gökhan (2024). *Ceza Muhakemesinde Hukuka Aykırı Delillerin Kullanılması ve Değerlendirilmesi Yasağı* (Tez No: 849492). [Yüksek Lisans, İstanbul Kültür Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Aslan, Davut (2021). *Soruşturma Aşamasında Cumhuriyet Savcısının Görev ve Yetkileri* (Tez No: 485966). [Yüksek Lisans, Ufuk Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Bozkurt, D. (2016). *Gençler Arasında Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenlerinin Suç Sosyolojisi Kapsamında İncelenmesi* (Tez No: 436871) [Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Centel, N. & Zafer, H. & Çakmut, ÖY. (2008). *Türk Ceza Hukukuna Giriş*. Ankara: Beta Yayınevi
- Çakmak, K. (2024). *Cumhuriyet Savcısının Değerlendirme Yetkisi*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Çavga Gençer, ŞM. (2023). *Emile Durkheim'in Sosyolojisinde Hukuk, Suç ve Cezanın Evrimi* (Tez No: 791041). [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Çetintürk, E. (2008). *Ceza Adalet Sisteminde Uzlaştırma* (Tez No: 218515). [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Çiftcioğlu, CT (2017). *Cumhuriyet Savcısının Kovuşturmaya Yer Olmadığına Dair Kararı ve Denetimi*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Demirbaş, T. (2017). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Demirbaş, T. (2024). *Soruşturma Evresinde Şüphelinin İfadesinin Alınması*. Ankara: Seçkin Yayınevi

- Dolu, O. (2011). *Suç Teorileri*, Ankara: Seçkin Yayınevi
- Erdemli, M. (2014). Hollandalı Savcı: Bir Soruşturan ve Ceza Veren Görevli. *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, Cilt 4 , SA 12, 41-67.
- Erem, F. (1988). Savunma ve Ceza Yargılamasının Temeldeki Kusurları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, SA 1, 91-99.
- Güçlü, İ. & Akbaş, H. (2019). *Suç Sosyolojisi*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Kitabevi
- Hakeri, H. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Hakeri, H. (2023). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Karakehya, H. (2007). Ceza Muhakemesinin Amacı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt .65, SA 2, 121-142.
- Kartal, M. (2015). *Kamu Davasının Açılmasında Cumhuriyet Savcısının Takdir Yetkisi*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık
- Keyman, S. (1970). *Ceza Muhakemesinde (Asıl Ceza Muhakemesinde) Savcılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Koca, M. & Üzülmüş, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Köksal, A. (1963). Anglo-Sakson Hukuku Ceza Muhakemesinde İtham Fonksiyonu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 29 SA 1-2, 185-200
- Kunter, N. & Yenisey, F. & Nuhoglu, A. (2009). *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, Birinci Kitap, Hükmü Verme Görevi ve Ceza Muhakemesinin Yapısı*. Ankara: Beta Yayınevi
- Nuhoglu, A. (2021). *Soruşturmaya Yer Olmadığı Kararının Ceza Muhakemesindeki Yeri (Tebliğ) Masumiyet Karinesi ve Lekelenmeme Hakkı Sempozyumu*
- Özbek, VÖ. & Doğan, K. & Bacaksız P. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Özgenç, İ. (2021). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Saldırım, M. (2007). *Cumhuriyet Savcısının Denetim Görevi*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Soyaslan, D. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları
- Şahin, C. & Göktürk, N. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku I*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Şık, H. (2018). *Türk Adli Yargı Sisteminde Savcılık Kurumu* (Tez No: 12904022) [Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

- Toroslu, N. & Feyzioğlu, M. (2014). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi
- Ünver, Y. & Hakeri, H. (2020). *Ceza Muhakemesi Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Yavuz, H. (2018). *Ceza İnfaz Sistemi ve Denetimli Serbestlik*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Yavuz, H. (2021). *Kovuşturmaya Alternatif Yöntemler*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Yenisey F. (1983). *Ceza Yargılamasında ve Adli Teşkilatta Cumhuriyet Öncesi Durum ve Cumhuriyet'ten Sonraki Gelişmeler*. Doğumunun 100. Yılında Atatürk Sempozyumu, Atatürk ve Ceza Hukuku
- Yurtcan, E. (2018). *Ceza Yargılaması Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi
- Yücel, MT. (2009). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Başkent Klişe Matbaası

GÖÇ VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BOOTSTRAP ARDL YAKLAŞIMI

Servet Kapçak¹

Öz

Göç, eski dönemlerden beri sosyal çevre üzerinde önemli etkilere sahiptir. Özellikle siyasi karışıklıklar ve iklimsel olaylar göçü tetiklemektedir. Küreselleşmeyle birlikte hızlı nüfus artışı da çevresel bozulmaları artırmaktadır. Siyasi, sosyal ve politik nedenler ile göç eden insanlar, gittikleri yerlerde çevresel bozulmayı artırabilmektedir. Bu çalışmada temel amaç; net dış göç ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından araştırmaktır. Çalışmada bağımlı değişken ekolojik ayak izi, ana bağımsız değişken net dış göç kavramı ve açıklayıcı değişken olarak ise yenilenebilir enerji tüketimi kullanılmıştır. 1990-2021 dönemini analiz etmek için Bootstrap ARDL yaklaşımı tercih edilmiştir. Değişkenlerin katsayıları arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek için FMOLS tahmincisine başvurulmuştur. Bootstrap ARDL sonuçlarına göre uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. FMOLS tahmincisi sonuçlarına göre göç eden nüfus sayısında meydana gelebilecek %1'lik bir artış ekolojik ayak izini 0.733142 oranında artırmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen %1'lik artış ekolojik ayak izini 8.526182 oranında azaltmaktadır. Bulgular değerlendirildiğinde net dış göç olgusu çevresel bozulmayı artırırken, yenilenebilir enerji tüketimi çevresel bozulmayı azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, ekolojik ayak izi, yenilenebilir enerji tüketimi, bootstrap ARDL

Jel Kodları : D63, Q4, Q28, R12

THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND ECOLOGICAL FOOTPRINT: BOOTSTRAP ARDL APPROACH

Abstract

Migration has had significant effects on the social environment since ancient times. Especially political disturbances and climatic events trigger migration. Rapid population growth together with globalisation also increases environmental degradation. People migrating for political, social and political reasons can increase environmental degradation in the places they go. The main purpose of this study is to investigate the relationship between net external migration and ecological footprint in terms of Turkey. In the study, the dependent variable ecological footprint, the main independent variable net external migration concept and renewable energy consumption were used as explanatory variables. Bootstrap ARDL approach is preferred to analyse the period 1990-2021. FMOLS estimator was used to evaluate the relationship between the coefficients of the variables. According to the bootstrap ARDL results, it is found that there is cointegration between the variables in the long run. According to the FMOLS estimator results, 1% increase in the number of migrant population increases the

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Van/Türkiye, servet.kapcak@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0397-9704

ecological footprint by 0.733142. 1% increase in renewable energy consumption reduces the ecological footprint by 8.526182. When the findings are evaluated, while net external migration phenomenon increases environmental degradation, renewable energy consumption decreases environmental degradation.

Keywords: Migration, ecological footprint, renewable energy consumption, bootstrap ARDL

Jel Classification : D63, Q4, Q28, R12

GİRİŞ

Genel anlamda göç kavramı, insanların yerleşmek maksadıyla bir yerden başka bir yere giderek yer değiştirme durumu olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel olarak oluşan bireysel ve kitlesel göçler, dünyanın şu anki mevcut sosyal, dini, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel yapılarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Xiao, 2018). Göç hareketlerinin arkasında merak, olumsuz hava koşulları, baskılardan kaçmak, sosyal ortamlar oluşturmak, hayvanlar için otlak ve su alanları bulmak ve daha yaşanabilir alanlar keşfetmek gibi birçok neden bulunmaktadır. Castles ve Miller'a (2008) göre, tarih boyunca kitlesel olarak sınırları aşan insan hareketleri devam etse de günümüzde oluşan göç hareketlerinin kapsam, boyut ve niteliğinde önemli değişimler göstermektedir (Ünal, 2014: 66). Göç hareketlerinin nedenleri arasında itici faktörler olduğu gibi çekici faktörlerde bulunmaktadır. İtici faktörler mevcut bulunan alanların olumsuz özellikleriyle tanımlanırken, çekici faktörler ise gidilecek yer yani varış alanlarının olumlu özellikleri olarak tanımlanmaktadır (Chen vd., 2022).

Göçler ile ilgili ilk sistematik teori Lewis (1966) tarafından ortaya atılan Neo-Klasik Göç Teorisi'dir. Makro anlamda emek arz ve talebi alanlarında ortaya çıkan coğrafi, ülkelerarası ücret ve istihdam koşullarındaki farklılıklar göçlerin sebebi olarak görülmüştür. Aynı teori içerisinde mikro anlayış ile bireylerin kararları doğrultusunda yüksek kar ve gelir elde etmek istemesi göçü etkilemektedir (Abadan-Unat, 2006: 23). 1990'lı yıllarda Oederk Stark tarafından geliştirilmiş olan "Yeni Ekonomi Kuramı" ile göç kararı alınmasına neden olan faktörlerin Neo-Klasik düşünce sisteminden farklı bir konuma oturtulmuştur. Göç, insan hayatı için önemli bir karardır. Burada bireylerin vermiş olduğu rasyonel kararların göç için yetmeyeceği; toplulukların, hanelerin, ailelerin vb. vereceği kararlar ile risklerin de minimize edileceği düşüncesi ortaya atılmıştır. Massey vd., (1993) yapmış oldukları çalışmada, Meksikalı aileler ellerinde arazi bulunmasına rağmen bu arazileri verimli kılabilecek sermaye yoksunluğu nedeniyle ABD'ye göç kararları almışlardır. Bu kuramda, güvenli iş imkânları, yatırımlar için gerekli sermayeye ulaşım ve uzun dönemli risk yönetimi göç kararlarının alınmasında etkili olan etmenler olarak belirlenmiştir (Massey vd., 1993: 432).

Göçün nedenlerinin temelinde zorunlu ve gönüllü göç olmak bulunmaktadır. Zorunlu göç; doğal afetlerden, savaşlardan kaçış ve sürgün gibi yasadışı yaşadıkları yerleri terk etmek durumudur. Gönüllü göç ise; insanların kendileri ve aileleri için en iyi yaşam şeklini seçebilmek adına kendilerinin vermiş olduğu karardır. Genel olarak gelişmekte olan ülkelere gelişmiş, refahı yüksek ülkelere doğru bir eğilim göstermektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999). Göç olgusunun orta çıkmasında yerel bir özgünlük

taşımayıp göç şartlarının oluşması durumunda göç hareketliliği gerçekleşebilmektedir. Göç nedenlerinin oluşmasında tüm dünyada benzerlik göstermektedir (Altunç vd., 2017: 78).

Göç alan ülkelerde var olmayan belirli bir kültür, gelenek, din ve yaşam tarzı geçmişini temsil eden insanları asimile etmektedir. Bu çeşitlilik bir yandan çatışmalar ve savaş durumları için büyük bir potansiyel yaratırken diğer yandan büyüme ve kalkınma için stratejik olarak uyarlandığında, esasen bir tür kültürel kimliğin koruyucusu olan insanların hareketliliğini teşvik ederek uluslararası insandan insana bağlantı kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Böylece birbirlerinin kültür ve dinlerine ne ölçüde saygı, hoşgörü ve uyum sağladıklarını da göstermektedir (Sharma ve Jadon, 2022). Göç, medeniyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak zaman içinde çeşitli uluslararası politikalar, bu kitlesel hareketi yöneten önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmıştır. Göç evrensel bir kavram olup aynı zamanda insan yaşamını ve ekolojik çevreyi etkileyen sosyal ve ekonomik bir olgudur (Virupaksha vd., 2014). Örneğin; Bangladeş halkının Hindistan'a devam eden göçünün temel nedeninin çevresel krizler olduğu bilinmektedir (Alam, 2003). Hızlı nüfus artışı, çevresel değişim, çevresel bozulma ve eşitsiz kaynak dağılımı, yaygın topraksızlık, işsizlik, azalan ücretler ve gelir, artan gelir eşitsizlikleri vb. ile sonuçlanmış ve bu da göçün nedenleri haline gelmiştir. Özellikle çevresel sürdürülebilirliğe ulaşmada ve plansız kentleşmede göçün önemli etkisi bulunmaktadır.

Çevre, hem doğal kaynaklardan hem de sosyal çevreden oluşmaktadır. Bireyler, toplum, ulus, doğal kaynaklar ve sosyal çevre arasında temel bağlantılar bulunmaktadır (Sharma ve jadon, 2022). Ancak, doğal kaynaklar ve sosyal çevre yeryüzünde eşit bir şekilde dağılmamıştır. Göç sürecinin arkasındaki yapısal motivasyonu sağlayan da doğal ve sosyal çevrenin bu adaletsiz dağılımıdır. İnsanoğlunun perspektifinden bakıldığında ekonomik ve sosyal güvenlik tarafından yönlendirilen bireyler, çevrenin ayrılmaz bir parçasıdır. Sanayileşmenin artmasıyla birlikte küreselleşme kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir. Bu yüzden hem göç olayları artmış hem de çevresel bozulmalar meydana gelmiştir (Warner, 2010).

Göç literatürü iklim, çevresel faktörler ve yaşam kalitesi konularına giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Banzhaf ve Walsh (2008) Tiebout'un önerisinden yola çıkarak ve bir genel denge yer seçimi modeli kullanarak, bir toplumun çevresel kalitesi arttığında, insanların bu tür değerlere önem vermeleri halinde çevresel olanaklara daha yakın bir yere taşınmalarının bekleneceğini göstermiştir. Tiebout (1956), belirli koşullar altında, insanların kamu mallarına daha rahat ulaşmayı tercih ettiklerini savunmaktadır. Bireylerin tamamen hareketli oldukları ve mükemmel bilgiye sahip oldukları varsayımlarına dayanarak, tercihlerini en iyi şekilde karşılayan topluluğu seçmektedirler (Hunter vd., 2003).

Bu makalede Türkiye özelinde göç ekolojik ayak izini artırır mı? sorusundan hareketle 1990-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak Boostsap ARDL yaklaşımıyla incelenmiştir. Çevresel kaliteyi ölçmek amacıyla ekolojik ayak izi göstergesi kullanılmıştır. Çalışmada göç ve ekolojik ayak izi

arasındaki teorik açıklama yapıldıktan sonra konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra ekonometrik analiz, bulgular ve sonuç yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Son yıllarda, göç ve çevre arasındaki ilişkiye dair ampirik literatür hızla gelişmekte ve çevresel faktörler hem iç hem de sınır ötesi göçün önemli bir itici gücü olarak daha fazla kabul görmektedir (Berlemann ve Steinhardt, 2017). Altunç vd., (2017) yaptıkları çalışmada Türkiye örneğini ele alarak uluslararası göç ile çevre arasındaki ilişki incelenmiştir. 1985-2015 dönemine ait yıllık veriler Johansen Eşbütünleşme testi ile sınanmıştır. Değişkenlerin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi tercih edilmiştir. Bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşmenin ve net dış göçlerden çevre kirliliğine doğru nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

1960-2010 yılları arasında 108 ülkeye ait veriler kullanılarak hava durumu değişiklikleri, tarımsal üretkenlikteki değişimler ve uluslararası göç arasındaki ilişkiyi analiz eden Farco vd., (2019) çalışmalarında iklim dalgalanmalarının neden olduğu tarımsal verimlilikteki olumsuz şokların gelişmekte olan ülkelerde göçü önemli ölçüde artırdığını, özellikle yoksul ülkelerde güçlü bir etki yarattığını ancak orta gelirli ülkelerde bu etkinin daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Sharma ve Jadon (2022) çalışmalarında göçmenlerin Gandhi felsefesinin şiddetsizlik, hoşgörü ve uyumluluk özelliklerini benimseyerek göç sürecini barışçıl bir yaşam yolculuğu olarak sağlayabileceklerini ortaya koymuşlardır. Gandhi felsefesi kendine yeterlilik, güven ve minimum tüketim gibi etkenler yaşamdaki hedeflerin belirlenmesinde yol gösterici güç olarak ifade etmektedir. Böylece göçmenler kendilerini ekolojik dengenin korunmasından sorumlu tutarken devlet ise insan göçünü ve yerleşimini tutarken sürdürülebilir kalkınmanın iki temel unsuru olan fırsat eşitliğini sağlamalı ve kapsayıcılığı güvence altına alması gerekliliğini vurgulamışlardır.

Germani vd., (2021) araştırmalarında hava kirliliğinin İtalya'nın illeri arasındaki nüfus hareketinde oynadığı rolü analiz etmişlerdir. Nüfusun, göç akımlarıyla ilişkili diğer bağlantılı faktörlerden bağımsız olarak daha yüksek düzeyde hava kirliliği emisyonuna sahip illerden daha düşük emisyonu sahip illere doğru hareket edip etmediğini araştırarak, hareketlilik kararları üzerinde birçok faktör etkili olduğu tespit etmiştir. Bulgular, çevresel risklerle ilgili artan endişelerin iç göç tercihlerini şekillendirmede etkili olabileceğini göstermektedir.

Sırım ve Demir (2020) çalışmalarında, 2008-2018 dönemi için Tekirdağ ilini baz almışlardır. Tekirdağ'a gerçekleşen göç, istihdamdaki sorunlar, çevre kirliliği, konut talebi, nüfus yoğunluğundaki artış ve sanayileşmenin yan tesirleri gibi unsurların artmasına neden olduğunu tespit etmişlerdir. Göç sonucunda pozitif dışsallık olarak sanayileşme ve istihdam olanakları ortaya çıkmaktadır. Negatif dışsallıklar ise; çevre kirliliği, nüfus yoğunluğu ve konut fiyatlarındaki artış gibi unsurları içerdiği belirtmişlerdir.

Cattaneo ve Peri (2016) çalışmalarında, 1960-2000 yılları arasında 115 ülke için on yıllık veriler kullanmışlardır. Temel varsayımı yoksul ve orta gelirli ülkelerde gelirin büyük ölçüde tarım sektörüne bağlı olduğu ve hava değişkenliğinden daha fazla etkilendiği Borjas'ın (1985) göç modelini genişletmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre orta gelirli ülkelerde ısınma eğilimlerinin göç etme olasılığı üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. 1990-2001 döneminde zengin OECD ülkelerine yönelik göç akımlarının bir belirleyicisi olarak gelişmekte olan ülkelerdeki iklim şoklarının doğrudan ve dolaylı rolünü araştıran Conilio ve Pesce (2015) çalışmalarında iklimsel şokların heterojenliğini (türü, boyutu, şokların işareti ve mevsimsel etkiler) açıkça dikkate almışlardır. Bulgular, olumsuz iklim olaylarının meydana gelmesinin yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru göç üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğunu göstermektedir.

Black (2001) gibi çevreyle ilgili göç kavramını eleştirenler çevreyle ilgili mültecilerin gelecekteki bir uluslararası sözleşmeye dahil edilmesi durumunda, akışların ve özel ihtiyaçların bilimsel ve ampirik temelini daha fazla detaylandırılması gerekeceğini iddia etmektedir. Benzer iddialar Flintan (2001) tarafından yapılan kısa bir araştırmada desteklenmiştir. Castles (2002) çevresel mülteci terminolojisi ve kavramsallaştırmasının yetersiz olduğunu savunmuş ancak yine de çevresel faktörlerin belirli durumlarda göçün tetiklenmesinde çok önemli olabileceğini ifade etmiştir. Bir bölgeyi karakterize eden doğal özellikler ve güçler kümesinin (doğa ve toplumun ortak inşası olarak anlaşılan çevrenin aksine) göçün tek nedeni olabileceğini savunan Oliver Smith (2006) tarafından da vurgulanmıştır. Bununla birlikte, göçün çok daha sık olarak insanların doğayı kötüye kullanması sonucu ortaya çıkan çevresel faktörler tarafından tetiklendiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, toplumla etkileşim halindeki doğal özellikler ve güçler, göçü tetikleyen faktörler dizisinin bir parçası haline gelmektedir.

Genel olarak literatüre göz atıldığında, göçün birçok makroekonomik faktörle ilişkisini ele alan çalışmalar bulunduğu görülmektedir. Örneğin; göç ile sağlık (Lu & Qin, 2014; Anglewicz vd., 2018; Anglewicz vd., 2019), istihdam (Harris & Todaro, 1970; Chassamboulli & Peri, 2015; Lozej, 2019; Wu vd., 2020), verimlilik (Kangasniemi vd., 2012), refah (Liu, 2010), ücret (Edo & Rapoport, 2019) ve konut talebi (Vermeulen & Ommeren, 2009; Wang vd., 2017) gibi faktörler ile ilişkilendirmişlerdir. Göç literatürü iklim, çevresel faktörler ve yaşam kalitesi konularına giderek daha fazla dikkat çekmektedir.

1. YÖNTEM

Türkiye örneğini ele alan bu çalışmada, göç ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişki analiz edilerek 1990-2021 dönemine ait yıllık veriler ele alınmaktadır. Bağımlı değişken olarak ekolojik ayak izi ana bağımsız değişken net dış göç alınmıştır. Bununla birlikte çevre üzerinde önemli etkilere sahip olan diğer açıklayıcı değişken olarak yenilenebilir enerji tüketimi seçilmiştir. ekonometrik yönteminde kullanılan denklem Model 1'de gösterilmiştir.

$$LNEF = \beta_0 + \beta_1 LNGOÇ + \beta_2 LNREN + u_t$$

1

Mevcut çalışmanın gerçekleştirilmesi için R, R Stüdio ve Eviews 9 paket programlarından faydalanılmıştır. Model 1’de yer alan β_0 , sabit sayıyı temsil etmektedir. β_1 ve β_2 , değişkenlerin katsayılarını, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Denklemden değişkenlerin doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler ilgili bilgi Tablo 1’de detaylı olarak yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenler ve Tanımları

Değişkenler	Semboller	Ölçü	Kaynak
Ekolojik ayak izi	EFT	Kişi başına düşen ekolojik ayak izi	GFT
Göç	GOÇ	Net Dış Göç	GİB
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	REN	Toplam Nihai Enerji Tüketiminin %'si	OECD

Not: OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü; GFT, Küresel Ekolojik Ayak İzi Veri Tabanı; GİB, Göçler İdaresi Başkanlığı

Ekolojik ayak izi, göç ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerine Bootstrap yaklaşımı uygulamadan önce değişkenlerin hangi mertebeye entegre olduklarını analiz etmek gerekmektedir. Bu yüzden değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır.

1.1. Yeni Bootstrap Yaklaşımı

Bootstrap ARDL yaklaşımının özgünlüğü, Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd., (2001) geleneksel ARDL yaklaşımında karşılaşılan zayıf boyut ve güç özellikleriyle başa çıkabilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, T-testinin ve F-testinin gücünü artırmak için, bu yaklaşım geleneksel ARDL sınır testi yaklaşımından yararlanarak ve ona eklemeler yapılarak yeni bir eşbütünleşme testi sunulmuştur (Nawas vd., 2019). Literatüre kazandırılan bootstrap prosedürü, Durum II ve Durum III olarak ifade edilen, trendin olmadığı ve kısıtlı ya da kısıtlanmamış kesişimin olduğu Pesaran vd.,(2001) tarafından sunulan geleneksel ARDL modellerinin temeline dayanmaktadır.

Durum II:

$$\Delta y_t = -a_{yy}(y_{t-1} - \mu_y) - \alpha'_{y,x}(x_{t-1} - \mu_x) + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_{y,x,j} \Delta z_{t-j} + \omega \Delta x_t + v_{yt} \quad 2$$

Durum III:

$$\Delta y_t = a_{0,y} - a_{yy}y_{t-1} - \alpha'_{y,x} x_{t-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_{y,x,j} \Delta z_{t-j} + \omega \Delta x_t + v_{yt} \quad 3$$

Modelde biri ana bağımsız değişken diğeri açıklayıcı değişken olarak toplamda iki bağımsız değişken bulunmaktadır. Bu durum eşbütünleşme, eşbütünleşmeme ve gerçek özünü kaybetmiş durumları ifade etmektedir. Böylece bootstrap prosedürü 6 aşamadan meydana gelmektedir (Bertelli vd., 2022).

1. Kısıtlanmamış ARDL modeli, (2) veya (3), en küçük kareler yöntemi (OLS) ile analiz edilir. F-ov, t ve F-ind testleri hesaplanmaktadır. Durum II için F-ov testi kısıtlanmaktadır.

2. Aynı model için bağlı testlere uygun olan katsayısı kısıtlaması yapılarak tekrar tahmin edilmektedir. Örneğin, F-ind ve Durum III göz önünde bulundurulduğunda, Δy_t açıklayıcı değişkenler kümesinden x_{t-1} 'i göz ardı ederek model 3 tahmin edilmektedir.

3. Bu adımda kısıtlanmış artıklar hesaplanmaktadır. Örneğin, durum III ile ilgili kalıntılar aşağıda şöyledir:

$$\hat{v}_{F_{ov}} = \Delta y_t - \sum_{j=1}^{p-1} \hat{\gamma}'_{y,x,j} \Delta z_{t-j} - \hat{\omega}' \Delta x_t \quad (4)$$

$$\hat{v}_{yt} = \Delta y_t + \hat{\alpha}_{y,x}' (x_{t-1} - \hat{\mu}_x) - \sum_{j=1}^{p-1} \hat{\gamma}'_{y,x,j} \Delta z_{t-j} - \hat{\omega}' \Delta x_t \quad (5)$$

$$\hat{v}_{F_{ind}} = \Delta y_t + \hat{\alpha}_{yy}' (y_{t-1} - \hat{\mu}_y) - \sum_{j=1}^{p-1} \hat{\gamma}'_{y,x,j} \Delta z_{t-j} - \hat{\omega}' \Delta x_t \quad (6)$$

Burada, “ $\hat{\cdot}$ ” tepe noktasını temsil etmektedir. Böylece tahmin edilen serileri temsil etmektedir. Durum II de benzer şekilde ele yorumlanabilmektedir.

4. VECM süreci bağımsız değişkenlerin açıklaması eşitlik 7’de gösterilmektedir:

$$\Delta z_t = a_0 - A_{z_{t-1}} + \sum_{j=1}^{p-1} r_j \Delta z_{t-j} + \xi_t \quad (7)$$

ve artıklar tahmin edilir

$$\hat{\epsilon}_{x_t} = \Delta x_t - \hat{a}_{0x} + \hat{A}_{xx} x_{t-1} - \sum_{j=1}^{p-1} \hat{r}_{(x)j} \Delta z_{t-j} \quad (8)$$

Böylece tahmin işlemi yapıldıktan sonra ve bu yaklaşım, $\hat{\epsilon}_{x_t}$ nin ARDL artıkları \hat{v}_{y_t} ile bağlantının olmadığını göstermektedir.

5. (4), (5), (6) ve (8)'deki gibi hesaplanan artıklardan geniş bir B bootstrap kopyası çıkarılmaktadır. Her bir kopyanın çoğaltılmasında aşağıdaki işlemler gerçekleştirilir:

(a) Her $(T - p)$ değişime uğramış hali ile $v(\hat{b}) = (v(\hat{b})_{zt}, \xi(\hat{b})_{xt})$ yeniden ortalanmaktadır (Davidson ve

MacKinnon, 2005):

$$v(\hat{b})_{yt} = v(\hat{b})_{yt} - \frac{1}{T-p} \sum_{t=p+1}^T v(\hat{b})_{yt} \quad (9)$$

$$\xi(\hat{b})_{x_{it}} = \xi(\hat{b})_{x_{it}} - \frac{1}{T-p} \sum_{t=p+1}^T \xi(\hat{b})_{x_{it}} \quad i=1, \dots, K \quad (10)$$

(b) $(T - p)$ bootstrap gözlemleri sıralı kümesi, y_t^*, x_t^* , $t = p + 1, \dots, T$, şeklinde meydana gelir:

$$y_t^* = y_{t-1} + \Delta^* y_t, \quad x_t^* = x_{t-1} + \Delta^* x_t \quad (11)$$

Burada $\Delta^* x_t$ (8)'den ve $\Delta^* y_t$ (4), (5) veya (6)'dan, her denklemden gerçek kalıntılar bootstrap kalıntıları ile değiştirildikten sonra elde edilmektedir. Başlangıç koşulları $t = p + 1$ 'den önceki gözlem değerleri, veri bağımlılık yapısını korumak için gerçek verileri aynı kümede spontane bir şekilde p gözlem değeri çekilerek oluşur.

(c) Kısıtlanmamış bir ARDL modeli, bootstrap gözlemleri kullanılarak en küçük kareler yöntemi (OLS) yoluyla tahmin edilir ve $F_{ov}^{(b),H_0}$, $t^{(b),H_0}$, $F_{ind}^{(b),H_0}$ olarak hesaplanmaktadır.

6. Bir sonraki aşamada, $\{F_{ov}^{(b),H_0}\}_b = 1$, $\{F_{ind}^{(b),H_0}\}_b = 1$ ve $\{t^{(b),H_0}\}_b = 1$ 'in bootstrap denkleminin son aşamasında testlerin kritik değerleri tahmin edilir. Bootstrap sıralı test istatistiği ile $(T * b)$ ve nominal anlamlılık düzeyini gösteren a ile Bootstrap kritik değerler Model 12 ve Model 13'te belirlenmektedir.

$$c_{1-a}^* = \min \{c: \sum_{b=1}^B 1_{\{T_b^* > c\}} \leq a\} \quad (12)$$

F istatistik testleri için

$$c_a^* = \max \{c: \sum_{b=1}^B 1_{\{T_b^* < c\}} \leq a\}, \quad (13)$$

Burada, $1_{x \in A}$ aşağıdaki durumlarda bire eşit olan gösterge fonksiyonudur. Alt simgesindeki koşulun sağlandığı ve aksi takdirde sıfır olduğu anlamına gelmektedir.

Adım 1'de hesaplanan F-istatistiği, F_{ov} veya F_{ind} , c_{1-a}^* 'den büyükse veya aynı adımda hesaplanan t-istatistiği c_a^* atık değerinden küçük olması H_0 hipotezinin rededildiği anlamına gelmektedir.

2. BULGULAR

2.1. Birim Kök Testi

Literatürde değişkenlerin durağanlıklarını test edebilmek için birçok birim kök testi bulunmaktadır. Bu çalışmada değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır. ADF birim kök testi için alternatif hipotezin birim kök içerdiği savı analiz edilmiştir.

H_0 = Birim kök vardır (Değişkenler durağan değildir)

H_1 = Birim kök yoktur (Değişkenler durağandır)

Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF, 1981) test sonuçları Tablo 2'ye aktarılmıştır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi

	Değişkenler	ADF Test değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10

Sabit	LNEF	-1.649252	-3.661661	-2.960411	- 2.619160
	Δ LNEF	-4.336691***	-3.670170	-2.963972	- 2.621007
	LNGOÇ	0.372919	-3.769597	-3.004861	- 2.642242
	Δ LNGOÇ	-6.101757***	-3.737853	-2.991878	- 2.635542
	LNREN	-1.783861	-3.661661	-2.960411	-2.619160
	Δ LNREN	-6.114426***	-3.670170	-2.963972	2.621007
Sabit - Trendli	LNEF	-1.348654	-4.284580	-3.562882	- 3.215267
	Δ LNEF	-4.847834***	-4.296729	-3.568379	- 3.218382
	LNGOÇ	-2.302837	-4.394309	-3.612199	- 3.243079
	Δ LNGOÇ	-3.962934***	-4.440739	-3.632896	- 3.254671
	LNREN	-0.698329	-4.284580	-3.562882	-3.215267
	Δ LNREN	-5.562371***	-4.309824	-3.574244	-3.221728

Not: *** işaretleri değişkenlerin %1 kritik değerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin hangi mertebeden entegre olduğu sabit ve sabit-trendli modelde analiz edilmiştir. %1, %5 ve %10 kritik düzey değerlerinde durağan olmadıkları görülmektedir. Ancak serilerin birinci farklı alındığında H_0 hipotezi red edilerek serilerin birinci farkında entegre olduğu tespit edilmiştir. Birden yüksek mertebeden hiçbir serinin entegre olmaması nedeniyle ARDL çerçevesinin uygulanabilirliğini doğrulamaktadır.

2.2. Bootstrap ARDL Test Sonuçları

Ele alınan değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini incelemek için McNown vd., (2018) tarafından önerilen Bootstrap ARDL kullanılmıştır. BARDL, geleneksel tekniklerin ele almakta başarısız olduğu güç ve boyut zayıflığı konularını ve ilgili özelliklerini ele alırken tahmin etme yetkinliği nedeniyle geleneksel ARDL yaklaşımlarına göre daha fazla tercih edilmektedir (Meirun vd., 2021).

Çalışmada kullanılan ekolojik ayak izi, göç ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında uzun dönemde eşbütünlük olup olmadığını incelemek amacıyla yukarıda bahsedildiği gibi Durum II ve Durum III modelleri için sınır testi Bootstrap testleri incelenmektedir. Ayrıca geleneksel ARDL sınır test istatistiği olan F değerinin sapmalı olabilme ihtimaline karşı bu ortaya çıkan problemleri en aza indirmek için uygulanmaktadır.

Tablo 3'te Bootstrap ARDL sonuçları gösterilmektedir. Bağımlı değişken olan ekolojik ayak izi ile bağımsız değişken olan göç arasındaki uzun dönem ilişkisi Durum II ve Durum III sınır ve Bootstrap testleri ile sınanmıştır.

Tablo 3: Bootstrap ARDL Test Bulguları

		F-ov(C)	F-ov(UC)	t(C)	t(UC)	F-ind(C)	F-ind(UC)
DURUM II	İstatistik F	5.277	1.240	-1.164	-1.190	-	-
	I (0) %5	3.538	3.538	-	-	-	-
	I (1) %5	4.428	4.428	-	-	-	-
	Önyükleme Kritik Değeri (%5)	5.310	5.260	-3.420	-3.470	-	-
DURUM III	İstatistik F	6.193	1.653	-1.164	-1.190	1.624	1.608
	I (0) 5%	4.267	4.267	-2.860	-2.860	3.36	3.36
	I (1) 5%	5.473	5.473	-3.530	-3.530	5.9	5.9
	Önyükleme Kritik Değeri (%5)	6.590	6.220	-2.660	-2.280	4.610	5.280

Modelin eşbütünleşme testini desteklemesi için F değerinin üst sınır I(1) değerinden büyük olması gerekmektedir. Durum II sınır testleri için %5 anlamlılık düzeyinde F istatistik değeri (5.277) üst sınır I(1) değerinden büyük olduğundan eşbütünleşmeyi desteklemektedir. Bu yüzden Durum II sınır testleri için değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu söylenebilir.

Durum III sınır testleri için %5 anlamlılık düzeyinde F istatistik değeri (6.193) üst sınır I(1) değerinden büyük olduğundan eşbütünleşmeyi desteklemektedir. Bu yüzden Durum III sınır testleri için değişkenler arasında eşbütünleşme bulunmuştur.

Yukarıda bahsi geçen değişkenler uzun dönemde eşbütünleşik olduğu için uzun dönem katsayıları FMOLS tahmincisiyle tespit edilmiştir. Tablo 4'de FMOLS tahminci sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. FMOLS Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: Ekolojik Ayak İzi)

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Std. Hata	Olasılık
LNGOÇ	0.733142	0.127789	5.737129	0.0105

LNREN	-8.526180	-0.733993	11.61616	0.0014
R ²	0.999511			

Modele dahil edilen göç ve yenilenebilir enerji tüketimi katsayı değerleri, t istatistiği, standart hata ve olasılık değerleri incelendiğinde göç değişkeninin katsayı değeri 0.733142; olasılık değeri ise 0.0105 olarak tespit edilmiştir. Böylece göç katsayısının %5 kritik değerde istatistiksel olarak anlamlı ve işareti pozitif bulunmuştur. Bu bilgilere bağlı olarak göç sayısında meydana gelebilecek %1'lik bir artış ekolojik ayak izini 0.733142 oranında artırmaktadır.

Göç değişkeninin ekolojik ayak izi üzerinde açıklayıcı etkisi olduğu gibi yenilenebilir enerji tüketiminin değişkenin de ekolojik ayak izi istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi çevresel kaliteyi artırıcı bir özelliğinin olduğu literatürde yer almaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi katsayı değeri -8.526180; olasılık değeri ise 0.0014 olarak bulunmuştur. %5 kritik değerde negatif ve anlamlı sonuçlar veren yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen %1 oranında artış ekolojik ayak izini -8.526182 değerinde azaltmaktadır.

3. SONUÇ

Göç oranının artış göstermesi her şekilde insan hayatını etkilemektedir. Küreselleşmenin etkisiyle dünyanın içinde bulunduğu ekonomik kriz, savaşlar, sosyal, toplumsal olaylar, kültürel değişim ve çevresel sorunlar gibi önemli faktörlerden etkilenene Türkiye, yeni göç dalgalarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Suriye kriziyle yoğun göç akını Türkiye'ye doğru bir eğilim göstermiş ve devam eden savaş, ekonomik istikrarsızlık, ülkelerdeki işsizlik ve geçim sıkıntısının etkisi bitmeyeceği gibi görülmektedir. Bu durum Türkiye açısından niteliksiz ve yasadışı göçün devam edeceğini göstermektedir. Aynı zamanda dünyada artan iletişim, ulaşım ve teknolojik gelişmeler göç potansiyelini artırmaktadır.

Göç alan ülkelerde genel olarak uyum sorununun yanında çevre problemleri de yaşanmaktadır. Fiziksel çevre sorunları nüfusun artmasıyla bağlantılı olarak artış göstermektedir. Artan nüfusla birlikte düzensiz kentleşme meydana gelmektedir. Çevre kirliliğinin yoğun olarak yaşandığı bölgeler, yoğun göçün akın ettiği bölgelerdir. Böylece çevre kirliliğinin önüne geçilmesi için hükümetlerin uzun süreli politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, net dış göçün ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 1990-2021 dönemine ait zaman serisi verileriyle Türkiye örneği ele alınmıştır. Bağımlı değişken ekolojik ayak izi, ana bağımsız değişken uluslararası göç ve açıklayıcı değişken olarak yenilenebilir enerji tüketimi modelde kullanılmıştır. Bu değişkenlerin uzun dönem ilişkisi Boostsap ARDL eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. BARDL yaklaşımı geleneksel ARDL testinden daha kuvvetli ve güvenilir bir yaklaşımdır. Durum II ve Durum III olarak değişkenlerin uzun dönem ilişkisi ortaya konulmuştur. Durum II ve

Durum III dikkate alındığından değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde değişkenlerin katsayısı FMOLS tahmincisiyle yapılmaktadır. FMOLS tahminci sonuçlarına göre göç sayısında meydana gelebilecek % 1'lik bir artış ekolojik ayak izini 0.733142 oranında artırmaktadır. Ayrıca diğer önemli bir bulgu ise %5 kirik değerinde negatif ve anlamlı sonuçlar veren yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen %1 oranında artış ekolojik ayak izini 8.526182 oranında azaltmaktadır. Böylece göç nüfusunun artış göstermesi Türkiye'de çevresel bozulmayı artırdığı; yenilenebilir enerji tüketiminin artış göstermesinin ise çevresel kaliteyi artırdığı tespit edilmiştir.

Göç ve çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar her geçen gün artış göstermektedir. Böylece amaç, göç olgusunun önemini vurgulamak ve literatürü zenginleştirmektir. Genel olarak daha önce yapılan çalışmalarda karbon emisyonları kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada Wackernagel ve Rees (1996) tarafından literatüre kazandırılan ekolojik ayak izi kullanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar Altunç vd., (2017), Germani vd., (2021), Cattaneo & Peri, (2016), Conilio & Pesce (2015) ve Castles (2002) gibi yazarların yaptıkları çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Genel olarak göçün fazla olduğu bölgelere hükümetlerin daha fazla hizmet götürmesi gerekmektedir. Daha düzenli yerleşim alanları oluşturarak yaşanabilir bölgeler oluşturulmalıdır. Yoğun göç düzensiz kentleşmeyi getirmektedir. Bu durum çevre kirliliğini artırmaktadır. Tehlikeli tesislerin orantısız yerleşimini önlemenin yanı sıra, konut desteği, ağaç dikimi ve su kaynaklarının korunması da dahil olmak üzere, bu tür yerleşimin mevcut sonuçlarını hafifletmek için de çaba gösterilmelidir. Bu tür politikalar çevresel eşitsizliğin giderilmesine yardımcı olabilir. Böylece bireyin güvenli ve sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkını kullanabileceği bir toplum yaratılmasına yardımcı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Alam, S. (2003). Environmentally induced migration from Bangladesh to India. *Strategic Analysis*, 27(3), 422-438.
- Altunç, Ö. F., Karakuş, Ö. G. K., & Akyıldız, U. A. (2017). Uluslararası Göç ve Çevre Kirliliği Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 76-85
- Anglewicz, P., Kidman, R. & Madhavan, S. (2019). Internal migration and child health in Malawi, *Social Science & Medicine*, 235, 112389.
- Anglewicz, P., VanLandingham, M., Manda-Taylor, L. & Kohler, H.-P. (2018). Health Selection, Migration, and HIV Infection in Malawi, *Demography*, 55 (3), 979-1007.
- Banzhaf, S. and R.P. Walsh (2008). Do people vote with their feet? An empirical test of Tiebout's mechanism, *American Economic Review*. 98(3):843-63.
- Berlemann, M. & Steinhardt, M. F. (2017). Climate change, natural disasters, and migration -A survey of the empirical evidence. *CESifo Economic Studies*, 63(4), 353-385.
- Bertelli, S., Vacca, G. ve Zoia, M. (2022). Bootstrap Cointegration Tests in ARDL Models. *Economic Modelling*, 116, 1-15.
- Black, R. (2001). *New Issues in Refugee Research* (No. 34). Working Paper.
- Castles S. (2002). Environmental change and induced migration: making sense of the debate working paper no. 70 Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees
- Castles, S. & Miller M. (2008). Göçler Çağı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cattaneo, C. & Peri, G. (2016). The migration response to increasing temperatures. *Journal of Development Economics*, 122: 127-146.
- Chassamboulli, A. & Peri, G. (2015). The labor market effects of reducing the number of illegal immigrants, *Review of Economic Dynamics*, 18(4), 792-821.
- Chen, S., Oliva, P., & Zhang, P. (2022). The effect of air pollution on migration: Evidence from China. *Journal of Development Economics*, 156, 102833.
- Coniglio, N. D. & Pesce, G. (2015). Climate variability and international migration: an empirical analysis. *Environment and Development Economics*, 20(04): 434-468
- Davidson, R. & MacKinnon, J. (2005). The Case Against JIVE. *J. Appl. Econometrics* 21, 6, 827-833.
- Edo, A. & Rapoport, H. (2019), Minimum wages and the labor market effects of immigration, *Labour Economics*, 61, 101753.
- Flintan, F. (2001, March). Environmental refugees—a misnomer or a reality. In *Report of the Wilton Park Conference on Environmental Security and Conflict Prevention*, 1-3.
- Germani, A. R., Scaramozzino, P., Castaldo, A., & Talamo, G. (2021). Does air pollution influence internal migration? An empirical investigation on Italian provinces. *Environmental science & policy*, 120, 11-20.
- Harris, J. R. & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A analysis, *The American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- Hunter, L.M., M.J. White, J.S. Little & J. Sutton (2003). Environmental hazards, migration, and race, *Population and Environment*. 25: 23-39.
- İçduygu, A. & Sirkeci, I. (1999). Globalization, Security, and Migration: The Case of Turkey. *Global Governance*, 6, 3.

- Kangasniemi, M., Mas, M., Robinson, C. & Serrano, L. (2012). The economic impact of migration: Productivity analysis for Spain and the UK, *Journal of Productivity Analysis*, 38 (3), 333-343.
- Lewis, A. W. (1966). Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma, Çev: Metin BERK, İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, *ODTÜ, İİBF*, 89-131
- Liu, X. (2010). On the macroeconomic and welfare effects of illegal immigration, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 34(12), 2547-2567.
- Lozej, M. (2019). Economic migration and business cycles in a small open economy with matching frictions. *Economic Modelling*, 81, 604-620.
- Lu, Y. & Qin, L. (2014). Healthy migrant and salmon bias hypotheses: A study of health and internal migration in China, *Social Science & Medicine*, 102, 41-48.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and development review*, 431-466.
- McNown, R, Sam C.Y, Goh, S.K (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Appl Econ* 50(13):1509–1521
- Meirun, T., Mihardjo, L. W., Haseeb, M., Khan, S. A. R., & Jermisittiparsert, K. (2021). The dynamics effect of green technology innovation on economic growth and CO 2 emission in Singapore: New evidence from bootstrap ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 4184-4194.
- Mueller, V., Sheriff, G., Dou, X. & Gray, C. (2020), Temporary migration and climate variation in eastern Africa, *World Development*. 126, 104704.
- Nawas, K., Lahiani, A., & Roubaud, D. (2019). Natural resources as blessings and finance-growth nexus: A bootstrap ARDL approach in an emerging economy. *Resources Policy*, 60, 277-287.
- Oliver-Smith A. (2006). Reflections on nature, environment and society in vulnerability research. Draft of a forthcoming publication of UNU-EHS
- Pesaran, M. H. & Shin, Y (1999)An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Strom, S. (ed.) Cambridge University Press. Translated with DeepL.com (free version)
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289–326.
- Sharma, P., & Jadon, N. (2022). Mapping Ecological Footprints of Migrants: A Gandhian Perspective. *International Journal on Responsibility*, 5(2), 3.
- Sırım, V., & Demir, H. (2020). Göçün nedenleri ve sosyoekonomik etkileri: Tekirdağ İli Odaklı Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2020(1), 79-89.
- Tiebout, C. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures, *Journal of Political Economy*. 64 (5): 41624.
- Ünal, S. (2014). Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: “Öteki” Bağlamında yabancı göçmen ve mülteci deneyimi. *Journal of World of Turks*, 6(3), 66-88.
- Vermeulen, W. & Van Ommeren, J. (2009). Does land use planning shape regional economies? A simultaneous analysis of housing supply, internal migration and local employment growth in the Netherlands, *Journal of Housing Economics*, 18(4), 294-310.
- Virupaksha, H. G., Kumar, A., & Nirmala, B. P. (2014). Migration and mental health: An interface. *Journal Of Natural Science, Biology and Medicine*, 5(2), 233.
- Wackernagel, M. and Rees, W. (1996). Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact On the Earth. Gabriola Island: New Society Publishers
- Wang, X.-R., Hui, E. C.-M. & Sun, J.-X. (2017). Population migration, urbanization and housing prices: Evidence from the cities in China, *Habitat International*, 66, 49-56.
- Warner, K., Hamza, M., Oliver-Smith, A., Renaud, F., & Julca, A. (2010). Climate change, environmental degradation and migration. *Natural Hazards*, 55, 689-715.

- Wu, W. Chen, Z. & Yang, D. (2020). Do internal migrants crowd out employment opportunities for urban locals in China?-Reexamining under the skill stratification, *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 537, 122580.
- Xiao, X., Hu, M., Tan, M., Li, X., & Li, W. (2018). Changes in the ecological footprint of rural populations in the Taihang Mountains, China. *Sustainability*, 10(10), 3741.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN YAŞAM TATMİNLERİNE OLAN ETKİSİNDE YAŞAM BOYU ÖĞRENMENİN ARACI ROLÜ

Emine Zehra TURAN¹

Ebru AYKAN²

Öz

Üniversite öğrencilerin yaşam tatminleri hayatlarının her alanını etkilemektedir. Üniversite dönemi öğrenciler için yetişkinliğe ilk adımlarını attıkları, iş hayatına hazırlandıkları, kendi değer yargılarını oluşturdukları ve bu süreçte kişilik yapılarının oluştuğu bir dönemi içermektedir. Bu dönemdeki öğrenciler farklı yaşam koşullarıyla karşılaştıklarında farklı tutum ve davranışlar sergilemektedir. Bu durum daha çok kişilik özelliklerindeki farklılıklarla açıklanabilmektedir. Farklı kişilik özelliklerine sahip öğrencilerin genetik, çevresel ve yapısal faktörlerden ne derece etkilendiği, öğrenme biçimindeki farklılıklar, toplumun beklentileri bu beklentilerin gerektirdikleri gibi durumların üniversite öğrencilerinin yaşam tatminlerini ve yaşam boyu öğrenme düzeylerini ne şekilde etkilediği merak edilmekte ve bu yüzden araştırmaya yaşam boyu öğrenme değişkeni dahil edilmiştir. Bu araştırmanın temel amacı, üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam tatminlerine olan etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın evrenini Kayseri de eğitim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Yapılan korelasyon ve regresyon analizler sonucunda, üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile yaşam doyumları ve yaşam boyu öğrenme arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilerin olduğu, kişilik özelliğinin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde yaşam boyu öğrenmenin tam aracılık rolü bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, Yaşam Doyumu, Yaşam Boyu Öğrenme.

Jel Kodları : Z0, Z00

¹ Doktora Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, E-posta: emine_zehra_turan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6457-7333

² Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, E-posta ebruaykan@kayseri.edu.tr, ORCID: [0000-0003-3537-5235](https://orcid.org/0000-0003-3537-5235)

Atf: Turan, Z., Aykan, E., (2024). Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam tatminlerine olan etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 206-228.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1521184

THE MEDIATING ROLE OF LIFELONG LEARNING IN THE EFFECT OF UNIVERSITY STUDENTS' PERSONALITY CHARACTERISTICS ON LIFE SATISFACTION

Abstract

Life satisfaction of university students affects every aspect of their lives. The university period includes a period in which students take their first steps into adulthood, prepare for business life, form their own value judgements and form their personality structures in this process. Students in this period exhibit different attitudes and behaviours when they encounter different living conditions. This situation can be explained by differences in personality traits. To what extent students with different personality traits are affected by genetic, environmental and structural factors, differences in learning style, expectations of the society, and the requirements of these expectations are curious to what extent they affect the life satisfaction and lifelong learning levels of university students, and therefore the variable of lifelong learning was included in the research. The main purpose of this research is to examine the mediating role of lifelong learning in the effect of personality traits of university students on their life satisfaction. The population of the study consists of university students. As a result of the analyses, it was determined that there were positive and significant relationships between the personality traits of university students and their life satisfaction and lifelong learning, and that lifelong learning had a full mediating role in the effect of personality traits on life satisfaction.

Keywords: Personality, Life Satisfaction, Life long Learning.

Jel Classification : Z0, Z00

GİRİŞ

Kişilik kavramı geçmişte olduğu gibi günümüzde de çok çalışılan ve araştırılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilik bireyin duygu, düşünce ve eylemlerinin bir arada gelmesiyle ortaya çıkan tutum ve davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kişilik kavramıyla ilgili her teorisyen farklı bakış açısı geliştirmiştir. Allport bu teorisyenlerin önde gelenlerindedir. Allport 1937'de kişiliği bireyin çevreye yapacağı uyumu belirleyen psiko-fiziksel sistemlerin, kendi içindeki dinamik süreçleri olarak tanımlamaktadır. Akman ve Erden (1998) göre ise, bireyi diğer insanlardan ayıran sergilemiş olduğu davranışlar bütünü olmakla birlikte Kişilikle ilgili en yaygın kullanılan modeldir.

Kişiliğin beş alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar dışadönüklük, sorumluluk, uyumluluk, gelişime açıklık, nevrotiklik (Karancı ve Yorulmaz, 2007). Dışadönüklük: coşkunluk, hareketlilik, heyecan arama pozitif duygu özelliklerini içinde barındıran genel anlamda enerjik olma ve sosyalleşme ile ilişkili bir kişilik özelliğidir (Sığırı ve Gürbüz, 2013). Uyumluluk: Bireyin, diğer bireylerin beklentilerini anlamaya dayalı süreçlerinin içermektedir. Güvenilirlik, özveri, alçakgönüllülük, saygı, şefkat, özveri vb. davranış biçimlerini içerisinde barındırmaktadır (Albuquerque ve vd. 2013). Sorumluluk: Bireyin kendisine verilen görev ve yükümlülükleri yerine getirme derecesidir (Madran ve Akdoğan, 2010). Nevrotiklik: Korku, üzüntü, öfke, mutsuzluk gibi olumsuz duyguları içerisinde kapsamaktadır. Nevrotik kişilik özelliklerine sahip kişiler strese daha yatkın olmakla birlikte daha içine kapanıktır (Aktaş, 2006).

Gelişime Açıklık: Bilişsel süreçleri içerisinde barındırmaktadır. Gelişime açık olan bireyler öğrenmeye istekli, yaratıcı ve hayal kurabilen kişiler olmaktadır (Şimşek ve Koydemir, 2013).

Yaşam tatmini, kavramına bakıldığında ise “tatmin” bireyin istek ve beklentilerinin ne ölçüde karşılandığı ile ilgiliyken "yaşam tatmini" terimi, bireyin kendi beklentileri ile başka bireylerin isteklerini mukayese ederek değerlendirilmesiyle ortaya çıkmış bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2008). Yaşam tatmini yaşamın sadece bir alanını değil yaşamın tüm süreçlerini kapsamaktadır.

Kişinin yetişkinliğe ilk adımını attığı, iş hayatına hazırlandığı ve kendi değer yargılarının olduğu bir dönemdir (Diener, 2003). Üniversite öğrencileri farklı yaşam koşullarıyla karşılaştıklarında farklı tepkiler vermektedir. Bu durumun öğrencilerin kendi kişilik yapılarından kaynaklandığı bilinmektedir. Çeşitli özelliklere sahip öğrencilerin hayatlarının önemli süreçlerinde karşılarına çıkan durumlara karşı vermiş oldukları tepkilerin yaşam tatminlerini ve yaşam boyu öğrenme düzeylerini ne şekilde etkilediği merak edilmekte ve bu yüzden araştırmaya yaşam boyu öğrenme değişkeni dahil edilmiştir (Nam, 2020).

Öğrenme ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında öğrenme kavramını, yetişkinlerin sürekli değişen öğrenme ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için çeşitli süreç becerileri kazanmaları gerektiğini öne sürmektedir. Yaşam boyu öğrenme ise, kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereksinim duydukları her türlü bilgileri elde etme kabiliyeti olarak ifade edilmektedir (Günüç vd., 2012).

Literatür incelendiğinde kavramlara ilişkin farklı pek çok yayına rastlanmakla birlikte tüm kavramların birlikte bir modelde yer verilmemesi araştırmayı özgün ve önemli hale getirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam tatmini üzerindeki etkisinin de yaşam boyu öğrenmenin aracılık rolünü belirleyerek literatürdeki boşluğu dolduracak bir sonraki çalışmalara katkı sağlayabilmeyi amaçlamaktadır

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde kişilik özellikleri, yaşam tatmini, yaşam boyu öğrenme kavramları açıklanmaktadır.

1.1. Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Kişilik, latince “persona” kelimesinden türetilmiş bir kavramdır (Bitlisli vd., s.2). Kişilik kavramını açıklayan literatürde birden çok tanımlama bulunmaktadır. Kişilik doğuştan gelen özellikler ile mizaç ile sonradan şekillenen, çevresiyle olan ilişkilerini etkileyen, onu diğer insanlardan ayırt etmeye yarayan huy ve davranış biçimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bütünlük olarak ifade edilmektedir. Kişileri eyleme geçmesini sağlayan, en önemli ve belirleyici faktör, sahip oldukları kişilik özellikleri belirlemektedir (Narea, 2016, s.126). Kişiliği, kişiyi kendinden kaynaklı ve tutarlı davranış kalıpları olarak tanımlarken McCrae ve Costa (1995) ise, kişiliği bireysel olarak karakterize edilmiş, duygu ve davranışlar biçimi” olarak tanımlamaktadır (Sezginer, 2014). Tan ise bireyi; kişinin

çevresiyle etkileşiminin sonucunda yeteneklerinin ve alışkanlıklarını sağlayan davranışlar olarak belirtmektedir (Tan ve Demir, 2018).

Kişilik kavramı örgütsel davranış, psikoloji ve sosyoloji gibi çalışma alanlarında üzerinde önemle durulan kavramlar arasında yer almaktadır. Kişilik kavramı, kişilerin yaşamış olduğu durumlar karşısında vermiş olduğu tepkileri ölçmeye ve öngörmeye yardımcı olmaktadır (Somer vd., 2011). Bu konuda pek çok model geliştirilmiş en yaygın kullanılanlardan biride Costa ve McCrae (1985)dir. Bu modelde Dışadönüklük, Uyumluluk, Nevrotiklik, Öz disiplinlik ve Deneyime Açıklık boyutları bulunmaktadır. Aşağıdaki bu boyutlar kısaca özetlenmektedir.

- **Dışadönüklük (Extraversion):** Coşkunculuk, girginlik, hareketlilik, heyecan arama, hareketlilik pozitif duygu özelliklerini içine alan dışa sosyalleşme ile ilişkili bir kişilik özelliğini içermektedir. Dışa dönük kişilik yapısına sahip kişiler daha fazla pozitif enerjik davranış sergileme eğilimindedir (Sığı ve Gürbüz, 2017, s. 118).
- **Uyumluluk (Agreeableness):** Uyumluluk kişinin daha insani taraflarını (Digman, 1990; Digman, 1997), temsil etmekle birlikte aynı zamanda yardımseverlik, samimiyet (McCrae ve John, 1992) gibi boyutlarını da kapsamaktadır. Uyumluluk düzeyi yüksek olan bireylerin diğer bireylerden farklı olarak daha fedakâr ve naif oldukları bilinmektedir (Soydabaş, 2023: 11).
- **Nevrotizm (Neuroticism):** Nevrotizm, olumsuz duygulara eğilimli olma hali olarak tanımlanmaktadır (Tackett ve Lahey, 2017). Duygusal dengesizlik istikrarsızlık olarak ifade edilmektedir (Kandırmaz, 2023:17). Genellikle kötümser, mutsuz, huzursuz, sinirli stresli olma durumlarını da içinde barındırmaktadır (Robbins ve Judge, 2007).
- **Gelişime Açıklık (Openness to Development):** Açıklık; kendimizi açıklayabilme ve fikirlerimizi sunabilme ve verileri açıkça ve doğru bir şekilde ifade edebilme yeteneğidir. Gelişime açık olan bireyler, merak duygularını yenileyen, değişime direnç göstermeyen öğrenmeye isteklidir ve kendilerini geliştirmek için her türlü fırsattan yararlanan bir yapı özelliği göstermektedir (Tatlıoğlu, 2014: 947).
- **Sorumluluk/Öz Disiplin (Conscientiousness):** Bu boyut kişinin disiplin ve denetim sistemlerini kullanma süreçlerini kapsamaktadır. Öz disipline sahip kişiler eylemlerini plana uygun şekilde gerçekleştiren, sorumluluk sahibi, planlı, gayretli ve başarılı olma eğilimli yüksek bireysel özellikler sergilemektedir (Witt vd., 2002: 150).

1.2.Yaşam Tatmini

Yaşam tatmini, Neugarten (1961) yılında tarafından kullanılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşam tatmini bireyin hayatında sahip oldukları ile hayattan beklentilerinin neler olduğunun ortaya koyulması ortaya çıkmış bir kavramdır (Karabulut ve Özer, 2003). Yaşam tatminini

kişilerin yaşamı boyunca istek ve ihtiyaçlarının karşılanması için sahip olduklarıyla istekleri arasındaki farkın neler olduğunun ortaya koyulması sonucunda ulaştığı düşünce olarak tanımlanmaktadır.

Yaşam tatmini Myers bireyin kendine ait tüm özelliklerini (olumlu ve olumsuz) kabul etme, belirlemiş olduğu amaçlar doğrultusunda ilerleme sürecini kapsamaktadır. Başka bir deyişle yaşam tatmini bireyin karşılaştığı problemlerle baş edebilmesi çevresindeki kişilere yaşamıyla ilgili olumlu ve olumsuz değerlendirmeler yapması ve hayatının bir kısmını değil tüm aşamalarını içeren bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Nam, 2020: 4).

Bireyin mevcut durumdaki yaşamı ile beklentileri arasındaki uyum yakın olursa bireyin yaşam tatmini o derece yüksek olur (Diener, vd., 2003). Kişi yaşamıyla ilgili değerlendirmeler yaptığında eğer olumlu sonuçların olumsuzlardan daha fazla olduğuna kanaat getirirse yaşam tatmini yüksek olduğunu nitelendirmektedir (Myers ve Diener, 1995).

Yaşam tatmini insanların kendi hayatlarına dair inançları değerleri düşüncelerinin ve öznel yargılarının toplamını içermektedir. Bireyin hayattan beklentisi ile gerçekleşen beklentisi arasındaki uyum ne kadar yüksek ise elde edilen tatmini de o denli yüksek olmaktadır (Neugarten vd., 1961).

Bu doğrultuda yaşam tatmini yüksek olan bireylerin:

1. Gündelik yaşamdaki faaliyetlerinden keyif aldıklarını,

2. yaşadıkları hayatı olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle kabul ettiklerini,

3. Yaşamlarındaki belirlemiş oldukları hedeflere ulaştıklarını hissettikleri zaman, daha olumlu davranışlar sergilediği görülmekte ve daha fazla yaşamlarından daha fazla doyum aldıkları söylenebilmektedir.

Özetle yaşam tatmini kişinin yaşamından ne beklediği ve bu beklentilerin ne kadarının karşılandığı, bireyin hayatının bir kısmını değil tüm süreçlerini içinde barındıran bir süreci kapsadığını ifade etmektedir. Yaşam tatmini bireylere göre değişiklik gösterebilmektedir.

1.3.Yaşam Boyu Öğrenme

İnsan yaşamının başlangıcından başlayan öğrenme süreci, yaşamları boyunca karşılaştıkları problemlere çözüm bulma isteği ve değişen çevre koşullarına uyum sağlama isteği ve teknoloji de yaşanan sürekli değişim yeni bilgiye ulaşma isteği insanları sürekli yeni öğrenmeye yönlendirmektedir (Çam, 2021).

Yaşam boyu öğrenme sadece kişinin kendi gelişimi açısından tek değil aynı zamanda süreçleri yönetebilmesi ve toplumun gelişmişliğine katkı sağlama açısından önem taşımaktadır. Yaşam boyu öğrenme geleneksel öğrenme biçiminden farklılık göstermektedir Aynı zamanda bireyin yaşamı ve

gelişim süreci boyunca devam eden bir öğrenme biçimi iken, geleneksel öğrenmede okulda verilen ezberle dayanan süreçleri içermektedir (Duru, 2014).

Öğrenme, insanın doğuşundan ölene kadar ki süreçte elde etmiş olduğu bilgileri kapsamaktadır. Literatür incelendiğinde birçok tanımlama bulunmaktadır. Aydın'a (2003: 16) göre öğrenme, pratikten bir süreçten deneyimin diğer sonuçlarına kadar çeşitli alanlarda kendini gösteren bir değişiktir.

Yaşam boyu öğrenme kavramı ise yirminci yüzyılın başlarından günümüze kadar gelen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Field, 2001: 5). Yaşam boyu öğrenme ile ilgili yapılan çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Demirel (2009) yaşam boyu öğrenmeyi, belirli bir düzen ve zaman içinde kişinin içinde gizli kalmış önlerini ve yeterliklerini ortaya çıkarabilmesidir, Candy (2003), bireylerin tüm yaşantısı süresince kendisine kattığı tüm bilgi, yetenek ve değerler ile bunların günlük hayata uygulandığı bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Sonuç olarak, yaşam boyu öğrenme yaşamın başlangıcından başlayarak sürekli olarak devam eden bir öğrenme biçimidir. Yaşam boyu öğrenme sadece kişinin gelişimine katkıda bulunmakla kalmaz toplumun gelişmesine ilerlemesine olanak sağlamakla birlikte aynı zamanda toplumun refah seviyesinin de artmasına da katkıda bulunmaktadır.

Kişilik, doğuştan gelen özelliklerle çevre ile şekillenen ve bireyi diğer bireylerden ayıran kendine has kılan özelliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Yaşam tatmini ise, bireyin kendi yaşamından ne beklediği ve bu beklentinin ne ölçüde gerçekleştiği ile ilgilidir. Hayes ve Joseph (2003) göre, yaşam tatminini belirleyen faktörlerin başında kişilik özellikleri gelmektedir. Dışadönük yapıya sahip bireylerin yaşam tatminleri de da yüksek olmaktadır. Hayes ve Joseph (2003) yaptıkları çalışmada dışadönüklük ve nevrozluğun anlamlı bir şekilde açıkladığı ve Nevrozluğun düşük olmasının ise yaşam doyumunu artırdığı ve uyumluluk düzeyi yüksek olan bireyin yaşam tatmininin de yüksek olmaktadır. Bu açıklamalardan hareketle kişilik özellikleri boyutları ile yaşam tatmini arasındaki ilişkileri konu alan (Nam ve Akbay, 2000) çalışmadan hareketle hipotez oluşturulmuştur.

H1: Kişilik özellikleri ile yaşam tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Bireyin yaşamı boyunca edindiği ve yaşamın son aşamasına kadar elde edeceği bilgiyi belli standartlara uygun şekilde öğrenme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Bağcı, 2007: 2). Bu kavram; kişinin bilgi ve yeterliklerini geliştirmek için elde ettikleri kazanımlar olarak ifade edilmektedir (Ekşioğlu vd., 2017), yaşamın tüm alanlarıyla ilişkilidir. Çünkü bilgi çağı sürekli öğrenmeyi gerekli kılmakta ve öğrenme becerisine sahip olan bireylerin ortak kişilik özelliklerinin olduğu varsayılmaktadır. Bu özelliklerin başında "kendi öğrenme sürecini kontrol edebilmesi" gelmektedir. Bu açıklamalardan hareketle kişilik özellikleri boyutları ile öğrenme arasındaki ilişkileri ele alan

çalışmalardan (Benli ve Akça, 2021; Ekşioğlu ve Tarhan, 2017; Tatlıoğlu, 2014), hareketle hipotezler oluşturulmuştur.

H2: Kişilik özellikleri ile yaşam boyu öğrenme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Yaşam boyu öğrenme bireylerin öğrenmeye karşı istekliliğini ifade eden, bireyin moral ve motivasyonu üzerinde etkili olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde yaşanan değişim ve dönüşüm bireyin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesinde kritik rol oynamakta olup bireyin kendi yaşamlarından duymuş oldukları memnuniyetin artmasına olanak sağlamaktadır (Köğçe vd., 2014). Yaşam boyu öğrenme sürecinde kendini geliştiren bireyin, yaşam kalitesi artmakta ve buna bağlı olarak yaşam tatmini de yüksek olmaktadır. Toplumun yaşamını devam etmesi ve daha kaliteli bir yaşam sunulabilmesi yaşam boyu öğrenmeye bağlı olmakta ve birey için zaman içerisindeki beklentilerin giderilmesi gerekli hale gelmektedir. Bu beklentilerin karşılanması ise bireyin yaşam tatminini etkilemesine katkı sağlayacaktır (Akyol, vd., 2018). Yaşam boyu öğrenme ve yaşam tatmini ilişkisini incelemek üzere yapılan araştırmalardan (Bozanoğlu ve Demirbilek, 2023; Akyol ve Başaran, 2018) yola çıkarak hipotezler geliştirilmiştir.

H3: Yaşam boyu öğrenme ile yaşam tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H4: Kişilik özelliğinin yaşam tatmini üzerine etkisinde, yaşam boyu öğrenmenin aracılık rolü vardır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin kişilik özelliklerinin yaşam tatminlerine etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolü olup olmadığını tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır; Kişilik özellikleri ile yaşam tatmini arasında ilişki var mıdır?

Kişilik özellikleri ile yaşam boyu öğrenme arasında ilişki var mıdır?

Yaşam boyu öğrenme ile yaşam tatmini arasında ilişki var mıdır?

Araştırmanın amacı, kişilik özelliklerinin yaşam tatmini arasındaki ilişkide yaşam boyu öğrenmenin aracı rolünü ortaya koymaktır. Yaşam tatminine etki eden kişilik özelliklerinin ortaya koyulması kişinin yaşam tatminini artırıcı özellikleri ile yaşam boyu öğrenme düzeylerine katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın önemi, diğer araştırmalardan farklı olarak kişilik özellikleri, yaşam tatmini ve yaşam boyu öğrenme kavramlarının birlikte bir modelde yer verilmemesi aynı zamanda araştırmanın

üniversite öğrencileri üzerinde yapılması ile ilgili benzer bir çalışmaya rastlanılmadığından, bu araştırmayı özgün ve önemli hale getirmektedir.

3. Araştırmanın Örneklem ve Yöntemi

Bu çalışmanın ana kütlesi üniversitede eğitim gören üniversite öğrencileridir. Öğrencilik yaşamı birçok stresli olayları beraberinde getiren ve birçok zorluğu içinde barındıran bir yaşam dönemini kapsamaktadır. Sıkıntılar ve zorluklar karşısında sergilemiş olduğu kişilik özelliklerinin, öğrencilerin yaşam tatminlerini ve yaşam boyu öğrenmelerini nasıl etkileyeceği merak edilen bir durumdur. Bu açıklamadan hareketle araştırma üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam tatminlerine olan etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolünün incelenmesidir.

Örnek kitle, tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmesi sonucu oluşturulmuştur. Veriler SPSS programında değerlendirilmiştir. Hipotezleri test etmek amacıyla iki bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır.

3.1. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma iki farklı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerle ilgili demografik veriler, ikinci bölümde ise ölçekler yer almaktadır. Bu ölçekler şunlardır:

- **Yaşam Tatmini Ölçeği:** Diener (1985), tek faktörlü yapı altında toplam beş maddeden oluşmakta ve Türkçe uyarlaması Baysal ve Dağlı (2016) tarafından yapılan çalışmalardan uyarlanmıştır.
- **Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği:** Boztepe ve Demirtaş (2016) tarafından geliştirilen 12 ifadeden oluşan 5’li likert ölçeği kullanılmıştır.
- **Kişilik Ölçeği:** “Beş Faktör Kişilik Envanteri” ismiyle geliştirilmiştir. Ölçeğin türkçe Sümer ve Sümer tarafından (2005) geliştirilen 44 ifadeden oluşan 5’li likert ölçeği kullanılmıştır.

3.2. Verilerin Toplanması ve Analiz

Araştırma, 2024 yılında Kayseri ilinde eğitim gören 392 üniversite öğrencileri üzerinde tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmesi sonucu oluşturulmuştur. Uygulama araştırmacılar tarafından üniversiteye gidilerek, gerçekleştirilmiştir.

4.BULGULAR

4.1. Demografik Bulgular

392 Üniversite öğrencisinin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	204	48,0
	Kadın	188	52,0
Yaş	18-20 yaş arası	167	42,6
	20-25 yaş arası	222	56,6
	26-30 yaş arası	3	,8
Medeni Durum	Evli	4	1,0
	Bekar	388	99,0
Eğitim Durum	Ön Lisans	154	39,3
	Lisans	237	2,
Toplam		392	100

Tablo 1’de araştırma için oluşturulan örneklem grubuna ait istatistiksel bilgiler verilmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların %52 (204 kişi) erkek, %48,0 (188 kişi) ise kadın olduğu; katılımcıların %42,6’sının (167 kişi) 18- 20 yaşarası, %56,6’sının (322 kişi) 20-25 yaş arası bireylerden, %29,9’luk (3 kişi) kısmının ise 26-30 yaş arası bireylerden oluştuğu; katılımcıların %1,0’inin (4 kişi) evli ve geri kalan %99,0’ sının (388 kişi) ise bekar olduğu; son olarak katılımcıların, %39,3’ünün (154 kişi) ön lisans %60,5’inin (237 kişi), lisans olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

4.2. Hipotez Testlerine ilişkin Bulgular

Araştırmadan elde edilen veriler, elektronik ortama girilmiş ve istatistiksel analizler yapılmıştır. Dağılımın normalliğini göstermek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır ve bu test sonucunda veriler normal dağılım gösterdiği, Basıklık-Çarpıklık değerlerinin Tablo 2’de görüldüğü üzere (+1,5/-1,5) aralığında olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Normal Dağılım Test Sonuçları

	Kişilik	Yaşam Boyu Öğrenme	Yaşam Tatmini
Çarpıklık	-,124	,003	-,130
Basıklık	,500	-,420	-,176

Bu çalışmada kullanılan ölçeklerin uyum indeksleri ve doğrulayıcı faktör analizinin kabul edilebilir uyum indeksleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri ve Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Uyum İndeksleri

	CMIN/DF	GFI	AGFI	RMSEA
Kabul Edilebilir Uyum	≤ 5	$\geq 0,89$ - 0,85	$\geq 0,90$	$\leq 0,06$ - 0,08
İyi Uyum	≤ 3	$\geq 0,90$	$\geq 0,95$	$\leq 0,05$
Kişilik Ölçeği	2, 235	0,864	0,831	0,056

Yaşam Tatmini Ölçeği:	1,656	0,905	0,975	0,041
Yaşam Boyu Öğrenme Ölçeği:	2,681	0,942	0,905	0,066

GFI=Goodness of Fit Index (iyilik uyum indeksi); RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation (yaklaşık hataların ortalama karekökü); AGFI= Adjustment Goodness of Fit Index. Analiz edilen modelde, χ^2/sd değeri 2'den küçük ise mükemmel uyum iyiliği, 2 ile 5 arasında ise kabul edilebilir uyum iyiliği vardır, denir. Yine modelde RMSEA değeri 0,05'den küçük ise mükemmel uyum iyiliği, 0,05 ile 0,10 arasında ise kabul edilebilir uyum iyiliği vardır, denir. Yaygın kullanılan diğer bir uyum iyiliği ölçütü RMSEA değeridir. Kullanılan ölçeklerin uyum seviyesinin iyi seviyede olduğu ve çalışmanın hipotezlerini test etmek için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korelasyon analizi, iki ve daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü ölçmek için kullanılan istatistiksel bir teknik olarak adlandırılmaktadır. Bir değişkendeki değişikliklerin başka bir değişkendeki değişikliklerle nasıl ilişkili olduğunu anlamayı sağlamaktadır. Korelasyon katsayısının büyüklüğünü yorumlamak, ilişkinin gücü hakkında fikir vermektedir. Genel olarak, +1 veya -1'e yakın korelasyonlar güçlü kabul edilirken, 0'a yakın korelasyonlar zayıf kabul edilmektedir. Tablo 4'de değişkenler arasındaki korelasyon analizi gösterilmektedir.

Tablo 4: Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon Değerler

	Değişkenler	Mean	Std. Deviation	1	2	3
1	Kişilik	3,50	,355	1	,297**	,232**
2	Yaşam Boyu Öğrenme	3,63	,581	,297**	1	,813**
3	Yaşam Tatmini	3,54	,682	,232**	,813**	1
**P<0,01 (Korelasyon düzeyi %1 düzeyinde anlamlıdır)						
*P<0,05(Korelasyon düzeyi %5 düzeyinde anlamlıdır)						

Tablo 4’de görüldüğü gibi araştırmaya dahil edilen değişkenlerin hem kendi aralarındaki hem de boyutlarıyla aralarındaki ilişkileri ortaya koyan korelasyon değerleri bulgularına yer verilmiştir. Kişilik özellikleri ile yaşam tatmini arasında ($r = ,232$) %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ve bu durum H1 hipotezinin kabulünü gerektirmektedir. Kişilik özellikleri ile yaşam boyu öğrenme arasında ($r = ,297$) %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bundan dolayı H2 hipotezi kabul edilmektedir. Yaşam boyu öğrenme ile yaşam tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durum H3 hipotezinin kabulünü gerektirmektedir

Aracı değişken ile regresyon analizi yapılırken farklı yaklaşımlara başvurulabilirken bunlardan en yaygın kullanılanı Baron ve Kenny (1986) yöntemi olarak da bilinen nedensel adım yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre aracılık testinin yapılabilmesi için bazı varsayımların sağlanması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 283). Bu varsayımlar aşağıda gibidir;

- Bağımsız değişken ile aracı değişken birlikte analize birlikte sokulması halinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında ilişkinin olmadığı çıkarsa tam aracılık (full mediation) etkisinden söz edilebilir. Buradan hareketle öncelikle bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki etkide, aracı değişkenin aracılık rolünü tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 5’de bu çalışma kapsamında kişilik özellikleri ile yaşam tatmini arasındaki ilişkiyi gösteren regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5: Kişilik Özellikleri ile Yaşam Tatmini Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Düzeltilmiş R ²	Sig.	
	B	Std. Error	Beta	R ²			
1	Sabit	1.987	.333	.232	.054	.051	.000
	Kişilik dört	.445	.095				.000

Bağımlı Değişken: Yaşam Tatmini

İlk koşul olan anlamlılık testine bakıldığında p değerine ($,000$) göre kişilik özelliği ile yaşam tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte, düzeltilmiş R^2 değerine göre ($0,051$) kişilik özellikleri yaşam tatminin $\%5,1$ 'ni açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile yaşam tatmininin $\%5,1$ kişilik özelliğine bağlıdır. Bu sonuca göre 1. hipotez olan “Kişilik özelliği yaşam tatminini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.” hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 6: Kişilik Özellikleri ile Yaşam Boyu öğrenme Arasındaki Regresyon Analizi

Model		Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Düzeltilmiş R^2	Sig.
		B	Std. Error	Beta	R^2		
1	Sabit	1.934	.279	.297	.008	.086	.000
	Kişilik dört	.486	.079				.000
Bağımlı Değişken: Yaşam Boyu Öğrenme							

Anlamlılık testine bakıldığında p değerine ($,000$) göre kişilik özelliği ile yaşam boyu öğrenme arasında anlamlı bir ilişki olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte, düzeltilmiş R^2 değerine göre ($0,086$) kişilik özellikleri yaşam boyu öğrenmenin $\%8,6$ sını açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile yaşam boyu öğrenme $\%8,6$ kişilik özelliğine bağlıdır.

Tabloda elde edilen sonuca göre 2. hipotez olan “Kişilik özelliği yaşam boyu öğrenmeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.” hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 7: Yaşam Boyu Öğrenme ile Yaşam Tatmini Arasındaki Regresyon Analizi

Model		Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Sig.	
		B	Std. Error	Beta	R ²		Düzeltilmiş R ²
1	Sabit	.075	.127	.813	.662	.661	.058
	Yaşam Boyu Öğrenme	.955	.035				.000

Bağımlı Değişken: Yaşam Tatmini

Anlamlılık testine bakıldığında p değerine (,000) göre yaşam boyu öğrenme ile yaşam tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte, düzeltilmiş R² değerine göre (0.661) yaşam boyu öğrenme değişkeni yaşam tatmininin %66,1’ni açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile yaşam tatmininin %66,1’ini yaşam boyu öğrenmeye bağlıdır. Tablo 7’de elde edilen sonuca göre 3. hipotez olan “yaşam boyu öğrenme yaşam tatminini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.” hipotezi doğrulanmıştır.

Aracı değişken bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında, bağımsız değişkenin etkisine bağımlı değişkene aracılık ederek veya ileterek çalışmaktadır ve aracı değişken, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni nasıl ve neden etkilediğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Tablo 8’de kişilik özelliklerinin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolünü gösteren regresyon analizi sonucu gösterilmektedir.

Tablo 8: Kişilik Özelliklerinin Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisinde Yaşam Boyu Öğrenmenin Aracılık Rolü Regresyon Analizi

		Standartlaşmamış Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	Sig.
--	--	-----------------------------	--------------------------------	------

Model		B	Std. Error	Beta	R ²	Düzeltilmiş R ²	
1	Sabit	1.987	.333				.000
	Kişilik dört	-.021	.059	-.011	.054	.051	.726
	Yaşam Boyu Öğrenme	.958	.036	.817	.662	.660	.000
Bağımlı Değişken: Yaşam Tatmini							

Çalışmamızda kişilik özelliklerinin yaşam tatmini üzerinde (beta=-.011; p=,726) anlamsız etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak ise yaşam boyu öğrenme yaşam tatmini (beta=.817; p=,000) anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur. Son olarak ise göre kişilik özelliği ile yaşam boyu öğrenme arasında anlamlı (beta=.297; p=,000) bir şekilde etkilediği gösterilmiştir ve aracılık analizinin yapılabileceği ortaya koyulmuştur. Yaşam boyu öğrenmenin aracı değişken olduğu modelde, kişilik özelliği yaşam tatminini (beta=-.011; p=,726) anlamsız olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple, yaşam boyu öğrenmenin (tam) aracı olduğu ilişkide, kişilik özelliği yaşam tatminini etkilemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuca göre, 4. hipotez olan “Kişilik özelliğinin yaşam tatmini üzerine etkisinde, yaşam boyu öğrenmenin aracılık rolü” vardır hipotezi doğrulanmıştır.

SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam tatminlerine olan etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolü belirlemek için üniversite öğrencilerinden veri toplanmıştır. Elde edilen veriler değişkenler arasındaki ilişkiler ve bunların öğrencilerin öğrenme düzeyleri üzerindeki etkileri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır.

İlk olarak, sonuçlar, kişilik özelliklerinin yaşam tatmini üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu doğrulanmaktadır. Tatmin, bireyin hayatındaki mutluluğu ifade eder aynı zamanda yaşamdan memnun olma durumu anlamına gelmektedir. Kişilik, bireyin yaşam tatminlerini etkileyen önemli faktörlerin başında gelmektedir. Kişiliğin yaşam tatmini üzerindeki etkisi, kişinin kişilik

özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Çünkü her bireyin içinde bulunmuş olduğu durumun getirmiş olduğu koşullar ve kişilik özellikleri farklı olmaktadır. Güçlü kişilik yapısına sahip olan bireylerin kendine olan özgüveni ve öz saygılarının yüksek olması daha mutlu yaşamalarına ve daha başarılı olmalarına imkân sağlarken aynı zamanda yaşamdan daha fazla tatmin olmasına katkı sağlamaktadır (Meral, 2018: 27; Dökmen, 2005: 87).

İkinci olarak, kişilik özelliklerinin yaşam boyu öğrenme üzerinde etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler bireyleri sürekli olarak öğrenmeye zorlamış ve öğrenme ihtiyacında bırakmıştır. Bireylerin her yaşta öğrenebilme arzusu yaşam boyu öğrenme kavramını ortaya çıkmıştır (Benli vd., 2021: 611). Yaşam boyu öğrenme yeteneğine sahip kişilerin birtakım ortak kişilik özellikleri (merak duygusunun yüksek olması, duygusal denge, öğrenmeye isteklilik, motivasyon yüksekliği) gibi düşünülmektedir (Tarhan ve Çetin Gündüz (2017: 25), bireylerin yaşamları boyunca bu kişilik özelliklerini taşıması fazla öğrenme isteklerini artırmaktadır. Keleş (2019: 109), kişilik tipleri ile yaşam boyu öğrenme yeterlik algıları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında anlamlı, pozitif yönde fakat düşük bir ilişki olduğu sonucuna varılmış olup yapılan araştırma kapsamındaki sonucu desteklemektedir.

Üçüncü olarak, yaşam boyu öğrenmenin yaşam tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu doğrulanmaktadır. Tatmin, kişinin yaşamı boyunca sahip olduğu bilgileri değerlendirip belirli bir süreçten geçirdikten sonra elde ettiği değerdir. Başka bir deyişle tatmin, bireylerin beklentilerinin ve isteklerinin karşılanması ile ilgili olmaktadır (Diener, vd., 1985: 71-75). Tatmin düzeyi yüksek olan bireyler, öğrenmeye karşı istekli olmakta ve yaşam kalitesi artan bireyin ise tatmin düzeyi buna bağlı olarak artmaktadır (Akyol, vd., 2018: 301-324). Akyol (2014: 301) çalışmasında, yaşam boyu öğrenme eğilimleri ile yaşam doyumu algıları arasında düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğunu açıklamaktadır ve elde edilen bulgular yapılan araştırma kapsamındaki sonucu desteklemektedir. Araştırmanın son bölümünde ise kişilik özelliklerinin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde yaşam boyu öğrenmenin aracı rolü kısmi olarak doğrulanmıştır.

Diğer taraftan çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın bulguları, kolayda örnekleme tekniğiyle oluşturulmuştur. Kayseri de öğrenim gören üniversite öğrencileri ile sınırlıdır. Farklı bölgelerdeki üniversitelerde yapılmasına ihtiyaç vardır. Çalışmaya gönüllü katılım olmaması gibi gerekçelerde başka kısıtlamayı oluşturmaktadır.

Bu konuyla ilgili daha fazla alanda ve örneklem üzerinde çalışmanın yapılması literatüre katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda üniversite öğrencileri başarılı bir şekilde ilerlemelerine performans, etkinlik verimliliklerinin artmasına katkı sağlaması düşünülmektedir. Edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler yapılabilmektedir;

Öğrencilerin farklı kişilik özellikleri ortaya çıkarılarak farklı öğretme teknikleri kullanmaları özendirilmelidir.

Ön lisans eğitimini ile lisans eğitimini sürdüren öğrencilerle farklı üniversitede eğitim gören farklı programlara sahip öğrenciler a öğrenim düzeyi açısından kıyaslanabilir.

Öğrencilerin gereksinim duyacakları kaynaklara kolaylıkla ulaşabileceği sistemler oluşturulabilir.

Üniversite öğrencileri bilimsel faaliyetlere katılarak öğrenme düzeyleri artırılabilir.

Yaşadığımız dönem itibari ile üniversitelerde yetiştirilen bireylerde yaşam boyu öğrenme anlayışının kazandırılması önemsenmeli ve üzerinde durulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2009). Uluslararası Öğrenci Başarılarını Değerlendirme Programı'nda Türk Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörler. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 3(2), 309-314.
- Akman, Y. & Münire, E. (1998). Gelişim ve Öğrenme (12.Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Aktaş, A. (2006). Farklı kültürlerdeki yöneticilerin kişilik özelliklerine dayanarak liderlik anlayışlarının belirlenmesi: Türk ve Amerikan otel yöneticilerinin karşılaştırmalı analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Aktaş, Ş. (1993). "Namık Kemal ve İnsan", *Doğumunun Yüz elliinci Yılında Namık Kemal*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Akyol, B., Başaran, & Yeşilbaş, Y., (2018). Halk Eğitim Merkezlerine Devam Eden Kursiyerlerin Yaşam Doyum Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48, 301-324.
- Albuquerque, I., de Lima, M. P., Matos, M., ve Figueiredo, C. (2013). The İnterplay Among Levels Of Personality: The Mediator Effect Of Personal Projects Between The Big Five And Subjective Wellbeing. *Journal Of Happiness Studies*, 14, 235–250.
- Altıntaş, M., (2023). Kendi Kendine Liderlik Davranışının Yaşam Boyu Öğrenmeye Etkisinde Yaratıcı Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü, *International Congress on Social Sciences, Innovation and Educational*, 198.
- Aydın, A. (2003). Gençlerin Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri ve Yeterliklerinin Belirlenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

- Bağcı, E. (2007). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Yaşam Boyu Eğitim Politikaları, Baron, M., & Kenny, DA. (1986). Moderatör-Arabulucu Değişken Ayrımı Sosyal Psikolojik Araştırma: Kavramsal, Stratejik Ve İstatistiksel Düşünceler. *Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi*, 51 (6), 1173-118
- Benli, E., & İbici, Akça., (2021). Ebelik Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Arasındaki İlişki, *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 607-624.
- Bitlisli, F., Dinç., M. Çetinceli, E., kaygısız, Ü., (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Akademik Güdülenme İlişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 459-480.
- Boztepe, Ö., & Demirtaş, Z., (2016). The Adaptation Of Lifelong Learning Scale Into Turkish Culture, *Journal of Family*, 1(1), 10-17.
- Candy, Philip C. (2003). Lifelong Learning And Information Literacy, Report For U.S. National Commission On Libraries And Information Science And National Forum On Information Literacy.
- Cengiz, M., (2006). İlköğretim Okullarında Çalışan Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile İş Tatminleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Chou, H. T. G., Edge, N. (2012). *They Are Happier And Having Better Lives Than I Am'': The Impact Of Using Facebook On Perceptions Of Others' Lives*. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 15, 117–121.
- Costa, P. T., McCrae, R., (1985), The Neo Personality Inventory. *Journal of Career Assessment*, 3(2), 123-139.
- Coşkun, D., Demirel, M., (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120.
- Çam B. (2021). *Eğitim Programları ve Hayat Boyu Öğrenme. Eğitimde Program Geliştirme* (1. Baskı) İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Demir: (2022). Yaşlıların Aktif Yaşlanma Düzeylerini Etkileyen Faktörler. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- Demirbilek, N. & Bozanoğlu, B. (2023). The Relationship Between University Students' Life Satisfaction, Communication Skills, And Lifelong Learning Levels. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 24(1), 312-333.
- Demirel, M. (2009). Yaşam Boyu Öğrenme ve Teknoloji. 9th. International Educational Technology Conference (IETC), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DeNeve, K. M. ve Cooper, H. (1998). The Happy Personality: A Meta-Analysis Of Personality Traits And Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 124(2), 197-229.
- Deniz, Ü., Kesicioğlu, O. S. (2012). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Kişilik Özelliklerinin Bazı Değişkenlerle İlişkisinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 1-13.
- Diener, E. (1985). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S, (2003), The Satisfaction With Life Scale, *Journal Of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence Of The Five-Factor Model, *Annual Review of Psychology*, 41(1), 417-440.
- Digman, J. M. (1997). Higher-Order, Factors Of The Big Five, *Journal Of Personality And Social Psychology*, 73, 1246-1256.
- Dilek: (2001). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Girişimci Kişilik Özellikleri ve Girişimcilik Niyetinin Duygusal Zekâ Faktörlerine Göre İncelenmesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Dost, M. T. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- Dökmen, Ü. (2005). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Durna, U. (2005). A Tipi ve B Tipi Kişilik Yapıları ve Bu Kişilik Yapılarını Etkileyen Faktörlerle İlgili Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 275-290.

- Duru, S. (2014). Yapılandırmaca ve Geleneksel Öğrenme Ortamlarının Öğretmen Adaylarının Eğitim İnançları Üzerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(36), 15-28.
- Ekşioğlu, S., (2017). Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Öz yetkinlik Beklentisi ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 5(25). 1925-1940.
- Ekşioğlu, S., Tarhan, S., & Çetin-Gündüz, S. (2017). Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri İle Öz- Yetkinlik Beklentisi Ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1925-1940.
- Enise, T., Akça, E., Aksoy., Y. (2021). Ebelik Öğrencilerinin Kişilik Özellikleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Arasındaki İlişki. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 607-624.
- Erbatur, B. (2017). Huzurevi ve Evde Yaşayan Yaşlıların Yalnızlık Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırklareli.
- Fancher, R., (2020). Gordon Allport. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*.
- Field, J. (2001). Lifelong Educational, *International Journal of Lifelong Educational* 20, 3- 15.
- Günüç, S., Odabaşı, H., Kuzu, A., (2012). Yaşam Boyu Öğrenmeyi Etkileyen Faktörler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 309-325.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (4.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Hayes, N., ve Joseph, S. (2003). “Big 5 Correlates Of Three Measures Of Subjective Well Being”, *Personality and Individual Differences*, 34(4), 723-727.
- Kafalıokul, U., (2022). Yöneticilerinin Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkisi, *Kırıkkale Üniversitesi Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Dergisi (KÜED)*, 2(2), 72-83.
- Kandırmaz, M. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Siyasal Düşüncenin Karmaşıklığının Yarayıcıları Olarak Bilişsel Esneklik, Bilişsel Kaçınma ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karabulut, Ö. Ö., Özer, M. (2003). *Yaşlılarda Yaşam Doyumu*, *Geriatrics*, 6(2), 72-. 74.

- Karancı, A. N., Dirik, G. ve Yorulmaz, O. (2007). Eysenck Kişilik Anketi- Gözden Geçirilmiş Kısaltılmış Formunun (EKA-GGK) Türkiye’de Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(3), 254-261.
- Keleş, Y.E. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Kişilik Tipleri ile Yaşam Boyu Öğrenme Yeterlik Algılarının İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.
- Köğçe D., Özpınar, İ., Mandacı-Şahin, S. & Aydoğan-Yenmez, A. (2014). Öğretim Elemanlarının 21. Yüzyıl Öğrenen Standartları ve Yaşam Boyu Öğrenmeye İlişkin Görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 185-213.
- Le, Xu., Liu, I, Ding, Y., (2017). Development Psychology The Mediation Effect Of Coping Style On The Relations Between Personality And Life Satisfaction İn Chinese Adolescents, *Original Research Article Front*, 29.
- Madran, C., & Akdoğan, T. (2010). Satıcıların Kişilikleri İle Performanslarının İlişkisi; Beş Faktör Modeline Göre Bir Analiz. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 366-381.
- McCrae RR, Costa, PT., Kay, G., (1995). Persons, Places, and Personality: Career Assessment Using the Revised Neo Personality Inventory, *Journal of Career Assessment*, 3-2, 123-139.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An İntroduction To The Five-Factor Model And İts Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- McCrae, R. R., John, O. P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications, *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- Meral, Y. (2018). *İşletme Birleşmelerinde Özdeşleşme, Güven, İletişim Kültür ve Süreç Adaletinin, İş Doyumu ve Banka Birleşmesi Sonrası Yeni Özdeşleşme Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Merdan, E. (2013). Beş Faktör Kişilik Kuramı ile İş Değerleri İlişkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7.
- Mülhim, M. A. (2018). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri ve Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin İncelenmesi: Bartın Üniversitesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bartın.

- Myers, D. G., Diener, E. (1995). Who is Happy, *Psychological Science*, 6(1), 10-19.
- Nam, A.(2020). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doymu: Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Bilinçli Farkındalık ve Yılmazlığın Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Nam, Aytekin ve Sinem Evin Akbay. (2020). “Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doymu: Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Bilinçli Farkındalık ve Yılmazlığın Rolü”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16, (31), 2528-9527.
- Narea, J. O. (2016). *Entrepreneurial Traits and Innovation*. Maastricht: Datawyse, Universitaire Pers Maastricht.
- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1961). The Measurement Of Life Satisfaction. *Journal Of Gerontology*, 16(2), 134–143.
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 139-173
- Öz, F. (2010). *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*, Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Özgen, F. (2012). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin yaşam doymu düzeylerinin incelenmesi, Lisans Tezi, Spor Yöneticiliği Bölümü, On Sekiz Mart Üniversitesi Çanakkale.
- Özmenler, Nihat. (1995). Antisosyal kişilik bozukluklarında suç örüntüsüne göre, psikososyal özelliklerin incelenmesi. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ankara.
- Reza, M., Bahram, A., Hashemabadi, G., (2021). The Relationship between Personality Characteristics and Life Satisfaction with the Mediating Role of Emotional Intelligence, *Journal of Consulting Excellence and Psychotherapy*, 40, 88-103.
- Robbins, S., Judge, T. (2007). *Organizational Behavior*, Pearson Prentice Hall.
- Senemoğlu, N. & Özçelik, D. A. (1989). Öğretmen Adaylarına 'Öğretmenlik Bilgisi' Kazandırma Bakımından Fen-Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Etkililiği. *Çağdaş Eğitim Dergisi*.
- Sezginer: (2014). Yöneticilik Kavramı ve Türk Yöneticileri Üzerine. Doktora Tezi. ST Celement Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Sığırı, Ü. & Gürbüz, S. (2013). *Örgütsel davranış*. İstanbul: Beta Yayınları

- Somer, O. & Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2011). Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri (5FKE). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Soydabaş, S. (2023). Beş faktör kişilik özelliklerinin para sosyal etkileşime yansımaları ve satın alma kararına etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sümer, N., Lajunen, T. J., & Özkan, T. (2005). Big Five Personality Traits as the Distal Predictors of Road Accident Involvement. *Underwood*, 215–227.
- Şahin, Ş. (2008). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Tükenmişlik ve Yaşam Doyum Düzeyleri. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Mersin.
- Şimşek, Ö. F., & Koydemir, S. (2012). Linking Metraits Of The Big Five To Well-Being And Well-Being: Do Basic Psychological Needs Matter? *Social Indicators Research*, 112(1), 221–238.
- Tackett, J. L., & Lahey, B. B. (2017). Neuroticism. In T. A. Widiger, *The Oxford handbook of the Five Faktör Model*. Oxford University Press.
- Tan, M., & Demir M., (2018). İş Görenlerin Kişilik Özelliklerinin Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Journal of Tourism Theory and Research*, 4(1), 18.
- Tarhan, S., Ekşioğlu, S. & Gündüz, H. Ç. (2017). Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ile Öz yetkinlik Beklentisi ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1925-1940
- Tatlıhoğlu, K. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramına Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Tarih Okulu Dergisi*.
- Witt, L.A.; Andrews, M.C. & Carlson, D.S. (2002). “When Conscientiousness Isn’t Enough: Emotional Exhaustion and Performance Among Call Center Customer Service Representative”, *Journal of Management*, 30, 149-160.

THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON BRAND LOVE AND BRAND EQUITY*

Başak Özdemir¹

İbrahim Aydın²

Abstract

The concept of service quality (SQ) is of great importance in terms of ensuring the competitive structure and continuity of businesses in the service sector and other sectors. In the study, the effect of interaction dimension of service quality (IDSQ) on brand equity (BE) and brand love (BL) was investigated. Depending on the purpose of the research, a survey will be carried out by using the appropriate scales in the literature. Operating in the service sector and having received the Lovemark award in the 'Most Loved Bank' category 8 times in a row, T.R. Ziraat Bankası A.Ş. A survey was conducted on its customers. The survey was conducted in the province of Van, based on simple random sample selection and in a way that education, age, gender, and income status could represent the entire population. After the analysis of the data obtained from the appropriate statistical tests, the situation of affecting the measurement of the variables in accordance with the purpose of use was revealed. The model was tested with structural equation modeling (SEM). It was understood that the IDSQ has a positive effect on BE. IDSQ has a positive effect on BL. It has been observed that BL also has positive effect on BE. In addition, BL has a mediating role in the effect of the IDSQ on BE.

Keywords: Brand Equity, Brand Love, Interaction Dimension of Service Quality, Ziraat Bankası Inc.

Jel Classification : M31, M39

HİZMET KALİTESİNİN MARKA AŞKI VE MARKA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Öz

Hizmet kalitesi kavramı hizmet sektöründe ve diğer sektörlerde işletmelerin rekabetçi yapısı ile sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada marka aşkı (MA) ve marka değerinin (MD) hizmet kalitesinin etkileşim boyutundan (HKEB) etkilenip etkilenmediklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada HKEB'nin MA ve MD üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma amacına bağlı olarak, literatürdeki uygun ölçeklerden faydalanılarak anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren, üst üste 8 kez

* "Bu çalışma Hizmet Kalitesinin Marka Aşkı ve Marka Değeri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması isimli tezden üretilmiştir".

¹ Bilim Uzmanı, Ziraat Bankası, E-posta: basakozd@windowslive.com, ORCID: 0009-0003-6942-1401

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: aydnibrhm@hotmail.com, ORCID: 0000-0000-0720-364X

'En Sevilen Banka' kategorisinde Lovemark ödülü almış olan T.C. Ziraat Bankası A.Ş. müşterilerine anket uygulanmıştır. Anket çalışması, Van ilinde basit rastgele örneklem seçimine bağlı olarak ve eğitim, yaş, cinsiyet ve gelir durumu tüm evreni temsil edebilecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Yapısal eşitlik modelleri kullanılarak araştırmanın modeli test edilmiştir. Bulgular HKEB'nin MD'yi olumlu ve anlamlı etkilediğini göstermiştir. HKEB'nin MA üzerinde de olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır. MA'nın da MD'yi olumlu ve anlamlı etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca HKEB'nin MD üzerindeki etkisinde, MA'nın aracılık rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Marka Değeri, Marka Aşkı, Hizmet Kalitesinin Etkileşim Boyutu, Ziraat Bankası A.Ş.

Jel Kodları : M31, M39

INTRODUCTION

In the service market where intense competition is experienced, one of the biggest factors that brings brands to the forefront is SQ. The degree to which service providers meet customer expectations and customer satisfaction develop certain feelings in the customer towards the brand. It is an undeniable fact that SQ is also of great importance for customer expectations.

Today, there are many factors that affect consumers in brand selection. Brands can have different values in the consumer's mind according to their physical and perceived features. Consumers' opinions about each brand can affect the value of that brand in the consumer. In addition, customers can establish a bond with the brand based on their impressions and experiences about the brands. The bond established between the consumer and the brands can resemble a love affair between people over time, allowing the brand to gain a special place in the consumer's mind. The physical features of the brand may not always be the determining factor in consumer preferences. Especially in the service sector, the degree of care and quality of the service provided can affect the impressions about the brand and the feelings felt towards the brand. This study examines whether IDSQ has an effect on the concepts of BE and BL, which can be effective from the first use of a preferred brand to the subsequent purchase. In the literature studies have been conducted on the variables of service quality and brand love (Salman and Ayar, 2024; Tekin et al., 2022; Yang, 2010), service quality and brand equity (Özdener and Duygun, 2020; Kuyanay and Aydın, 2022; Işık and Ay, 2022; Bamert and Wehrli, 2005; Kao and Lin, 2016; Loureiro et al., 2014; Soni and Govender, 2018; Esmaeilpour et al., 2016), brand equity and brand love (Önen, 2018; Aydın, 2021; Verma, 2021; Sallam, 2015; Madadi et al., 2021). It is expected that the research on the effect of IDSQ on BE and BL will enrich the literature. It is expected that the research on whether the IDSQ in the service sector and especially in banks, such as the attitude, behavior, attitude, knowledge levels of employees, etc., have an effect on important variables in terms of marketing discipline such as BE and BL, will contribute to both the literature and the service sector and provide contributions and insights.

LITERATURE REVIEW

Brand Equity

A brand does not have any tangible assets. However, value is created for the business with BE (Moriarty et al., 2012). BE is a set of assets such as loyal consumers, brand awareness, associations and perceived quality that are connected to the brand and add value to the product offered by the business (Aaker, 1991). BE emerges when consumers have a high level of awareness and have positive, unique, strong brand associations in their memories (Keller, 2013). With brand perception, the product turns into a unique and distinctive asset. In addition, brand perception shapes customers' expectations depending on the brand and gives them meaning (Moriarty et al., 2012). BE causes the value created by the brand in a product to be more important than the functional benefits in the product. This added value has two advantages. These are: consumers are willing to pay a higher price for a product with BE and it provides a competitive advantage (Kerin and Hartley, 2018). High BE provides many competitive advantages for companies. A strong brand has a high degree of brand awareness and loyalty in the consumer. When the brand name is highly reliable, the company can expand its product line more easily (Armstrong and Kotler, 2017). It is obvious how important a concept BE is for businesses. Below are studies investigating the effects of SQ and BL on BE.

Service Quality

Perceived SQ is a global judgment or attitude regarding the superiority of the service (Parasuraman et al., 1988). SQ has indicators such as: Access, competence, communication, reliability, courtesy, sensitivity, security, credibility, understanding and physical elements, and most of these indicators occur at the time the service is provided (Parasuraman et al., 1985). Businesses that provide high quality service have higher market share, higher return on investment and asset turnover. The most important factor affecting business performance in the long term is SQ (Ghobadian et al., 1994). While SQ is an extremely important factor for businesses, SQ occurs especially when the service personnel and the customer meet at the moment the service is provided. In this study, addressing the interaction dimension of SQ is very important in terms of understanding the effects of SQ on BE and BL. In the study conducted by Işık (2011), it was concluded that perceived quality has the highest effect among the dimensions that directly affect BE. In the study conducted by Işık and Ay (2022), it was found that bank call center SQ has a positive effect on bank BE. In the study conducted by Özdener and Duygun (2020), it was observed that the perception of SQ towards e-retail businesses has a positive effect on the BE of e-retail businesses. In the study conducted by Tekin et al., (2022), it was determined that there are positive relationships between SQ and BL. According to the results of the study conducted by Yıldız and Günaydın (2019), perceived quality positively affects BL. Accordingly:

H₁. IDSQ has a positive effect on BE.

H₂. IDSQ has a positive effect on BL.

H₃. BL has a mediating role in the effect of IDSQ on BE.

Brand Love

BL is the degree of passionate emotional attachment that a satisfied consumer feels towards a particular brand name (Carrol and Ahuvia, 2006). BL is an intense and positive emotional bond that develops over time, leads to passionate behaviors, and can be strengthened as the person establishes a close bond with the brand (Kwon and Mattila, 2015). BL does not only have an emotional effect on people, it also has a logical effect. BL creates an intimate bond with customers that makes them think that it is impossible to live without the brand and creates a bond of love that cannot be explained by logic (Bridgewater, 2015).

As a result of the study conducted by Önen (2018), it was determined that there is a positive relationship between all dimensions of BE and BL. There are studies in the literature that conclude that BL positively affects BE (Sallam, 2015; Machado et al. 2019; Verma, 2021; Çatlı and Yalçın, 2023). Accordingly:

H₄. BL has a positive effect on BE.

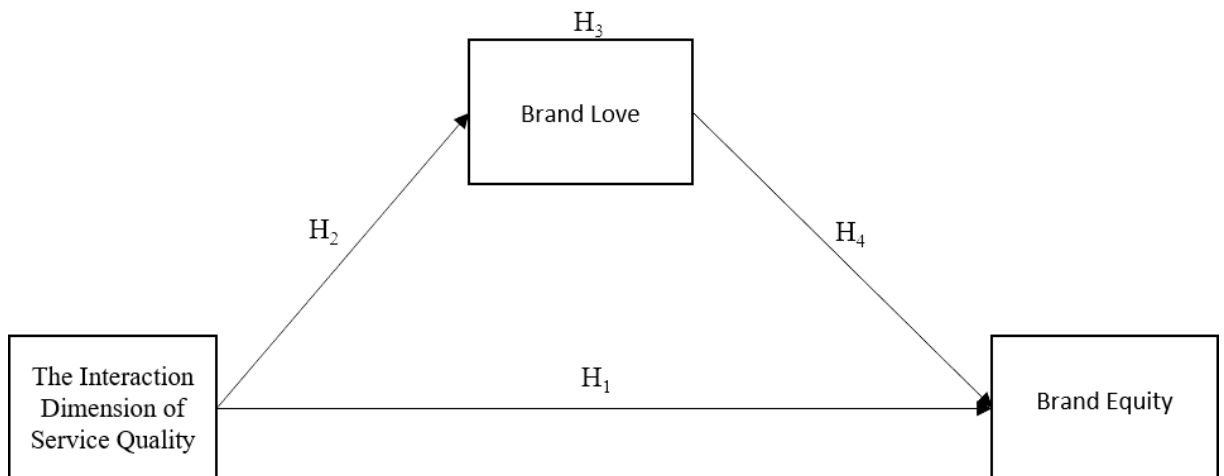
METHODOLOGY

In this section, the population and sample of the research, model, data collection tools, data collection process, Confirmatory Factor Analysis (CFA) and the limitations of the study are stated.

Research Model

The research model is given in Figure-1 depending on the hypotheses of the study:

Figure-1 Research Model

Population and Sample

The population of this study is the customers of Ziraat Bank. The sample of the study was reached by simple random sampling method. The participants consist of customers who came to Ziraat Bank Branch in İpekyolu district of Van. Data was collected from 217 people. Therefore, the sample of the study consists of 217 people.

Data Collection Process and Tool

The implementation of the surveys and data collection started in June 2023 and was completed in January 2024 over a period of approximately 6 months. The surveys were collected by face-to-face survey method. The participants were informed about the purpose of the study and it was stated that participation was based on volunteering. SPSS 25 and AMOS 24 programs were used to analyze the obtained data.

For this study, the necessary permission was obtained from Van Yuzuncu Yil University Social and Human Sciences Scientific Research Publication Ethics Board dated 23.01.2023 and numbered 2023/02-06, indicating that the study complies with ethical rules.

In the study, the effect of the IDSQ on BE and BL was investigated. Scales of BL, BE and IDSQ were created in the form of a five-point Likert scale. The scales used by Polat et al. (2013: 31) for IDSQ, Ismail and Spinelli (2012: 392) for the BL scale, and Yoo and Donthu (2001: 14) for the BE scale were used.

Findings Obtained Regarding Demographic Structure

Findings regarding the demographic characteristics of the sample were obtained as a result of frequency analysis. As seen in Table-1, 57.6% (125) of the 217 participants constituting the sample are male, 42.4% (92) are female. 64.5% (140) of the participants are single, 35.5% (77) are married. 17.1% (37) of the participants constituting the sample are 18-23, 20.3% (44) are 24-29, 24.0% (52) are 30-35, 18% (39) are 36-41, 12.4% (27) are 42-47, 4.6% (10) are 48-53 and 3.7% (8) are 54 and above. Of the participants who participated in the survey, 10.1% (22) had primary school education, 32.7% (71) had high school education, 49.3% (107) had undergraduate education, and 7.8% (17) had postgraduate education. Of the participants, 20.3% (44) had an income of 7,500 TL and below, 12.4% (27) had an income of 7,501-12,500 TL, 11.5% (25) had an income of 12,501-17,500 TL, 9.7% (21) had an income of 17,501-22,500 TL, and 46.1% (100) had an income of 22,500 TL and above.

There are 2 independent variables in the study. When the formula $N > 50 + 8M$ is examined, it is understood that the sample consisting of 217 people is sufficient (Tabachnick and Fidell, 2007: 123).

Confirmatory Factor Analysis (CFA)

Standardized values in the path diagram are below 1. These values must be below 1 for CFA analysis (Aytaç and Öngen, 2012: 19). The fit values for CFA are given in Table-2.

Table-2 Fit Values for CFA

χ^2	Sd	p	χ^2/Sd	GFI	CFI	RMSEA
290.044	127	.000	2.284	.873	.955	.077

According to the results of CFA, it can be said that the construct validity of the scale was ensured.

AVE and CR values of factors

Standardized factor loadings of items as a result of CFA and AVE and CR values of factors are given in Table-3.

Table-3 AVE and CR Values of Factors and Standard Regression Coefficients of Items

Items	IDSQ	BL	BE
Ziraat Bank employees are polite and respectful.	0.71		
Ziraat Bank employees are honest and reliable.	0.79		
Ziraat Bank employees are knowledgeable and competent.	0.77		
Ziraat Bank employees are tolerant.	0.81		
Ziraat Bank employees are sincere and cheerful.	0.81		
It is easy to communicate with Ziraat Bank employees.	0.83		
Ziraat Bank employees love their jobs.	0.77		
Ziraat Bank employees strive to fulfill customers' requests.	0.79		
Ziraat Bank is a wonderful brand.		0.83	
Ziraat Bank makes me feel good as a brand.		0.87	
Ziraat Bank makes me happy as a brand.		0.88	
I love Ziraat Bank.		0.90	
Ziraat Bank appeals to my taste as a brand.		0.89	
I am loyal to Ziraat Bank.		0.84	
Even if they are the same, it makes sense to choose Ziraat Bank over another bank.			0.83
Even if another bank has the same features as Ziraat Bank, I would prefer Ziraat Bank.			0.89
Even if there is another bank as good as Ziraat Bank, I would prefer Ziraat Bank.			0.92
If another bank is not different from Ziraat Bank in any way, it seems wiser to choose Ziraat Bank.			0.85
AVE	0.62	0.75	0.76

CR	0.93	0.95	0.93
----	------	------	------

When we look at the AVE and CR values, it is understood that convergent validity is achieved. (Yaşlıoğlu, 2017: 82).

Reliability Analysis

In order to understand the security of the scales, the Cronbach Alpha values, which are the reliability coefficients, were examined. Accordingly, Cronbach Alpha values were reached as 0.929 for the IDSQ, 0.945 for the BL scale, and 0.926 for the BE scale. Accordingly, all scales have high reliability (İslamoğlu, 2009: 135).

Normality Test

As seen in Table-4, since the skewness coefficient values are between ± 3 and the kurtosis coefficient values are between ± 10 , the data is normally distributed (Kline, 2005).

Table-4 Normality Test Results

Variables	IDSQ	BE	BL
Skewness	-1.360	-1.161	-1.266
Kurtosis	2.113	1.120	1.399

Correlation Analysis Results

The correlation coefficient between the variables is given in Table-5.

Table-5 Correlation Analysis Results

Variables		IDSQ	BE	BL
IDSQ	r	1	.713**	.728**
	p		.000	.000
BE	r	.713**	1	.809**
	p	.000		.000
BL	r	.728**	.809**	1
	p	.000	.000	

As can be understood from Table-5, since the correlation coefficient between both variables is less than .90 (values between .713-.809), there is no common method variance bias problem in the data set of this study (Bagozzi et al., 1991: 437).

Findings Obtained by SEM

Considering the quantity and quality of the variables used in the study, it was understood that it was appropriate to analyze the data using SEM.

In the study, it was investigated whether IDSQ has direct effects on BE and BL, as well as whether BL has a mediating role in the effect of IDSQ on BE. It was also investigated whether BL has a direct effect on BE.

In the analysis results, the acceptable fit value ($\chi^2/df=2.329$) is less than 5 and is statistically sufficient. RMSEA: 0.078; SRMR: 0.037; GFI: 0.871; AGFI: 0.828; CFI: 0.953; NFI: 0.921 and TLI: 0.944 values were reached and it was understood that these values were statistically sufficient for model fit (Muis et al., 2010).

Table-6 SEM Results

Structural Relationships	Standardized Regression Coefficients (β)	Critical Ratio (C.R.)	R ²	p
BE \leftarrow IDSQ	0.284	3.928	0.753	***
BL \leftarrow IDSQ	0.764	9.768	0.584	***
BE \leftarrow BL	0.631	8.183	0.753	***

When Table-6 is examined, it is understood that IDSQ has a positive and significant effect on BE ($\beta=.284$; $p<.05$). It is understood that IDSQ has a positive and significant effect on BL ($\beta=.764$; $p<.05$). It is also seen that BL has a significant effect on BE ($\beta=.631$; $p<.05$).

Table-7 Mediator Roles

Mediator Roles	Standardized Indirect Effect (β)	Bootstrap(Lower Bounds/Upper Bounds) %95 CI
MD \leftarrow MA \leftarrow HKEB	0.482	0.411-0.880

Table 7 shows that BL has a mediating role in the effect of IDSQ on BE ($\beta=.482$, 95% CI [.411-.880]).

DISCUSSION, CONCLUSION AND LIMITATIONS OF THE RESEARCH

Changing living conditions day by day also affect the interests, needs and requirements of consumers. For this reason, there may be changes in marketing methods. The diversity in products and services, the difference in quality and the ease of access to products and services compared to previous periods have caused the activities of brands to be adopted by consumers to increase. It is thought that in order for a product to appeal to consumers, it is important for it to establish a bond with consumers in order to create BE and ensure its continuity in being preferred. Therefore, 4 hypotheses were developed in the study depending on the effects of the concepts of BE, BL and IDSQ on each other. It was also investigated whether IDSQ has direct effects on BE and BL, whether BL has a mediating role in the effect of IDSQ on BE and whether BL has a direct effect on BE. According to the findings obtained, all of the developed hypotheses were accepted.

It is known that the banking sector operates in a service-oriented manner. The quality of the service provided while offering banking products to customers is an important element that determines customer preferences. Customers can determine which bank they will make a transaction at by

considering both the attitude of the service provider personnel and physical elements in the environment such as lighting, spaciousness, modernity, etc. as well as the maturity of the marketed product, interest rate, commission fee, etc. It can be expected that a person whose expectations regarding the elements mentioned above are met will prefer the same bank for subsequent transactions. It can be said that the BE of the said bank has increased in a person who prefers the same bank in subsequent transactions. After a while, a habit and loyalty towards the relevant brand may develop. The customer may think that his/her transactions cannot be realized under the conditions he/she wants without going to that bank. This may also show that the customer is attached to that bank's brand with a feeling of love. The study used surveys administered to the customers of T.C. Ziraat Bankası A.Ş., which has been operating in Turkey for 160 years and has earned the love of its customers. It has been concluded that this study is valuable in terms of long-term customer acquisition and ensuring BE and BL in this and other sectors; that the concepts researched in the study will contribute to this while determining the marketing and sales strategies of businesses and institutions; It is thought that the results obtained contain important information that institutions and businesses should consider in achieving their goals.

When the results obtained from the study are considered, it is first understood that IDSQ has a positive effect on BE. The study conducted by Işık (2011) concluded that hospital BE has a positive relationship with perceived quality. Similarly, Işık and Ay (2022) determined that there is a positive and medium-level relationship between bank call center SQ and BE. It is seen that the obtained result is consistent with the results of these studies.

The second result obtained is that IDSQ has a positive effect on BL. This result is parallel to the result of the research conducted by Tekin et al. (2022) that there are positive relationships between SQ and BL. The level of SQ in institutions and organizations is directly proportional to the love for the brand. It can be expected that the level of BL that develops towards institutions and organizations that offer high SQ will also be high.

The third conclusion is that brand love has a mediating role in the effect of IDSQ on BE. When the mediating role of BL is examined between IDSQ and BE, it is seen that it has a positive and indirect role. Since IDSQ positively affects BE through BL, it is recommended that businesses focus on the emotions of their target markets in order to increase their effectiveness in these matters.

The fourth result obtained is that BL has a positive effect on BE. In the study of Çatlı and Yalçın (2023), it was concluded that BL affects consumers' BE perceptions in every dimension. This result is parallel to the result in the study. However, Akgözlü and Kılıç (2021) revealed that BL does not have a positive effect on BE in their study. In the surveys in this study, participants residing in Istanbul were asked to answer questions according to the brand they chose and it was determined that there was no positive relationship between BL and BE. In this respect, the result of the study conducted is not compatible with this study. This shows that differences in variables such as target audience, brand, etc. used in the studies may change the results of the research. In this study, the sample consists of customers

who come to the Ziraat Bank Branch in the İpekyolu district of Van. If the same study was conducted with customers of T.C. Ziraat Bank in another city or region or with customers of other banks, the results may differ. The study does not cover different sectors. Therefore, it is not expected that the results obtained will cover all consumers. In this study, differences in variables such as education status, gender, age and income status were not investigated separately. The findings were reached only by taking T.C. Ziraat Bank's customers in the İpekyolu district as basis. In this regard, more comprehensive studies can be conducted on the sample; studies can be conducted on other banks and sectors or on other banks and sectors. Only IDSQ, BE and BL variables were examined in the study. More detailed studies using different variables can be conducted or similar studies can be conducted to show whether there are differences in variables such as education status, gender, age and income status. It can be suggested to researchers who will work on the subject to conduct research in other banks and compare the results. In addition, since the results may differ when the study is conducted in different cultures, it is thought that selecting the sample from different places will contribute to the literature.

REFERENCES

- Aaker, D. A., (1991). *Managing Brand Equity*. New York: The Free Press.
- Akgözlü, E., & Kılıç, S., (2021). The Meditating Effect of Brand Love in The Relationship Between Brand Experience and Brand Equity. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), 625-648.
- Armstrong, G. & Kotler, P., (2017). *Marketing an Introduction*. Amerika Birleşik Devletleri: Pearson Education Inc.
- Aydın, İ., (2021). Nüfuz Pazarlamasında (Influencer Marketing) Nüfuzluya Güvenin Marka Değeri, Marka Aşkısı Ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 213-225.
- Aytaç, M., & Öngen, B., (2012). Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 5(1), 14-22.
- Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W., (1991). Assessing Construct Validity İn Organizational Research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 421-458.
- Bamert, T., & Wehrli, H. P., (2005). Service Quality as an Important Dimension of Brand Equity in Swiss Services Industries. *Managing Service Quality: An International Journal*, 15(2), 132-141.
- Bridgewater, S., (2015). Football Brands. İçinde: Kartikeya Kompella (Ed.), *The Brand Challenge: Adapting Branding to Sectorial Imperatives* (s. 311-330). London: Kogan Page Limited.
- Carroll, B. A., & Ahuvia, A. C., (2006). Some Antecedents and Outcomes of Brand Love. *Marketing Letter*, 17(2), 79-89.

- Çatlı, Ö., & Yalçın, A., (2023). Tüketicilerin Marka Değeri Algılamaları ile Marka Aşkısı İlişkisi ve Bunların Sosyal Medya Davranışlarına Etkisi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 172-195.
- Esmailpour, M., Mohamadi, Z., & Rajabi, A., (2016). Effect of Dimensions of Service Quality on the Brand Equity in the Fast Food Industry. *Studies in Business and Economics*, 11(3), 30-46.
- Ghobadian, A., Speller, S., & Jones, M., (1994). Service Quality: Concepts and Models. *International Journal Of Quality & Reliability Management*, 11(9), 43-66.
- Ismail, A. R., & Spinelli, G., (2012). Effects of Brand Love, Personality and Image on Word of Mouth. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*. 16(4), 386-398.
- Işık, O., (2011). *Algılanan Kalitenin Hastane Marka Değeri Etkisi: Tüketici Değerlendirmesi*. T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Sağlık Kurumları Yönetimi Bölüm Dalı. Doktora Tezi. Ankara.
- Işık, F., & Ay, C., (2022). Banka Çağrı Merkezi Hizmet Kalitesinin Tüketici Temelli Banka Marka Değeri Etkisi: Ampirik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 232-248.
- İslamoğlu, A. H., (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İzmit: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.,.
- Kao, T. W. D., & Lin, W. T., (2016). The Relationship Between Perceived E-Service Quality and Brand Equity: A Simultaneous Equations System Approach. *Computers in Human Behavior*, 57, 208-218.
- Keller, K. L., (2013). *Strategic Brand Management Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Kerin, R. A., & Hartley, S., (2018). *Marketing: The Core*. New York: McGraw-Hill.
- Kline, R. B., (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling: Methodology in the Social Sciences*. New York, NY: Guilford Press.
- Kuyanay, Ş., & Aydın, H., (2022). Lojistik Hizmet Kalitesinin Marka Değeri Üzerine Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*. 10(2), 58-86.
- Kwon, E., ve Mattila, A. S., (2015). The Effect of Self-Brand Connection and Self-Construal on Brand Lovers' Word of Mouth (WOM). *Cornell Hospitality Quarterly*, 56(4), 427-435.
- Loureiro, S. M. C., Lopes, R., & Kaufmann, H. R., (2014). How Brand Personality, Brand Identification and Service Quality Influence Service Brand Equity. *Cogent Business & Management*, 1(1), 981329.

- Machado, J. C., Vacas-De-Carvalho, L., Azar, S., André, A. R., & dos Santos, B. P., (2019). Brand Gender and Consumer-Based Brand Equity on Facebook: The Mediating Role of Consumer-Brand Engagement and Brand Love. *Journal of Business Research*, 96, 376-385.
- Madadi, R., Torres, I. M., & Zúñiga, M. Á., (2021). Hierarchical Relationships Among Brand Equity Dimensions: The Mediating Effects of Brand Trust and Brand Love. *Services Marketing Quarterly*, 42(1-2), 74-92.
- Moriarty, S., Mitchell, N., & Wells, W., (2012). *Advertising & IMC: Principles & Practice*. New Jersey: Pearson Education.
- Muise, A., Preyde, M., Maitland, S. B., & Milhausen, R. R., (2010). Sexual Identity and Sexual Well-Being in Female Heterosexual University Students. *Archives of Sexual Behavior*, 39, 915-925.
- Önen, V., (2018). Marka Değerinin Marka Aşkına Etkisinin İncelenmesi: Starbucks Cafe Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 49-63.
- Özdener, İ. H., & Duygun, A., (2020). E-Perakende Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 1-18.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L., (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of marketing*, 49(4), 41-50.
- Polat, E., Aycan, A., Üzüm, H., & Polat, E., (2013). “Gençlik Merkezlerinde Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçeği” Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 24 (1), 25–36.
- Sallam, M. A., (2015). The Effects of Satisfaction and Brand Identification on Brand Love and Brand Equity Outcome: The Role of Brand Loyalty. *European Journal of Business and Social Sciences*, 4(9), 42-55.
- Salman, Ş., & Ayar, İ., (2024). Destinasyon Pazarlaması Kapsamında Algılanan Hizmet Kalitesinin Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisinde Marka Aşkının Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (42), 123-136.
- Soni, S., & Govender, K., (2018). The Relationship Between Service Quality Dimensions and Brand Equity: Higher Education Students’ Perceptions. *Central European Management Journal*, 26(3), 71-87.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S., (2007). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Education.
- Tekin, M., Göbenez, Y., & Öztürk, D., (2022). Tüketicilerin Ürün/Hizmet Kalitesi Algılarının Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi: Marka Aşkının Aracı Rolü. *Ssd Journal*, 7(33), 307-320.

- Verma, P., (2021). The Effect of Brand Engagement And Brand Love Upon Overall Brand Equity and Purchase Intention: A Moderated–Mediated Model. *Journal of Promotion Management*, 27(1), 103-132.
- Yang, D., (2010). The effect of perceived quality and value in brand love. *In 2010 International Conference on Management and Service Science* (pp. 1-3). IEEE.
- Yaşlıoğlu, M. M., (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldız, E., & Günaydın, R., (2019). Marka Aşkının Öncülleri ve Sonuçları: Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Uygulama. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 323-338.
- Yoo, B., & Donthu, N., (2001). Developing and Validating a Multidimensional Consumer Based Brand Equity Scale. *Journal of Business Research*, 52(1), 1-14.

THE ROLE OF GREEN MARKETING IN ACHIEVING SUSTAINABLE COMPETITIVE ADVANTAGE: A THEORETICAL STUDY

Zafer YILDIRIM¹

Turgay YILDIRIM²

Ali Aydın URUL³

Abstract

This study conceptually examines the role of green marketing activities in providing sustainable competitive advantage. First, the concepts of competition and sustainable competition are discussed, then green marketing is defined and its components (product, price, distribution, promotion) are elaborated. The benefits of green marketing for businesses are evaluated in the light of various empirical studies in the literature. How green marketing strategies can affect business performance and competitiveness is discussed, and how these strategies should be integrated with environmentally friendly approaches is emphasized. In conclusion, in order for businesses to gain sustainable competitive advantage, they need to adopt green marketing activities and manage these activities with a strategic approach. It has been observed that green marketing practices make significant contributions both financially and strategically in increasing the competitive performance of businesses.

Keywords: Green marketing, competition, sustainability, sustainable competition

Jel Classification : M31, M20,

SÜRDÜRÜLEBİLİR REKABET AVANTAJI ELDE ETMEDE YEŞİL PAZARLAMANIN ROLÜ: TEORİK BİR ÇALIŞMA

Öz

Bu çalışma, yeşil pazarlama faaliyetlerinin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamadaki rolünü kavramsal olarak incelemektedir. Öncelikle rekabet ve sürdürülebilir rekabet kavramları ele alınmakta, ardından yeşil pazarlama tanımlanmakta ve bileşenleri (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) detaylandırılmaktadır. Yeşil pazarlamanın işletmeler için faydaları literatürdeki çeşitli ampirik çalışmalar ışığında değerlendirilmektedir. Yeşil pazarlama stratejilerinin işletme performansını ve rekabet gücünü nasıl etkileyebileceği tartışılmakta ve bu stratejilerin çevre dostu yaklaşımlarla nasıl bütünleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, işletmelerin sürdürülebilir

¹ Doctoral Student, Inonu University, E-posta: zaferyildiriimm@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-7554-4112](https://orcid.org/0000-0002-7554-4112)

² Doctoral Student, Inonu University, E-posta: turgayyildiriimm@gmail.com, [ORCID: 0000-0003-2865-2599](https://orcid.org/0000-0003-2865-2599)

³ Doctoral Student, Istanbul Gedik University, E-posta: hasalikural@hotmail.com, [ORCID: 0000-0001-5931-3253](https://orcid.org/0000-0001-5931-3253)

Atf: Yıldırım, Z., Yıldırım, T., Urul, A.A., (2024). The role of green marketing in achieving sustainable competitive advantage: a theoretical study. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 242-259.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1536318

rekabet avantajı elde edebilmeleri için yeşil pazarlama faaliyetlerini benimsemeleri ve bu faaliyetleri stratejik bir yaklaşımla yönetmeleri gerekmektedir. Yeşil pazarlama uygulamalarının işletmelerin rekabet performansını artırmada hem finansal hem de stratejik olarak önemli katkılar sağladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yeşil pazarlama, rekabet, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir rekabet

Jel Kodları : M31, M20

INTRODUCTION

The increasing liberalization tendencies of countries under the influence of globalization have led to significant changes in world trade and money flows. It is observed that innovations in all technological fields, especially in information technologies, have played an important role in this transformation. These innovations have contributed to the reshaping of the economic system by enabling producers and consumers at the micro and macro levels to eliminate the boundaries of time and space. Today, all economic actors, regardless of whether they are consumers or producers, have the opportunity to access the resources they can maximize their profits, regardless of geographical borders. Moreover, the cost of this access is almost negligible (Cairncross, 2001; Bhagwati, 2004; Friedman, 2007; Acemoglu & Robinson, 2012; Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Environment is defined as the physical, biological, social, economic and cultural environment in which human life and all other living things interact during their lives. In general terms, the environment is the whole of the elements that enable living things to live and develop. According to an alternative definition, the environment is recognized as an environment in which living things on earth are connected to each other by vital bonds and interact with various factors. This dynamic relationship between humans and the environment is shaped in the context of the socio-cultural structure of societies (Akdeniz Ar and Tokol, 2010: 3). The definition of environmental factors, the sustainability of the environment and the way they are handled within the scope of social responsibility are interpreted in different ways. In this context, the concept of sustainability points to a universal understanding as an effort to ensure the continuity of components such as environment, society and economy within each other, while the concept of social responsibility is generally considered as an obligation attributed to businesses in solving the problems arising between these components (Dilek, 2012: 3).

Looking at the historical development of the marketing approach, it is seen that businesses have evolved from a product-oriented process to a consumer-oriented process. While the understanding of “I sell what I produce” was dominant in the period from the early 1900s to 1930, the philosophy of “every supply creates its own demand” dominated the marketing approach in the 1930-1950 period (Dilek, 2012; Akçadağ, 2019).

The aim of this study is to provide information within the framework of the concept of sustainable competition and to emphasize the importance and advantages of creating sustainable competitive advantage. In addition, this study aims to provide basic information about the concept of green marketing, to elaborate on the green marketing mix and finally, to emphasize the importance of green marketing in achieving sustainable competitive advantage.

LITERATURE REVIEW

Within the scope of this study, the literature was reviewed and first of all, the studies on green marketing were evaluated. Then, the concepts of green marketing and sustainable competition were evaluated in the context of the studies conducted in the literature. The studies examined as a result of the literature review are shown in Table 1 below.

Table 1: Studies Obtained as a Result of Literature Review

Authors	Title of the Study	Type of Study
Aghlmand et al. (2022)	Implementation of green marketing frameworks based on conceptual system designing by integration of PESTLE, classical Delphi and MCDM modeling	Research Article
Malinauskaite (2022)	Competition Law and Sustainability: EU and National Perspectives	Research Article
Taşer and Çelebi (2022)	Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Arus Otel Örneği	Research Article
Zengin and Aksoy (2021)	Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Yeşil Pazarlama ve Yeşil Finans Açısından Değerlendirilmesi	Research Article
Akçadağ and Ellibeş (2020)	Determining The Attitudes of Store Managers for Green Marketing Mix: Kocaeli Shopping Center Application	Conference Proceedings
Berk and Celep (2020)	Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi, Konya İli Örneği	Research Article
Gedik (2020)	Yeşil Pazarlama Stratejileri ve İşletmelerin Amaçlarına Etkisi	Research Article
Akçadağ (2019)	Yeşil Pazarlama Stratejilerinin Algılanan İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama	Conference Proceedings
Akif and Hamşioğlu (2018)	Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Çevresel Yönlülük, Yeşil Pazar Yönlülük ve Performans Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma	Book Chapter
Kurtuluş (2018)	Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Elde Etmede Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Önemi ve Gıda Sektöründe Uygulanması	Master Thesis
Murthy (2018)	Green Management: Path To Sustainability & Corporate Competence	Conference Proceedings
EğİN et al. (2018)	Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Yeşil Temel Yeteneğin Rolü	Research Article

Kasliwal & Agarwal (2016)	Green Marketing Initiatives and Sustainable Issues in Hotel Industry	Book Chapter
Kearney (2014)	The new rules of green marketing: strategies, tools, and inspiration for sustainable branding	Research Article
Koçak (2012)	Sürdürülebilir Rekabet İçin Pazarlamayı Yeniden Düşünmek	Research Article
Ottman (2017)	The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding	Book

If Table 1 and the studies in the literature are examined; Aghlmand (2022) examined the possible roles of green marketing for consumer goods in Iran. According to the findings obtained by using PESTLE analysis, Delphi method and scenario building techniques, it is vital to create inter-organizational databases within the scope of green marketing activities. Murthy (2018) discussed the reasons why green practices are preferred. According to the results he obtained, green practices are mostly preferred because human nature is focused on development. At the same time, the researcher also stated that the pollution experienced is effective enough to turn people into green anarchists. Kasliwal & Agarwal (2016) addressed the opportunities and challenges experienced during the implementation of green practices and activities in their study. Accordingly, in their study on the hospitality sector, they revealed that the most challenging process is to adopt green products and services to consumers. They suggested that the solution to this problem is to increase the awareness of customers within the scope of green activities. Akif and Hamşioğlu (2018) compared green market orientation with corporate social responsibility, environmental orientation and marketing performance in their study. In the research conducted within the scope of SMEs operating in Ankara province, it was revealed that green market orientation has a positive significant effect on corporate social responsibility, environmental orientation and marketing performance. Accordingly, it can be concluded that green activities in firms are affected by concepts such as social responsibility, environmental orientation and marketing performance. Berk and Celep (2020) examined green activities through consumer purchasing behaviors in their study. In the study conducted on green star hotels operating in Konya province, it was revealed that green marketing activities have a positive effect on consumers' purchasing behavior. Again, Taşer and Çelebi (2022), in a way that proves this situation, stated that green marketing activities of green star certified hotels have an effect on the purchasing behavior of consumers. Akçadağ (2019) examined the effect of green marketing strategies on perceived business performance. Accordingly, as a result of the scale study they conducted on manufacturing enterprises operating in Sivas province, they revealed that there is a significant relationship between green marketing strategies and perceived business performance. In his study, Gedik (2020) investigated whether there are significant differences between the environmental strategies of enterprises and green marketing practices, environmental protection efforts, green marketing mix elements, environmental responsibilities and customer relations. He also examined the relationship between the strategies implemented within the scope of green

marketing and the environmental regulations of the state, suppliers/stakeholders and business objectives. As a result, he proved the accuracy of both difference analysis and relationship analysis. Ottman (2017) confirmed that green marketing strategies can influence the purchasing sensitivity of both businesses and consumers through environmental factors (government officials, media, educators and even celebrities). Considering all the studies reviewed, it is a distinct possibility that green marketing and other green activities will become more and more important.

Koçak (2012), while talking about the importance of competition in his study, stated that the consumer need is not only about product development and supply, but that the whole process is bidirectional. Accordingly, it is inevitable that competition will be more intense in marketing than in the past. It is important to evaluate the effects of sustainability and green activities, which have recently become more popular, in the competitive environment. Accordingly, Malinauskaite (2022) on sustainable competition examined the interaction between competition law and sustainability in the EU based on climate change issues. As a result, although the European Commission seems to signal its intention towards more sustainability-friendly competition principles, it does not have a clearly stated position on this issue. Eğin et al. (2017) evaluated the concept of green core competence, which has been little studied in the literature, in terms of sustainable competitive advantage. As a result of the evaluation, they determined that it would be strategically important for businesses that want to achieve competitive advantage to develop their green core competencies. As sustainable competition is now a constant part of businesses, the relationship between this concept and green activities, especially green marketing, is becoming more and more important. In this context, Zengin and Aksoy (2021) explained the concepts of green marketing and green finance within the scope of sustainability and developed implementation recommendations for Turkey. As a result, they argue that the public and private sectors should act together for the adoption of the green economy. In his study, Kearney (2014) found that sustainable brands are important elements in terms of competition. Akçadağ and Ellibeş (2020) examined the attitudes of store managers towards the green marketing mix based on the concept of sustainable competition through demographic variables. As a result of the analyzes conducted within the scope of the stores operating in Kocaeli province, it was revealed that the attitudes of the managers towards the green marketing mix were affected by demographic variables. Kurtuluş (2018) investigated the importance of green marketing activities in gaining superiority in the context of sustainable competition. As a result, he revealed that green marketing activities affect sustainable competition with the scale applied to individuals working in a middle or senior level position in 91 food enterprises included in the ISO 500 list in 2015.

As a result of the literature review, it was observed that there is no current theoretical study discussing the impact of green marketing on sustainable competitive advantage. With this study, the two concepts were discussed through current scientific sources. The study is unique in this respect. In today's

world, businesses produce products and services in line with the unlimited demands and demands of the human factor due to the continuous increase in population as well as environmental factors. Depending on this situation, competition between businesses is inevitable. When all these factors are considered together, it draws attention that green marketing is important in providing sustainable competitive advantage. This study shows that green marketing mix processes in the products and services of enterprises have an important benefit when considered within the scope of environmental factors.

1. SUSTAINABLE COMPETITIVE ADVANTAGE

The Turkish Language Association defines the concept of competition as “Competition, contest, race between people pursuing the same goal” (TDK, 1988). In economic terms, competition is defined by the Competition Authority as “the competition between suppliers in a market to increase their sales of goods and services and thus their profits by gaining more buyers”. This definition is included in Article 3 of the Law No. 4054 on the Protection of Competition (Competition Authority, 2010). Competition is a process that forms the basis for improvement, continuous change and innovation in all areas of societies, whether political, social, cultural, ethical or economic. Indeed, competition, as a fundamental element for an effectively functioning market system, functions as a mechanism to ensure social justice and economic efficiency while protecting the independent decisions and self-interests of market actors (Porter, 1990).

Competitive advantage is an advantage that is not yet fully formed and needs to be developed. For economic actors, the sustainability of this advantage depends on the integration of all efforts with fully rational policies and a conscious system approach (Altuntuğ, 2007: 146).

Sustainable Competitive Advantage (SCA) is one of the most frequently used concepts in the field of competitive strategic management and is of great importance as it reflects contemporary strategic management thinking. At the core of modern strategic management thinking is the idea that “strategy aims to improve the long-term performance of the business, and for this purpose, the business needs to achieve SRU”. Although the concept of SRM is closely related to and complementary to the concept of “competitive advantage (RU)”, the sustainability of superiority has received more attention and importance in the strategy literature than the creation of superiority. However, despite the importance of the concept of SRU, attempts to provide a clear definition of this concept have been limited. In this context, there is uncertainty about what exactly sustainability means. Especially after the 1980s, strategy writers have frequently referred to economic theories to support their views on SRM. While there is a broad consensus within economic theories on RS, this is not the case for SRM, leading to confusion about its economic foundations (Hossain et al., 2022; Al-Shammari, 2023; Zhang & Liang, 2023).

In today's world, businesses cannot achieve competitive advantage only by making their activities or business processes more efficient; instead, they need to pursue a different and unique competitive path from their competitors. In this context, Porter states that businesses can gain competitive advantage through strategic positioning. The basis of strategic positioning is that an enterprise performs different activities from its competitors or uses different methods for similar activities (Porter, 2000).

2. GREEN MARKETING

Marketing can be defined as the process of interaction between at least two parties, and this process includes the business activities that enable products to reach from producers to consumers. The foundations of the relationship between the environment and marketing began to be laid in the early 1960s. In the 1970s, consumers who grasped the importance of environmentalism developed awareness of environmental issues and began to change their product preferences in favor of products that do not harm the environment (Akdeniz Ar and Tokol, 2010: 55).

While conventional marketing focuses on meeting consumer needs and producing products accordingly, green marketing stands out as a field that develops more complex strategies by taking environmental concerns into consideration. Green marketing develops various strategies depending on how environmentally friendly products are defined and aims to attract the attention of consumers with these strategies (Üstünay, 2008: 74).

While the objectives of conventional marketing are limited to ensuring customer satisfaction and achieving business objectives, green marketing aims to minimize environmental damage in addition to these objectives (Anusha, 2024). In terms of business responsibility, while the classical marketing model generally carries economic responsibility, social responsibility is at the forefront in green marketing (Kaur & Gupta, 2024). The marketing decisions of businesses that adopt the classical marketing model are generally limited to the process from the production stage of the product to the moment of consumption. However, the green marketing model extends this process to post-consumption. The concept of green marketing was first brought to the agenda in 1975 at a seminar called "Ecological Marketing" organized by the American Marketing Association. In this seminar, green marketing was defined as a marketing discipline that examines the positive and negative aspects of pollution reduction, energy consumption and resource utilization (Al-Shammari, 2023).

Today, green marketing is defined as the whole of environmentally friendly marketing activities in order to meet the wants and needs of consumers (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 327). According to another definition, green marketing is the fulfillment of consumers' wants and needs with the least damage to the environment (Polonsky, 1994: 3). In the light of these definitions, with the widespread

use of green marketing, the environmental awareness of consumers has led businesses to produce environmentally friendly products.

2.1. Reasons for Using Green Marketing Practices

Under intense competitive conditions, businesses can both meet consumer needs and gain an advantage over their competitors by producing environmentally friendly products. While the use of environment-based marketing practices offers businesses the opportunity to make a difference in the market, this process can also contribute to the growth and development of businesses (Topuz, 2016: 14). There are many reasons for businesses to adopt green marketing practices.

According to Polonsky (1994: 3), these reasons are as follows:

- Businesses see green marketing as a strategic opportunity that they can use to achieve their goals.
- Businesses believe that they have a moral obligation to fulfill their social responsibilities.
- Government agencies force businesses to act more responsibly.
- Environmental activities of competitors encourage other businesses to produce environmentally friendly products.
- Waste management costs and reductions in vehicle use force businesses to reorganize their operations.

2.2. Green Marketing Mix

When implementing green marketing strategies, businesses should identify their target audience and create a marketing mix that meets the needs of this audience (Türk & Gök, 2010: 204). While today's businesses want to display an environmentally sensitive profile, they also consider profitability. However, some businesses have not been able to sustain their efforts towards green practices. Trying to appear sensitive to environmental problems, these businesses have caused consumers to be skeptical about green marketing strategies. Environmentally friendly businesses that want to benefit in the long run are aware of the importance of implementing green marketing at the corporate level (Polonsky & Rosenberger III, 2001: 21). Businesses that adopt such strategic advantages can achieve sustainable competitive advantage and take important steps towards becoming the business of the future by reflecting this change in their corporate culture.

2.2.1. Green Product

Green products are environmentally friendly products that can be recycled and reused at the end of their useful life. These products should be environmentally friendly, chemical-free, durable and recyclable. These products, which are produced using methods and technologies that are not harmful to the environment in production processes, are preferred by businesses due to their long life. In other

words, green products are products that conserve energy resources and protect the environment by minimizing pollution and harmful substances (Ottman et al., 2006: 24). The main features that green products are expected to have are (Günay, 2017: 27):

- It should not jeopardize the life of living things.
- It should not harm the environment from the production and use processes to the disposal process.
- It should not lead to excessive energy consumption.
- Prevent wastes that harm the environment.
- It should not contain substances that can harm the environment and living things.
- The energy consumption of green products also positively affects the quality perception of the products.

According to research, 70% of the environmental damage of a product occurs during the production process (Polonsky & Rosenberger III, 2001: 23). Therefore, environmentally conscious businesses prioritize the use of environmentally friendly products in their production processes. Compared to conventional production processes, environmental impacts are prioritized in green production. Reusability of products from the planning process to production is one of the main goals of green production (Djaadi, 2016: 41). In the tourism sector, green marketing practices encourage the use of green products in hotels through activities such as waste reduction, recycling and reuse. With such practices, water and energy savings are achieved in hotels (Sert, 2017: 15).

2.2.2. Green Price

Pricing is one of the most important issues that businesses focus on during and after the production process of green products. Sector conditions and consumers' sensitivity to green products are effective in determining prices (Dilek, 2012: 14). For example, although the prices of electric vehicles are higher than other vehicles, environmentally conscious consumers are willing to pay this difference. According to a study, 6.6% of American consumers are willing to pay extra for green products, while this rate is 4.5% in China. This shows that American consumers are more environmentally conscious than Chinese consumers (Chan, 2000: 59).

In order for the green pricing strategy to be successful, the following factors should be considered (Djaadi, 2016: 51-52; Turhan, 2010: 60-61):

- The quality of the product should be at a level that meets the expectations of consumers.
- Consumers should be assured that the product is environmentally friendly.
- Green products should be easily understandable by consumers.
- Products should be marketed by developing appropriate marketing strategies.

- Consumers should be informed about recyclable resources and environmental production technologies.
- Consumer awareness about green products should be created.
- The benefits of the products should be explained to the society and individuals in a concrete way.
- Public awareness should be raised about green products.
- Businesses should work with determination on green products and diversify these products.

In green pricing strategy; factors such as the size of the sector, market profit margin, competition, government policies and legal regulations can increase the impact of green pricing on businesses (Topuz, 2016: 20). Considering these factors, businesses can increase their profit margins by reducing their costs in the long run and become more preferable by consumers.

2.2.3. Green Promotion

Promotion is defined as marketing activities in which businesses communicate with their target audience, provide information about their products and convey this information to consumers (Koçarslan, 2015: 58). Promotion activities include marketing components such as individual sales, advertising, sales development and public relations. Businesses use certain promotion tools and techniques to communicate their environmental sensitivity to consumers and to be perceived as a sensitive business. The points that businesses should pay attention to in their promotion activities are as follows (Celiloğlu, 2014: 27):

- Disclosure should only be made about proven environmental issues.
- Emphasize the environmental products and campaigns of businesses.
- They should make effective contributions to the press to take part in the media.

2.2.4. Green Distribution

While conventional distribution systems aim to reduce costs and maximize profits, green distribution systems aim to use the least environmentally damaging methods and practices. Determining distribution channels and modes of transportation, implementing just-in-time production and distribution policies make green distribution a delicate process. Distribution policy requires logistics activities to be organized in a way that causes minimal damage to the environment. These activities include natural resources such as energy and raw material consumption, as well as waste management and environmental pollution. In the tourism sector, the use of filter systems in waste management is an example of the steps taken in green distribution (Djaadi, 2016: 52).

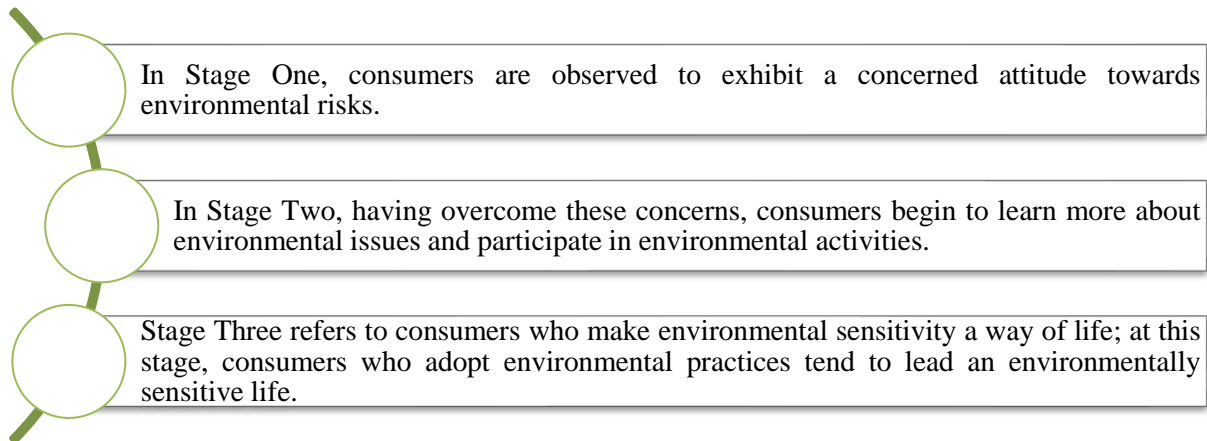
The success of green distribution depends on the integration of green marketing strategies into distribution policies and their adoption by distribution channels. Factors such as the energy used in the distribution process, proximity to consumers, fuel used by the transportation vehicle and packaging affect the performance of green distribution (Erbaşlar, 2012; Şahin et al., 2016). The points to be considered in green distribution are as follows (İriç, 2012: 35):

- Distribution routes should be planned so that vehicles consume the least amount of fuel.
- Environmentally friendly fuels should be used in distribution vehicles.
- Vehicles that cause the least damage to the environment and make less noise should be preferred.
- End-of-life products should be collected in a recyclable way.

2.2.5. Green Consumer

Green consumers are individuals who care about environmental sustainability and shape their consumption preferences accordingly. These consumers avoid products that harm the lives of living things, create negative impacts on the environment from production to consumption, require high energy consumption and produce harmful wastes. According to a 1990 study conducted by Roper Watch, consumers' attitudes towards environmental issues are classified in three stages (Aytekin, 2008: 351).

Figure 1. Consumers' Attitudes towards Environmental Issues

In general, green consumption starts with consumers gaining environmental awareness in the second stage. Increasing green marketing activities of businesses, pressure from environmentally friendly non-governmental organizations (e.g. Greenpeace) and international environmental agreements such as Kyoto contribute significantly to consumer awareness. In the third stage, individuals who adopt green consumption reshape their lifestyles with a focus on the environment. This stage is possible with consumers' access to accurate and reliable information, quality infrastructure and technological facilities (Dilek, 2012: 16).

It is becoming increasingly important for businesses to reduce costs and develop strategies to increase efficiency by recycling waste materials (Günay, 2017: 13). Developments in information and communication technologies and increasing levels of education increase social awareness and sensitivity, which is reflected in the efforts of businesses to protect their competitiveness and sustainability. By minimizing the use of raw materials, green businesses reduce waste and pollution, which reduces costs and increases the profitability of the business.

The advantages of green marketing for businesses can be summarized as follows (Günay, 2017: 14-15):

Figure 2. Advantages of Green Marketing for Businesses

CONCLUSION

It is possible for businesses to survive despite changing conditions and to sustain both their growth and competitive position in this process by adopting the four different strategies examined in this study. Effective and accurate use of developing technology and digital resources in the areas of product development, customer management, marketing and competition can contribute to the sustainability of businesses by increasing their competitiveness. The alignment of the strategies to be implemented with the competencies of the business will support the success of these strategic activities (Zhang & Liang, 2023).

The search for sustainable competitive advantage has led businesses to develop internal structures that cannot be easily imitated by competitors (Yener and Aykol, 2009: 257). Internal entrepreneurship is the whole of strategic activities carried out within the organization. Intrapreneurship, which refers to

conducting entrepreneurial activities within an existing organization, includes business creation, innovation, strategic renewal and proactive behaviors. Intrapreneurship provides managers with an effective tool to revitalize, renew, innovate and improve business performance. The ability to identify opportunities and adapt to competitive conditions provides businesses with a sustainable source of competitive advantage. In this study, the role of using green marketing activities in businesses in providing sustainable competitive advantage is tried to be explained. In the study, firstly, information about the concept of competition and sustainable competition is given. Then, the concept of green marketing was introduced and necessary definitions were made. Green marketing (product, price, distribution, promotion) mix is explained. Afterwards, it is tried to mention the benefits that will arise from the use of green marketing activities in businesses.

Murthy (2018) stated that human nature is development-oriented and therefore the existence of green practices is inevitable. Accordingly, in the light of the studies examined in the literature, some empirical studies examining the relationship between sustainable competition and green marketing concepts were evaluated. Ottman (2017) mentioned that green marketing strategies can affect the purchasing behavior of businesses and consumers through environmental factors. Berk and Celep (2020) obtained findings supporting this situation with their study. The literature also reveals that green marketing activities affect not only consumers but also the interaction and competition between businesses. Aghlmand (2022) even suggested that this effect can play an important role such as the creation of inter-organizational databases. The fact that green marketing can affect businesses in such a way inevitably reveals that it can also affect business performance. If we examine the studies that support this effect; Akif and Hamşioğlu's (2018) research revealed that green market orientation has positive effects on marketing performance, which shows that green activities affect marketing performance. Akçadağ's (2019) research examined the impact of green marketing strategies on perceived business performance and found a significant relationship between green marketing strategies and perceived business performance.

The performance of businesses affects their ability to resist competition and the degree to which they can achieve sustainable competitive advantage. Especially in today's intense competitive conditions where environmental problems are important, it is difficult for businesses to both carry out green activities and gain sustainable competitive advantage (Kearney, 2014). Therefore, Koçak (2012) states that it is important to evaluate the effects of sustainability and green activities in the competitive environment. Eğin et al. (2017) determined that it is of strategic importance for businesses to develop their green core capabilities in order to gain competitive advantage in evaluating these effects. Accordingly, green marketing, along with all other green capabilities, has a great impact on the smooth achievement of sustainable competition in enterprises (Kurtuluş, 2018).

This study conceptually explains the role of green marketing in achieving sustainable competitive advantage based on the studies in the literature. Within the framework of the findings obtained from the study, it is very important for businesses to include green marketing activities in their current workflows. When we look at the concept of marketing, it is a very broad concept. It starts before production and continues after production. Therefore, in the marketing of products and services of enterprises, pricing, distribution and promotion of the products that they produce by giving importance to criteria such as environmental awareness and ecosystem vitality will contribute both financially and strategically in providing sustainable competitive advantage to enterprises.

REFERENCES

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business.
- Aghlmand, R., Gheibi, M., Takhravan, A., & Kian, Z. (2022). Implementation of green marketing frameworks based on conceptual system designing by integration of PESTLE, classical Delphi and MCDM modeling. *SN Business & Economics*, 2(8), 108.
- Akçadağ, M. (2019). Yeşil Pazarlama Stratejilerinin Algılanan İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama. *International Congress on Business and Marketing (ICBM, 12)*.
- Akçadağ, M., and Ellibeş, O. (2020). Determining the Attitudes of Store Managers for Green Marketing Mix: Kocaeli Shopping Center Application. *6th Global Business Research Congress (GBRC - 2020)*, 11, 101-109.
- Akdeniz Ar, A. and Tokol, T., (2010). Tekstil Sektöründeki İşletmelerin Yeşil Pazarlamadan Kaynaklı Kazanımları, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31): 148-168.
- Al-Shammari, M. (2023). Modeling strategic planning for sustainable competitive advantage in supply chain management. *Business: Theory and Practice*, 24(1), 102–108.
- Altuntuğ, N. (2007). Küresel Rekabet Ortamında Ayırt Edici ve Sürdürülebilir Üstünlükler Bağlamında Temel Yetenek Tabanlı Stratejiler ve Bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalı, Doktora Tezi, Isparta.
- Anusha, H. G. (2024). Green marketing's effect on customer satisfaction and awareness: an empirical study. *Brazilian Journal of Development*, 10(4).
- Aytekin, N. (2008). Reklamda Doğa İmgesinin Sunumu ve Yeşil Pazarlama, 348-357, 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, Nevşehir.

- Berk, O. N., & Celep, E. (2020). Konaklama işletmelerinde yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarına etkisi, Konya ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 267-285.
- Bhagwati, J. (2004). *In Defense of Globalization*. Oxford University Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W.W. Norton & Company.
- Cairncross, F. (2001). *The Death of Distance: How the Communications Revolution Is Changing Our Lives*. Harvard Business School Press.
- Celiloğlu, F. K. (2014). Yeşil Pazarlamanın Turizmde Satınalma Davranışlarına Etkisinin İncelenmesine Yönelik Organik Oteller Üzerine Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Chan, R. Y. K. (2000). An Emerging Green Market in China: Myth or Reality, *Business Horizons*, 55-60.
- Competition Authority, (2010). General Information. <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Rekabet-savunuculugu/rekabet-hukuku/genel-bilgiler>.
- Dilek, S. E. (2012). Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Bir Alan Araştırması, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Djaadi, N. (2016). Yeşil Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi: Türkiye ve Cezayir Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- EğİN, E., Binboğa, G. and Alaca, S. (2018). Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Yeşil Temel Yeteneğin Rolü. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 1-20.
- Erbaşlar, G. (2012). Yeşil pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 1(2), 94-101.
- Friedman, T. L. (2007). *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. Farrar, Straus and Giroux.
- Gedik, Y. (2020). Yeşil Pazarlama Stratejileri ve İşletmelerin Amaçlarına Etkisi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6(2), 46-65.
- Günay, T. (2017). Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: İzmir İli Örneği, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

- Akif, A. and Hamşioğlu, A.B. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Çevresel Yönlülük, Yeşil Pazar Yönlülük ve Performans Arasındaki İlişkileri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Araştırmalar Işığında Pazarlama, Turizm ve İletişimde Güncel Konular*, (pp. 97-116), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hossain, M.S. Hussain, K., Kannan, S. & Kunju Raman Nair, S.K. (2022), "Determinants of sustainable competitive advantage from resource-based view: implications for hotel industry", *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 5(1), 79-98.
- İriç, E. (2012). Perakende Sektöründe Yeşil Pazarlamanın Önemi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kasliwal, N. & Agarwal, S. (2019). Green marketing initiatives and sustainable issues in hotel industry. In *Green business: Concepts, methodologies, tools, and applications* (pp. 512-529). IGI Global.
- Kaur, J., & Gupta, M. (2024, February). Exploration of factors of green marketing. In *International Conference on Communications and Cyber Physical Engineering 2018* (pp. 885-899). Singapore: Springer Nature Singapore.
- Kearney, M. (2014). The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools and Inspiration for Sustainable Branding. *Journal of Marketing Management*, 30(13-14).
- Koçak, A. (2012). Sürdürülebilir rekabet için pazarlamayı yeniden düşünmek. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 61-84.
- Koçarlan, H. (2015). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Bilincinde Çevre Duyarlılığının Yeşil Pazarlama Üzerine Etkileri, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, Kilis.
- Kurtuluş, S. (2018). *Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Elde Etmede Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Önemi ve Gıda Sektöründe Uygulanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Malinauskaite, J. (2022). Competition law and sustainability: EU and national perspectives. *Journal of European Competition Law & Practice*, 13(5), 336-348.
- Murthy, G. S. (2018). Green Management: Path To Sustainability & Corporate Competence. *Recent Trends in Commerce and Management*, 41.
- Ottman, J. (2017). *The new rules of green marketing: Strategies, tools, and inspiration for sustainable branding*. Routledge.

- Ottman, J. A., Stafford, E. R. & Hartman, C. L. (2006). Avoiding Green Marketing Myopia, *Environment*, 48(5): 24-36.
- Polonsky, M. J. & Rosenberger III, P. J. (2001). Reevaluating Green Marketing: A Strategic Approach, *Business Horizons*, 21-30.
- Polonsky, M. J. (1994). An Introduction To Green Marketing, *Electronic Green Journal*, 1(2), Article 3, 1-10.
- Porter, M. E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, New York: The Free Press.
- Porter, M.E. (2000). Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1), 15-34.
- Sert, A. N. (2017). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Doğa Residence Otel Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 1-20.
- Şahin, A., Meral, H., and Aytıp, Y. (2016). Yeşil pazarlamada tüketici algısı: Kahramanmaraş kent merkezi örneği. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 31(1), 60-71.
- Taşer, A. and Çelebi, B. (2022). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Arus Otel Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(3), 329-351.
- TDK. (1988), *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Topuz, S. (2016). Yeşil Pazarlama ve Üretici İşletmelerin Yeşil Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Bir Araştırma, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turhan, S. (2010). Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Marmaris Örneği, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Türk, M. and Gök, A. (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32): 199-220.
- Üstünay, M. (2008). İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Çerçevesinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları ve Kimya Sektörüne Yönelik Bir İnceleme, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Yener, Y. D. D. M. and Aykol, D. S. E. (2009). Girişimcilik Değerleri Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 255-271.

The Role of Green Marketing in Achieving Sustainable Competitive Advantage: A Theoretical Study

Yücel, M. & Ekmekçiler Ü. S., (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26): 320-333.

Zengin, B., and Aksoy, G. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Yeşil Pazarlama ve Yeşil Finans Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 362-379.

Zhang, C., & Liang, J. (2023). Strategic choices for sustainable competitive advantage, marketization degree, and the executive-employee compensation gap. *Sustainability*, 15(8), 6430.

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNİN TÜRKİYE TURİZMİNE ETKİLERİ: TALEP VE ARZ YÖNLÜ DEĞERLENDİRME

Mustafa ŞİT¹

Öz

Bu çalışmada COVID 19 pandemi sürecinin Türkiye turizmine etkileri talep ve arz yönlü olarak değerlendirilmiştir. Çünkü COVID 19 pandemi sürecinde uluslararası seyahat kısıtlamalarının daha önce görülmemiş şekilde uygulanması sebebi ile turizm sektörü diğer sektörlerle nazaran daha olumsuz etkilenmiştir. Çalışma sonucunda pandemi süresince e-ticarette en fazla azalışın turistik ürünlerde olduğu, dünya genelinde turist akımlarında yaşanan %74'lük azalışa benzer şekilde Türkiye turizminde de ortalama %90,32 oranında azalış olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz etkiler arz tarafında da görülmüş ve iç turizm hareketlerinin yurtiçi arz içindeki ve turizmin GSYİH içindeki payının azaldığı belirlenmiştir. Politika yapıcılar turizm talebini arttırmak ve kriz döneminin etkilerini tamamen yok etmek için talebi oluşturan aktörlerin sektöre olan güvenlerini tekrar sağlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: COVID 19, Kriz, Turizm Ekonomisi, Arz-Talep Yönü

Jel Kodları : H12, L83, Z30

THE EFFECTS OF COVID 19 PANDEMIC TERM ON TURKISH TOURISM: EVALUATION ON DEMAND AND SUPPLY SIDES

Abstract

In this study, the effects of the COVID 19 pandemic process on Turkey's tourism were evaluated as demand and supply side. Because of the unprecedented implementation of international travel restrictions during the COVID 19 pandemic process, the tourism sector has been affected even more negatively than other sectors. As a result of the study, it has been determined that the highest decrease in e-commerce during the pandemic is in touristic products, and similar to the 74% decrease in tourist flows around the world, there is an average decrease of 90.32% in tourism in Turkey. Negative effects were also seen on the supply side, and it was determined that the share of domestic tourism movements in domestic supply and share of tourism in GDP decreased. In order to further increase the demand for tourism and completely eliminate the effects of the crisis period, policymakers should restore the confidence of the actors that create the demand in the sector.

Keywords: COVID 19, Crisis, Tourism Economics, Supply-Demand Sides

Jel Classification : H12, L83, Z30

¹ Doç. Dr. Harran Üniversitesi Turizm Fakültesi, E-posta: msit@harran.edu.tr ORCID: 0000-0001-9694-0547

Atıf: Şit, M. (2024). Covid-19 pandemi sürecinin türkiye turizmine etkileri: talep ve arz yönlü değerlendirme, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 260-276.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1541243

GİRİŞ

COVID-19 salgını, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ve Şubat 2020'de diğer ülkelerde görülmeye başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), COVID-19'u pandemi (yani küresel bir hastalık) olarak ilan etmiştir. Pandemiye izlemek ve kontrol etmek için, toplantıların iptali; restoran ve turizm işletmelerinin kapatılması gibi insanların hareketliliğini en aza indirecek politikalar uygulanmıştır. Vize onayının sınırlandırılması ve uçuşların askıya alınması gezginler için yaygın bir durumdur (Ahmad ve diğerleri; 2023:1). Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, 2020 yılında küresel ekonominin çok keskin bir resesyona gireceğini öngörmüştür. Bu olgu, dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde yeni bir pandemik virüsün, yani Coronavirüslerin (CoV) ortaya çıkmasından kaynaklanmıştır (Purba vd 2021:1).

Turizm sektörü her zaman doğal afetlerden veya sağlık krizlerinden etkilenmiştir. Ancak bu krizlerin etkileri genelde yerel olmuş ve krizlerle mücadele edilmiştir. COVID-19 krizinin küresel doğası, tüm sektörü sistemik düzeyde derinden etkileyen bir domino etkisine neden olmuştur (Värzaru ve diğerleri 2021:1).

Birçok ülkede uygulanan tecrit kuralları, COVID-19'un yayılmasını önlemek için ülkeler arasındaki tüm göç yollarını kapatmaya çalışmıştır (Grubel, 2018). Sonuç olarak, gezginler tarafından çevrimiçi olarak veya seyahat acentesi gişelerinde şahsen yapılan 129 milyon seyahat planı iptali yaşanmıştır. Turizm rezervasyonlarındaki yüksek iptal sayıları, küresel olarak turizm endüstrisini doğrudan etkilemiştir. Küresel seyahat yasağı, salgının yayılmasını durduracağına inanılan insanların hareketini kısıtlamak için uygulanmıştır. İnsanların daha az hareket etmesi, virüsün enfekte olduğu bir alandan veya ülkeden farklı bölgelere veya dünyaya yayılmasını azaltacak anlayışı hakim olmuştur (Faeni ve diğerleri; 2023:318).

Öte yandan uluslararası seyahat kısıtlamaları eşi benzeri görülmemiş bir durumdur ve turizm endüstrisi üzerinde özellikle olumsuz bir etki yaratmıştır. Vatandaş olmayanlar ve yerleşik olmayanlar için sınırlar kapatılmıştır. Belirli ülkelere gelen kişilere yönelik kısıtlamaları içeren kısmi sınır kapatmaları veya hava, kara ve deniz gibi belirli sınır türlerinin kapatılmıştır. Tüm bu kısıtlamaların yanında varış karantinaları ve sağlık sertifikası gereklilikleri gibi uygulamalar dayatılmıştır. Sonuç olarak, dış turizmle ilgili faaliyetlerin büyük çoğunluğu durma noktasına gelmiştir. Uluslararası ziyaretçi girişleri 2020'nin ilk çeyreğinde %20, Mart 2020'de ise %50'nin üzerinde düşmüştür. Bu, turizm araştırması için önemli bir konudur ve yabancı turistlerin destinasyon seçimlerini (turizm talebi) etkileyen unsurların anlaşılması, turizm politika yapıcılarını ve sağlayıcıları için kritik öneme sahip olabilir. Geleneksel uluslararası turizm talep modeline göre, bir varış ülkesine giden yolcuları etkileyen değişkenler, turistlerin gelirini ve bir varış noktasındaki turizm fiyatlarını menşe ülkedekilere göre içermektedir (Kumar ve Ekka, 2023).

Turistlerin seyahat riski ve yönetim algıları, COVID-19 salgınının devam eden belirsizliği sırasında seyahat destinasyonlarına karar vermelerinde hayati önem taşır. Turistlerin seyahat riski ve yönetim algıları, destinasyonlara seyahate yönelik psikolojik davranışlarını etkileyebilir. Turistler, mevcut salgının yayılması nedeniyle seyahat risklerini ve yönetim sorunlarını farklı şekilde göreceğinden, riskli olduğunu düşündükleri destinasyonları ziyaret etmekten kaçınacaklardır. Turistlerin seyahat riski ve yönetimi, COVID-19'un etkisi nedeniyle sonuçların belirsiz olduğu çok boyutlu turizm destinasyonlarıyla ilişkilidir. Bu nedenle turistlerin risk ve yönetim algılarına dayalı teorik bir temel geliştirmek ve bunların sonuçlarını dâhil etmek için ortak risk ve yönetim boyutlarını tanımak zordur.

COVID-19 krizinin başlangıcında salgının seyahat turizmi endüstrisi üzerindeki etkisi önemli ölçüde hafife alınmıştır. Politika yapıcılar ve turizm aktörleri, turizm endüstrisi üzerinde benzeri görülmemiş bir etki yaratacak olan krizin senaryoları ve etkileri konusunda tam bir anlayışa sahip olamamıştır. Pandemi salgınlarının turizm endüstrisi üzerindeki etkisine ilişkin ampirik çalışmalar literatürde büyük ölçüde eksik kalmıştır (Şkare ve diğerleri 2021:2).

Bu çalışma, COVID 19 salgınının Türk turizminde kısa ve uzun vadedeki potansiyel etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada salgının etkilerinin talep ve arz yönlü değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmada öncelikle dünya genelinde daha önce ortaya çıkmış salgınlar ve COVID 19 salgınından bahsedilmiştir, ikinci bölümde COVID 19 salgınının turizm sektörüne etkilerini inceleyen çalışmalar derlenmiştir. Üçüncü bölümde ise; COVID 19'un turizm sektörü üzerindeki etkisi talep ve arz yönlü olarak veriler üzerinden incelenmiştir.

SALGINLAR VE COVID 19 SALGINI

Son 57 yıldaki salgınları hem ulusal hem de uluslararası ekonomik çalkantılarla aynı zamana denk gelmiştir. Tablo 1'de dünya üzerinde daha önce yaşanmış salgınlar ve COVID 19 salgınına ait veriler görülmektedir. Veriler incelendiğinde COVID 19 salgınının dünyanın karşılaştığı en büyük sağlık krizlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. 2009 yılındaki H1N1 salgınında da enfeksiyon sayıları yüksek olsa da ölüm sayıları ve kısıtlamalar bu boyutta olmamıştır.

Tablo 1: Son Yıllarda Önemli Virüs Salgınlarından Kaynaklanan Enfeksiyonlar ve Ölümler

Salgınlar	Enfeksiyonlar	Ölüm Sayıları
Marberg (1967)	466	373
Ebola* (1976)	33,577	13,562
Hendra (1994)	7	4
H5N1 bird flu (1997)	861	455
Nipah (1998)	513	398

SARS (2002)	8096	774
H1N1 (2009)	762,630,000	284,500
MERS (2012)	2494	858
H7N9 bird flu (2013)	1568	616
COVID 19 (2020)	774,889,074	7,038,623

Kaynak: World Health Organization, Şkare ve diğerleri 2021

Coronavirüs, insan solunum sistemine saldıran ana patojenlerden biridir. Önceki koronaviral salgınlar (CoV), insanlar için önemli ölçüde büyük bir tehdiye neden olan Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) -CoV ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) - CoV'yi içermektedir. Aralık 2019'da çok sayıda hasta zatürre ön tanısıyla hastaneye kaldırılmıştır. Bu hastanın Çin'in Hubei Eyaleti, Wuhan'daki bir ıslak hayvan ve deniz ürünleri toptan pazarıyla epidemiyolojik bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. İlk çalışmalar, bir koronavirüs salgınının olası bir başlangıcını öngörmüştür. Dünya Sağlık Örgütü 11 Şubat 2020'de COVID 19 üreme sayısının önemli ölçüde 2,24 ila 2,24 arasında değiştiğini tahmin etmiştir. Aralık 2019'da ilk Kovid-19 enfeksiyonu vakaları bildirilmiştir. Bu hastaların neredeyse yarısında altta yatan bir hastalık, özellikle de kardiyovasküler hastalık, hipertansiyon ve diyabet bulunmaktadır. Önceki betakoronavirüs enfeksiyonu ile Kovid-19 arasındaki kuru öksürük, nefes darlığı ve ateş gibi semptomlar benzerdir. Daha da önemlisi, Kovid-19, boğaz ağrısı, burun akıntısı ve hışırtı gibi semptomların da gösterdiği gibi alt solunum yolunu hedef almak gibi benzersiz bir klinik tablo sergilemiştir. Her ne kadar Kovid-19 ile enfekte hastalar ishal gibi gastrointestinal (GI) semptomlar bildirirse de SARS-CoV veya MERS-CoV hastalarının küçük bir kısmında benzer GI bozuklukları görülmüştür (Purba ve diğerleri 2021:3).

COVID 19 salgınının hızla yayılması ve salgın dönemindeki yüksek ölüm oranı sebebi ile bilim camiası enfeksiyonun yayılmasını izlemeye başlamıştır. Pandemi, sosyal karantinanın devamını ve olumsuz mali etkileri teşvik etmiştir. Klinisyenler ve araştırmacılar, Kovid-19 salgınının insan sağlığı ve davranışları üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin endişelerini dile getirmişlerdir (Rahman ve diğerleri 2021:4).

LİTERATÜR TARAMASI

COVID 19 salgınının turizm sektörüne etkileri inceleyen ilk çalışmalardan Sigala (2020), hem turizme etkilerini hem de COVID 19'un dönüşümsel etkilerini daha iyi anlamak, yönetmek ve değerlendirmek için geçmiş ve yeni ortaya çıkan literatürü eleştirel bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Makale, turizm talebi, arz ve destinasyon yönetimi kuruluşları ve politika yapıcıların üç COVID 19 aşaması (müdahale, iyileşme ve sıfırlama) sırasında deneyimlediği ana etkileri, davranışları ve deneyimleri tartışmıştır. Yazara göre COVID 19'un turizm sektörünün doğası (aracılar, etkinlik

organizatörleri, ulaşım, konaklama türü veya eğlence sağlayıcısı), büyüklükleri, konumları, yönetimleri ve sahiplik tarzları gibi özelliklerine bağlı olarak turizm işletmecileri üzerinde farklı etkileri vardır. COVID-19, giderek artan sayıda turizm mikro girişimcisinin (örneğin yemek teslimatı yapan kişiler) karşılaştığı zaten zor olan durumu (örneğin yüksek işgücü esnekliği, ancak düşük maaşlar, iş güvenliği eksikliği, sigorta ve diğer faydaların yokluğu pahasına) daha da kötüleştirmiştir. COVID 19'un turizm istihdamı üzerindeki etkileri, pandemiden ciddi şekilde etkilenen turizm eğitimi üzerinde daha fazla baskı oluşturmuştur.

Karabulut ve diğerleri (2020); Pandemi Tartışmaları Endeksi isminde yeni bir endeks geliştirmişlerdir. Bu endeks ile ölçülen pandeminin turist gelişlerini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamışlardır. 1996-2018 dönemine ait 129 ülkenin verilerini kullanarak pandeminin turist gelişleri üzerindeki olumsuz etkisini belgelemişlerdir. Makale, yeni geliştirilen Pandemi Hakkında Tartışma İndeksini kullanan ilk makaledir. Bu etki yalnızca düşük gelirli ekonomiler için geçerlidir. Pandemi Tartışmaları Endeksindeki yüzde 10'luk artış, turist gelişlerinde yüzde 2,1'lik bir düşüşe yol açmıştır. Pandemi dönemlerinde endeks değerinde keskin bir artış yaşanmakta dolayısıyla ülkeler, azalan turist girişlerinden ekonomik olarak etkilenmektedir. Yazarlara göre pandeminin hızlı ve yavaş turizm büyüyen ülkeler üzerindeki etkisi farklı olacaktır.

Alonso ve diğerleri (2020); 45 konaklama firmasından oluşan uluslararası bir örneklemeden yararlanarak keşif çalışması yapmışlardır. COVID 19 salgını ve konaklama endüstrisi ile ilişkili iki temel hedefi ele alarak mevcut dayanıklılık literatürüne katkıda bulunmuşlardır. Çalışmada ilk olarak şirket sahiplerinin ve yöneticilerinin algıladıkları temel kaygılar, bu kaygılarla başa çıkma yolları ve bu aşırı bağlamın bir sonucu olarak ortaya çıkan değişiklikler-düzenlemeler incelenmiştir. Katılımcılar arasında finansal etkiler ve belirsizlik ağırlıklı konular olduğundan, üçte birinden fazlası sırasıyla çok ihtiyaç duyulan gelir akışlarını oluşturmak için alternatif önlemlerin alındığını ve yeni bir COVID 19 sonrası operasyonel rejime hazırlandığını belirtmiştir. Ayrıca yüzde 60'ı, başlangıçtaki etkilere yanıt vermek için işin günlük işleyişinde değişiklikler yaptığını veya değişen iş ve yasal ortam beklentisiyle zaman beklediğini fark etmiştir.

Qiu ve diğerleri (2020) çalışmalarında bir pandemik krizin ortasında Çin'in üç şehrinde sakinlerin ödeme istekliliğinin turizm faaliyetleriyle ilişkili riski azaltacağını tahmin etmişlerdir. Üç sınırlı ikili seçim koşullu değerlendirme yöntemi (DCCVM) ve ortaya çıkan ödeme istekliliği (WTP) değerleri uygulanarak üç şehirde turizmin talep eğrileri ve sosyal maliyetleri karşılaştırılmıştır. Katılımcıların çoğunun pandemik krize müdahalede risk azaltma ve eylem için ödeme yapmaya istekli olduğu görülmüştür. Bölge sakinlerinin ödeme istekliliği yaş, gelir ve turizm istihdamından önemli ölçüde etkilenmiştir. Spesifik bir bulguda, genç sakinlerin riski azaltmak için daha fazla ödemeye istekli olmalarıdır. Kentsel ve turizm gelişim özellikleri bakımından farklılık gösteren ve farklı COVID 19

enfeksiyon gidişatına sahip olan Hong Kong, Guangzhou ve Wuhan arasındaki sosyal maliyetlerde karşılaştırılmıştır. Kavramsal düzeyde, “yerlilerin turizme yönelik tutumlarının turizmin destinasyondaki varlığıyla doğrudan ilişkili olduğu” durumu geniş çapta ortaya konmuştur. Päväluc ve diğerlerinin (2020) araştırma metodolojisinde koronavirüs pandemisinin turizm sektörü üzerindeki etkilerine ilişkin istatistiksel göstergeler ve sonuçların analizinden oluşmuştur. Sonuçlar, koronavirüs pandemisinin tüm ülkelerde turizm sektörünü etkilediğini ancak bunu yaratan yoğunluğun farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Uğur ve Akbıyık (2020); metin madenciliği tekniklerini benimseyerek pandemi eğilimleri sırasında gezginlerin tepkilerini sunmayı amaçlamışlardır. 30 Aralık 2019 – 15 Mart 2020 tarihleri arasında TripAdvisor forumlarından yaklaşık 75.000 yorum alınmış ve analizler için ABD, Avrupa ve Asya forumlarından 23.515 vaka kullanılmıştır. Sonuçlar turizm sektörünün küresel krizlerden kolaylıkla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Haberin yayılmasıyla birlikte gezginlerin seyahatlerini iptal etmeye veya ertelemeye karar verdiği gün neredeyse aynı gündür. Daha derinlemesine analizler, seyahat iptalleri nedeniyle seyahat sigortasından yararlanma ve para iadesine ilişkin yorumlardan oluşan çeşitli konuları ortaya çıkarmıştır. Seyahat sigortası, seyahat sigortası hizmetleri de dahil olmak üzere seyahat paketleri sunarak sektörü yeniden canlandırmanın bir yolu olabilmektedir.

Chen ve diğerleri (2020) çalışmalarında Hükümetin COVID 19'a verdiği tepkilerin ABD'de işlem gören seyahat ve eğlence şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sıklığı ölçmek için COVID 19 Hükümet Müdahalesi Sıklık Endeksini kullanmışlardır. Hükümetin COVID 19 salgınına yönelik politika tepkileri uygun panel veri teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Teyit edilen vakaların büyüme oranıyla COVID 19 salgını kontrol ettikten sonra, sonuçlar Sıklık Endeksi'nin ABD'deki seyahat ve eğlence şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu doğrulamıştır. Küçük ölçekli, daha az somut ve daha yüksek nakit rezervine sahip firmaların kısıtlamalara karşı daha dayanıklı olduğu görülmektedir. Kısıtlamaların etkisi havayollarında daha yüksektir, bunu seyahat ve turizm ile kumarhaneler ve kumar endüstrileri takip etmiştir.

COVID 19 salgını sırasında Endonezya'daki sosyal ve ekonomik sorunların içeriğini analiz eden Gandasari ve Dwidienawati (2020) çevrimiçi haberlerde sosyal ve ekonomik konulara dayalı haber içeriği ve yayınlanma sıklığına göre COVID-19 pandemisi bilgilerinin aktarımında haberin içeriğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Buna göre COVID-19 yalnızca küresel bir sağlık krizi değil, aynı zamanda toplum üzerinde önemli etkileri olan büyük bir işgücü piyasası ve ekonomik krizdir. Haberlerde en fazla ekonomik etkilere yer verilmiştir. Bu ekonomik temalar; döviz kurları, hisse senetleri ve altın fiyatları gibi döviz kurlarını; ulaşım, petrol, doğal gaz ve elektrik endüstrileri; sosyal fonlar ve hayır kurumları; düzenlemeler ve politika; tarım ; turizm, otel ve restoran endüstrileri; finans hizmeti sektörü; malzeme ve tıbbi kaynaklar; ticaret ve lojistik; havaalanları , terminaller ve limanlar gibi ekonomik meselelerdir.

COVID 19'un turistlerin destinasyon kararlarına nasıl etki ettiğini inceleyen Osti ve Nava 'ya göre (2020) tatil destinasyonu seçimi hem destinasyonun imajından hem de turistlerin sadakatinden etkilenmektedir. Risk algıları destinasyonun imajıyla ilişkili olduğundan ve medyadaki yayınlardan ve grafik görsellerden etkilendiğinden, daha önceki salgın ve pandemik salgınlar insanların tatil şeklini sürekli olarak etkilemiştir. Sağlıkla ilgili acil durumlar sırasında farklı destinasyon türlerine (deniz kenarı, dağ, sanat şehirleri) yönelik tercihlerin ve sadakatin nasıl değiştiğini araştırmak amacıyla turistlerin COVID 19'un ilk dönemindeki algı ve davranışlarını incelemişlerdir. Turistleri algıladıkları riske göre aylar boyunca ve farklı destinasyon türlerine göre segmentlere ayırmıştır. Dağlık alanların deniz kenarındaki destinasyonlardan ve sanat kentlerinden daha güvenli olarak algılandığını görülmüştür. Aynı destinasyona bağlılık ifade etmelerine rağmen, solunum yolu hastalıklarına bağlı risk algısı dönemlerinde turistler destinasyon kategorilerini değiştirmiş, dolayısıyla tercihleri deniz kenarından dağ destinasyonlarına doğru değişmiştir.

Bakar ve Rosbi (2020) araştırmalarında dünya çapında etkilenen ülkeler için COVID 19'un turizm endüstrisine etkisini hesaplamışlardır. Çalışma, turizm endüstrisindeki ekonomik değişiklikleri tespit etmek için arz ve talep eğrisini kullanarak etkiyi değerlendirmiştir. Sonuç, COVID 19'un halk arasında panik oluşturduğunu ve bunun da turizm endüstrisindeki talebin azalmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bu, mevcut durumda uygulanan tecrit yaklaşımı da dahil olmak üzere hastalığın yayılmasından kaynaklanan etkilerden biridir. Bu senaryo, müşteri tarafından talep fiyatının düşürülmesine katkıda bulunur. Dolayısıyla arz-talep teorisinin piyasa dengesine göre turizm sektörünün fiyatı talepteki azalmaya paralel olarak düşmeye devam etmektedir. Bu çalışmanın bulgusu, turizm endüstrisindeki talebin azalmasının önlenmesi ve durdurulması konusunda hükümet için çok önemlidir. Önleme eylemi düzgün bir şekilde yönetilmezse, turizm sektörü ekonomik çöküş yaratan daha olumsuz etkilerle karşı karşıya kalacaktır.

Şkare ve diğerleri (2021); COVID 19 salgınının turizm endüstrisi üzerindeki potansiyel etkilerini ölçmeye çalışmışlardır. 185 ülkede 1995'ten 2019'a kadar olan veriler üzerinde panel yapısal vektör otomatik regresyonunu (PSVAR) ve sistem dinamik modellemeyi COVID 19 ile bağlantılı gerçek zamanlı veri parametreleri) kullanarak, pandemik krizin ülke üzerindeki etkisini tahmin etmişlerdir. Sonuçlara göre turizm sektörünün dünya çapında toparlanması, beklenen ortalama 10 aylık toparlanma süresinden daha fazla zaman alacaktır. 2020-2021 döneminde seyahat turizmi sektörünün kapasite gelişimini ve operasyonel sürdürülebilirliğini sağlamak için özel ve kamu politikası desteği koordine edilmelidir. Pandemik salgınların seyahat ve turizm endüstrisi üzerinde önceki çalışmaların gösterdiğinden çok daha büyük yıkıcı etkiye sahip olduğunu kanıtlamışlardır. Turizm yöneticileri, salgının iş dünyası üzerindeki etkilerini dikkatle değerlendirmeli ve krizle başa çıkmak için yeni risk yönetimi yöntemleri geliştirmelidir. Ayrıca, 2020-2021 döneminde turizm ve seyahat sektörünün

COVID 19 öncesi operasyonel seviyelerini sürdürmek için özel ve kamu politikası desteği koordine edilmelidir.

Başka bir makalede Khalid ve diğerleri (2021) 136 ülkeden elde edilen verileri kullanarak turizm sektörünün büyüklüğünün COVID 19 salgınına ekonomi politikası tepkisini etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Bulgular, turizm sektörü ne kadar büyük olursa, küresel olarak hükümetlerin uygulamaya koyduğu ekonomik teşvik paketinin de o kadar büyük olduğunu göstermiştir. Ayrıca turizm sektörünün büyüklüğünün hem maliye hem de para politikasının salgına verdiği tepkilerle pozitif ilişkilidir. Bulgular, daha büyük turizm sektörlerine sahip ülkelerin, COVID 19 salgınının etkisini azaltmak ve bocalayan ekonomileri yeniden canlandırmak için daha agresif ekonomik teşvik paketleri benimsediğini göstermiştir.

Värzaru, ve diğerleri (2021); COVID 19 salgınının neden olduğu sağlık ve ekonomik krizin turizm endüstrisi üzerindeki etkilerine ilişkin araştırma hedefine ulaşmak için, turizm faaliyeti ve COVID 19 ile ilgili tıbbi durum hakkındaki verileri kullanarak nicel, çapraz ampirik bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Sürdürülebilirlik perspektifiyle ilgili olarak, COVID 19 salgınının altında yatan çeşitli faktörlerden faydalanmıştır. Kısa vadede trafik kısıtlamaları ve sosyal mesafe nedeniyle turist talebindeki azalma; turizm modeli daha küçük gruplara, daha uzun konaklamalara ve iç turizmin tercih edilmesine yöneliktir. Ancak turizmin eski değerlerine dönmesi durumunda aynı sürdürülebilirlik sorunları turizm sektörünü de etkileyecektir.

Jaipuria ve diğerleri (2021) 2020 yılında yurt dışından gelen turistlerin Hindistan'a gelişinde önemli bir düşüş olduğundan yapay sinir ağları (YSA) kullanarak yabancı turistlerin Hindistan'a gelişini ve döviz kazançlarını tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca, COVID 19'un etkisini, karantina olsun ve olmasın ücret kaybı ve kazancı açısından dört senaryoya dayanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre COVID 19 nedeniyle seyahat ve turizm sektöründe öngörülen istihdam kaybı 9 milyondur. Turizmden elde edilen ücretler COVID 19 salgınından derinden etkilenen gelirdir. Turist gelişlerinin sürekli azalması nedeniyle ücretlerde bir azalma söz konusudur.

2021 yılında yapılan başka bir çalışmada Purba ve diğerleri Endonezya'da COVID 19 salgınının turizm üzerindeki etkisini ve bunun ekonomik büyümeye etkilerini incelemişlerdir. Kullanılan veriler, salgın (2018-2020) öncesi ve sonrası üç aylık zaman serisi verileridir. Çalışmada sıradan en küçük kareler (OLS) kullanılarak tahmin edilen bir regresyon denklem modeli kullanılmıştır. Kullanılan ikincil veriler, turizm değişkenlerini temsil eden hava taşımacılığı ve otel konaklama verileridir. Sonuçlar, pandeminin Endonezya turizmi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve Endonezya'nın GSYİH'sı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermiştir. Salgın nedeniyle kaybedilen ekonomik potansiyel 200,92 trilyon IDR'ye ulaşmış ve turizm sektörünün GSYH'ye katkısının-%53,29 ile keskin bir düşüşle %16 seviyesine gerilemiştir.

Türk turizmi özelinde yapılan çalışmada, Koçak ve diğerleri (2023) COVID 19 vaka ve ölümlerinin, küresel korkunun ve hükümetlerin tepkilerinin Türkiye turizm endüstrisi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Ampirik bulgular, turizm endüstrisinin yeni vakalara, ölüm sayılarına ve küresel korku önlemlerine olumsuz tepki verdiğini göstermiştir. Hükümetin sınırlama ve sağlık önlemleri ile ekonomik destekler turizm endüstrisini olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca hükümetin katı politikaları turizm sektörünün performansını düşürmüştür.

Çepni ve diğerleri (2023) yeni ve zamanla değişen sağlam bir Granger nedensellik testi kullanarak, COVID 19 kaynaklı belirsizliğin genel borsa ve turizm ve konaklama endüstrisi ile alt sektörlerinin hisse senedi performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, COVID 19 salgınının neden olduğu belirsizliğin genel ekonomi, turizm ve konaklama endüstrisi ile turizm ve konaklama alt sektörleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, COVID 19 salgını kaynaklı belirsizliğin etkisi turizm ve konaklama sektörü ile alt sektörlerinde daha belirgindir. Özellikle oteller sektörü, COVID 19 salgınından en fazla etkilenen sektör olurken, onu sırasıyla restoranlar ve havayolu sektörleri izlemiştir.

Lee ve diğerleri (2024) makalelerinde, COVID 19'un Çin'in turizm endüstrisi üzerindeki etkisinden kaynaklanan ekonomik kayıp ve çevresel kazanımları (örneğin su ve enerji kaynakları) araştırmışlardır. Çevresel olarak genişletilmiş çoklu bölgesel girdi-çıkı modeliyle dayalı olarak tahminde bulunmuşlardır. Sonuçlar, Çin'in turizm tüketim kaybının, 2020 yılında tedarik zinciri yoluyla 921 milyar ABD Doları tutarında üretim kaybını tetiklediğini göstermiştir. Bu miktar, 2019 yılında GSYİH'nin %7'sine tekabül etmektedir. COVID-19 sonrası dönemde turizmin gelişmesi, gelişmiş su tasarrufu ve enerji tasarrufu teknolojilerinin uygulanması yoluyla yerel bölgenin doğrudan su ve enerji ayak izinin azaltılmasını gerektirmektedir.

Literatürde genel olarak COVID 19 salgınının turizm sektörü üzerindeki etkisi firmalar veya alt sektörler özelinde irdelenmiştir. Bunun yanında COVID 19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini kavramsal olarak ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışma Türk turizmi için salgının arz ve talep yönünden etkilerini ele alarak literatüre katkı sağlamaktadır.

COVID 19'UN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ EKONOMİK ETKİSİ

COVID 19 sonuçta bir kriz üreterek yayıldığı tüm ekonomilerde bütün sektörleri olumsuz etkilemiştir. Bu etkiler harcama çöküşü (talep şoku) ve arz şoku (üretim) olmak üzere iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmada pandeminin turizm sektörü üzerindeki etkisi bu yönler üzerinden ele alınacaktır.

Talep Yönü

Turistler, sevdikleri aracılığıyla ve/veya başkalarının paylaştığı deneyimler (örneğin kullanıcı tarafından oluşturulan içerik) aracılığıyla seyahat ve rezervasyon planlarında önemli kesintiler ve sağlık riskleri deneyimlemişlerdir. Turistlerin deneyimleri ve/veya başkalarının deneyimlerine maruz kalmaları (sosyal medyanın duygusal bulaşması ve bilgi yayılımı yoluyla da büyütülen) seyahat tutumları, niyetleri ve gelecekteki davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Sigala, 2020:315). Avrupa bölgesi, 1980'den 2019'a kadar (virüsün kaynaklandığı bölgeye olan mesafe açısından) salgınların ve salgın hastalıkların çoğundan önemli ölçüde etkilenmemiştir. Bununla birlikte, H1N1 salgınlarında (2009), turist sayısında 26 milyonluk bir azalma olmuş ve toplam turizm harcamalarında 61 milyar ABD doları tutarında bir kayıp yaşanmıştır ki o dönemde Avrupa GSYH'sinin %0,5'i kadardır (Škare ve diğerleri 2021:1).

Kapatılmalar sırasında insanlar sanal hizmetleri ve turizm tecrübelerini deneyimleyerek turizm taleplerini düşürmüşlerdir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri genelinde yapılan bir çalışmada e-ticaret tüketiminde en çok artış ve azalış gösteren ilk 100 ürünü sıralanmıştır. Bu sıralama 2019-2020 karşılaştırması ile Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere e-ticarette en fazla azalış gösteren ürünler arasında bavul, kamera, mayo, güneş gözlüğü, kamp ekipmanları gibi turistik ürünler bulunmaktadır.

Tablo 2: E-ticarette En Fazla Azalış Görülen Ürünler

Sıra	Ürün Kategorisi	Azalış oranı
1	Bavul	-77%
3	Kamera	-64%
4	Mayo	-64%
7	Bikini	-59%
12	Şnorkel ekipmanları	-56%
13	Kız çocuğu mayoları	-55%
45	Güneş gözlüğü	-43%
58	Kamp ekipmanları	-39%
63	Yüzme ekipmanları	-37%

Kaynak: Bahar ve İlal, (2020).

Grafik 1 ise dünya genelindeki turizm bölgelerinde yaşanan turist akımlarında nasıl olağan dışı bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Buna göre dünya genelinde %74'lük bir azalış görülürken en fazla azalış COVID 19'un ortaya çıktığı Asya ve Pasifik bölgesinde gerçekleşmiştir.

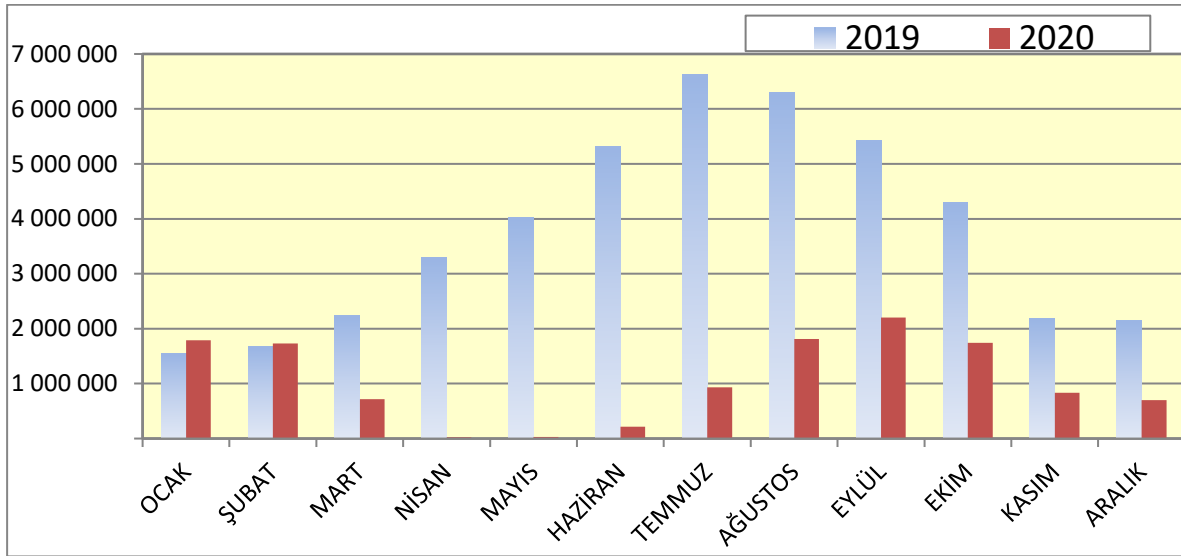
Grafik 1: Turizm Bölgelerinde Yaşanan Değişim (2019-2020)

Dünya	Asya ve Pasifik	Afrika	Orta Doğu	Avrupa	Amerika
-74%	-84%	-75%	-75%	-70%	-69%

Kaynak: Yaba ve Yılmaz (2022)

Türkiye özelinde konuyu değerlendirmek istediğimizde en önemli veri salgın öncesi ve salgın döneminde Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçiler sayısı olmaktadır. Grafik 2 COVID 19 salgınının turizm sektörü üzerindeki dramatik etkisini resmetmektedir.

Grafik 2: Aylara Göre Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçiler (2019-2020)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2021)

Tablo 3'de ki verilere göre salgının ortaya çıktığı ve kapanmanın çok sıkı uygulandığı 2020 Nisan ile 2020 Ağustos ayları arasında gelen turist sayısında ortalama %90,32 oranında azalış yaşanmıştır. Türkiye'nin aldığı önlemler ve kısıtlamaların esnetilmesi ile 2021 yılının aynı döneminde düzelmeye başlansa da 2019 yılı verileri seviyesine ulaşamamıştır.

Tablo 3: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı ve Değişim (2019-2021)

AYLAR	YILLAR			% DEĞİŞİM ORANI	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020

COVID 19 Pandemi Sürecinin Türkiye Turizmine Etkileri: Talep ve Arz Yönlü Değerlendirme

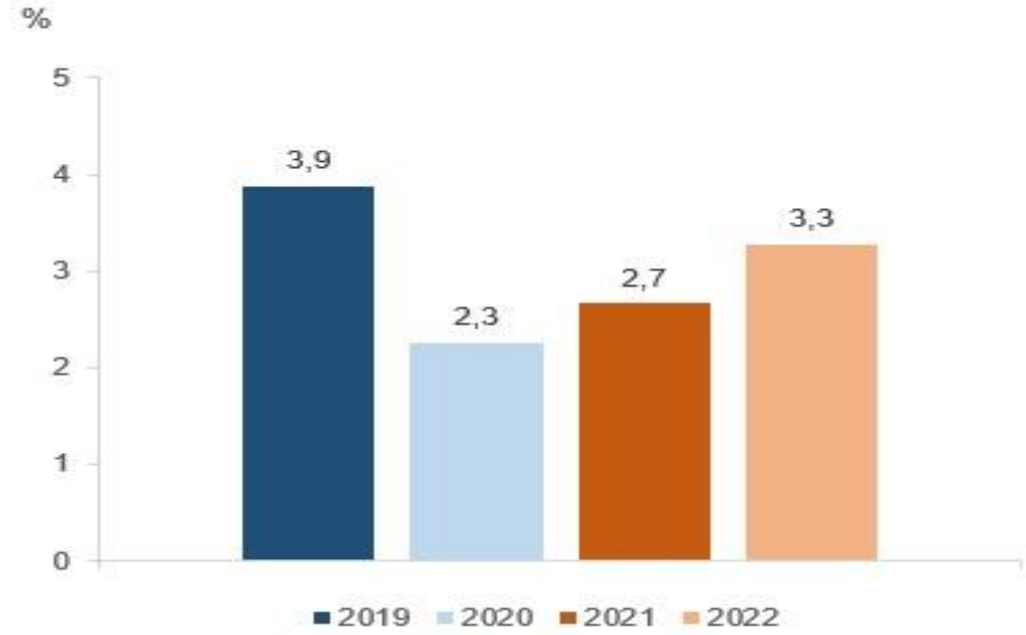
OCAK	7 589	15 315	2 901	101,81	-81,06
ŞUBAT	8 565	8 341	2 420	-2,62	-70,99
MART	13 594	6 427	2 980	-52,72	-53,63
NİSAN	33 640	2 557	3 185	-92,40	24,56
MAYIS	58 228	2 090	2 277	-96,41	8,95
HAZİRAN	60 198	3 865	6 369	-93,58	64,79
TEMMUZ	77 293	3 412	11 439	-95,59	235,26
AĞUSTOS	84 888	5 227	20 883	-93,84	299,52
EYLÜL	75 094	4 182	13 739	-94,43	228,53
EKİM	54 225	3 852	10 075	-92,90	161,55
KASIM	34 240	3 546	10 241	-89,64	188,80
ARALIK	31 164	3 627	2 782	-88,36	-23,30
TOPLAM	538 718	62 441	89 291	-88,41	43,00

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2022)

Arz Yönü

COVID 19 pandemi sürecinde ekonomik anlamda arz tarafı küresel tedarik zincirinde önemli kesintiler, fabrika kapanışları, birçok hizmet sektöründeki faaliyetlerde kesintiler sebebi ile olumsuz etkilenmiştir. Turizm arzı açısından bakıldığında ise; birçok havayolu şirketi ve tur operatörü faaliyetlerini durdurmuş ve birçok konaklama birimi faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Eğlence ve dinlenme sektörlerini etkileyen bu kapsamlı kısıtlamalar, küresel tedarik zincirinin de zarar görmesine neden olmuştur. Sonuç olarak ülkeler sınırlarını kapatmış ve virüsün yayılmasını durdurmak için gönüllü ve zorunlu karantina önlemleri uygulanmıştır. İşletmeler kapanarak arz veya tedarik zincirleri kötüleşmiştir (Göktepe ve Çetin, 2020).

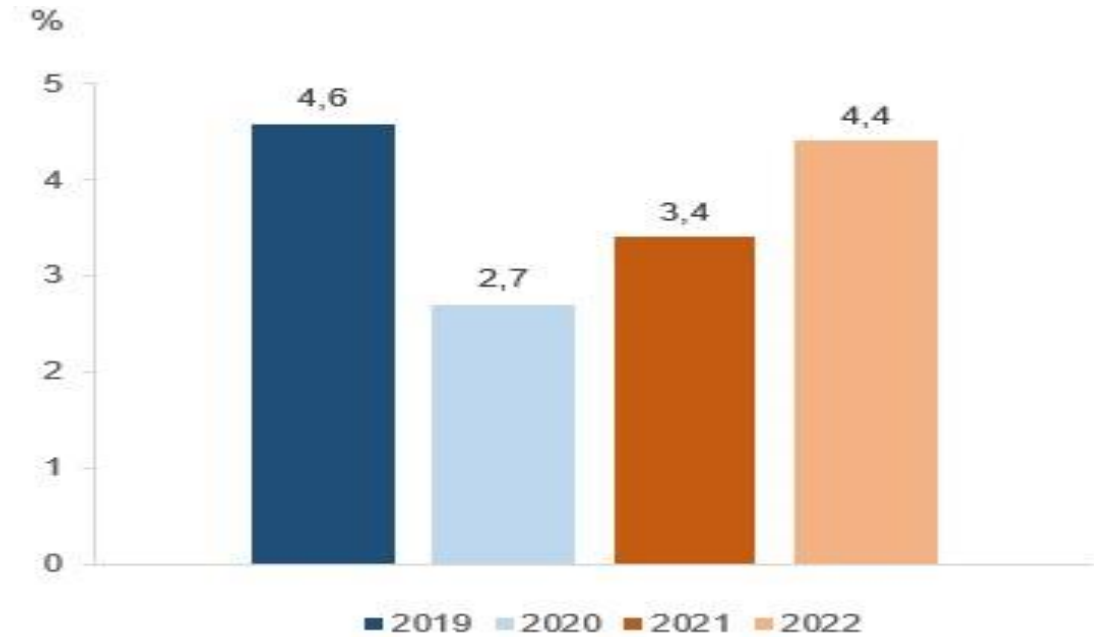
Grafik 3: İç Turizm Tüketiminin Yurtiçi Arz İçindeki Payı (2019-2022)

Kaynak: TÜİK

Grafik 3'e bakıldığında Türkiye turizmi açısından iç turizm hareketlerinin yurtiçi arz içindeki payının pandemi sürecinde önemli ölçüde azaldığı ve %2,3 civarında olduğu görülmüştür. Yine Grafik 4'te doğrudan turizm hareketlerinin GSYİH içindeki payı görülmektedir. Buna göre talep ve arzın azalmasına bağlı olarak pandemi döneminde turizmin GSYİH içindeki payı da azalmıştır.

Grafik 4: Doğrudan Turizmin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payı (2019-2022)

Kaynak: TÜİK

Pandemi döneminde diğer sektörler gibi çok farklı bir kriz ile karşı karşıya kalan ve turizm arzının kaynağı olan turizm işletmeleri çeşitli önlem veya uygulamalara başvurmuştur. Krizden çıkış noktasında turizm işletmeleri çalışanlarının, müşterilerinin, marka imajının ve nakit likiditesinin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Yeniden başlamak için turizm şirketleri, daha küçük turist grupları, açık hava etkinlikleri ve/veya sosyal mesafe ve toplanma kısıtlamalarına ve gezginlerin beklentilerine uyan özel deneyimler sunmak için deneyimleri (örneğin şarap imalathanesi deneyimleri, müze ziyaretleri, turlar, spor etkinlikleri, otel tesisleri yerine odada yemek yeme ve eğlence) yeniden tasarlamıştır. Turizm işletmeleri, yeni standartlar benimseyerek ve personeli kısıtlayarak temizlik prosedürlerini yükseltmiştir. Şirketlerin çoğu, sağlık uzmanı dernekleri tarafından akredite edilen hijyen sertifikalarını tanıtmıştır. Turizm profesyonelleri, vakaları belirleme, vakalarla ilişki ve topluluk kurma, temaslarını belirleme ve toplum içinde bulaşmayı durdurma becerilerini doğrulayan ilgili sertifikaları alarak 'temas izleyicileri' olmak üzere eğitilmiştir. Restoranlar, oteller, havaalanları, halka açık alanlar, temassız veya temassız hale getirmek için operasyonlarını yeniden tasarlamıştır. Çeşitli mobil uygulamalar (check-in, check-out, oda anahtarları, mobil ödemeler, rezervasyon-satın alımlar için), self servis kioskları, eğlence ve destinasyon e-alışverişi için oda içi teknolojiler (örneğin müzelere, ilgi çekici yerlere ve destinasyonlara sanal ziyaretler için sanal gerçeklik, filmler), robotlar (resepsiyon ve danışma hizmetleri, yemek teslimatı müze rehberleri için), müşteri iletişimi ve hizmetleri için yapay zeka destekli web siteleri ve sohbet kutusu gibi teknolojik araçlar kullanılmıştır. Finansal açıdan dijital ödemeler (örneğin dijital cüzdanlar, paypal, kredi kartları) kullanımı daha da artmıştır (Sigala, 2020:319).

SONUÇ

COVID 19 pandemi sürecinde uluslararası seyahat kısıtlamalarının daha önce görülmemiş şekilde uygulanması sebebi ile turizm sektörü diğer sektörler nazaran daha da olumsuz etkilenmiştir. Daha fazla olumsuz etki barındırmasının sebeplerinden biri turizm hareketlerinin gıda, barınma gibi zorunlu bir ihtiyaç olmamasından ötürü talebinden kolay vazgeçilmesi olabilir. Bu çalışmada da COVID 19 pandemi sürecinin Türkiye turizmine etkileri talep ve arz yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Buna göre e-ticarette en fazla azalış turistik ürünlerde görülmüştür. Dünya genelinde turist akımlarında %74'lük bir azalış gerçekleşmiş bu azalıştan en fazla Covid 19'un ortaya çıktığı Asya ve Pasifik bölgesi payını almıştır. Türkiye'de ise 2020 Nisan ile 2020 Ağustos ayları arasında gelen turist sayısında ortalama %90,32 oranında azalış görülmüştür. Arz tarafında ise Türkiye turizminde iç turizm hareketlerinin yurtiçi arz içindeki payının ciddi şekilde azaldığı ve talep ve arzın azalmasına bağlı olarak turizmin GSYİH içindeki payının düştüğü belirlenmiştir.

Göktepe ve Çetin, (2020) belirttiği gibi kısa vadeli önlemlerin dışında pandemi krizi, Türk turizminde kalıcı yapısal değişiklikler oluşturmak için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Türkiye, yıllardır aşırı arz nedeniyle yaklaşık 600-850 dolar olan kişi başına düşen turizm gelirinin küresel

ortalamasının çok altında kalmıştır. Bu dönem, bu konuda belirlenen nicelik yerine nitelik hedeflerine ulaşmak, hacim ve talep arasındaki dengeyi yeniden düzenlemek ve kişi başına düşen turist harcamasını dünya ortalamasının 1000 dolar üzerine çıkarmak için bir fırsat olarak kullanılabilir.

Politika yapıcılar turizm talebini daha da arttırmak ve kriz döneminin etkilerini tamamen yok etmek için talebi oluşturan aktörlerin sektöre olan güvenlerini tekrar sağlamalıdır. Bunun için en önemli araç tanıtım kampanyalarının çoğaltılmasıdır. Ayrıca sektördeki işletmelerin sermaye gücünü tekrar elde edebilmesi için finansal taahhüt sağlanabilir. Politikaların tam etkili olabilmesi için hükümet ve özel kuruluşlar arasındaki iş birliğinin finans dışındaki alanlara yayılması ve sektörün zorluklar karşısındaki direncini arttırıcı fikir ve stratejileri içermesi gerekmektedir. Ayrıca, COVID 19 pandemi krizinde uygulanan kısıtlamalar yeni bir iş ortamı oluşturmuştur. Mecburi olarak ortaya çıkan bu yeni iş ortamında turizm işletmeleri çeşitli alanlarda yer alan büyük turist gruplarının yönetimini sağlamak zorundadır. Bunun için yeni teknolojiler ve uygulamalar (hijyen ekipmanları, turistlerin sağlık profilleri) ortaya konulabilir. Diğer bölgeler özellikle Afrika ülkeleri için veri kısıtının olması çalışmanın sınırlılığıdır. İlerideki araştırmalar, turistik yerleri ziyaret eden turistlerin memnuniyet davranışlarını analiz ederek COVID 19 pandemi sürecinin etkisinin sürüp sürmediği konusunda literatüre katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N., Li, S., Hdia, M., Bélas, J., & Hussain, W. M. H. W. (2023). Assessing the COVID-19 Pandemic Impact on Tourism Arrivals: The Role of Innovation to Reshape the Future Work for Sustainable Development. *Journal of Innovation & Knowledge*, cilt.8, sa.2, 100344.
- Alonso, A. D., Kok, S. K., Bressan, A., O'Shea, M., Sakellarios, N., Koresis, A. & Santoni, L. J. (2020). COVID-19, Aftermath, Impacts and Hospitality Firms: An International Perspective. *International journal of hospitality management*, cilt.91, 102654.
- Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, cilt.6, sa.1, 125-139.
- Bakar, N. A., & Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, cilt.7, sa.4, 189-193.
- Chen, M. H., Demir, E., García-Gómez, C. D., & Zaremba, A. (2020). The Impact of Policy Responses to COVID-19 on US Travel and Leisure Companies. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, cilt.1, sa.1, 100003.

- Çepni, O., Dogru, T., & Ozdemir, O. (2023). The Contagion Effect of COVID-19-Induced Uncertainty on US Tourism Sector: Evidence from Time-varying Granger Causality Test. *Tourism Economics*, cilt.29, sa.4, 906-928.
- Faeni, D. P., Puspitaningtyas Faeni, R., Alden Riyadh, H., & Yuliansyah, Y. (2023). The COVID-19 Pandemic Impact on the Global Tourism Industry SMEs: A Human Capital Development Perspective. *Review of International Business and Strategy*, cilt.33, sa.2, 317-327.
- Gandasari, D., & Dwidienawati, D. (2020). Content Analysis of Social and Economic Issues in Indonesia During the COVID-19 Pandemic. *Heliyon*, cilt.6, sa.11.
- Göktepe, S., & Çetin, G. (2020). The Effects of the Covid-19 Pandemic on the Tourism Industry. *Istanbul University Publication*, cilt.10.
- Grubel, H. G. (1998). Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings. *Cato J.*, cilt.18, 287.
- Jaipuria, S., Parida, R., & Ray, P. (2021). The Impact of COVID-19 on Tourism Sector in India. *Tourism Recreation Research*, cilt.46, sa.2, 245-260.
- Karabulut, G., Bilgin, M. H., Demir, E., & Doker, A. C. (2020). How Pandemics Affect Tourism: International Evidence. *Annals of tourism research*, cilt.84, 102991.
- Khalid, U., Okafor, L. E., & Burzynska, K. (2021). Does the Size of the Tourism Sector Influence the Economic Policy Response to the COVID-19 Pandemic? *Current Issues in Tourism*, cilt.24, sa.19, 2801-2820.
- Koçak, E., Dogru, T., Shehzad, K., & Bulut, U. (2023). The Economic Implications of the COVID-19 Outbreak on Tourism Industry: Empirical Evidence from Turkey. *Tourism Economics*, cilt.29, sa.3, 742-758.
- Kumar, P., & Ekka, P. (2023). Statistical Analysis of the Impacts of COVID-19 Pandemic on the Small and Large-scale Tourism Sectors in Developing Countries. *Environment, Development and Sustainability*, 1-35.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2021), Sınır İstatistikleri Yıllık Bülteni.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2022), Sınır İstatistikleri Yıllık Bülteni.
- Lee, L. C., Wang, Y., Zhang, L., Ping, L., Zuo, J., & Zhang, H. (2024). Impact of COVID-19 on the Economic Loss and Resource Conservation of China's Tourism Industry from the Supply Chain Perspective. *Cities*, cilt.144, 104633.

- Osti, L., & Nava, C. R. (2020). Loyal: To What Extent? A Shift in Destination Preference Due to the COVID-19 Pandemic. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, cilt.1, sa.1, 100004.
- Păvăluț, C., Brînză, G., Anichiti, A., & Butnaru, G. I. (2020). COVID-19 Pandemic and Its Effects on the Tourism Sector. *CES Working Papers*, cilt.12, sa.2, 111-122.
- Purba, J. H. V., Fathiah, R., & Steven, S. (2021). The Impact of Covid-19 Pandemic on the Tourism Sector in Indonesia. *Riset: Jurnal Aplikasi Ekonomi Akuntansi dan Bisnis*, cilt.3, sa.1, 389-401.
- Qiu, R. T., Park, J., Li, S., & Song, H. (2020). Social Costs of Tourism During the COVID-19 Pandemic. *Annals of tourism research*, cilt.84, 102994.
- Rahman, M. K., Gazi, M. A. I., Bhuiyan, M. A., & Rahaman, M. A. (2021). Effect of Covid-19 Pandemic on Tourist Travel Risk and Management Perceptions. *Plos one*, cilt.16, sa.9.
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and Implications for Advancing and Resetting Industry and Research. *Journal of business research*, cilt.117, 312-321.
- Škare, M., Soriano, D. R., & Porada-Rochoń, M. (2021). Impact of COVID-19 on the Travel and Tourism Industry. *Technological Forecasting and Social Change*, cilt.163, 120469.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2024). Turizm Uydu Hesapları <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Uydu-Hesabi-2019-2022-53813>
- Uğur, N. G., & Akbıyık, A. (2020). Impacts of COVID-19 on Global Tourism Industry: A Cross-Regional Comparison. *Tourism management perspectives*, cilt.36.
- Vărzaru, A. A., Bocean, C. G., & Cazacu, M. (2021). Rethinking Tourism Industry in Pandemic COVID-19 Period. *Sustainability*, cilt.13, sa.12, 6956.
- Yaba M, & Yılmaz M (2022) Investigating of Effect of Covid-19 Pandemic on the Tourism Sector in the World and in the Turkey: Years 2019-2020, *CUJOSS*, cilt.46,sa.1, 139-148
- World Health Organisation (WHO), (2024), WHO COVID-19 Dashboard, WHO Health Emergencies Programme. <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?n=c>

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ: BİR UYGULAMA

Tuba DEMİRBAĞ¹
Abdulkadir GÜMÜŞ²

Öz

Çalışmamız örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine etkisini incelemek amacıyla kamu kurumu büro personeli ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışmamızda yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Anketimize kamu kurumlarında çalışan toplam 144 büro personeli katılım sağlamıştır. Anketin sonucu IBM SPSS 25 programı ile değerlendirildi. Araştırmamızın neticesinde örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüş olup, ayrıca kurum çalışanlarının güçlü bir duygusal, devam ve normatif bağlılıklarının olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: örgütsel bağlılık, örgütsel iletişim

Jel Kodları : Jel M

THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL COMMUNICATION ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: AN APPLICATION

Abstract

This study, a survey was conducted with the staff of public institutions, in order to examine the effect of organizational communication on organizational commitment levels. Our study, face to face survey method was used. A total of 144 office personel working in public institutions participated in our survey. The survey results were evaluated with IBM SPSS 25 program. As a result of our study, it was found that there is a positive relationship between organizational communication and organizational commitment levels. It has been observed that employees have a stroma emotional, continuace and normative commitment to their institutions.

Keywords, organizational communication, organizational commitment.

Jel Classification : Jel M

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, tkarakayademirbag01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1288-9199

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İşletme Bölümü, kadirgumus@yyu.edu.tr, ORCID:0000-0002-6069-8776

Atıf: Demirbağ, T., & Gümüş, A. (2024). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Uygulama, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18), 277-290.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1546882

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık kavramlarının önemi her geçen gün artmaktadır. Örgütler sürekliliklerini sağlayabilmek, rekabet edebilmek, verimliliklerini arttırabilmek ve değişen çevre şartlarına uyum sağlayabilmek için örgüt içi iletişimi kurması ve geliştirmesi gerekir. Örgüt içi iletişimde kullanılan iletişim teknikleri her ne olursa olsun (yatay ve dikey iletişim, formal-informal iletişim) çalışanlar üzerinden olumlu etki yaratacaktır. Dolayısıyla bu durum örgütün verimliliği ve etkinliği artacaktır. Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine etkisiyle çalışanların işe devamsızlığını ve personel devir hızını azaltacağı gibi iş görenlerin tatmin düzeyini arttıracaktır. Çalışanlar örgütlerini benimsedikleri ve içselleştirdikleri için örgüte olan aidiyet duyguları artacaktır.

Çalışmamızın amacı Kamu kurumlarında görev yapan büro personelinin örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık düzeylerine ilişkin algı ve tutumlarını değerlendirmek üzerine bir anket çalışması yapılmıştır. Buradan hareketle toplam 144 kişi ile yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın, birinci bölümünde örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık kavramları hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık konuları hakkında literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü kısımda uygulama çalışması yapılmıştır. Son olarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Örgütsel İletişim Kavramı

İletişim sürecinin yöneticinin başarısı ve örgütlerin etkinliği üzerindeki önemi büyüktür. İletişim sürecinin örgütlerdeki önemi ve işlevi, kanın insan vücudundaki dolaşımı ile benzerdir. İletişim süreci, bir örgütün farklı departmanlarında çalışanları ile arasında köprüdür. Çalışanlar arasında bilgi, veri, algı, anlayış, yaklaşım ve sezgi aktarmaları; bu aktarma (nakil) işinde kullanılan her türlü metot, araç gereç ve tekniği; bu aktarma ile ilgili çeşitli sistemleri (kanalları); ve yazılı, sözlü, sözsüz her türlü mesaj şeklini içermektedir (Koçel, 1999;379).

Örgüt üyelerini bilgilendirme, etkileme ve motive etmede kullanılan en önemli araç iletişimdir. Günümüz bilgi toplumunda örgütsel etkinliğin temeli etkili bir iletişimden geçmektedir. Örgütsel etkinlik, örgütsel çıktıların niceliksel ve niteliksel bir ürünü olarak örgütsel iletişimin kalitesi ile değerlendirilir (Karatepe, 2005;229). Örgütsel iletişim, örgütün formal ve informal grupları arasında bilgi akışı sağlar.

Örgütsel iletişimin önemi, yönetim tekniklerinin etkin kullanılmakla anlaşılır. Örgüt yönetiminin en önemli unsurlarından biri örgütsel iletişimdir. Örgütlerdeki planlamanın, eşgüdümlemenin, karar vermenin ve denetimin sağlanabilmesi için etkili bir iletişim gerektirir. İş verimliliğinin artırılması ve örgütün kaynaklarının harekete geçirilmesi açısından örgütsel iletişim gereklidir. Örgütsel iletişim örgütteki küçük grupların örgütün tümüyle sağlıklı ilişkiler kurmasında önemli rol oynar. (Tutar, 2003;

117). Örgütteki iletişim kanalları yöneticiler tarafından dikkatle takip edilmelidir. Çünkü yöneticiler en mükemmel planlamayı yapılabilir hatta en iyi kararı da verilebilir fakat bunu uygulamaz ise yapılan planın ve alınan kararın anlamı olmaz. Uygulamaya geçiş ancak iletişim ile olur. İletişim kuralları çerçevesinde uygulanmaz ise mesaj ancak bir kısım kişilere ulaşır. Bu durumda gecikmeler, performans düşüklüğü, kayıp ve zararlar doğurabilir (Koçel, 1999;380). Bir mesajı kaliteli bir şekilde iletebilmek bir örgütün sahip olması gereken önemli özelliklerdendir. Örgüt hakkındaki bilgilerin doğru ve güvenilir bir şekilde yayılması örgütsel çalışmaların da doğru ve güvenilir bir şekilde gerçekleşmesi demektir. Örgütsel iletişim, örgütlerde iletişim problemine sebep olabilecek sapma ve tikanıkların yaşanmamasını, aynı zamanda güçlü bir örgüt stratejisini de amaçlamaktadır (Karatepe, 2005;249).

1.2.Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütsel bağlılık; çalışanın örgütte bulunma isteği ve bunun için gayret gösterme arzusu ile örgütün hedef ve normlarını özümsemesidir (Kıraç,2012;89). Çalışanın örgütsel hedef ve normları kabul ederek, bu hedeflere ulaşılması için gayret etmesi ve örgüt üyeliğini süreklilik kazandırma istediğidir. Örgütsel bağlılık, (Durna ve Eren, 2005:211). Allen ve Meyer'e göre çalışanla örgüt arasında, çalışanın örgütten gönüllü bir şekilde ayrılma olasılığını azaltan psikolojik bir bağlıdır. (Öztürk,2014;36). Örgütsel bağlılıkta çalışan kendisini örgüt ile bütünleştirerek ve örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmaktadır. Örgütsel bağlılık öncelikle iş gören devir oranında ve iş tatmininde belirleyicidir. Örgütsel bağlılık davranışında gönüllülük unsuru esastır. Örgütler çalışanlarının örgütsel bağlılığını artırmak isterler. Bu nedenle varlıklarını sürdürebilmek, devamlı olarak değişen çevre koşullarına uyum sağlayabilmek için iş görenlerinin, örgüte bağlılığını sağlamalıdır (Başyigit, 2006;37). Örgütsel bağlılık, sadece çalışanların örgütlerine basit bir inanışla bağlı olduklarını ifade etmez. Bağlılık, çalışanın örgütüne duyduğu sadakat ve aynı zamanda örgütünün başarılı olması için gösterdiği çabadır. Örgüte bağlılık tutumu, yöneticinin gösterdiği liderlik davranışları, örgüt içi kıdem ve işin dizaynı gibi örgütsel faktörlerle belirlenmektedir (Doğan ve Kılıç,2007:39). Çalışmalar, bağlılığın bir örgütün başarılı performansı üzerinde büyük bir etkisi olduğunu vurgulamıştır. Örgütün amaç ve değerleriyle özdeşleşen, örgüt üyeliği için daha güçlü isteği olan ve örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyen örgütüne yüksek seviyede bağlı bir iş görenin var olması ile örgütün performansını artırır (Nehme, 2009:2).

Örgütsel bağlılık, üç değişkenle karakterize edilmekte:

- Örgütün hedef ve normlarına kuvvetli bir inanç ve kabul gösterme,
- Örgüt adına anlamlı gayret göstermeye isteklilik ve
- Örgütte üyeliğinin devam ettirilmesine kuvvetli bir arzu duymadır. (Demirel,2009:269)

1.2.1. Örgütsel Bağlılığın Bileşenleri

Örgüte bağlılık; örgütle kurulan sevgi bağı ve bütünleşmeden doğan duygusal bağlılık (affective Commitment), örgütten ayrılmanın sebep olacağı maliyetten kaynaklanan devam bağlılığı (continuance Commitment) ve örgütte bulunma sorumluluğunu taşımaktan doğan ilkesel bağlılık (normative Commitment) olarak üç düzeyde incelenmiştir (Ekinci,2006;33).

a-Duygusal (affective) Bağlılık; Literatürde örgütsel bağlılığın en yaygın kullanılan boyutudur. Çalışanların duygusal bağlılığı, örgütle bütünleşmesini ve örgüte katılım sağlamasını ifade eder. Örgüte kuvvetli bir bağ ile bağlı olan çalışanlar, örgüt üyeliğiyle özdeşleşir, örgütle bütünleşir ve örgüt bir parçası olur (Meyer, Allen,1990;2). Duygusal bağlılık, örgütteki çalışanların duygusal bir bağ ile kendi tercihleriyle örgütte kalma isteği olarak ifade edilmektedir (Boylu, vd.,2007). Duygusal bağlılık, çalışanların örgütlerine pasif bir şekilde itaat etmelerinden daha fazlasıdır. Çalışanlar örgütlerinin daha başarılı olabilmesi için kendileri ile ilgili, bazı fedakârlıkları yapmaya gönülden razı olma durumunu içeren aktif bir duygusal bağdır (Demirel, 2009:270). Güçlü duygusal bağlılıkla örgütte bulunanlar, bunu zorunlu olarak değil, örgütte bulunmayı kendileri tercih ettikleri için devam ederler.

b-Devam (continuance) Bağlılığı; Örgütsel bağlılığın devam bileşeni; bireylerin yaptığı yatırımların sayısı (yan yatırım) veya büyüklüğü ile algılanan alternatiflerin eksikliği gibi iki faktör temelinde gelişeceği ileri sürülmektedir. Ancak yan yatırımları kazanmak örgütte devamlı çalışmayı gerektirir. Çalışanların örgütte kalma olasılığı yapılan yatırımların(kıdem) büyüklüğü ve sayısı ile pozitif ilişkilidir. Yatırımlar gibi istihdam alternatiflerinin eksikliği de örgütten ayrılma ile ilgili algılanan maliyetleri artırır. (Allen Meyer; 1990;4). Ekonomik unsurlar temeline dayanan devam bağlılığını başka bir tanımla ifade edersek; çalışanların, örgütten ayrılmaları halinde mevcut yatırımlarını ve ek yararlarını kaybedeceklerine olan inançları ve sınırlı iş imkanlarının olması nedeni ile zorunlu olarak örgütte çalışmaya devam etmeleri şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla örgütte yaptığı yatırımlar arttıkça ve alternatif iş imkanları azaldıkça çalışanlar örgütlerine olan devam bağlılığı artacaktır (Sabuncuoğlu, 2007:614).

c-Normatif (normative) Bağlılık; Zorunlu bağlılık, çalışanın örgütte bulunma inancını yoğun olarak hissettiği bir bağlılıktır. Çalışan örgüte bağlılığını bir görev olarak düşünmektedir. Dolayısıyla çalışan bireyin örgütte bulunma, görev ve sorumluluğuyla ilgili duygularını göstermektedir (Demirel, 2009: 271). Normatif bağlılığın, bireyin hem önceki deneyimlerinden (Ailesel ve kültürel sosyalleşme) hem de örgüte girdikten sonraki deneyimlerinden (örgütsel sosyalleşme) etkilendiği ileri sürülmüştür (Allen Meyer,1990;4). Çalışanların örgüte bağlılığı, kendi bireysel faydaları için bu şekilde davranmak istemelerinden kaynaklanmaz. Ancak örgüte bağlılıklarını doğru ve etik buldukları için bu tür davranışsal eylemleri sergilemektedirler. Birçok çalışma göstermiştir ki örgütsel bağlılığın yüksekliği çalışanlarda performansı, örgütlerde verimliliği arttırmış; örgütsel sinizmi, işe devamsızlığı, işten ayrılma niyetini, personel devir hızını azaltmıştır (Kıraç,2012:89).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Örgütsel İletişim ve örgütsel bağlılık kavramlarının önemini ve örgütsel iletişimin örgütsel bağlılığa etkisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların bir kısmı aşağıda ifade edilmiştir.

Agarwal ve Sajid (2017) Kamu sektöründe örgütsel bağlılık boyutlarının ve iş tatmininin yüksek olduğunu, özel sektörde ciro hedeflerinin daha yüksek olması nedeniyle, özel sektöre kıyasla kamu sektöründe iş tatmini, duygusal ve normatif bağlılığın önemli ölçüde fazla olduğu, örgütsel bağlılık ile ciro hedefleri arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Khera (2017) Duygusal ve devam bağlılığı ile tükenmişlik arasında olumsuz yönde ilişki olduğunu, normatif bağlılık ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını saptamıştır. Tükenmişliğin duyarsızlaşma ve duygusal tükenme boyutları örgütsel bağlılıkla negatif yönlü ilişki göstermektedir. Ancak kişisel başarı ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Gürsoy ve Aydemir (2017) Kamu kurumlarında yüksek kalite ve verim elde edilmesinin örgütüne bağlı çalışan ile gerçekleşeceğini, teknolojinin hızla değiştiği bu çağda örgütlerin faaliyetlerini çağın koşullarına uygun ifa edebilmeleri için personel güçlendirme uygulamalarına önem vermeleri gerektiğini ve iyi bir personel güçlendirme stratejisi uygulayarak kurumun verimlilik seviyesinde yüksek oranda artış olacağı ifade etmişler.

Hadian (2017) Örgütsel kültürün ve örgütsel bağlılığın kamu hizmetlerinin kalitesini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir.

Topsakaloğlu (2015) örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin istatistikî olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu ifade edilmiştir. İş görenlerin örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık seviyeleriyle yaşı, cinsiyeti ve çalışma süreleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı, sadece eğitim durumuyla anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmektedir.

Saltık ve arkadaşlarının (2015) örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık ile çalışanların sosyo-demografik değişkenleri arasındaki etkileşimi saptamak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada demografik değişkenlerle, iletişim ve bağlılığın alt bileşenleri arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu ifade edilmiştir.

Öztürk (2014) örgütsel iletişim örgütsel bağlılığı kısmi olarak etkilediğini, içsel iletişim, dikey iletişim ve iletişim tarzıyla örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ve iletişimde geri bildirim, yatay ve biçimsel iletişimle örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı ifade edilmiştir.

Günlük ve arkadaşları (2013) iş tatmininin örgüte duygusal ve normatif bağlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde, örgüte devam bağlılığı üzerinde ise negatif bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.

Jaitli ve Hua (2013) çalışanların aidiyet duygusu ile işyeri fiziksel koşulları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada her iki kavram arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve fiziksel koşulların aidiyet duygusunu etkilediğini ifade etmişlerdir.

Kıraç (2012) iş görenlerin iletişimin etkisiyle örgüte duygusal bağlılık hissettiklerini ve örgütün başarısını ön planda tuttuklarını ileri sürmüştür. İş görenlerin aralarındaki iletişimin genel olarak olumlu olduğunu ifade etmiştir.

Yılmaz (2011) örgütsel bağlılık seviyesinin yüksek ve örgüt içi iletişimin iyi düzeyde olduğunu, duygusal bağlılığın, örgütsel iletişim, yönetici davranışları ve bilgi paylaşımı ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu ifade etmiştir.

Carrie`re ve Bourque (2009) örgüt içi iletişim uygulamalarının, İletişim memnuniyetindeki değişimin yüzde 49,8'ini, iş tatmini içindeki değişimin yüzde 23.4'ünü ve duygusal örgütsel bağlılıktaki değişimin yüzde 17.5'ini açıkladığını gösteren bulgular elde etmişlerdir. Örgüt içi iletişim uygulamaları, iş tatminini ve duygusal örgütsel bağlılığı ancak çalışanlar arasında iletişim memnuniyetini arttırsa etkileyeceğini, örgüt içi iletişim uygulamaları ile iletişim memnuniyeti arasında, iletişim memnuniyeti ile iş tatmini arasında, iş tatmini ile duygusal örgütsel bağlılık arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğunu ifade etmişlerdir.

Akbaş (2008) iş görenlerin örgütsel bağlılık seviyelerinin yüksek olduğunu, örgütsel bağlılık ve örgütsel iletişim düzeyi ile katılımcıların cinsiyetleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu, regresyon analizi sonucunda örgütsel iletişimin örgütsel bağlılığı anlamlı şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Ada ve arkadaşlarının (2008) gerçekleştirdikleri çalışmada, etkili bir iletişim sistemi ile, iş görenlerin bağlılığının arttığını, işletmenin amaçlarını benimseyen iş görenler ile çalışma imkanının olduğunu, bu durumda rekabet üstünlüğü sağlamada başarı getirdiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda çalışanların işletmeye olan bağlılıklarıyla kendi amaçlarına daha hızlı ulaşabildikleri ifade edilmiştir.

Başıyğit (2006) örgütün temel yapısını oluşturan iletişimin bağlılıkta da önemli bir unsur olduğunu, biçimsel olmayan iletişimin örgütsel bağlılığı etkilemediğini, örgüt içindeki dedikodu ve söylentilerin örgütsel bağlılığı olumsuz yönde etkilediğini, örgüt içi bilgi paylaşımı ile örgütsel bağlılık arasında ilişkinin olumlu olduğunu ifade etmiştir.

Ekinci (2006) örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu, örgütsel iletişim seviyesi yüksek olan çalışanların örgütsel bağlılık seviyelerinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

3.ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNE ETKİSİ: BİR UYGULAMA

Çalışmamızın bu bölümünde çalışmamızın amacı, yöntemi, bulguları ve analizler sonucu elde edilen sonuçları yer almaktadır.

3.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, kamu kurumlarında çalışan büro personellerinin Örgütsel iletişim düzeylerinin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemektir.

3.2.Çalışmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmamızın evrenini örneklemini Van- Edremit ilçesinde Kaymakamlığa bağlı kamu kurumlarında görev yapan büro personelleri oluşturmaktadır. Örnekleminizde 158 çalışana ulaşılmış olup, bazı formların eksik ya da hatalı doldurulmasından dolayı ancak çalışmamıza 144 katılımcı katılmıştır. 144 katılımcıyla yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS 20 bilgisayar paket programı kullanılmıştır.

3.3.Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda 25 soruluk anket formu kullanılmıştır. Kullandığımız anket Topsakaloğlu (2015) yılında yapılan çalışmadan uyarlanarak düzenlenmiştir. Anketin birinci bölümündeki 5 soru çalışanların demografik özelliklerini, ikinci bölümdeki 9 soru çalışanların örgütsel iletişim düzeylerini, üçüncü bölümdeki 9 soru ise örgütsel bağlılık düzeylerini ölçmeye yöneliktir. Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümündeki sorular 5'li Likert tipi ölçeklerden oluşur ve "1- Kesinlikle **Katılmıyorum**... 5-Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen cevaplardan oluşmaktadır.

3.4.Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

3.4.1.Demografik Faktörler

Ankete katılan kamu kurumu büro personelinin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmektedir. Ankete katılan büro personelinin %25'i bayan %74,3'ü erkektir. Araştırmamıza katılan katılımcıların yaş değişkeni dikkate alındığında 18-24 yaş aralığında %4,2'sini, 25-34 yaş aralığında %54,2'sini, 35-44 yaş aralığında %20,1'ini, 45-59 yaş aralığında %20,1'ini, 60 yaş ve üzeri ise %1,4'ünü oluşturmaktadır. "25-34" yaş aralığındaki kamu kurumu büro personeli anketimize en çok katılım sağlamıştır. Çalışmamızda katılımcıların mesleki deneyimleri değerlendirildiğinde 1 yıldan az %7,6'sı, 1-5 yıl %26,4'ünü, 6-10 yıl %28,5'ini, 11-15 yıl %16'sını, 16 yıl ve üzeri ise %21,5'i mesleki deneyime sahip olduğu görülür. Çalışmamıza katılan katılımcıların eğitim durumu değerlendirildiğinde ise ; lise %29,2, yüksekokul %22,2'sini, lisans %41,7'sini Lisansüstü %6,3'ünü, doktora ise %0,7'sini oluşturmaktadır. Eğitim duruma göre katılımcıların çoğunluğu %41,7 oranında lisans mezunudur.

Tablo 1:Kamu Kurumu Büro Personelinin Demografik Özellikleri

		Frekans	%			Frekans	(%)
Cinsiyet	Erkek	107	74,3	Eğitim Durumu	Lise	42	29,2
	Kadın	37	25,7		Yüksekokul	32	22,2
					Lisans	60	41,7
					Lisansüstü	9	6,3
					Doktora	1	0,7
Yaş	18-24	6	4,2	Mesleki Deneyim	1 yıldan az	11	7,6
	25-34	78	54,2		1-5 yıl	38	26,4
	35-44	29	20,1		6-10 yıl	41	28,5

Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Uygulama

	45-59	29	20,1		11-15 yıl	23	16
	60+	2	1,4		16 yıl ve üzeri	31	21,5
	Toplam	144	100		Toplam	144	100

3.4.2. Güvenilirlik Analizi

Çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz verilere güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çalışmamızda yer alan Likert ölçekli 20 sorunun güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha güvenilirlik analizi ile ölçülmüştür. Tablo 2'de de görüldüğü gibi ölçeklerimizin genel güvenilirlik düzeyi 0,880'dir. Sosyal bilim araştırmalarında minimum güvenilirlik düzeyi 0,70 olarak bilinir.

Tablo :2 Ölçeklerin Güvenilirlik Analizi

	Madde Sayısı	Cronbach Alfa Değeri
Örgütsel İletişim	9	0,942
Örgütsel Bağlılık	11	0,634
Genel Güvenilirlik	20	0,880

3.4.3. Çalışmanın Bulguları

Kamu kurumları büro personelinin örgütsel bağlılık ve örgütsel iletişim hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi yönelik uygulama bölümünde; katılımcıların verdiği cevaplar 5'li Likert ölçek üzerinde değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Ölçek İfadelerine Verilen Cevaplar

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Öİ1"Önerilerimizi ya da sorunlarımızı iletmek üzere, gerektiğinde bir üst amire/kişiye kolaylıkla ulaşabiliyorum."	Sıklık	7	12	11	59	55
	Yüzdellik	4,9	8,3	7,6	41	38,2
Öİ2"Yöneticiniz daha başarılı olmamız için bize destek veriyor."	Sıklık	5	14	16	52	57
	Yüzdellik	3,5	9,7	11,1	36,1	39,6
Öİ3"İşimizi en iyi şekilde yapma konusundaki çabalarımız yönetici tarafından takdirle karşılanıyor."	Sıklık	9	10	16	60	49
	Yüzdellik	6,3	6,9	11,1	41,7	34
Öİ4"Kurumumuz yönetiminin eğitim ve mesleki gelişimimizle ilgilendiğine inanıyorum."	Sıklık	12	15	20	61	36
	Yüzdellik	8,3	10,4	13,6	42,4	25
Öİ5"Yöneticilerin çalışanların problemleriyle yakından ilgilendiklerine ve bu problemleri çözüm bulmak için yeterince gayret gösterdiklerine inanıyorum."	Sıklık	7	19	15	62	41
	Yüzdellik	4,9	13,2	10,4	43,1	28,5
Öİ6"Kurumumuzda yönetimin kişilerin yanlış hareketine gereken tepkiyi gösterdiğine inanıyorum."	Sıklık	8	15	24	61	36
	Yüzdellik	5,6	10,4	16,7	42,4	25
Öİ7"Kurumumuzda çalışanlara adil davranıldığını düşünüyorum."	Sıklık	10	16	24	57	37
	Yüzdellik	6,9	11,1	16,7	39,6	25,7
Öİ8"Kurumumuzda iş yapmanız için gerekli bilgilere/verilere kolaylıkla ulaşabiliyorum."	Sıklık	3	8	16	76	41
	Yüzdellik	2,1	5,6	11,1	52,8	28,5
Öİ9"Kurumiçi iletişimden memnunuz."	Sıklık	3	11	13	68	49

	Yüzdellik	2,1	7,6	9	47,2	34
	Sıklık	5	5	21	62	51
ÖB1"Bu kurumda kendimi "ailenin bir üyesi gibi"hisseyorum.	Yüzdellik	3,5	3,5	14,6	43,1	35,4
ÖB2"Kariyerimin kalan kısmında da bu kurumda olmak beni çok mutlu eder.	Sıklık	7	10	31	49	47
	Yüzdellik	4,9	6,9	21,5	34	32,6
ÖB3"İnsanın çalıştığı kuruma her zaman sadık olması gerektiğine inanıyorum.	Sıklık	3	1	3	38	99
	Yüzdellik	2,1	0,7	2,1	26,4	68,8
ÖB4"Kurumumda çalışmayanlara işimden ve kurumumdan bahsetmekten keyif alıyorum.	Sıklık	13	29	9	50	43
	Yüzdellik	9	20,1	6,3	34,7	29,9
ÖB5"Gerçekten kurumun problemlerini benim problemimmiş gibi hisseyorum.	Sıklık	3	7	6	59	69
	Yüzdellik	2,1	4,9	4,2	41	47,9
ÖB6"Çalıştığım kuruma çok şey borçluyum.	Sıklık	5	9	19	65	46
	Yüzdellik	3,5	6,3	13,2	45,1	31,9
ÖB7"Bu kuruma ilişkin güçlü bir aidiyet hissine sahip değilim .	Sıklık	40	46	25	23	10
	Yüzdellik	27,8	31,9	17,4	16	6,9
ÖB8"İnsanın çalıştığı kuruma her koşulda bağlılık hissetmesi bana pek anlamlı gelmiyor .	Sıklık	43	60	15	19	7
	Yüzdellik	29,9	41,7	10,4	13,2	4,9
ÖB9"Kurumumda çalışmaya devam etme zorunluluğu hissetmiyorum .	Sıklık	39	58	18	20	9
	Yüzdellik	27,1	40,3	12,5	13,9	6,3
ÖB10"Bu kurumdan ayrılmak istemeyişimin nedenlerinden biri, sunulan imkanların yeterliliğidir.	Sıklık	9	31	22	44	38
	Yüzdellik	6,3	21,5	15,3	30,6	26,4
ÖB11"Bu kuruma olan bağlılığımı başka bir kuruma da gösterebilirim.	Sıklık	5	3	21	54	61
	Yüzdellik	3,5	2,1	14,6	37,5	42,4

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların % 79,2'si önerilerini ya da sorunlarını iletmek üzere, gerektiğinde bir üst amire kolaylıkla ulaşabildiğini, %13,2'si ise ulaşamadığını ifade etmiştir. Anketimize katılanların %75,7'si yöneticilerinin başarılı olmaları konusunda destek verdiğini, %13,2'si ise destek vermediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %75,7'si işlerini en şekilde yapma konusundaki çabalarının yönetici tarafından takdirle karşılandığını, %13,2'si takdirle karşılanmadığını iletmışlerdir. Katılımcıların kurumumuzun yönetiminin eğitim ve mesleki gelişimimizle ilgilendiğine inanıyorum sorusuna %67,4'ünün katıldığı, %18,7'sinin katılmadığı görülmektedir. Araştırmamıza katılanların %71,6'sı yöneticilerinin çalışanların sorunlarıyla yakından ilgilendiğini ve bu sorunları çözmek için yeterince çaba gösterdiklerine inanırken, %18,1'i ise inanmadığını ifade etmektedir. Katılımcıların %67,4'ü yönetimin kişilerin yanlış hareketlerine tepki gösterdiğine inanırken, %16'sı inanmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %65,3'ü kurumlarında çalışanlara adil davranıldığını düşünürken, %18'i ise adil davranılmadığını düşünmektedir. Katılımcıların %81,2'si kurum içi iletişimden memnun olduğunu, %9,7'si memnun olmadığını ifade etmiştir. Araştırmamıza katılan katılımcıların %78,5'i kurumda kendisini 'bir ailenin üyesi gibi' hissettiğini, %7'si kurumunda kendisini ailenin üyesi gibi hissetmediğini ifade etmiştir. Çalışmamıza katılan kurumlardaki çalışanların güçlü bir duygusal bağlılıklarının olduğu görülmektedir. Katılımcıların %66,6'sı Kariyerinin geri kalan kısmında kurumda olmanın kendilerini çok mutlu edeceğine, %11,8'i mutlu etmeyeceğini ifade etmiştir. Çalışmamıza

Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Uygulama

katılanların %95,2'si insanın her zaman çalıştığı kuruma sadık kalması gerektiğine inanırken % 2,8'gerekmediğine inanmaktadır. Çalışanlarının kurumlarına olan bağlılığının çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Anketimize katılanların %64,6'sı kurumu ile ilgili işinden ve kurumundan kurum dışında bahsetmekten keyif aldığını, %29,1'ikeyif almadığını ifade etmiştir. Araştırmamıza katılanların %88,9'u kurum problemlerini kendi problemleriymiş gibi hissettiğini %7'si ise hissetmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %77'si çalıştığı kuruma çok şey borçlu olduğunu, %9,8'i borçlu olmadığını beyan etmiştir. Hem kurum problemlerini kendi problemleriymiş gibi görmeleri hem de kuruma çok şey borçlu olduğunu ifade etmeleri çalışanların kurumlarında özverili ve daha verimli çalışacakları anlamına gelebilir. Elde edilen bulgular, çalışanların bu kurumda çalışmaktan oldukça mutlu oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Anketimize katılan katılımcıların %59,7'si kuruma ilişkin güçlü bir aidiyet duygusuna sahip değilim soruna katılmadığını, %22,9'u ise katıldığını ifade etmektedir. Katılımcıların kurumlarına ilişkin güçlü düzeyde bağlılık hissettikleri görülmüştür. Katılımcıların %71,6'sı insanın her koşulda kuruma bağlılık hissetmesi bana pek anlamlı gelmiyor sorusuna katılmadığını, %26'sı ise katıldığını ifade etmektedir. Araştırmamıza katılan katılımcıların %67,4'ü kurumunda çalışma zorunluluğu hissetmiyorum sorusuna katılmadığını, %20,2'si ise katıldığını beyan etmiştir. Anketimize katılanların %57'si kurumundan ayrılmak istemeyişinin nedenlerinden birini sunulan imkânların yeterliliği olarak değerlendirmekte, %27,8 yeterli olmadığını ifade etmektedir. Çalışmamıza katılanların %79,9'u kurumuna olan bağlılığını başka bir kuruma gösterebileceğini, %5,6'sı ise gösteremeyeceğini ifade etmiştir.

Tablo :4 Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

		Örgütsel İletişim	Örgütsel Bağlılık
Örgütsel İletişim	PearsonCorrelation	1	0,535**
	Sig. (2-tailed)		0
	N	144	144
Örgütsel Bağlılık	PearsonCorrelation	0,535**	1
	Sig. (2-tailed)	0	
	N	144	144

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 4'de de görüldüğü gibi örgütsel İletişim ile örgütsel bağlılık arasında örgütsel bağlılık ve örgütsel iletişim arasında orta şiddette ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo:5 Örgütsel Bağlılığı Açıklayan Örgütsel İletişime İlişkin Basit Regresyon Değerleri

<i>Bağımsız değişkenler</i>	<i>B</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>β</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Korelasyon</i>
Sabit	0,479	0,452		1,059	,29 1	0,535
Örgütsel Bağlılık	0,957	0,127	0,535	7,547	,00 0	
F _(1,142) = 56,957 p=,000 R=,535 R ² =,286						

Örgütsel bağlılık ile örgütsel iletişim arasındaki ilişkiyi gösteren R değeri 0,535 olarak hesaplanmıştır. Örgütsel bağlılık bağımlı değişken, örgütsel iletişim bağımsız değişken olarak kabul edildiğinde, iletişimin örgütsel bağlılığa etkisi R değerine göre pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Örgütsel iletişimin örgütsel bağlılıktaki değişimin %,28,6'sını açıkladığı saptanmıştır. Örgütsel bağlılık R² değerine göre %28,6 oranında örgütsel iletişimle ifade edilmiştir. Beta katsayısı, 0,535, p<0.01 anlamlılık düzeyinde anlamlı, pozitif yönlü bir birlikteliğin varlığını göstermektedir.

SONUÇ

İletişim hem yöneticilerin başarısını hem de örgütün etkinliğini artırmaktadır. Örgüt çalışanlarını bilgilendirme, etkileme ve motive etmede kullanılan en önemli araçlardan biri de iletişimdir. Sözlü veya yazılı ya da resmi ya da gayri resmi iletişim ve diğer iletişim şekilleri çalışanlar arasında etkileşimi birlikteliği artıracaktır. Güçlü bir iletişimi ağına sahip olan örgütlerin çalışanları örgütlerine olan bağlılık düzeyleri yüksek düzeydedir. Örgütsel bağlılık düzeyi yüksek olan çalışan da kendisini örgütünün bir parçası olarak hissedecektir. Çalışanın kendisini örgütüyle bütünleştirmesi ve içselleştirmesi çalışanların daha verimli etkin ve öz verimli olarak çalışacağını göstermektedir. Çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri yüksek olan örgütlerde iş gören devir oranı düşük olacak, ancak çalışanların iş tatmin düzeyleri yüksek olacaktır.

Araştırmamızda kamu kurumu büro personelinin örgütsel iletişim ve örgütsel bağlılık algı ve tutumları değerlendirilmiş, örgütsel iletişimin örgütsel bağlılığı etkileyip etkilemediği sorusuna yanıt aranmıştır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde, örgütsel iletişim ile örgütsel bağlılık arasında orta şiddette pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu önerileri ya da sorunlarını bir üst amirine kolaylıkla iletebildiğini, bu durumda örgüt içinde dikey iletişimin yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Yine araştırmamıza katılanların büyük bir çoğunluğunun yöneticilerinin başarılı olmaları konusunda destek verdiğini, işlerini en şekilde yapma konusundaki çabalarının yönetici tarafından takdirle karşılandığını aynı zamanda yöneticilerinin çalışanların sorunlarıyla yakından ilgilendiğini ve bu sorunları çözmek için yeterince çaba gösterdiğine inanmaktadır. Bu durumun çalışanları motive ederek işe devamsızlığı azaltacaktır ve çalışanları örgütüyle özdeşleştirecektir. Katılımcıların büyük çoğunluğu kurum içi iletişimden memnun olduğunu beyan etmiştir. Örgüt çalışanlarının birbiriyle ve örgüt ile olan iletişimleri örgütsel bağlılık düzeylerinde çalışanların verimliliğini artıracığı öngörülebilir.

Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Bir Uygulama

Katılımcıların büyük çoğunluğunun kurumlarına karşı güçlü bir duygusal bağlılıkları olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların yüksek çoğunluğu insanın her zaman çalıştığı kuruma sadık kalması gerektiğine inanmaktadır. Araştırmamıza katılanların büyük çoğunluğu kurum problemlerini kendi problemleriymiş gibi hissettiğini bu durumda da çalışanların kurumlarıyla bütünleştiklerini, kurumlarıyla kendilerini içselleştirdiklerini söyleyebiliriz. Katılımcıların çoğunluğunun çalıştığı kuruma çok şey borçlu olduğunu beyan etmesi, kuruma ilişkin güçlü bir aidiyet duygusuna sahip değilim soruna katılmadığını ve kurumunda çalışma zorunluluğu hissetmiyorum sorusuna katılmadığını ifade etmesi, çalışanların normatif bağlılıklarının yüksek düzeyde olduğunu gösterir. Anketimize katılanların çoğunluğunun kurumundan ayrılmak istemeyişinin nedenlerinden birini sunulan imkânların yeterliliği olarak değerlendirmesi çalışanların devam bağlılık düzeylerinin yüksek olduğunu gösterir.

Çalışmamız sonuçlarında da görüldüğü gibi örgütler için örgütsel iletişimin ve örgütsel bağlılık düzeylerinin önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Örgüt içinde çalışanlar arasındaki iletişim, samimiyeti, birlikte çalışmanın getireceği mutluluğu, yatay ve dikey iletişimin çalışanlara sağlayacağı motivasyonu artırmak için iyi bir örgütsel iletişim ağının kurulması ve geliştirilmesi ve desteklenmesiyle mümkündür. Çünkü örgütsel iletişimin örgütsel bağlılık düzeylerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği görülmektedir. Örgütsel bağlılığı yüksek düzeyde olan çalışanın verimliliğini artıracaktır. Dolayısıyla örgütün verimliliğini artırarak örgütün devamlılığını sağlayacaktır. Çalışanın kendisini örgütün bir parçası olarak görmesi ve çalışanların bu şekilde düşünmesi iş gören tatmin düzeyini arttıracaktır. İş devamsızlığı ve personel devir hızını azaltacaktır.

Çalışmamıza sadece bir ilçeye bağlı kamu kurumu büro personeline yapılmıştır. Günümüz teknoloji çağında iletişimin ve bilgi paylaşımının için örgütlerin sürekliliği ve rekabet edebilmesi için çok önemli olduğu ve rekabet ve sürekliliği ancak çalışanlarına yapacağı yatırımlar sayesinde elde edebileceği kaçınılmazdır. Bu nedenle benzer çalışmalar hem kamu hem de özel sektör çalışanlarına yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Agarwal, P., & Sajid, S.M., (2017). A Study Of Job Satisfaction, Organizational Commitment And Turnover Intention Among Public And Private Sector Employees, *Journal Of Management Research*, 3(17),123 –136.

Ada, N., Alver, İ., Atlı, F, (2008). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Manisa Organize Sanayi Bölgesinde Yer Alan İmalat Sektörü Çalışanları Üzerinde Yapılan Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, (2)8, 487-518.

Akbaş, B. (2008). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılığa Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Başığit, A. (2006). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Boylu, Y., Pelit, E., & Güçer, E. (2007). Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 511(44), 55-74
- Carrie`Re J, Bourque, C. (2009). The Effects Of Organizational Communication On Job Satisfaction And Organizational Commitment In A Land Ambulance Service And The Mediating Role Of Communication Satisfaction, Telfer School Of Management, University Of Ottawa, Ottawa, Canada, *Career Development International*, (14) 1,29-49.
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Bağlılığın İç Hizmet Kalitesi Üzerine Etkisi: Kamu Ve Özel Sektör Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 269-281.
- Doğan, S., & Kılıç, S. (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri Ve Önemi Güçlendirmenin Yeri Ve Önemi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 37-61
- Durna,U. & Eren,V.,(2005). Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), 210-219.
- Ekinci, A. (2006). Örgütsel İletişim ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Günlük, M. Özer, G., & Özcan, M. (2013). İş Memnuniyetinin Muhasebecilerin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*,20 (9), 57-76.
- Gürsoy, H., & Aydemir, İ. (2017). Personel Güçlendirmenin Kurumsal Bağlılığa Etkisi: Güvenlikten Sorumlu Bir Kamu Kurumunda Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 95-119.
- Nehmeh, R. (2009). What Is Organizational Commitment, Why Should Managers Want It In Their Workforce And Is There Any Cost Effective Way To Secure It?“,*Swc Paper Center*, (5),2.
- Hadian, D. (2017). The Realtionship Organizational Culture And Organizational Commitment On Public Service Quality; Perspective Local Government In Bandung, *Indonesia,International Review Of Management And Marketing*, 7(1), 230-237.
- Jaitlı, R., & Hua, Y. (2013). Measuring Sense Of Beloning Among Employees Working At A Corporate Campus, *Journal Of Corporate Real Estate*, 2(15), 117-135
- Karatepe, S. (2005). Örgütsel Davranış Boyutlarından Seçmeler, Ankara, 2005 Nobel Yayınları.
- Khera, A. (2017). Impact Of Organizational Commitment On Burnout: A Study Among The Employees In Retail Sector In India, *International Journal Of Research In Commerce & Management*, 7(8), 58-62.
- Kıraç, E. (2012). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Algılaması Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Koçel, T. (1999), İşletme Yöneticiliği, İstanbul, 1999, Beta Yayınevi,
- Meyer, J.P., & Allen, N.J. (1990). The Measurement And Antecedents Of Affective, Continuance And Normative Commitment To The Organization, *Journal Of Occupational Psychology*, 63, 1-18
- Öztürk, M.H. (2014). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılığa Etkisi ve Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sabuncuoğlu, E.T. (2007). Eğitim, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 613-628
- Saltık, B., Oğuzhan, A., & Ünsar, A.S. (2015). Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (52) 600, 47-58.
- Topsakaloğlu, S. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Kamu Çalışanları Arasındaki Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Mutki İlçesi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tutar, H. (2003). Örgütsel İletişim, Ankara, 2003, Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, E. (2011). Örgütsel Bağlılığa İletişimin Etkisi: Bir Örnek Olay, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ASKERİ HARCAMALAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: İSRAİL ÖRNEĞİ

Ahmet Demiralp¹

Öz

Bu çalışmada, 1961-2023 dönemi için İsrail’de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Uzun dönem denge ilişkisini test etmek için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen otoregresif dağıtılmış gecikmeli (ARDL) eş bütünleşme tekniği ile Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL yaklaşımının sonuçlarından askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşik ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Toda ve Yamamoto yaklaşımının sonuçlarından ise ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askeri harcamalar, Ekonomik büyüme, ARDL eş bütünleşme testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi

Jel Kodları : C22, H56, O40

THE RELATIONSHIP BETWEEN MILITARY EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF ISRAEL

Abstract

This study examines the relationship between military expenditures and economic growth in Israel for the period 1961-2023. To test the long-run equilibrium relationship, the autoregressive distributed lagged (ARDL) cointegration technique developed by Pesaran et al. (2001) and the causality approach developed by Toda and Yamamoto (1995) are used. The results of the ARDL approach indicate that there is a cointegrated relationship between military expenditures and economic growth. Moreover, the results of the Toda and Yamamoto approach indicate a unidirectional causality relationship from economic growth to military expenditures.

Keywords: Military expenditures, Economic growth, ARDL co-integration test, Toda-Yamamoto causality test

Jel Classification : C22, H56, O40

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, ahmt.dmlrp@gmail.com, ORCID:0000-0002-0981-7215

GİRİŞ

Askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisi son yıllarda akademisyenler ve politikacılar tarafından yoğun bir şekilde incelenmiştir. Askeri harcamalarının bir ülkenin ekonomik büyümesini artırdığını ya da azalttığını öne süren mevcut argümanlara rağmen, bu argümanları açıkça destekleyen ampirik kanıtlar kesin olmaktan uzaktır (Dimitraki ve Menla, 2015). Ancak ekonomistler tarafından yapılan çalışmalarda ortaya çıkan farklı sonuçlar göstermiştir ki bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi güncelliğini korumaya devam edecektir (Gökmenoğlu vd., 2015).

Ekonomik büyüme ve askerileşme konularıyla ilgilenen ekonomistlerin, siyaset bilimcilerin ve politika yapıcıların üzerinde durdukları temel sorulardan biri, askeri harcamaların ulusal ekonomi üzerinde bir yük olup olmadığı, barış ve savaş dönemlerinde bu yükün boyutunun ne kadar olduğu konusudur (Al-Hamdi ve Alawin, 2017).

Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genel olarak ülkelerin ekonomik yapısına, güvenlik ihtiyaçlarına ve savunma bütçesinin kullanımına göre değişkenlik gösteren bir konudur. Bu iki değişken arasında ilişkiye dair literatürde iki temel görüş öne çıkmaktadır. Bu temel görüşlerden ilki, yapılan askeri harcamaların araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemesiyle teknolojik gelişmelerin hızlanmasına ve bunlarla ilişkili yeni sektörlerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir (Dunne ve Tian, 2013; Benoit, 1978). Diğer görüş ise yapılan askeri harcamaların, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Bu bakış açısına göre askeri harcamalar, ülke kaynaklarını daha verimli kullanacağı alanlardan uzaklaştırdığı için ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 1992; Manamperi, 2016). Bu durum, iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına ilişkin olarak da geçerli olabilmektedir. Örneğin, Smith ve Smith (1980) savunma harcamalarının ülkeleri dış tehditlerden koruduğunu ve yabancı yatırımı teşvik ettiğini savunmaktadır. Buna karşın, başka yazarlar askeri harcamaların, kaynakları sivil sektörden savunma sektörüne aktardığı (Değer ve Smith, 1983) ve dolayısıyla özel tasarrufları azalttığı için (Değer, 1986) bir ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu öne sürmüşlerdir (Dimitraki ve Menla, 2015).

Yapılan ampirik çalışmalar askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ele alınan ülkenin ekonomik yapısına, coğrafi konumuna ve siyasi durumuna bağlı olarak değiştiğine göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde yapılan yüksek askeri harcamalar araştırma geliştirme faaliyetleriyle ekonomik büyümeyi desteklerken gelişmekte olan ülkelerde ise genellikle askeri harcamaların büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu şeklinde sonuçlara ulaşılmıştır (Dunne ve Tian, 2013).

Bölgesel ölçekte ortaya çıkabilecek çatışma dönemlerinde ülkelerin askeri harcamalara diğer kamusal harcamalardan daha fazla ağırlık verme beklentisi durumunda ulusal güvenliğin yüksek derecede önem arz ettiği bölgelerde ülkeler savunma harcamalarını artırma eğiliminde olacaktır (Belliler, 2023). İsrail, coğrafi konumu, bölgesel kaynaklı güvenlik endişeleri ve komşu ülkelerle

yaşadıkları politik gerginlikler nedeniyle yüksek askeri harcamalara sahip bir ülke konumundadır. İsrail ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olan askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmak bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bu çalışma İsrail'in askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak incelemeyi amaçlamakta ve bu alanda mevcut literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bunun için 1961-2023 yılları arasındaki askeri harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Peseran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL eş bütünleşme testi ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testleri ile incelenmiştir. Hem ARDL eş bütünleşme testinin hem de Toda-Yamamoto nedensellik testinin seçilmesindeki en önemli etken değişkenlerin aynı seviyede durağan olmalarına bakmadan çalışılabilir olmasıdır.

Çalışma aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır: Çalışmanın ikinci bölümü askeri harcamalar-ekonomik büyüme bağlantısına ilişkin bir literatür araştırmasını içermektedir. Veri ve ekonometrik metodoloji üçüncü bölümde açıklanmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ampirik sonuçlara yer verilmiştir. Son ve sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular özetlenmiştir.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme ile askeri harcamalar arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine yapılan araştırmalar, seçilen ülke ve ülke gruplarına, ekonometrik modellere ve kullanılan veri setine bağlı olarak bugüne kadar farklı sonuçlar üretmiştir. Bu nedenle yapılan çalışmaların genel olarak ciddi çatışmalar ve siyasi gerginliklerin yaşandığı bölgeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İncelenen çalışmalardan askeri harcamaların ekonomik büyümeyi pozitif/negatif yönde etkilediği çalışmalar (Al-Hamdi vd., 2014; İpek, 2014; Pan vd., 2015; Eğri vd., 2017) olduğu kadar bu iki değişken arasında hiçbir ilişkinin olmadığı çalışmalara (Görkem ve Işık, 2008; Batmaz ve Yürük, 2021) da rastlanılmıştır. Bu çalışmada İsrail için ekonomik büyüme ile askeri harcamalar arasındaki ilişki inceleneceği için literatür bu iki değişken özelinde yapılan seçili çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca seçilen literatür belli ülke ve ülke gruplarını vermekten ziyade karışık olarak ele alınmıştır ve Tablo 1'de derlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem/Ülke	Yöntem(ler)	Bulgular
Görkem ve Işık (2008)	1968-2006/Türkiye	VAR, Granger nedensellik	Nedensellik ilişkisi yoktur.
Yılcı ve Özcan (2010)	1950-2006/Türkiye	Gregory-Hansen eş bütünleşme, Toda-Yamamoto nedensellik	Eş bütünleşme ilişkisi bulunamamasına karşın ekonomik büyümeden savunma harcamalarına nedensellik vardır.
Ozun ve Erbaykal (2011)	1949-2006/ 13 NATO ülkesi	ARDL eş bütünleşme, Toda-Yamamoto nedensellik	7 NATO ülkesinde tek yönlü nedensellik varken beş ülke için ise ilişki yoktur. Ayrıca Türkiye için çift yönlü ilişki vardır.
Al-Hamdi vd. (2014)	1988-2010/ İsrail, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye	Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik	Suriye hariç diğer ülkelerde değişkenler arasında hem eş bütünleşme hem de ekonomik

İpek (2014)	1980-2012/Türkiye ve İsrail	ARDL eş bütünleşme	büyümeden askeri harcamalara nedensellik vardır. Türkiye için incelenen değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi yokken İsrail için uzun dönem ilişkisi vardır.
Gökmenoğlu vd. (2015)	1988-2013/Türkiye	Johansen eş bütünleşme, Granger nedensellik	Uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi ile ekonomik büyümeden askeri harcamalara nedensellik vardır.
Pan vd. (2015)	1988-2010/ 10 Ortadoğu Ülkesi	Panel nedensellik	İsrail için çift yönlü nedensellik vardır.
Manamperi (2016)	1970-2013/Türkiye ve Yunanistan	ARDL, VECM, Granger nedensellik	Türkiye için kısa ve uzun dönemde askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğu, Yunanistan için ise değişkenler arasında bir ilişki bulunamamıştır. İlişki yoktur.
Durgun ve Timur (2017)	1970-2015/Türkiye	Granger nedensellik	
Eğri vd. (2017)	1970-2012/Türkiye ve 4 Orta Doğu ülkesi	Panel veri regresyon modeli	Değişkenler arasında negatif bir ilişki vardır.
Kılıç vd. (2018)	1992-2016/G-8 ülkeleri	Panel nedensellik	Çift yönlü nedensellik vardır.
Sezgin ve Yağtu (2019)	1980-2018/Türkiye	Engle-Granger eş bütünleşme, Granger nedensellik	Ekonomik büyümeden savunma harcamalarına nedensellik vardır.
Çevik ve Bektaş (2019)	1968-2017/Türkiye	Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik	Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye nedensellik vardır.
Köse vd. (2019)	2000-2016/Türkiye	Engle Granger eş bütünleşme, Toda-Yamamoto ve Hacker ve Hatemi-J Nedensellik	Değişkenler arasında sadece uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi vardır.
Sağdıç vd. (2019)	2005-2017/21 AB ülkesi	Westerlund ve Edgerton (2007) LM Bootstrap eş bütünleşme, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik	Uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığının yanı sıra panelin genelinde çift yönlü nedensellik vardır.
Yantur ve Gürson (2019)	1960-2017/ABD, Japonya, Fransa	Engle-Granger eş bütünleşme, Granger nedensellik	İncelenen ülkeler için hem uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi hem de çift yönlü nedensellik vardır.
Özer (2020)	1960-2017/Türkiye	FADL eş bütünleşme, Toda-Yamamoto nedensellik	Nedensellik ilişkisi yoktur.
Ajala ve Laniran (2021)	1981-2017/Nijerya	ARDL sınır testi	Uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi vardır.
Batmaz ve Yürük (2021)	1985-2019/Türkiye	Hacker-Hatemi-J (2006) simetrik ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik	Nedensellik ilişkisi yoktur.
Demez ve Polat (2021)	1974-2019/MINT ülkeleri	Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) heterojen panel nedensellik	Meksika için çift yönlü, Türkiye ve panelin geneli için ise savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik vardır.
Koçbulut ve Altıntaş (2021)	1995-2018/17 OECD ülkesi	Panel eşik değer analizi	Savunma harcamalarında meydana gelen değişimin ekonomik büyüme

Zülfüoğlu (2021)	2005-2019/35 OECD ülkesi	Panel eş bütünleşme ve nedensellik	üzerindeki etkisi eşik değere bağlıdır. Uzun dönemde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi vardır.
Bilgin (2022)	1960-2019/Türkiye	Doğrusal olmayan ARDL, Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik	Savunma harcamalarında meydana gelen artışın büyüme üzerinde etkisi yokken savunma harcamalarındaki azalışın ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır.
Naimoğlu ve Özbek (2022)	1960-2019/Türkiye	FKPSS, KPSS, Fourier SHIN ve SHIN eş bütünleşme	Hem uzun hem de kısa dönemde savunma harcamaları ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.
Oğul (2022)	2000-2020/ABD, Çin, Rusya, Birleşik Krallık	Pedroni ve Kao eş bütünleşme, FMOLS, DOLS	Uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi vardır.
Özsoy vd. (2022)	1980-2019/9 Orta Doğu ülkesi	Panel nedensellik, panel eşbütünleşme, CCE panel eşbütünleşme	Değişkenler arasında uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi bulunurken sadece Kuveyt ve İran için çift yönlü nedensellik vardır.
Tarla ve Boyrazlı (2023)	1960-2020/Türkiye	ARDL, Hacker- Hatemi-J nedensellik	Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye nedensellik vardır.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

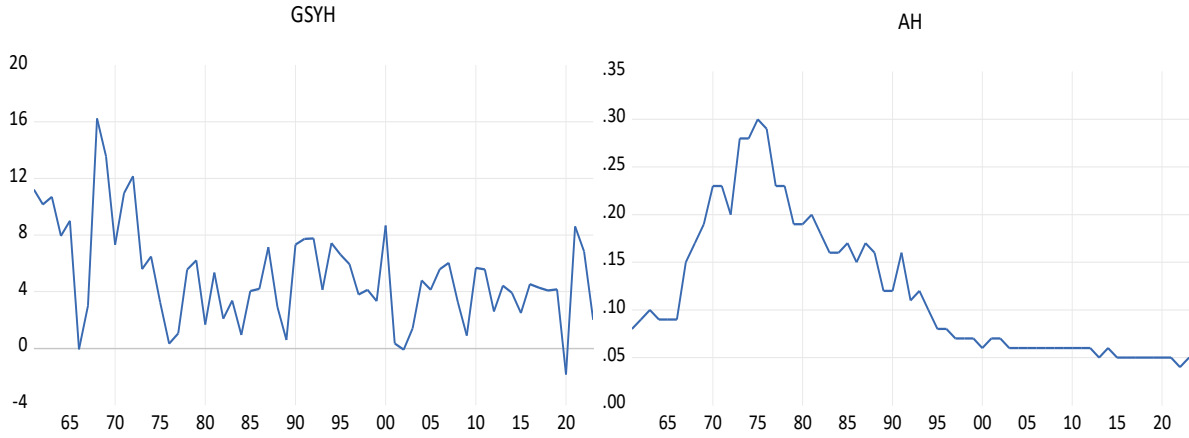
Bu çalışmada ele alınan veriler 1961-2023 dönemini kapsayan yıllık bazda olup, değişkenler gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve askeri harcamalardır (AH). Ekonomik büyüme göstergesi GSYH verileri Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (WDI)'nden, askeri harcamaya ait veriler ise Stokholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (SIPRI) tarafından yayınlanan verilerden derlenmiştir. GSYH yıllık büyüme (%) ve askeri harcamalar ise ekonomik büyümenin bir yüzdesi olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada ele alınan değişkenler için tanımlayıcı istatistik değerleri Tablo 2'de ve bunlara ait grafikler ise Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	GSYH	AH
Gözlem Sayısı	63	63
Ortalama	5.1285	0.1190
Medyan	4.4155	0.0900
Maksimum	16.242	0.3000
Minimum	-1.857	0.0400
Std. Sapma	3.5420	0.0722
Çarpıklık	0.6919	0.9076
Basıklık	3.6075	2.7223
Jarque-Bera (olasılık)	0.0499	0.0119

Şekil 1. Değişkenlere Ait Grafikler

Bu çalışmanın ampirik prosedürü üç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, incelenen değişkenlerin maksimum bütünleşme mertebelerini belirlemek için ADF birim kök testi aracılığıyla seçilen zaman serisi verilerinin asimptotik özelliklerini tespit etmek için durağanlık testi uygulanmıştır. İkinci olarak, değişkenler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Son olarak ise değişkenler arasındaki nedenselliği incelemek için ise Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Aşağıdaki bölümlerde ise ARDL sınır testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testlerinin metodolojisi verilecektir.

2.1.ARD L Sınır Testi

Ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasındaki uzun dönem eş bütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL-sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL modelleme yaklaşımı ilk olarak Pesaran ve Shin (1999) tarafından tanıtılmış ve daha sonra Pesaran vd. (2001) tarafından genişletilmiştir. ARDL eş bütünleşme yaklaşımı diğer eş bütünleşme yöntemlerinden farklı olarak, incelenen tüm değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması gerektiği gibi kısıtlayıcı bir varsayım getirmez. Yani bu eş bütünleşme yöntemi değişkenlerin bütünleşme mertebesi konusunda esneklik sağlar. Sadece ikinci mertebeden I(2) olanlara uygulanamaz. Bu esneklik, özellikle karmaşık makroekonomik veriler analiz edilirken tahmin sürecinin doğruluğunu artırmaktadır (Bekhti vd., 2024). Ayrıca ARDL sınır testi yaklaşımı küçük örneklemelere uygulanabilmesinden dolayı diğer eş bütünleşme yöntemlerinden ayrılmaktadır. Üçüncü olarak, ARDL tekniği genellikle uzun dönemli modelin yansız tahminlerini ve bazı regresörlerin endojen olduğu durumlarda bile geçerli t-istatistikleri sağlar (Harris ve Sollis, 2003).

ARDL yöntemi, uzun vadeli bilgileri kaybetmeden hem kısa hem de uzun dönemli ilişkileri kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (HDT) olarak bilinen tek bir denklemde birleştirmektedir.

Ekonomik büyüme ve askeri harcamalara ilişkin kısıtlanmamış hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta GSYH_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^k a_{2i} \Delta AH_{t-i} + a_3 AH_{t-1} + a_4 GSYH_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Burada Δ , birinci dereceden farkları gösterirken, ARDL testi, eş bütünleşme analizi için ortak F-istatistiğine (veya Wald istatistiğine) dayanmaktadır. F-istatistiklerinin asimptotik dağılımı, incelenen değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığı temel hipotezi altında standart değildir. (1)'deki değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez $H_0: a_3 = a_4 = 0$ ve alternatif hipotez ise $H_1: a_3 \neq a_4 \neq 0$ şeklinde kurulur. Pesaran ve Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001) anlamlılık düzeyi için iki kritik değer seti rapor etmektedir. Hesaplanan test istatistiği üst kritik değerinden büyükse temel hipotez reddedilecek ve eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılacaktır. F-istatistiği sınırların içine düşerse, eş bütünleşmenin varlığı hakkında karar verilemez. F-istatistiği alt kritik değerinden küçükse temel hipotez reddedilemeyecek ve eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna varılacaktır (Odhiambo, 2009). Ancak, Pesaran vd. (2001)'in oluşturduğu kritik değerler küçük örneklemelere uygulanmadığı için 30 ila 80 gözlemi kapsayan küçük örneklem büyüklükleri için Narayan (2005) tarafından ortaya konan kritik değerleri kullanılmaktadır (Bekhti, 2024). Eş bütünleşme testi bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığını gösterdiğinde, uzun ve kısa dönem denklemlerini türetebiliriz.

Değişkenler arasında hem uzun dönem için hem de kısa dönem için hata düzeltme modeli (2) ve (3) nolu eşitliklerde verilmiştir.

$$\Delta GSYH_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta AH_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\Delta GSYH_t = a_0 + \sum_{i=1}^k a_{1i} \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta AH_{t-i} + bHDT_{t-1} + e_t \quad (3)$$

(3) nolu denklemde hata düzeltme terimi HDT ile gösterilmiştir. Ayrıca bu katsayı uzun dönemde denge seviyesine dönme hızıdır. HDT'nin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması kurulan modelin eş bütünleşik olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Akçay ve Karasoy, 2017).

2.2. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (1995) nedenselliği test etmek için, Granger nedensellik testinden farklı olarak, incelenen serilerin maksimum bütünleşme sırası tarafından belirlenen ekstra gecikmelerle genişletilmiş VAR modelinin tahmin edilmesini gerektiren alternatif bir yöntem önermiştir. Toda-Yamamoto (TY) analizinde VAR modelindeki maksimum bütünleşme derecesi ve gecikme uzunluğu hesaplamıştır. Yani sırasıyla, VAR modelinde gecikme uzunluğu “ k ” ve maksimum bütünleşme sayısı “ d_{max} ” ise, bu model “ $k + d_{max}$ ” gecikme sayısı ile tahmin edilir. Değişkenlere ait TY nedensellik testinin VAR modelleri aşağıdaki gibidir.

$$GSYH_t = \mu_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1t} GSYH_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2t} GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^k \gamma_{1t} AH_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{d_{max}} \gamma_{2t} AH_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$AH_t = \eta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1t} AH_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{d_{max}} \beta_{2t} AH_{t-i} + \sum_{i=1}^k \delta_{1t} GSYH_{t-i} + \sum_{i=k+1}^{d_{max}} \delta_{2t} GSYH_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

3. AMPİRİK BULGULAR

Eş bütünleşme analizinin başlangıç noktası, incelenen zaman serisinin durağanlık mertebelerinin incelenerek bütünleşme sırasının tespit edilmesidir. Her ne kadar değişkenlerin durağanlık

mertebelerinin aynı olması gerekmez de 2. mertebeden (I(2)) durağan olmadıklarından emin olmak için durağanlık testlerinin yapılması önemlidir. Bu çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi için ADF birim kök testi yapılmıştır ve sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzye	Birinci Fark	Sonuç
GSYH	-5.849(0.0000)	-	I(0)
AH	-2.588(0.2870)	-8.491(0.0000)	I(1)

Tablo 3'te yer alan birim kök testinin sonuçlarından GSYH değişkeninin düzey değerinde, AH değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eş bütünleşmenin varlığının incelendiği sınır testine ait bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

	α	I(0)*	I(1)*
F=16.868	%1	7.4	8.51
k=1	%5	5.125	6
	%10	4.145	4.95
*n=60 için Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerdir.			
	α	I(0)	I(1)
t=-5.79	%1	-3.43	-3.82
	%5	-2.86	-3.22
	%10	-2.57	-2.91

Tablo 4'teki bulgulardan F-değeri 16.868 olarak hesaplanmıştır. Bu değer bütün anlamlılık düzeyleri için elde edilen kritik değerlerden büyük olduğundan eş bütünleşmenin olmadığını gösteren yokluk hipotezi reddedilecektir. Dolayısıyla değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır ancak bu eş bütünleşmenin olup olmadığı, koşullu hata düzeltmesi olarak sabitli ve trendsiz model kullanıldığından sınamak gerekmektedir. Bu nedenle, Tablo 4'te ayrıca t-sınır testine ait sonuçlar da yer almaktadır. $t = -5.79$ olup bu istatistik değeri mutlak değerce tüm anlamlılık düzey değerleri için üst kritik değerlerin mutlak değerlerinden büyük olduğu için eş bütünleşme ilişkisinin geçerli olduğu söylenebilmektedir. İsrail için askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisinin bulunması, bu iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, yani aralarında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu gösterir.

Ekonomik büyüme ile askeri harcamalar arasındaki uzun dönem katsayılarına ilişkin bulgular ise Tablo 5'te verilmiştir. Veri seti yıllık seçildiği için gecikme uzunluğu 2 dönem olarak seçilmiş ve uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Akaike bilgi kriterinden (AIC) faydalanılmıştır (Narayan ve Narayan, 2005). Program tarafından uygun model olarak ARDL (1,2) modeli seçilmiştir.

Tablo 5. Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayılar	t-istatistikleri	Olasılık değeri
AH	3.2988	0.4081	0.6847

Tablo 5’te uzun döneme ait bulgular incelendiğinde uzun dönem katsayısı istatistiksel olarak anlamsız olduğundan uzun dönem ilişki bulunamamıştır. Bu durum askeri harcamaların büyümeyi kalıcı şekilde etkileyen temel bir faktör olmadığını gösterir. Yani, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında sürdürülebilir ve kalıcı bir ilişkinin olmadığına işaret eder. Değişkenler arasındaki hata düzeltme modeline dayanan kısa dönem tahmin sonuçları da Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kısa Dönem ARDL Katsayıları

Değişken	Katsayılar	t-istatistikleri	Olasılık değeri
Sabit	3.2639	4.6251	0.0000
ΔAH	15.279	0.7899	0.4329
$\Delta AH(-1)$	42.987	2.2647	0.0274
HDT(-1)	-0.7176	-5.8599	0.0000

Tablo 6’da hata düzeltme modeline ait kısa dönem ARDL katsayılarına ait sonuçlar görülmektedir ve HDT değeri -0.7176 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayının negatif ve anlamlı olmasından dolayı hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ve kısa vadede dengeden sapmaların uzun vadede yaklaşık olarak $1/0.7176=1.39$ yıl sonra düzeleceğini söylemektedir. Ayrıca askeri harcamaların bir dönem gecikmesinin de ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum, askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa vadeli olduğunu ve gecikmeyle ortaya çıktığını göstermektedir. Son olarak değişkenler arasında Toda-Yamamoto nedensellik testine ait bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme Uzunluğu ($k = 2, d_{max} = 1$)	χ^2	p-değeri	Sonuç
$GSYH \rightarrow AH$	3	6.4976	0.0388	Nedensellik var.
$AH \rightarrow GSYH$	3	5.1593	0.0758	Nedensellik yok.

Tablo 7’deki sonuçlar incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru bulunurken askeri harcamalardan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu ise, ekonomik büyümenin askeri harcamalar üzerinde belirleyici olduğunu ancak tersine bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, İsrail’de askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektir. Çalışmada, ilgili zaman serisi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eş bütünleşme testi ile Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak analiz yapılmıştır.

1961-2023 yılları arasındaki verilerden ekonomik büyüme verisi Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (WDI)’den, askeri harcamalar verisi ise GSYH’nin yüzdesel ifadesi olarak SIPRI’den derlenmiştir. Analizde öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyelerini hesaplamak için geleneksel ADF

birim kök testi kullanılmıştır. ADF testine göre ekonomik büyüme değişkeni düzey değerinde durağan bulunurken askeri harcamalar ise birinci farkı alındıktan sonra durağan hale gelmiştir.

Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin aynı olma koşulunun aranmadığı ARDL yaklaşımı ile değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarından ilgili değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönem katsayılarına ait sonuçlar incelendiğinde ise uzun dönem katsayıları anlamsız olup uzun dönem eş bütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Son olarak kısa dönem katsayılarının tahmininde askeri harcamaların bir dönem gecikmesinin ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar Al-Hamdi vd. (2014), Gökmenoğlu vd. (2015) ve Köse vd. (2019) tarafından elde edilen bulgularla benzerlik gösterirken Yıllancı ve Özcan (2010), İpek (2014) ve Özer (2020) tarafından elde edilen bulgularla ise farklılıklar gözlenmiştir.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarından ise ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Yani bu gösterge bize ekonomik büyümenin askeri harcamaların nedeni olduğunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen bu sonuçlar Yıllancı ve Özcan (2010), Al-Hamdi vd. (2014), Gökmenoğlu vd. (2015) ve Sezgin ve Yağtu (2019) tarafından elde edilen bulgularla benzerlik gösterirken Çevik ve Bektaş (2019), Demez ve Polat (2021) ve Tarla ve Boyrazlı (2023) tarafından elde edilen bulgulardan ise farklılık göstermektedir.

Savunma sektörünün kısmen büyüme düzeyine bağlı olmasından ötürü ekonomik büyümeden askeri harcamalara doğru tek yönlü bir nedenselliğin olması, askeri harcama hedeflerinin ve politikalarının ekonominin büyüme düzeyine göre belirlenmesi ve izlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir. İsrail gibi savunma ve güvenliğe yüksek öncelik veren bir ülkede, ekonomik büyümenin askeri harcamaları şekillendirmesi, hem ekonomik sürdürülebilirlik hem de güvenlik politikaları açısından politika yapıcılar tarafından dikkatle değerlendirilmelidir. Ayrıca savunma kapasitesini güçlendirmeye yönelik stratejilerin geliştirilmesi, İsrail'in bölgesel düzeyde caydırıcılık gücünü artırırken, aynı zamanda güvenlik ve ekonomik kalkınma arasında da dengeli bir ilişki kurmasını sağlar. Ekonomik dalgalanmaların askeri harcamalar üzerindeki etkisini yönetmek için ise, savunma bütçesini ekonomik performansla uyumlu hale getiren esnek ve sürdürülebilir politikalar izlenmelidir. Bu yaklaşım, İsrail'in hem güvenliğini hem de ekonomik kalkınmasını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için önemli bir stratejik yol haritası sunması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ajala, O., & Laniran, T. (2021). Military expenditure and economic growth: Evidence from Nigeria. *American Journal of Economics*, Cilt11, sa1, 10-18.
- Akçay, S., & Karasoy, A. (2017). Remittances and calorie consumption nexus in Algeria. *International Migration*, Cilt55, sa4, 103-117.

- Al-Hamdi, M. T., Banafea, W. A., & Alawin, M. (2014). Military Spending and Economic Growth in Israel and its Arab Neighbours During a Period of Relative Peace, 1988-2010. *Peace Research*, Cilt46, sa1, 35-59.
- Al-Hamdi, M., & Alawin, M. (2017). The relationship between military expenditure and economic growth in some Middle Eastern Countries: what is the story? *Asian Social Science*, Cilt13, sa1, 45-52.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Public finance in models of economic growth. *The Review of Economic Studies*, Cilt59, sa4, 645-661.
- Batmaz, T., & Yürük, B. (2021). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği (1985-2019). *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, Cilt8, sa3, 1764-1781.
- Bekhti, S., Gueddal, Z., Akriche, K., & Benziane, R. (2024). Tracing the path: testing the environmental Kuznets Curve in Algeria using ARDL bounds testing. *Theoretical and Applied Economics*, Cilt31, sa3 (640), Autumn, 211-226.
- Belliler, İ. S. (2023). ODKA Ülkelerinin Savunma Harcama Yakınsaması: Çok Kırılmalı Fourier Panel Birim Kök Testinden Kanıtlar. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, sa39, 183-199.
- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, Cilt26, sa2, 271-280.
- Bilgin, C. (2022). Savunma Harcamasındaki Değişimlerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye için Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Modeli ve Asimetrik Nedensellik Testi. *İzmir İktisat Dergisi*, Cilt37, sa1, 92-109.
- Çevik, E. İ., & Bektaş, G. (2019). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt8, sa16, 229-236.
- Değer, S., & Smith, R. (1983). Military expenditure and growth in less developed countries. *Journal of Conflict Resolution*, Cilt27, sa2, 335-353.
- Değer, S. (1986). Economic development and defense expenditure. *Economic Development and Cultural Change*, Cilt35, sa1, 179-196.
- Demez, S., & Polat, İ. H. (2021). MINT ülkelerinde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel nedensellik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, Cilt9, sa3, 1032-1044.
- Dimitraki, O., & Menla A., F. (2015). The long-run causal relationship between military expenditure and economic growth in China: revisited. *Defence and Peace Economics*, Cilt26, sa3, 311-326.

- Dunne, J. P., & Tian, N. (2013). Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity. *Defence and Peace Economics*, Cilt26, sa1, 15–31.
- Durgun, Ö., & Timur, M. C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sa54, 126-137.
- Eğri, T., Timur, B., Eğri, C. Ö., & Bayraktar, Y. (2017). Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleri için Ekonomik Büyüme ve Savunma Harcamaları İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt5, sa5, 139-153.
- Gökmenoğlu, K. K., Taspınar, N., & Sadeghieh, M. (2015). Military expenditure and economic growth: The case of Turkey. *Procedia Economics and Finance*, Cilt25, 455-462.
- Görkem, H., & Işık, S. (2008). Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt25, sa2, 405-424.
- Harris, R., & Sollis, R. (2003). Applied Time Series Modelling and Forecasting. Wiley, West Sussex.
- İpek, E. (2014). Savunma Harcamalarının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Anadolu University Journal of Social Sciences/Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt14, sa3, 113-125.
- Kılıç, N. Ö., Açdoğruyan, B., & Beşer, M. (2018). G-8 ülkelerinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt13, sa2, 136-146.
- Koçbulut, Ö., & Altıntaş, H. (2021). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri için panel eşik değer analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt28, sa3, 533-555.
- Köse, Z., Gölpek, F., & Doğan, F. C. (2019). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt3, sa1, 30-40.
- Manamperi, N. (2016). Does military expenditure hinder economic growth? Evidence from Greece and Turkey. *Journal of Policy Modeling*, Cilt38, sa6, 1171-1193.
- Naimoğlu, M., & Özbek, S. (2022). Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi: Fourier yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, Cilt37, sa1, 174-188.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, Cilt37, sa17, 1979-1990.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, Cilt22, sa3, 423-438.
- Odhiambo, N. M. (2009). Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. *Energy Policy*, Cilt37, sa2, 617-622.

- Oğul, B. (2022). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: En Fazla Savunma Harcaması Yapan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt3, sa1, 25-34.
- Ozun, A., & Erbaykal, E. (2011). *Further evidence on defence spending and economic growth in NATO countries* (No. 1119). Working Paper.
- Özer, M. O. (2020). Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye için bir Fourier eşbütünleşme testi uygulaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt23, sa1, 186-197.
- Özsoy, N. S., Çiftçi, E., & Zeren, F. (2022). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Orta Doğu Ülkeleri Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt25, sa1, 47-60.
- Pan, C. I., Chang, T., & Wolde-Rufael, Y. (2015). Military spending and economic growth in the Middle East countries: Bootstrap panel causality test. *Defence and Peace Economics*, Cilt26, sa4, 443-456.
- Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). *Microfit 4.0: Interactive econometric analysis*. Oxford University Press.
- Pesaran, H., & Shin, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration “chapter 11. In *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*. Cambridge University Press Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, Cilt16, sa3, 289-326.
- Sağdıç, E. N., Tekin, A., & Yıldız, F. (2019). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Seçilmiş AB ülkeleri üzerine eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, Cilt27, 104-124.
- Sezgin, Ş., & Yağtu, G. (2019). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt6, sa8, 1-13.
- SIPRI Military Expenditure Database, Stockholm International Peace Research Institute SIPRI, 2018 , <https://www.sipri.Org/databases/milex> (Erişim Tarihi 25.09.2024).
- Smith, D., & Smith, R. (1980). Military expenditure, resources and development. *University of London, Birkbeck College. Discussion Paper*, (87).
- Tarla, E. G., & Boyrazlı, M. A. (2023). Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt2, sa43, 295-312.

- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, Cilt66, sa1-2, 225-250.
- Yantur, P., & Gürson, A. P. (2019). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme üzerine araştırma: ABD, Japonya ve Fransa Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt8, sa1, 163-182.
- Yılancı, V., & Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt11, sa1, 21-33.
- Zülfüoğlu, Ö. (2021). Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt30, sa2, 139-153.

BOUNDARIES OF BORDER TRADE IN ECONOMIC POLICY*

İrfan Kalaycı¹

Mehmet Kaya²

Abstract

This study aims to examine (cross-) border trade which is a necessity and a reality of global trade within economic policy. When the government wants to increase or decrease the border trade, it makes necessary legal arrangements and applies various economic policies. These implementations are within the scope of bilateral border trade agreements between countries and the borders established by international institutions. The inhabitants of the settlements close to the border gates and enterprises are parties to the border trade and try to increase their income through this trade. Economic policy towards border trade is important in two aspects: i- achieving the objectives of economic growth, low inflation and unemployment, equitable income distribution, balance of payments, combating black market, etc., and ii- determining the political intervention tools that can be used for these purposes. According to the capitalist order, although the decision-making body is accepted as a market in the solution of macro problems, in practice it is fixed with the experience that the state will be effective with various legal-political documents. Therefore, it can be seen that direct and definitive intervention tools such as controls of foreign exchange, migration and private sector foreign trade are more effective in the development of border trade than monetary, fiscal etc. policies, automatically and necessarily.

Keywords: (Cross-)Border Trade, Economic Policy, Economic Control Tools

JEL Codes: : F13, F19, F49

EKONOMİ POLİTİKASINDA SINIR TİCARETİNİN SINIRLARI

Öz

Bu çalışmanın amacı, küresel ticaretin bir gereği ve gerçeği olan sınır ticaretini iktisat politikasının çerçevesi içinde ele almaktır. Devlet sınır ticaretini arttırmak ya da azaltmak istediğinde gerekli yasal düzenlemeleri yapar ve çeşitli iktisat politikalarını uygular. Bu uygulamalar, uluslararası kurumların belirlediği sınırlar ile ülkeler arasındaki ikili sınır ticareti anlaşmaları kapsamında olur. Sınır kapılarına yakın yerleşim yerlerinin sakinleri ve işletmeler ise sınır ticaretinin tarafları olup bu ticaret

* “This article is an English and revised version of the paper presented in Turkish at the 3rd International Symposium on Economics, Politics and Management held in Diyarbakır on 10-12 October 2019.”

¹ Professor of Economics İnönü University, Department of Economics, Turkey irfan.kalayci@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9323-8944

² Professor of Economics Dicle University, Department of Economics, Turkey kayamehmet@dicle.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9495-4141

Atıf: Kalaycı, İ., & Kaya, M. (2024). Boundaries of border trade in economic policy. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 305-319.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1579334

sayesinde gelirlerini arttırmaya çalışırlar. Sınır ticaretine yönelik iktisat politikası; i- ekonomik büyüme, düşük enflasyon ve işsizlik, hakça gelir bölüşümü, ödemeler dengesi, karaborsa ile mücadele, vb. amaçlara ulaşılması, ii- bu amaçlar için kullanılabilir müdahale araçlarının belirlenmesi olmak üzere iki açıdan önem taşımaktadır. Kapitalist düzene göre makro sorunların çözümünde karar organı piyasa olarak kabul edilse de, uygulamada devletin çeşitli yasal ve politik müdahale ile etkili olacağı tecrübelerle sabittir. Bundan dolayı sınır ticaretinin gelişiminde, döviz, göç ve özel sektör dış ticaretinin kontrolleri gibi doğrudan ve kesin müdahale araçlarının kendiliğinden ve zorunlu olarak parasal, mali, vb. politikalara nazaran daha etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınır Ticareti, İktisat Politikası, İktisadi Kontrol Araçları

Jel Kodları: F13, F19, F49

INTRODUCTION

Border trade, which is suitable for legal and illegal activities, is, in principle, a special trade model that aims to meet some of the needs of consumers and businesses located in border provinces and regions more easily, cheaply and quickly. In this context, the aim of border trade is; for example; to increase regional employment, income and welfare levels, to minimize smuggling, to ensure cross-border mobility (or dynamism) in the foreign trade sector, to create a bridge of peace between two or more countries. Consumers may be interested in border trade to expand their product preferences, to have the chance to enter larger markets or to benefit from the change in the exchange rate. In this respect, border trade, which can be considered positive, can become a part of the underground economy, also known as the informal economy, if it is done for the purpose of making unfair profits by evading taxes.

Molthe (2024), based on the global Covid-19 pandemic conjuncture and the Sweden-Norway example, states that border trade is a mixed blessing, but cross-border trade is seen as both a blessing and a curse. Border trade, which is an international phenomenon and concerns all neighboring countries in the world, is the exchange of all kinds of goods, including services, based on social and diplomatic cost-benefit comparisons.

It is known that a modern state expands the borders of trade by freeing border trade to stimulate the economy when it is stagnant, and conversely, narrows the borders of this trade if there are inflationary risks. For all these, that state is expected to choose and implement economic policies consisting of monetary, fiscal and control tools.

Research Problem

This study aims to examine border trade which is a necessity and a reality of global trade within the framework of economic policy. Border trade provides mutual benefits for the state, public and enterprises. When the government wants to increase or decrease the border trade, it makes necessary legal arrangements and applies various economic policies. These implementations are within the scope

of bilateral border trade agreements between countries and the limitations established by international institutions (GATT, UNCTAD, EU, etc.). The inhabitants of the settlements close to the border gates and enterprises are parties to the border trade and try to increase their income through this trade.

Literature Review

Many scientific sources on the subject have been used here. For example: Savaş (1996) has constructed the relationship between the aims and means of control policy as a matrix. Anderson and Wincoop (2001) have investigated the impact of border trade on welfare. Duval and Utoktham (2009) and Kim and Mariano (2020) have discussed the possible costs of border trade for the Asia-Pacific region. Sally (2007) has looked at free border trade in BRICS countries in terms of globalization. An OECD (2008) report raised the taxation of border trade as an emerging concept. Finally, Okazaki (2018) discusses the characteristics of ‘cross-border trade’ in the context of the World Bank Group's ease of doing business.

The subject is studied theoretically and metaphorically. Border trade can be compared to a river that can flow in different ways. The importance of border trade in terms of economic policy has two dimensions: i-Economic policy aims at economic growth, low inflation and unemployment, fair income distribution, balance of payments, elimination of regional development disparities and the fight against the black market. ii-It should be determined which kind of economic policy instruments these objectives will be achieved. According to the capitalist liberal order, although the decision-making body is accepted as a market in the solution of macro problems, in practice it is fixed with the experience that the state will be effective with various legal and political documents (laws, decrees, regulations, circulars, etc).

Results and Discussion

Therefore, the means of economic control in the evolution of border trade spontaneously and necessarily outweigh rather than the money, finance, foreign trade and institutional policies. Economic control instruments include foreign exchange control, migration control, private sector foreign trade control, and so on. The most important common feature of these instruments is that they can be applied selectively and directly for almost all economic purposes, including border trade, as well as providing fast and precise results.

1. BORDER TRADE AND THE RIVER METAPHOR

Fahey compares the commodity chain consisting of natural resources and minerals to a river that changes frequently and says: “A river overcomes natural obstacles by carving new channels and reacts to human-induced deceptions by following new routes to reach new places. A river also has periods of low flow and periods of flood, which are opposite to each other. A calm river can facilitate trade and development, but a raging river can have destructive and deadly consequences.” (Quoted from; Titeca, 2009.) The same metaphor can also be used for the general regional motifs of border trade. Because

border trade is a phenomenon that changes its response when faced with external motivations such as security (conflict and peace) or economic policies (which have an effect on prices). Just like a river, it can find new paths to reach its destination, or it can completely stop going to certain places, or it can change its path (Titeca, 2009). Customs gates established at borders are similar to dams built on rivers.

In light of general knowledge, it can be said that at border customs points, each country's public authority can implement its own legal and bureaucratic practices for entry and exit from the country. Although international and supranational agreements (Schengen Agreement etc.) vary according to cyclical needs, they are focused on reflecting the most possible freedom or the least possible restrictions. The common aspects or purposes of border controls are generally to regulate legal and illegal immigration, to control (observe) the movements of citizens and infectious diseases, to collect consumption tax, to prevent the entry of prohibited goods, etc.

2. LIMITS OF BORDER TRADE

Here, it is focused on how border trade is intervened with control tools, also the relationship between border trade and taxation, foreign investments and costs, and that this form of trade is a cultural event.

2.1. Intervention in Border Trade with Control Tools

The state can limit or reorganize border trade through control tools that are related to foreign economic relations, provide direct intervention in the economy and differ from monetary and fiscal policies in terms of their structure. Thus, it can realize the basic goals of economic policy such as full employment, price stability, and balance of payments. Naturally, the state can also resort to monetary and fiscal tools in a package for these purposes.

As seen in Table 1:

- i- “State imports”, which are the imports made by public businesses, namely public economic enterprises (PEEs) and economic state enterprises (ESEs) and ministries, are increased if there is inflation; and are decreased to close the current account deficit and secure domestic production (supply). If the state wants to provide domestic raw materials or intermediate goods cheaply, it should increase its imports; however, if it prevents the private sector from taking a share of this profit by establishing a monopoly on import profits and causes injustice in income distribution, it should decrease this.

- ii- The state can control the amount of imports made by the private sector through quotas etc. that can be applied for a specific product or country. If there are balance of payments problems and/or expectations for the protection of domestic industry, “private sector imports” can be restricted.

- iii- A similar application is valid for “private sector export control” that operates with quotas and licenses.

■ iv- In order to protect the country's foreign exchange reserves, establish the balance of payments, etc., the “exchange control” tool is used in the axis of foreign capital and tourist remittances.

■ v- If the amount of qualified labor that will work in the real economy is desired to be employed, brain drain from the domestic (inside) to the international (outside) is prevented or brain drain from the outside to the inside is encouraged. In both cases, a careful “migration control” is followed.

Table 1. Matrix of using control tools in foreign economic relations

<i>Control tools</i>	State imports	Control of private imports	Control of private exports	Exchange control	Immigration control
<i>Control purposes</i>					
Full employment		↑↓(*)	↓		
Price stability	↑	↓	↑		
Balance of payments	↓	↑	↓	↑	
High growth		↓↑(**)	↓		↓
Supply guarantee	↓	↑	↑		↑
Notes: (*) Decreasing in externally dependent economies ↓; (**) Increasing to reduce external dependency ↑					

Source: Savaş (1996).

2.2. Informal Border Trade

When border trade is mentioned, informal trade usually comes to mind. Informal border trade consists of the following three categories (Table 2): The common findings and opinions of Lesser and Leeman (2009), who divided border trade in this way, can be summarized in the following few points:

■ i- The informal border trade sector (iBT) continues to be an important part of developing economies that are continuously increasing their gross domestic product (GDP). For example, the

“iBT/GDP” ratio was estimated to be around 43% in Africa and South America, almost the same as the official sector, and around 30% for Asian economies, while the OECD average was 16% in the early 2000s. While this structure may be considered a short-term solution for poor households, it poses a serious threat to economic development in the long term. When its size in other continents is taken into account, informal border trade has become a serious global phenomenon today.

■ ii- There are a number of factors that explain why companies turn to informal trade. These are sometimes encouraged to avoid customs and regulatory trade when there are significant price differences between official and unofficial trade goods in importing countries due to high import and export customs rates for selected goods. Official trade goods are subject to complex, “divergent” or “opaque” foreign trade bureaucracy, which increases the cost of trade and encourages traders to avoid official procedures and customs. Informal border trade can arise due to import quotas or export bans or foreign exchange controls that completely block or prevent entry of certain goods. As a result, weak legal power operating at the border not only facilitates the formation of informal trade, but can also act as an important trigger for this trade. Because the arbitrary application of trade laws and regulations puts the bribery mechanism into action.

■ iii- It is a fact that in developing countries, informal cross-border trade can stimulate entrepreneurial spirit and regional trade in the short and medium term, provide food security for poor households, and increase earnings and employment opportunities. However, it should not be forgotten that in the long term, it can lead to negative economic development effects, and even marginalize (marginalize) countries identified with this trade (such as Sub-Saharan Africa) in regional and global markets due to unfair competition. On the other hand, legal trade facilitation measures taken by governments to reduce financial and bureaucratic costs in foreign trade can have a braking effect on informal trade.

Aung (2009) also touches upon the fact that informal trade activities have increased due to the licensing system and trade policies that tend to be restrictive. Many commercial agents, in addition to facilitating trade, play an important role in recording informal trade. These agents export and import on their own behalf for companies, which are not registered as exporters and importers and/or do not want to undergo the licensing process and most of them belong to ethnic groups, as in Thailand. Although Aung emphasizes that informal practices are not entirely illegal and evil, he states that some of these practices are in the “grey area” and/or are illegal activities according to local regulations. There are various costs and benefits in reducing these practices in a country. While there are still restrictions and limits in the official economy, any pressure on informal practices may cause more costs than benefits. Therefore, by reducing such restrictions and limits in the official economy, informal practices can be gradually eliminated, that is, gradually, in many cases.

2.3. Border Trade and Taxation

Border trade, like all types of trade, is an economic activity most often associated with taxes. Value added tax (VAT) and goods and services tax (GST) affect international trade within the double taxation regime and therefore the volume and nature of border trade. Because taxes are a cost for those who trade and consume. There is an inversely proportional relationship between tax types, rates and doses and trade and consumption activities, -while all other variables except one are constant- (ceteris paribus).

As highlighted in a report by the OECD Centre for Tax Policy and Administration (2008), taxation involving cross-border trade is a serious problematic. Namely:

- i- There is a consensus that the definition of the place of taxation under a “pure consumption” test is impractical in many cases and that estimates (“jurisdictions, proxies”) should be used as practical tools to define the place of consumption. In many cases, the place of consumption should be assumed to be the jurisdiction where the customer is located, as a “main rule”.

- ii- Many factors arising before the tax for “VAT-GST” may change in a particular place. For example; in the event of a producer, a customer, a supply and any tax, the definition of the jurisdiction should be the place of tax rule. The principles of neutrality, efficiency, flexibility, limitation and simplicity of tax are important for the tax mechanism that closely concerns producers and consumers.

- iii- It is recommended that business customers make calculations for “VAT-GST” when they apply for business-to-business (B2B) transactions by using the tax shifting or reverse pricing mechanism in border trade or by assigning subjective values.

- iv- The reverse loading mechanism has a number of key advantages. First, the tax authority in the country of consumption can change and implement consensual practices, because the authority has jurisdiction over the customer. Second, the responsibility for consent shifts from the producer to the consumer and is reduced due to the consumer’s access to all details about the supply. Third, the consensual burdens (costs) are also low for the tax authority, because the producer is not expected to face tax liabilities (e.g. “VAT-GST” type taxes, audits, etc.) in the customer’s country. Finally, the revenue risks, including tax, are reduced.

2.4. Border Trade and Foreign Direct Investments

Sally (2008), like many of her colleagues, is right in saying that the “Washington Consensus”, which preached the most advanced liberalism, namely neo-liberalism, including all kinds of privatization and deregulation policies, was at its peak in the 1980s and 1990s; and that governments displayed a skeptical and protectionist stance regarding excessive liberalization when it came to foreign trade and foreign capital flows affecting strategic sectors.

According to him, border trade and foreign direct investment (FDI), in short, capital movements – unlike labor – are developing in parallel and freely: so much so that there is little difference in domestic and international transactions. Domestic prices of traded goods (to a lesser extent services) have approached world prices. While tariffs are simplified and reduced in the periods when measures are taken, at the same time export and import quotas, licenses, state monopolies and other non-tariff barriers are falling sharply. A similar situation is observed in foreign exchange controls and, increasingly, in convertibility, especially in foreign exchange account transactions. In the face of these developments, the entry of FDI into the country and its integration with domestic capital, affecting the domestic economy, would naturally be freed. Service sectors are also opening up to international competition due to the liberalization of FDI, privatization and internal deregulation. While trade and FDI freedom are high in manufactured goods, they are low in services. However, this freedom is delayed in the vital sector of agriculture. As a result, trade and FDI liberalism are broadly constituted as elements of the “stability and liberalism” package of the Washington Consensus and in the broader context of micro-macro market-based reforms.

Hoekman, Mattoo and Sapir (2007) emphasize that standard economic policy factors (for example, the resistance of interest groups that expect to benefit from protectionism) create a greater and faster barrier to liberalism and hence to FDI flows. Here they draw attention to the case of the European Union (EU), which is the world's largest exporter and importer of services (in proportional terms, accounting for about 25% of the world's exports and imports in the services sector), and which is also very open to FDI because it does not discriminate against multinational corporations. In its attempt to remove 'borders' in the area of cross-border trade and temporary movement of people, the EU faces strong opposition because of the progress it has made towards a single market in services.

2.5. Border Barriers and Border Trade Costs

International trade has long grown rapidly thanks to the gradual reduction of tariffs and quotas through successive rounds of multilateral trade liberalization. But this progress has exposed one of the remaining weak links in international trade that prevents countries from taking full advantage of open global markets: border bottlenecks created by inefficient, outdated, and complex trade procedures and formalities. Trade facilitation is assumed to reduce trade transaction costs by 1% of the value of world trade (OECD, 2009).

Anderson and Wincoop (2001) note the magnitude of border barriers and the fact that they significantly reduce trade. National borders imply a diversity of institutions, policies, and regulations that have economic significance. The importance of these policies becomes increasingly clear when a country is compared with regions within a country that are not separated by national borders. Because regions within each country are more integrated, experience more harmonious business cycles and more extensive risk sharing, trade more among themselves, and have faster convergence of growth rates and more similar inflation rates.

According to the same authors, some policies are designed specifically to build a series of barriers to trade: trade requires different agreements because of its inherent costs. Costs are generally divided into two groups: non-border-related costs are largely the natural costs of trade that arise from distance and the geographic irregularity that interacts with the most efficient transportation and communication technologies. Non-border-related barriers also generally reduce the impact of border barriers on trade and welfare. Most international trade policies lead to border costs that include rents in the form of tariffs. The rents are charged to the government through tariffs and reduced for the general public through taxes and expenditures. Export and import quotas also include rents that are charged to licensees. A country that hosts numerous indirect non-tariff barriers also provides rents for private benefits. Many border barriers arise from factors that have nothing to do with trade policy and do not create rents. Differences in language, culture, customs, and regulations all together impose barriers to trade. Some of these barriers (differences in regulations and product standards, etc.) can be relatively easily accommodated. Language and cultural differences may not be easily accommodated. Some barriers may be eliminated after some holistic measures, such as political integration.

Hanson and Spilimbergo (2001) examined the US economy, finding a link between sectoral shocks and border enforcement. National border enforcement is a key policy tool, and the US government uses it to combat illegal immigration. Their main finding is that in the western US, border enforcement is inversely related to relative price changes in the clothing, fruit and vegetable, and livestock sectors, and housing advantages. One suggestion is that authorities should relax border enforcement when demand for undocumented workers is high. The other suggestion is that border enforcement should increase when general labor market conditions in this economy are tougher, i.e., if illegal immigration is more than expected, the US government should tighten enforcement.

2.6. Border Trade and Culture

In an international workshop chaired by Kusakabe (2010), border trade was examined for the "Greater Mekong Subregion", abbreviated as "GMS countries", where China, Thailand, Cambodia, Vietnam and Laos, which have similar cultures in Southeast Asia, are clustered around the longest river in the region. This examination is important in terms of shedding light on the interaction between border trade and culture-related behaviors at the following two points:

- i- The benefits of border trade are so many that not only border regions but also national economies gain various benefits. In some regions, border trade is controlled by states and therefore there is a "monopoly" in the form of private state initiatives. In some other regions, due to poor road/port and transportation conditions, only "barter trade" takes place in places close to the border. In some places, with the official opening of borders, opportunities increase not for large traders but for small traders. In the GMS countries in question, these opportunities also apply to rural women.

■ ii- In this context, the first approach may be related to the nature of borders: Despite the artificial borders created, borders indicate differences in language and cultural norms between neighboring countries, and this may create resistance among some women against border trade, whatever the purpose. Secondly, many settled people live in border towns, sometimes immigrants who tend to internalize or assimilate new cultural criteria, in relation to the native culture and traditions of local people in their own villages. Thirdly, at the level of personal relations with the state, state sovereignty decreases in some border regions, which explains why borders are seen as dangerous places where control is reduced. This situation affects the general behavior of people living in border regions as well as their behavior with neighboring countries.

3. BORDER TRADE IN TURKEY AND THE WORLD

The advanced and institutional form of border trade is economic integration. For example, border exchange activities are strong in the North American Free Trade Area (NAFTA) and the European Free Trade Area (EFTA), as well as in countries that are members of unique political economic integration such as the European Union (EU). Of these, NAFTA has greatly facilitated border trade by reducing a number of customs tariffs and restrictions. Thanks to this, border trade of several billion dollars is carried out daily between the USA and Canada alone.

The BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) and MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey) country groups, each of which has become popular as an “emerging markets” in the world, are known for numerous trade policy reforms, including border trade.

Sally (2009), in a report published by the OECD, examined the important problems these countries face now and for the future in this regard and obtained the following conclusions:

■ i- These countries are gradually removing border barriers to trade and are opening their doors to direct foreign capital (FDI). However, one of the biggest problems they have to deal with is to implement domestic reforms that will improve trade.

■ ii- There is a need for a clear link between domestic economic policy and international reforms, namely commercial policies that must be strongly matched with competition measures to improve the domestic business climate.

■ iii- Trade policy should be seen less through the prism of trade agreements, international organizations and the foreign policy agenda, but more through the prism of the domestic economy. Because trade policy has so far been more entangled with domestic policies and institutions.

■ iv- There should be more policy transparency. For this purpose, transparency boards have begun to be established on the basis of liberalism. Trade policy making is generally not transparent, and the BRICS-MIST countries have also been affected by this.

For Turkey, border trade is also a form of application of preferential trade agreements in accordance with an important economic policy goal such as developing regional trade potential. As follows (Orhan, 2000):

- i- Turkey is a country that conducts border trade with 97 gates and 270 customs. According to this data, it is one of the countries with the most border gates in the world.

- ii- Turkey has been conducting border trade since 1978 by increasing the variety of products and countries.

- iii- The dominant product subject to border trade is petroleum (diesel oil), which is known for its quality problem. In addition, while the domestic agricultural sector experiences competition problems due to agricultural products brought from neighboring countries, the state also suffers from various tax losses due to the informality of border trade.

- iv- Border trade has caused some businesses and individuals who conduct this trade illegally to become artificially rich.

Figure 1, which includes Turkey and can be considered as a kind of “world border trade performance” map, explains how countries performed in the early 2000s when both border trade and other business indicators were used. In the figure, various countries with different levels of development are positioned above and below the 45-degree line: Those below the line are countries that attach less importance to border trade according to business facilitation criteria, while those above the line are rated as countries that attach more importance to border trade facilitation (Duval and Utoktham, 2009).

The countries mentioned in Figure 1 are divided into three groups according to their characteristics:

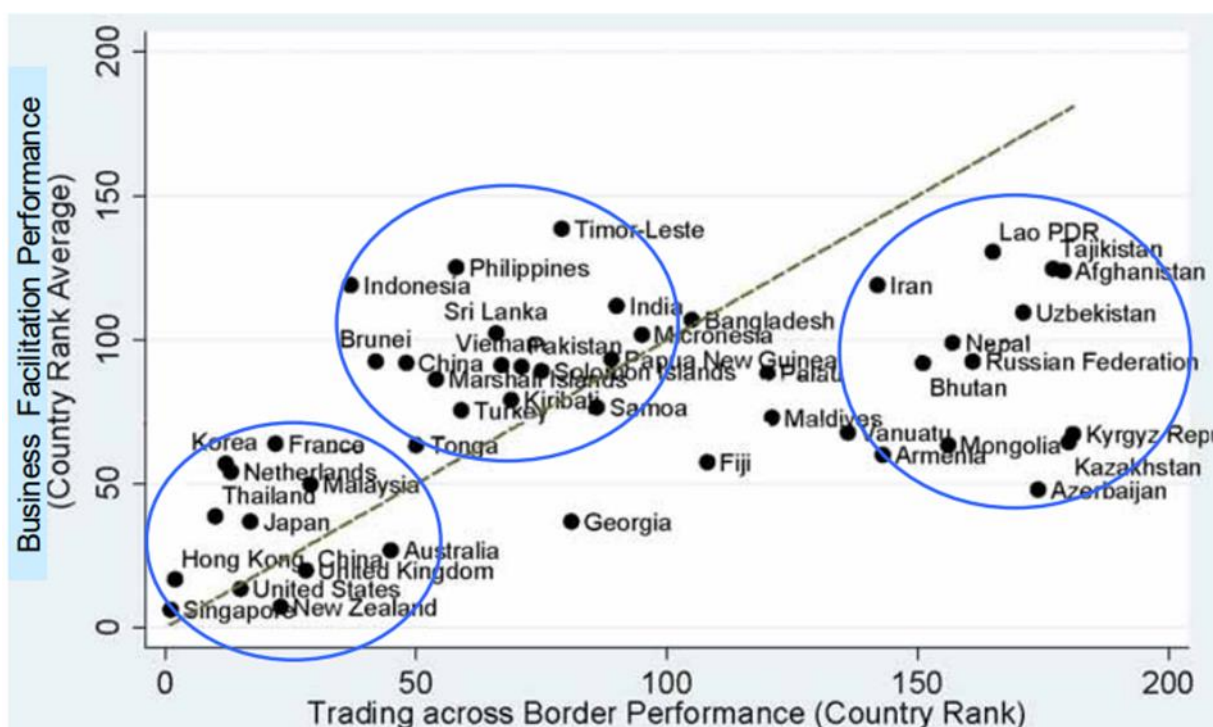
- i- Developed and advanced developing countries that have achieved a good balance between various trade-oriented and general business facilitation criteria, and thus do their best according to both border trade and other facilitation criteria;

- ii- Developing economies, mostly middle-income, that give more importance to border trade than to general business facilitation criteria;

- iii- Landlocked countries and transition (former Soviet) economies that have not demonstrated the ability to develop their own border trade.

In general, this graph suggests that countries that strive to reach the level of developed countries in the first group aim to achieve the best balance between border trade facilitation and business facilitation.

Figure 1. Country ratings according to business facilitation performance in border trade

Source: Duval and Utoktham, 2009.

On the other hand, it should be emphasized that advanced digital technologies have the potential to increase the efficiency of customs processes and facilitate the flow of goods across borders. The joint publication of the World Customs Organization (WCO) and the World Trade Organization (WTO) (2022), using the results of the 2021 survey, reveals that customs authorities face certain opportunities and challenges when using technologies such as blockchain, the Internet of Things, big data, data analytics, artificial intelligence, machine learning and 5G. In this context, the Trade Facilitation Agreement (TFA), signed by WTO members and entered into force in 2017, is of particular importance for the world trading system, as bureaucratic delays at borders are burdensome and add to trade costs, and therefore trade facilitation (i.e. simplification, modernization and harmonization of import, export and transit processes) is of particular importance (WTO, 2024).

CONCLUSION

Duffield [2000] emphasizes the concept of transborder when he argues that the world is in a neoliberal ‘hyper-globalization’ process, the main characteristics of which are deregulation and privatization. Cross-border trade is based on large-scale commercial transactions involving legal/illegal goods, although it may use additional legal or informal tools. There are some characteristic factors that distinguish cross-border trade from the dominant production-finance economy. For example, rather than promoting integration, the interests of the social and political elites who control cross-border trade are generally against economic regionalism. The main interest of these elites lies in maintaining differences and different forms of control. The dynamics of cross-border trade are not so much in promoting free marketization as in promoting and diversifying informal protectionism.

The general characteristics of cross-border trade as Duffield importantly emphasizes suggest the possibility of a similarity between peace economies and war economies. In transforming and developing countries, the differences in peace-war conditions are relative rather than absolute. Apart from the existence of open violence in war economies, peace and war economies have more similarities than differences. Some of the similarities are as follows: High unemployment and underemployment; fragmented and corrupted public administration; high degree of autonomy among political players; parallel, cross-border or criminal activities within the economy, etc. These structures are valid in peace economies as well as in war economies. In some countries or regions, the violence caused by cross-border trade may become a kind of “economic policy option” at the hands of some groups. In some places, the control and manipulation of cross-border trade has become a serious part of the definition of alternative elite economic policy strategies after World War II. This includes fundamentalist, ethno-regional, and resource-based options. The anti-free market and semi-feudal tendencies associated with cross-border trade have found their violent expression in contemporary post-nation-state forms of conflict.

What policy recommendations could governments make on the subject? In order for official trade to flow more and create higher added value than unofficial border trade, especially in important goods, Lesser and Leeman (2009) make the following recommendations:

- i- The size, characteristics and motivations behind unofficial border trade should be analyzed very well (diagnostic stage);
- ii- The costs of official trade should be reduced and effective border controls that will ensure compliance with the entry of regulated trade should be developed (policy stage);
- iii- A “Simplified Trade Regime” should be adopted for low-value shipments (bills of lading) (implementation stage);
- iv- Technical assistance and quality support services should be provided to official traders, and full trust should be built between the private sector and border agencies.

In short, it can be said that in increasing the foreign trade volume of countries and increasing border trade, which has an important share in the realisation of various macro economic purposes (growth, employment, etc.), it can be said that special control tools that take into account the socio-economic and socio-political dynamics specific to the places involved in border trade, rather than general economic policies, produce relatively fast and precise results.

REFERENCES

Anderson, J. E. and Eric van, W. (2001). Borders, Trade and Welfare. *NBER (National Bureau of Economic Research) Working Paper 8515*, October.

Aung, W. S. (2009). The Role of Informal Cross-border Trade in Myanmar. *Institute for Security and Development Policy*, Sweden.

Duffield, MR. (2000). Globalisation, Transborder Trade and War Economies. In M. Berdal, & D. Malone (Eds.), *Greed and Grievance: Economic Agendas in Civil Wars* (pp. 69 - 89). Lynne Rienner.

Duval, Y., Utoktham, C. (2009). Behind the border trade facilitation in Asia-Pacific: Cost of trade, credit information, contract enforcement and regulatory coherence. *ARTNeT Working Paper Series*, No. 67, Asia-Pacific Research and Training Network on Trade (ARTNeT), Bangkok.

Hanson, G H. and Antonio, S. (2001). Political Economy, Sectoral Shocks, and Border Enforcement. *The Center for Comparative Immigration Studies CCIS Working Paper 44* (University of California), Nov.

Hoekman, B. Aaditya, M. and Andr'e, S. (2007). The political economy of services trade liberalization: a case for international regulatory cooperation?, *Oxford Review of Economic Policy*, Vo. 23, No 3, 367–391.

Kim, K. and Mariano, P. (2020). *Trade Impact of Reducing Time and Costs at Borders in the Central Asia Regional Economic Cooperation Region*. ADBI Working Paper 1106. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Kusakabe, K. (2010). Impact of Promoting Border Trade Among GMS Countries on the Well-Being of Local People. *AIT-Asian Institute of Technology*, Thailand.

Lesser, C. and Evdokia M.L. (2009). Informal Cross-Border Trade and Trade Facilitation Reform in Sub-Saharan Africa. *OECD Trade Policy Working Papers*, No. 86.

Molthe, R. (2024). Border Trade a Mixed Blessing. *NHH Norwegian School of Economics*, Jan. 25.

OECD (2008). Applying VAT/GST to Cross-Border Trade in Services and Intangibles Emerging Concepts for Defining Place of Taxation. *Invitation for comments*, Committee on Fiscal Affairs Working Party No 9 on Consumption Taxes, OECD Centre for Tax Policy and Administration.

OECD (2009). Overcoming Border Bottlenecks: The Costs and Benefits of Trade Facilitation. *Trade Policy Studies*, OECD Pub. Paris.

Okazaki, Y. (2018). *Doing Business and its Customs-related issues: A study on the Trading across Borders indicators*, WCO Research Paper No. 44, World Customs Organization.

Orhan, O. Z. (2000). *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. İstanbul: İTO Yayını (No: 2000-27).

Sally, R. (2009). *Globalisation and the Political Economy of Trade Liberalisation in the BRIICS*. OECD. Doi:10.1787/9789264044814-6-en

Sally, R. (2008). The Political Economy of Trade Policy Reform: Lessons from Developing Countries. *The Journal of International Trade and Diplomacy* 2 (2), Winter, 55-96.

Savaş, V. F. (1994). *Politik İktisat*. 2.b., İstanbul: Beta Yayınları.

Titeca, K. (2009). The Changing Cross-border Trade Dynamics between North-Western Uganda, North-Eastern Congo and Southern Sudan. *Crisis States Research Centre, Working Paper* no. 63 - Cities and Fragile States -, Nov.

WCO-WTO (2022). *The Role of Advanced Technologies in Cross-Border Trade: A Customs Perspective*. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wcotech22_e.pdf

WTO (2024). *Digital technologies and trade: Trade facilitation*. https://www.wto.org/english/tratop_e/dtt_e/dtt-tradfa_e.htm

DİJİTALLEŞME UYGULAMALARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ *

Yakup ÜLKER¹

Seda EKER²

Öz

Küresel düzeyde dünyamız dijital dönüşüm ile hızlı bir değişim yaşamaktadır. Dijital dönüşümün muhasebe bilgi sistemi üzerindeki etkisinin araştırılması çalışmanın temel amacıdır. İşletme ve paydaşların kararları açısından çok değerli olan mali bilgilerin üretim merkezi muhasebedir. Dijital uygulamaların; muhasebe tarafından üretilen nitelikli mali bilgilerin doğruluğu, zamanlılığı, hızı ve güvenilirliğini nasıl etkilediğinin değerlendirilmesi çalışmanın önemini belirtmektedir. Çalışmada dijital dönüşüm ve dijitalleşme sürecine uyum, dijital sistemin muhasebe sistemi açısından önemi, sunduğu fırsatlar ve tehditler üzerine değerlendirmeler yapılarak muhasebe bilgi sistemi üzerindeki etkileri teorik düzeyde incelenmiştir. Muhasebede yeni bilgi teknolojileri ve araçlarına entegrasyon sağlanması, geçmişten günümüze kullanılan sıradan tekniklerin bilgiye ve önceki kayıtlara ulaşmadaki zorluklarını gidermiştir. Dijital dönüşüm yıllara yayılmış uzun bir süreci kapsamaktadır. Muhasebe işlemleri, internet tabanlı araçlarla yeniden planlanmış ve muhasebe işleyişini büyük oranda değiştirmiştir. Önceleri fiziki ortamda defter tutarak yapılan kaydetme, sınıflandırma ve raporlama muhasebe işlevleri artık yapay zeka olgusuyla gerçekleştirilmektedir. Günümüzde gerekli bilgilere ve kayıtlara kısa zamanda ulaşılır olması ve bilgilerin ortak bir dil çerçevesinde çıktılarının denetlenmesi, başka çıktılar ve kayıtlar ile daha kolay karşılaştırılması, işletme ile ilgili tarafların haklarının korunması dijital dönüşümün muhasebe bilgi sistemine etkisini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Dönüşüm, Muhasebe Mesleği, Muhasebe Bilgi Sistemi, E-Muhasebe Uygulamaları*

Jel Kodları: M21, M41, O33

* “Bu çalışma “Muhasebe Bilgi Sistemi Üzerinde Dijitalleşme ve E-Uygulamaların Etkileri” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.”

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniv., İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, yulker@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-3070-0521

² Sivas Cumhuriyet Üniv., SBE, Muhasebe, Finans ve Bank. ABD, sedakabasakal90@gmail.com, Orcid No: 0009-0003-6180-095X

Atf: Ülker, Y. & Eker S., (2024). Dijitalleşme uygulamalarının muhasebe bilgi sistemi üzerine etkilerinin değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 320-345.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1581204

EVALUATION OF THE EFFECTS OF DIGITALIZATION APPLICATIONS ON THE ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM

Abstract

Our world is experiencing rapid change with digital transformation on a global scale. The main purpose of the study is to investigate the impact of digital transformation on the accounting information system. Accounting is the production center of financial information that is very valuable for the decisions of the business and stakeholders. The importance of the study is to evaluate how digital applications affect the accuracy, timeliness, speed and reliability of qualified financial information produced by accounting. In the study, adaptation to the digital transformation and digitalization process, the importance of the digital system in terms of the accounting system, the opportunities and threats it offers are evaluated and their effects on the accounting information system are examined at a theoretical level. Integration with new information technologies and tools in accounting has eliminated the difficulties of ordinary techniques used from the past to the present in accessing information and previous records. Digital transformation covers a long process spread over years. Accounting transactions have been replanned with internet-based tools and have changed the accounting process to a great extent. The recording, classification and reporting activities of accounting, which were previously carried out by keeping books in a physical environment, have been replaced by the phenomenon of artificial intelligence. Nowadays, the ability to access the necessary information and records in a short time, to audit the outputs of the information within a common language, to compare them more easily with other outputs and records, and to protect the rights of the parties related to the business have revealed the impact of digital transformation on the accounting information system.

Keywords: *Digital Transformation, Accounting Profession, Accounting Information System, E-Accounting Practices*

Jel Classification: *M21, M41, O33*

GİRİŞ

Her alanda meydana gelen teknolojik ilerlemeler işletmelerde örgütsel yapılara da etki etmekte ve işletmeler teknolojiye dayalı sistemleri kullanma yoluna gitmektedirler. İşletme bünyesinde yer alan farklı birimler içinde muhasebe birimi ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü bu birim, işletmenin ihtiyaç duyduğu nitelikli ve güvenilir bilgileri zamanında üreterek ilgililere sunar. İlave olarak gelecek planlamasında muhasebeden sağlanan bilgiler çok değerlidir. Yatırım kararlarında, devletle ilişkilerde, müşterilerle olan ticari ilişkileri detaylandırmada muhasebe bilgileri son derece önemlidir. Teknolojik uygulamalar ihtiyaca uygun bilgiyi zamanlı olarak sunmada vazgeçilmez önemdedir. Teknolojik değerler işletmelerce iç ve dış çevreye sunulacak bilgilerin hız düzeyini artırır. Bu durum ise işletme birimleri arasındaki iletişimi artırır ve aralarında bir uyumluluk gözlenmesi sonucunu doğurur. İşletmeler teknolojiye dayalı alt yapılarını geliştirdiği kadar devletler de teknoloji odaklı sistemlere ciddi yatırımlar yapmaktadır. Bunun sebebi devlet iç işleyiş mekanizmalarında hızlılık, etkinlik ve mükellef bazlı düşünmek ve ticari anlayışı da bu şekilde düzenlemek temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu

bağlamda devletimiz 2000’li yılları takiben teknolojiye dayalı alt yapı sistemlerini kurarak geliştirmeyi bir hedef olarak ortaya koymuştur.

Bu çalışmada öncelikle dijitalleşme üzerinde durulmuş ve muhasebe mesleği ve bilgi sistemi için bu olgunun getirdiği yenilikler ve sağladığı avantaj ve dezavantajların neler olduğu ele alınmıştır.

1. Muhasebede Dijitalleşmeye Geçiş

Muhasebe birimi işletmelere ait bilgiyi; yönetici ve ortaklara, potansiyel yatırımcılara, çalışanlar ve müşteriler, devlet ve işletme ile ilgili kişilere aktaran bir dil olarak bilinmektedir (Drury, 1992: 3). Bu bağlamda muhasebe; işletmeler ve paydaşları için vazgeçilemez ve geri planda tutulamaz bir unsurdur. Geri planda tutulamayan ve sürekli bir oryantasyon süreci içerisinde olan muhasebe, teknolojik gelişmelerden ve dijitalleşme sürecinden en fazla etkilenen çalışma alanlarından.

Dijitalleşme; birden çok elektronik cihazların birbirlerine bağlantılı şekilde çalıştırılmasını ifade etmektedir. Bu durum sadece bilgisayarları kullanmak şeklinde anlaşılması gerekir. İnternet aracılığıyla farklı kişi ve kurumlar dünyanın dört bir yanından birbirleriyle elektronik ortamda iletişim kurarak insanlara ve kurumlara yapılacak işlemlerde önemli ivedilik sağlanmaktadır. Dijitalleşme ile somut bilgiler herhangi bir fiziksel mekâna bağlı olmayacak şekilde sunulmaktadır. Muhasebecilik mesleği bu durumlardan etkilenen meslekler arasında ilk sıralardadır. Teknolojideki değişimlere şahitlik ederek uyum sağlayan muhasebe meslek mensupları hem tehditler altında hem de önemli fırsatları yakalamaktadırlar.

Muhasebede mesleki faaliyetler yönünden de elle tutulan defter döneminden günümüzdeki gelişmiş teknolojilere kadar uzanmış olan dönemde değişimle oluşan gerçekler hala çok hızlı bir şekilde sürmektedir. Bu süreç; kayıtları oluşturma işleminden ziyade net, anlaşılır, güvenilir bilgi verme amaçlı bir süreci gerektirmektedir (Yücel ve Adiloğlu, 2019: 47-60). Muhasebe mesleğinin genelde üç temel işlevi vardır (Dinç ve Kaya, 2006: 140):

1. Muhasebe mesleği mevzuattaki değişiklikler ile teknolojideki ilerlemeler yönünde sürekli olarak kullanıcılar için yeni veriler sağlamaktadır.
2. Birçok meslekten farklı şekilde uygulamaya dayalı olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda meslek mensuplarına muhasebe standartları ve ilkeleri yol gösterici olmaktadır.
3. Muhasebe mesleğince üretilen veriler toplumun geniş kitlelerine hizmet emektedir. Bilhassa muhasebe fonksiyonlarında ileri çıkan sosyal sorumluluk kavramı muhasebe meslek mensuplarının kamu faydasını gözetme sorumluluğu vardır.

Muhasebe mesleği “muhasebeden elde edilen verilerin iktisadi değere sahip, birbirinden ayrı hedefler için kullanıcısı bulunan ve iktisadi sistem ile kullanıcıların davranışlarından etkilenen, çeşitli aşamaların bir araya gelerek oluşturduğu sistemsel bir bütünlüktür” (Kısakürek ve Pekcan, 2005: 110).

Bu meslek hizmet verdiği alanlar itibarıyla değişebilir ve karmaşık bilgi yapısını içermektedir. Bu yüzden farklı mesleklere göre değişiklik göstermekte ve üretilen hizmetler “bilgi” ağırlıklıdır. Bilgi;

çağımızdaki ilerleme ve gelişmeler paralelinde önemli bir rekabet vasıtası haline gelmiştir. Kabarıkmış banka mevcutlarından, büyük şirketlerden ve doğal kaynak yapılarından daha değerli ve güçlü olan bilgi, içinde bulunulan çağı isimlendirmiştir. Adlandırılan bu bilgi çağı ya da dijital çağ “bilginin temel güç ve ana sermaye olduğu, bilgi üretimi ve iletişiminin yaygınlaştığı, bilgi çalışanlarının çoğunlukta olduğu, sürekli öğrenme ve bilgilenmenin kaçınılmaz hale geldiği yeni toplumsal ve ekonomik dönem” olup, farklı meslek ve alanları etkilediği gibi muhasebe mesleğini de etkilemiştir.

Hızlı şekilde değişen teknolojideki ilerlemelerin, nasıl bir değişim ve dönüşüm oluşturacağı zaman içinde anlaşılacak bir durum da olsa muhasebedeki değişim için önemli düzeyde fırsatlar oluşturması beklenebilir. Dijitalleşme ve robotik sistemlerin muhasebe alanında yükselme göstermesi, verimlilik ve üretkenlik seviyelerini yükseltecektir. Diğer yönden teknolojinin hızlı gelişim göstermesi ve muhasebe için artan etkisi muhasebeciler için çoğunlukla kaygı verici bir durumu da beraberinde getirecektir (Tekbaş vd., 2018: 2). İşletmelerin beyni olarak isimlendirilen *muhasebe birimleri* ve işletmelerde bir dil olarak isimlendirilen *muhasebe süreci* sonrası oluşturulan raporlar Endüstri 4.0’ı kullanma ve işletme üretim süreçlerinde uyumlaştırma için önemli rollere sahiptir.

Dijital muhasebe, muhasebe uygulamalarının dijital sistemler aracılığıyla gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Yeni nesil muhasebe diye de adlandırılan dijital muhasebe, mali işlemleri hata olmadan ve daha kısa zamanda gerçekleştirilmesiyle işletmelere büyük faydalar sağlamıştır. Bu dönüşüm, muhasebe sahasındaki gelişmeleri sürdürmektedir. İnternetin ortaya çıkışından bulut teknolojiye, büyük veri ve yapay zekâ ile bütün verilerimiz dijital ortamlarda gittikçe çok daha otomatik hale gelmektedir. Yapay Zekâ, Blockchain, Endüstri 4.0, Bulut Sistemi ve Big Data vb. teknolojik sistemler muhasebe mesleğinin geleceği açısından çok önemlidir. Muhasebede dijitalleşme ile işlemler bir robotik muhasebe programınca daha hatasız ve hızlı gerçekleştirilebileceği durumu, heyecan verici bir durumdur. Geleneksel muhasebe işlemleri için robotik teknolojileri kullanmak hem zamandan tasarruf etmeyi sağlamış hem de doğruluk ve güvenilirlik düzeyini artırmıştır.

2. Muhasebenin İşletme Açısından Önemi

İşletmede içindeki değer hareketlerine ait mali bilgiler ve verilerin kaynağı muhasebedir. İşletme yöneticileri bu bilgileri isteyen ve kullanan durumundadır (Yalkın, 2001: 4). Yönetimce istenen mali bilgilerinin yeterlilik ve tutarlılık düzeyleri, verilecek kararların isabet oranını artırır. Bir yönetici, işletme faaliyetlerinden dolayı kar/zarar durumunu muhasebe tarafından sunulan bilgiler ile öğrenmektedir. İşletmenin mali dili olarak ifade edilen muhasebenin ürettiği bilgi ve verilerden yararlanmadan yöneticilerin doğru karar vermeleri çok zordur.

İşletmedeki faaliyetlerin sonucu olan varlık ve kaynaklar üzerindeki değişmelerin ve mali durumun tespit edilmesi ve ölçülmesinde, ölçülen durumun daha önce planlanmış olan ile kıyaslanması ve bu durumu oluşturan nedenlerin bulunarak iyileştirme yapılması için gelecek planlaması için sebeplerin etkileri dikkate alınmalıdır. Bu durum da sadece muhasebe fonksiyonlarını tam manasıyla

yerine getirmesi yoluyla yapılabilir (Cemalçılar ve Önce, 1999: 8). Bu bakış açısıyla muhasebenin işletmeler için önemi maddeler halinde şöyle ifade edilebilir:

- İşletmenin mali durumuyla ilgili bilgiler verir,
- Bütçe planlamasında bir rehber olarak faaliyet gösterir,
- Kanuni yükümlülükler için uyum sağlayıcıdır,
- Raporlama fonksiyonu ile önceki dönemlere yönelik kayıtlar ile kıyaslama imkânı sunar,
- İşletmenin finansal durumunu dikkate alarak geleceğe dönük planlamayı kolaylaştırır,
- Yöneticilerin uygulayacağı politikalar için belirleyici etkiye sahiptir.

3. Dijitalleşmenin Tanımı ve Kapsamı

Dijitalleşme yani sayısallaştırma terimi; 2004 yılındaki bir tanımlamada, analog verilerin özellikle de sonradan kullanılması düşünülen görüntü, video ve metinlerin dijital forma dönüştürülmesi (Stolterman ve Fors, 2004: 689) şeklinde ifade edilmiştir. Dijitalleşme işleminde bilgisayar teknolojilerinin; kuruluşlar, endüstriler ve ülkeler gibi taraflarca benimsenerek kullanımının artışı söz konusudur. Böylelikle dijitalleşme yoluyla aynı anda mevcut ürün ve hizmetlerin dijital varyantlara dönüştürülme kabiliyeti ve avantajı sağlanır. Dijitalleşme, belirli bir vadede toplumu ve işletmeyi dönüştürme eğilimi taşımaktadır.

Dijitalleşme, bilgiyi depolayarak dijital bir forma dönüştürme halidir. Bu durum, gerçek zamanlı olarak bilgiye kolayca erişim sağlar. Böylece insanlarla dijital cihazlar arasındaki alış veriş küresel düzeyde gerçekleşebilir. Bütün düzeylerde dijitalleşmeyi başaran şirketler ile dijitalleşmeyi yeterince başaramamış şirketler arasında; bulut, analitik araçlar, sosyal araçlar ve mobil gibi dijital araçları işletme içi ve dışında kullanabilme farkları oluşacaktır. Tamamen dijitalleşmeyi sağlayamamış işletmeler standart hale getirilememiş teknolojik ürünler ile birçok iş problemlerini çözmekte zorluklar yaşamakta ve birbirleriyle entegrasi sağlanamamış farklı dijital sistemlerle zaman kaybetmektedirler (Kane vd., 2015: 10).

Nitelikli çalışanlar, dijital uygulamaların nasıl kullanılacağını öğrenmek için daha az zaman harcayarak daha hızlı öğrenmektedirler. Daha geniş bilgi tabanı, çalışanların bu uygulamadan elde edilen fırsatları da arttıracaktır. Dijitalleşme ile hızlıca veri toplama, karşılaştırma, takip etme, danışmanlık sağlama faaliyetleri yürütülebilmektedir. Dijitalleşmeye ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde birçok tanımlama bulunmaktadır. Bu tanımlamalarda bilhassa Sayısallaşma, Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm kavramları çok sık kullanılmaktadır.

Sayısallaşma: Fiziksel nesnelerin dijital temsillerinin oluşturulması (PDF ve Excel dosyaları, CD ve DVD'ler vs) veya esere dönüştürülmesi şeklinde ifade edilebilir.

Dijitalleşme: Dijitalleşme, “basit bir ifadeyle elle işlenen verilerin, bilgisayar ve dijital ortamlar aracılığı ile izlenmesi ve işlenmesi olarak” ifade edilebilir (Tekbaş vd., 2018: 224). Dijital bağlantı, ürün ve hizmetlerin insanların müdahalesine gerek kalmadan otomatik şekilde ortaya çıkarılmasını sağlayarak bilgilere gerçek zamanlı olarak kolay erişim ve insanlar arasında küresel düzeyde kolay değişimi sunar (Hofmann ve Rüşch, 2017: 25, Bygren, 2016: 9). Bu durum örnekleri ise;

- Bilgisayarda yer alan bir PDF belgesini bulut ortamına yüklemek,
- Bulut (veri paylaşımı sağlayan internet tabanlı bir veri depolama sistemi) ortamına yüklenen veriyi analiz etmek için birçok kişi ile paylaşabilmek,
- Bilgisayar ortamındaki bir Excel dosyasını bulut bilişim bilgileri sayesinde bir Google e-tablosuna dönüştürebilmek ve belgeleri kullanıcılar arasında paylaşabilmek,
- CD, DVD veya Blue-Ray disklerdeki dijital filmleri çevrimiçi hizmetlere aktarmak,
- Aktarılan dijital filmlerin diğer insanlarca indirilerek kiralanabilmesidir.

Dijital Dönüşüm: Dijital teknolojileri, toplumun bütün alanlarına uygulanması sonucu oluşan değişikliklerce yönlendirilebilen iş modellerini ifade etmektedir. Burada var olan ürün ya da hizmetler dijital çıktılara dönüştürülür ve böylece fiziksel ürünlere göre avantajlar sağlama özellikleriyle uygulanır. Bu kavramı örneklendirmek gerekir ise;

- Online PDF dosyasından veriler okumak,
- Google tablolarında var olan veriyi analiz etmek için sisteme yüklemek,
- Filmleri online olarak yayınlamak,
- Müşterilerden veriler sağlayarak onlar için kişisel tavsiye, teklif ve reklam sunmaktır.

Dijitalleşme yeni değerler oluşturarak bütün sektör ve alanlarda değişiklikleri ve yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu bağlamda muhasebeye olan etkileri de dikkate alınmalıdır. Çünkü muhasebe, ekonominin vazgeçilemez bir unsurudur ve muhasebe meslek mensupları işlerini teknoloji ile uyum sağlayarak yürütmelidir.

Muhasebe meslek mensuplarının sadece muhasebe paket programlarını bilmesi yeterli olmaz. İşletmelerin bu programlardan karar verme aşamasında kullanılacak nitelikli bilgileri sağlaması zordur. Bu durumun nedeni ise bilgi ihtiyacının muhasebe paket programları ile hazırlanan mali tabloların sunduğu bilgilerin çok ötesine geçmiş olmasıyla açıklanabilir. Muhasebe meslek mensuplarının, bu paket programlarının yerine detaylı bilgi sağlayabilen Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) olarak adlandırılan programlara geçmeleri önerilmektedir. Ayrıca meslek mensuplarının mali verilerin elde edileceği sistemlerin tasarımında rol almaları da beklenmektedir (İbiş, 2002: 36-37).

Muhasebenin dijitalleşmesi uygulama alanına üç fayda sağlayabilir (United Nations, 2005: 3).

- Birincisi, ekonomik unsurdur. Bu unsur, ekonomik sürdürülebilirliğin dijitalleşme ile beraber sağlanabileceğini ifade etmektedir.
- İkinci unsur, sosyal unsur ile açıklanmaktadır. Bu unsur ise, şirketler muhasebe alanında süreçleri azaltmak istiyorsa insan işgücünü dijital prosedürlerle değiştirebilecektir.
- Üçüncü unsur ise çevresel durumdur. Çevresel düzeyde sürdürülebilirlikte kâğıt ve kırtasiye kullanımı gibi malzemelerden tasarruf etmenin önemini ortaya koymaktadır. Böylelikle dünyamızda karbon ayak izi daha düşük düzeyde kalacaktır. Karbon salınımindaki düşme ile birlikte dijital depolama ve çok fazla sayıdaki avantajlar ortaya çıkacaktır.

4. Dijital Muhasebe

Muhasebede dijitalleşme süreci dünden bugüne gerçekleşmiş bir süreç değil esasen uzun dönemlere yayılan bir süreci kapsamaktadır. Bu süreci bilgisayarlı muhasebeye geçiş süreci, kurumsal kaynak planlaması sisteminin kullanılması ve yaygınlaşması ve sonrasında verilerin sanal ortamlarda işlenmesi, depolanması ve ilgili birimlere yönlendirilmesi olarak ifade edebiliriz.

İnternet ve teknolojinin gelişimi, bu unsurların insanlar tarafından aktif olarak kullanılmaya başlanması bireysel ve kurumsal açıdan duyulan ihtiyacı karşılama sürecini değiştirmiş, muhasebe yönünden ise elektronik muhasebe uygulamasının meydana çıkmasına neden olmuştur. İşletmede sağlanacak bilgi transferlerinde veya işletme dışı sağlanacak transferlerde, kayıtların oluşturulması, arşivlenmesi, borç/alacak durumlarının takibi gibi çok fazla iş yükünü içinde barındıran muhasebe birimi elektronikleşme sürecinde işletme fonksiyonlarından en çok etkilenen bölümlerden olmaktadır. ABD’de yapılmış bir araştırmada 700’den fazla meslek grubu içinde yapılan, teknolojiye en uygun meslekler olarak muhasebe mesleği en uygun meslek olduğu görülmüştür (Kablan, 2018: 1568).

Muhasebe mesleğinde mali işlemlerin takibinde hâlihazırda muhasebe paket programları kullanılmaktadır. Ancak dijital dönemde öngörülen; bu işlemler ile birlikte işletmenin muhasebe bilgisine ihtiyaç duyan diğer birimleriyle iletişimde bulunabilecek sistemlerin oluşturulması gerekir. Yapılacak olan bu programlar muhasebe fonksiyonunun en önemli bölümünü oluşturan raporlama işlemlerine de hız kazandırarak yönetim ve denetim konularında büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Bu dönüşüm sürecinde sadece paket programları bilmek yeterli değil ancak kullanılan bu sistemlerin açık erişim yöntemi ile kullanılması dönüşüm sürecinin temelini oluşturmaktadır (Dursun vd., 2019: 264).

Yaşanan değişimlerle birlikte işletmelerde gerçekleştirilen işlemler muhasebe bilgi sistemince elektronik ortamlarda tanımlanmakta ve kaydedilmektedir (Kılıç ve Anadolu, 2018: 65). Veri girişi, depolaması ve işleme mekanizmaları, yılsonu raporları, iç kontroller ve denetim metotları son yıllarda devamlı olarak dijital şekilde sunulmaktadır. Ve bu değişimle birlikte dijital muhasebe kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Elektronik verilerdeki alışverişler ve elektronik fon transferindeki gelişmeler muhasebe verilerindeki dijitalleşmenin başlangıcı olarak kabul edilebilir (Tutar, 2019: 322). Geleneksel yöntemde kullanılan elle yazılan defterler, hesaplama için kullanılan makineler, elde

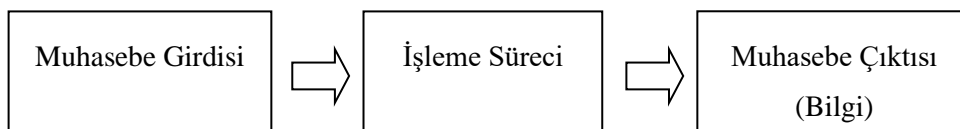
doldurulan beyanname ve belgeler, yüz yüze ve telefonla iletişimin aksine bugün verilerin sanal ortamda olması, E-Defter, E-İrsaliye, E-Fatura, E-Arşiv gibi daha pek çok unsurun kullanılması dijital muhasebe olarak adlandırılmaktadır (Sular 2018: 3-4).

Dijital muhasebe kavramının yanında sanal muhasebe, bulut muhasebe, karanlık muhasebe gibi kavramlar da sıklıkla kullanılmaktadır. Dijital muhasebe işlevi; karanlık fabrikaların altyapısı gibi gözle görülmeyen ama istenildiği vakit istenilen bilgileri anında sağlayabilen, kendi başına çalışabilen, kaydedebilen, kontrol edebilen ve denetleyebilen bir yapıdan oluşmaktadır (Çakıl, 2020: 98). Muhasebe sektörü için önemi büyük olan muhasebe hileleri, vergi kaçırma sorunları dijital muhasebe kavramından epey etkilenmiş görünmektedir. Muhasebe hilelerini önlemede ve ortaya çıkarmada iç denetim ve bağımsız denetim uygulamalarının yanında dijital muhasebe uygulamalarının da önemi büyüktür. Bu rolün en önemli etkisi, dijital uygulamalar, işletme içindeki ve işletme dışındaki bilgi kullanıcılarına doğru ve güvenilir bilgiye erişim imkânı sağlamaktadır. Günümüz muhasebe yazılımları ve denetim faaliyetleri web tabanlı olarak yapılmaktadır ve bu durum muhasebecileri oldukça rahatlatmaktadır. Muhasebeciler web tabanlı yazılımların bilgede güvenilirlik düzeyini artırdığını, kontrolleri ve denetimleri kolaylaştırdığını, hileli durumların ortaya çıkarılmasına fayda sağladığını, mali raporlamanın daha da şeffaf hale geldiğini ve hileli mali raporlama düzeyinin düşüş gösterdiğini ifade etmektedirler (Kılıç ve Anadolu, 2018: 92-93). Muhasebe mesleğinin dijitalleşme sürecinde aktif rol oynayan faktörlerin; müşteri ve yetkililerin beklentileri, daha aktif ve üretken olma avantajını elde etme ve ortaya çıkan maliyetlerin azaltılması isteğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Dijitalleşen muhasebe uygulamalarında kullanılan büyük veri, bulut bilişim, ortak işletme gibi sanal ağların kullanılmasıyla maliyetlerde azalma, bütçeleme süreçlerinde hız kazanma ve detaylı tahminlerde bulunulabilmekte, farklı analizlerin yapılmasına imkân verilmekte ve daha anlamlı sonuçlar elde edilmekte, oluşan muhasebe bilgisinin kalitesi, güvenilirliği ve doğruluğu artmakta, denetim süreçlerinde destekleyici deliller elde edilmekte, hile ve suiistimallerin önüne geçilmekte, işletme için en doğru ve sağlıklı kararlar alınabilmektedir (Ciğer vd., 2018: 218).

Geleneksel sistemde muhasebe bilgisinin oluşumu için veriler bilgiye dönüştürülür. Temel ve ek mali tablolar, diğer yönetsel raporlar ve açıklayıcı notlardan oluşan çıktılar, yani mali tablolar ile elde edilen bilgilerin ilgili kullanıcılara sunumu sistemin çıktısı olmaktadır. Bu süreçten sonra elde edilen bilginin analizi ve yorumlanması, devamında da ilgili birimlere tekrar sunulması bilgi akışının son aşamasını oluşturur (Kaygusuz vd., 2018: 78). Geleneksel muhasebe bilgisinin oluşum süreci Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Geleneksel Muhasebe Bilgisinin Oluşum Süreci

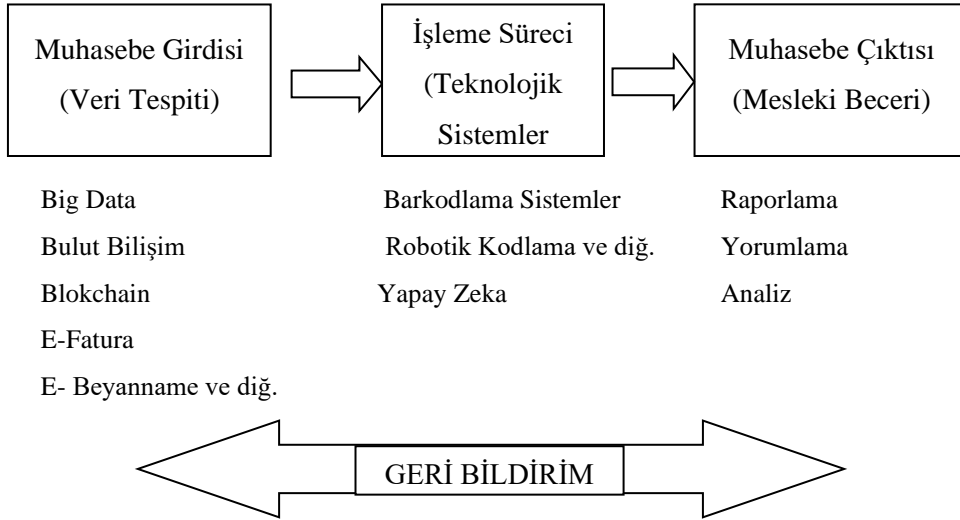

Kaynak: Demir, 2005: 152

Dijital dönemdeki muhasebe bilgisinin oluşum süreci ise Şekil 2’de gösterilmiştir

Şekil 2. Dijital Muhasebe Bilgisinin Oluşum Süreci

Kaynak: Gülçin, 2018: 678

Günümüzde muhasebe meslek mensupları için dijital sistemleri doğru ve etkin kullanmak meslek için vazgeçilmez olmuştur. Dijital çağdaki zorluklara ve fırsatlara etkin düzeyde cevap verebilmek, dijital düşünceleri geliştirerek somut eylemlere dönüştürmek muhasebe meslek mensupları için çok önemli duruma gelmiştir (Tekbaş vd., 2018: 225).

5. Muhasebe Uygulamalarında Dijitalleşme

Bilgi teknolojisi alanındaki ilerlemeler muhasebe mesleği için bilgisayarları vazgeçilmez kılmıştır. Bu süreç, muhasebecilerin yaptıkları işlemleri de etkilemiştir. Ayrıca bilgi teknolojilerinin uygulanma sahalarını da çeşitlendirmiştir. Muhasebeleştirme faaliyeti önceleri yazılı belgelerle yapılırken son zamanlarda elektronik ortamlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Muhasebe sürecinde kullanılmak üzere; “*LUCA, LOGO, ORKA, NETSİS, MİKRO*”, vb. muhasebe programları geliştirilmiş ve manuel kayıt tutmanın yerini bilgisayar ortamında kayıt tutma almıştır. Günümüzdeki şartlar göz önünde bulundurulduğunda bilgisayar uygulamaları ile muhasebe mesleği arasında paralel ve anlamlı bir ilişki vardır (Öz ve Bozdoğan, 2012: 70). Bilgi teknolojileri, muhasebecilerin rolünü kayda değer şekilde değiştirmiştir. Meslek mensuplarına, bilgi sistemini kullanma ve geliştirmeye birlikte bu sistemleri kurma ve yönetmede önemli bir roller düşmektedir. Dijitalleşmenin muhasebe uygulamalarına etkilerini belli başlıklar altında ele alabiliriz.

5.1. Erişilebilirlik

Otomasyon sistemlerindeki gelişmeler sayesinde muhasebe işlem bilgilerinin, saklanması, depolanması ve kolay olarak erişilmesi daha mümkün olmuştur. Her hangi bir dijital cihaz ile erişilebilir bir tarayıcı yardımıyla internet bir portal halini alır. Sonrasında bu dijital cihaza yüklenen yazılım veya uygulama desteğiyle internet ve otomasyon erişilebilir hale gelir. Var olan cihazlar işletmelere bazı sınırlamalar getirmektedir. Bu sınırlamalar olmasına rağmen bu bilgisayarlar kullanıcılara kişisel özgürlükler ve kişiye özel seçim avantajları erişilebilirliğe katkı sağlamaktadır.

5.2. Veri Paylaşımı

Bilgi teknolojileri arasında veri paylaşımı, geleneksel yöntemlerce sağlanan bilgileri veya başka elektronik kaynaklar aracılığıyla sağlanan belgeleri el ile ortama yükleme ihtiyacını giderir. Böylece muhasebecilerin iş yükleri düşer. Bilgi teknolojileri sayesinde oluşan yazılım ve muhasebe birlikteliği elektronik veri toplama şekli olup, sisteme veri aktarımının tekrarına ve gerek olmadan çoğaltılmasına engel olur. Bu yeni teknolojiler ile verileri elde etme otomatik hale geldiği karmaşık işler daha basit olmuştur. Bu sistemler içinde bilgiler gerçek zamanlı olarak vardır ve yazılım göreceli olarak basit ve anlaşılır halde olup muhasebecinin konu için odaklanması daha rahat gerçekleşmektedir.

5.3. İnternet Bağlantısı

Muhasebe ve finans ile bilgi teknolojilerindeki gelişme ve entegrasyon, muhasebe kayıtlarını dijital ortamlara aktarmaya neden olmuştur. Elektronik fon aktarımı, iç ve dış internet, elektronik veri değişimi gibi teknolojiler geleneksel kayıt yönteminin yerini almıştır. İfade edilen bu teknolojiler yoluyla internete bağlanan platformun entegre şekilde yürütüldüğü dijital uygulamalar muhasebe mesleği için kullanıma yoluna gidilmiştir (Sevim, 2009: 4). İnternete bağlanma yalnızca muhasebede dijitalleşme ve işletmenin dışarıya açılması için gerekliliktir.

5.4. Raporlama ve Kayıt Tutma

Teknolojik gelişmeler ile veri işleme ve bilgi üretme sürecinde bilgisayarları kullanmak daha fazla verinin daha az maliyetle ve daha kısa sürede üretildiği görülmüştür. Yıllardır klasik defter tutma anlayışıyla yapılan muhasebe düzeni ve sistem işleyişlerinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu etkiler, muhasebede; belgelendirme, kayıtları tutma, raporlar oluşturma, arşivleme fonksiyonlarının yanında muhasebeciler üzerinde de kayda değer değişimlere sebep olmuştur.

Mali raporlamanın iyi olması, ekonomideki kıt kaynakların verimli ve etkin kullanımı yönünden kaçınılmaz olduğu gibi sermaye piyasası faaliyetlerinin etkinliği için de gereklidir. Güvenilir ve şeffaf raporlama son zamanlarda gerçekleşen mali skandallara tedbir niteliğindedir ve gelişme gösteren ve gelişmiş olan ekonomilere ciddi faydalar sağlaması öngörülmektedir (Uzay, 2004: 237).

Bilgi sistem altyapısındaki dijitalleşme ile birlikte muhasebede kayıtlar e-defterler adı altında manyetik ortamlar üzerine kaydedilerek saklanmaktadır. Bu durum zaman tasarrufunun yanında hata oranını da minimum düzeye düşürmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında denetimin etkinliği de artacaktır. Finansal raporlama ile bütün mali tablolar ve gerekli beyannameler otomatik olarak oluşturulabilmekte ve çok zaman almadan online olarak bilgi kullanıcılarına eşzamanlı olarak aktarılmaktadır.

6. Muhasebede Dijital Uygulamaların Avantajları

Teknoloji ve internet dünyasındaki gelişmeler muhasebe uygulamalarının dijitalleşmesindeki önemini de artırmıştır. İşletme birimlerinde, muhasebe ve denetim uygulamalarında bugün pek çok bilgisayar ve internet tabanlı uygulamalar kullanılmaktadır. Elektronik fatura ve defterler, yeni nesil ödeme kaydediciler bugünlerde gündemimizi meşgul eden başlıca konular arasındadır. Bu programları kullanmada muhasebe için öngörülen bulgular kaliteli hizmetin yükseleceği ve etkinlik düzeyinin artacağı yönündedir. Teknik altyapı tam anlamıyla kurulmasa da doğru zamanda, doğru tercihlerin yapılması, ilk etapta oluşacak maliyetlerin iler ki dönemlerde yarar sağlayacağını düşünerek bu sistemleri uygulamak ve öğrenmeye çalışmak gerekmektedir (Şençiçek Tektüfekçi, 2013: 89-90).

Meydana gelen bu değişimler şirketler, muhasebe mesleği ve muhasebeciler için çok ilgilidir. Teknik altyapı sıkıntısının ortadan kaldırılması ve personelin ihtiyaç duyulan eğitimleri alarak bu sistemlere uyum sağlanmalıdır. Sıkıntılar ortadan kaldırılırken oluşması muhtemel olumsuz durumlarda bu mesleği uygulayan mensupların mesleki etik ve davranışları göz önünde bulundurmaları son derece önemlidir (Çıtak ve Başkan, 2020: 265). Bu sistemler tam anlamıyla uygulanmaya başlandığında her düzeyde güvenli ve hızlı iletişim kurulabilecek, raporlar standart, hızlı ve verimli olarak üretilebilecek, ulusal/uluslararası mali bilgiler tüm kullanıcılarca anlaşılabilir olacak, karşılaştırılabilecek ve zamanında sunulabilecektir.

Dijital muhasebe, günlük işlemleri otomatikleştirip hızlı hale getirerek daha nitelikli analizler için daha fazla zamanı oluşturmuştur, coğrafi sınırlılıkları kaldırarak erişim kolaylığı sağlamıştır, sürekli hizmet imkânı, 7/24 erişim ve daha çok iç ve dış müşteri memnuniyeti sağlamakta, yanılma payını azaltmakta ve daha az muhasebeci ile verimliliği artırmaktadır (Tutar, 2019: 325).

Dijitalleşme sürecine yönelik tahmin edilen ve belirlenen avantajlar aşağıda maddeler halinde şöyle sıralanabilir (Dursun vd., 2019: 265-266 ve Ergüden vd., 2018: 145):

- Bu süreçle birlikte daha az personel ve yoğun otomasyon uygulamaları ile işçilik giderleri düşecek ve nitelikli meslek mensupları ile muhasebe mesleği yürütülecektir.
- Kayıtlar, muhasebe sistemine otomatik şekilde aktarılacaktır.
- Dijital uygulamalarda karşılıklı ve gerçek zamanlı kayıtlama olduğu vakit muhasebede hatalar azaltılmış olacak, kolaylıklar sağlanacak ve devletin vergi takibindeki zorluklar aşılabilecektir.
- Bu dönüşümde elektronik belgeler kullanılacağı için yapılmayan giderler finansal tablolarda görülerek sahte ve yanıltıcı belge düzenleme durumu oluşmayacaktır.
- Maliyet muhasebesi, denetim ve raporlama gibi uzun süreçli muhasebe bazlı işlemlerde analizler otomatik olarak gerçekleşecektir. Akıllı üretim yoluyla üretim hatlarından otomatik bir şekilde haberdar olunarak yanlış uygulamalar önlenerek maliyetler de azalacaktır.
- Oluşturulacak kanuni düzenlemeler dijital süreçler dikkate alınarak geliştirilecek ve mesleğin konusu, kayıt şekli, arşivleme, işletmelerce tutulmak zorunda olunan muhasebe defterleri ve raporlama gibi konularda mevzuat açık halde bulunmalıdır.

Ayrıca dijital muhasebe ile kredi onaylamaları, ödeme ve tahsilat işlemleri, yapılan işlemlerin tasdiki, hesapları kapatma, mali raporları oluşturma ile ilgili işlemler hızlanmıştır. Her zaman yapılan işlemler kolay ve hızlı olarak yapıldığı için üst düzeyli analizler için ayrılan zaman da artışlar olmuştur. Muhasebe işlemlerindeki zaman tasarrufu verimlilik düzeyini yükseltmiştir. Alacakların tahsilatı ve borçlardaki ödeme işlemleri planlı olarak yapılabildiği için nakit yönetimindeki etkinlik ve verimlilik meydana gelmiştir. Güvenlik tedbirleri arttırıldığı için iç kontrol ve iç denetimde etkinlik oluşmuştur (Kılıç ve Anadolu, 2018: 66). E-faturaların sisteme girişi sırasında elde edilen zaman ve para tasarrufunun dışında faturalama sürecini kolaylaştırmakta ve muhasebe elemanları için iyi bir alternatiftir (Spoz, 2014: 256).

7. Muhasebede Dijital Uygulamaların Dezavantajları

Dijital muhasebe uygulamaları meslek mensupları ve diğer bilgi kullanıcıları için pek çok kolaylık sağlamış olsa da bir yünden de belirli risk ve zararları içermektedir. Dijital muhasebe uygulamasının oluşturmuş olduğu risklere operasyon bazlı risk denilmektedir ve bu riskler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Güney, 2016: 347-349 ve Bulut, 2019: 44- 45):

- Kullanılacak dijital uygulamaların yazılım ve donanımından kaynaklanan riskler,

- İletişim ağı altyapısından kaynaklanan riskler,
- Veri kayıtlarından sonra oluşabilen verileri kaybetme riskleri ve sistem kaybı,
- Altyapıyı oluşturmada insan ve kullanıcı hatalarının oluşturduğu riskler,
- Güvenlik açısından kaynaklanan riskler,
- Bütçe yetersizliklerinden dolayı oluşabilecek riskler ve
- Doğal afetlerden kaynaklanabilecek riskler.

Sistem için tehdit faktörleri ise; donanım, yazılım, veri işleme, iletişim ağı ve sağlanan bilginin farklı sahalarda kullanılmasıyla oluşmaktadır. Güvenlik açıkları, bilgisayar virüsleri, bilgi hacklemesi, erişim hırsızlığı ve yetkili olunan erişimde kasıtlı veya kasıtsız olarak kötüye kullanma vb. durumlarla güvenlik açıkları yaşanabilir (Demir, 2005: 149). Dijital uygulamalardaki bir hata sistemdeki bütün veriyi olumsuz etkileyebilir. Hacker ve siber casuslardan korunabilmek için Siber Güvenlik uygulamaları güçlendirilmelidir.

Dijital sistemlerin muhasebede kullanımında bazı sıkıntılar oluşabilir. Muhasebede program kullanma pahalı olabilir, ağ hizmetlerinde alt yapı yetersizliklerinden kaynaklanan internet erişimindeki problemlerden dolayı işlemlerin zamanlı olarak gerçekleştirilememesi, muhasebecilerin sisteme aşırı yüklenmesi neticesinde beyanname verme zamanlarındaki gecikmeler, bilgi teknolojilerine yönelik yeni gelişmelerin takip edilmemesi ve yeniliklere uyum sağlanamaması ifade edilmiştir (Orhan, 2017: 14). Ayrıca sistemi kullanabilecek meslek mensupları ve personeller için sağlanacak mesleki eğitim maliyeti de sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Gönen ve Rasgen, 2019: 2899). E-faturalandırmayı uygulamak için gerekli bilgi birikiminin yeterli olmaması ve yönetim desteğinin bulunmaması da bir sorun teşkil edebilmektedir (Marınacı, ve diğ., 2015: 280).

8. Muhasebe İşlemlerinde Dijital Uygulama (E-Uygulama) Araçları

Küresel düzeydeki dijital dönüşüm ülkemizi de kaçınılmaz olarak etkilemiştir ve çok fazla sahada dijitalleşme oluşmuştur. Vergisel alanda oluşan Vergi Dairesi Otomasyon Projesi (VEDOP), İnternet Vergi Dairesi, e-beyanname, Denetim Bilgi Sistemi (VEDOS), Veri Ambarı (VERİA), e-tahsilat, e-haciz vb. platformları dijital dönüşümde örnekler olarak sayabiliriz.

Ülkemizde dijital uygulamalardan birisi olan e-Vergi uygulaması için elektronik ortamdaki yetkilendirilmiş kuruluş, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB)'dir. Bu kuruluş, 2005 senesinde E-Beyanname, 2010 senesinde E-Fatura, 2013 senesinde E-Defter ve E-Arşiv Fatura, 2018 senesinde E-İrsaliye, E-Müstahsil Makbuzu ve E-Serbest Meslek Makbuzu uygulamalarını uygulamaya geçirmiştir (Tektüfekçi, 2019: 55). Uygulamalardan bazıları zorunlu bazıları da isteğe bağlı olarak uygulanan bu dijital araçlar farklı alanlarda işletme ve kurumlara önemli katkılar sağlamaktadır.

9. Muhasebe Bilgi Sisteminin E- Uygulamalar Açısından Değerlendirilmesi

İşletmelerde muhasebe birimi, işletmeye ait ihtiyaca uygun kaliteli mali bilgiyi üretmek zamanında ilgililere sunulmasını sağlar. Gerek işletmede yatırım kararları vermede gerek devletle ilgili ilişkilerde ve ayrıca müşterilere yönelik ticari ilişkileri detaylandırmada muhasebenin sunduğu bilgiler çok önemlidir. Şüphesiz ihtiyaca göre oluşturulmuş bilgileri zamanlı olarak sağlamak ve sunmak teknolojik uygulamalarla mümkündür. Bir işletmenin teknolojik alt yapısı iç ve dış çevreye sunulacak bilginin hızını, kalitesini artırır ve birimler arasındaki iletişim ve uyumu da güçlendirir.

9.1. Muhasebe Bilgi Sistemi Kavramının Tanımı ve Önemi

Muhasebe bilgi sistemi, işletme varlık ve kaynaklarında değişim oluşturan finansal nitelikteki işlemlerle ilgili verileri toplayıp işleme tabi tutmak suretiyle bilgiler üreten ve elde edilen bilgileri raporlayarak kullanıma hazır hale getiren bir sistemi ifade etmektedir. Burada, bilgi kullanıcıları için ihtiyaç duyulan bilgiler üretilmek için; girdi, işlem ve çıktı akışı hareketleriyle gerekli işlemler yürütülür.

İşletmelerde devalı surette gerçekleşen finansal nitelikli işlemlerle ilgili verileri toplayarak analiz etmek ve ilgililere zamanında sunmak muhasebe bilgi sisteminden beklenen bir görevdir (Şaklak ve Buran, 2010: 22). Belirli standartlar çerçevesinde muhasebe bilgi sistemlerini kuran işletmeler güvenilir bilgiler ile doğru, hızlı ve isabetli kararlar alabilmektedirler.

Finansal nitelikli bilgileri paylaşmada çok kritik görevleri üstlenen muhasebe bilgi sisteminden işletmeler farklı amaçlarla faydalanmaktadır Bu amaçlar ise (Akar, 2016: 29);

- İşletme kaynaklarının dağıtımı ile ilgili kararların verilmesi,
- Uzun vadeli planların hazırlanarak bunlarla ilgili stratejilerin geliştirilmesi,
- İşletme faaliyetleri ile ilgili maliyet planlaması ve kontrolü,
- Başarı düzeyini ölçme ve değerlendirme,
- Yasal olarak ihtiyaç duyulan mali bilgileri oluşturmak ve ilgililere sunmaktır.

Bu amaçlar için kurulan sistem, işletme varlıkları üzerinde yönetimin sorumluluğunu yerine getirmek, işletmeler için faaliyet denetimini yürütmek ve gelecekle ilgili faaliyet planlaması yapmak için gerekli mali bilgileri elde etmeye yönelik bir sistem olduğu için geçmişteki ve gelecekteki bütün veriler ile ilgilenir. Bu sebeple, yöneticilerce ihtiyaç duyulan bilgiler, zamanlı ve yeterli olduğu ölçüde bilgi sistemlerince sunulursa bir anlamı olur. Muhasebe bilgi sistemindeki etkin kullanma düzeyi işletmelere; kaliteli mamul geliştirmeye birlikte kaliteli hizmet sunma, maliyet azaltmaya katkı sağlama, verimliliği artırma, daha doğru ve isabetli kararlar almak için zamanlı, yeterli ve güvenilirliği yüksek bilgiler sağlamak, rekabet ortamında avantajlar elde etmek ve etkin bir iletişim kanalı kurmak gibi katkılar sunabilmektedir. Bilgi ve teknolojiyi içine alan muhasebe bilgi sistemi, teknolojideki hızlı ilerlemelerden dolayı paydaşlar için ekonomik etkisi olan muhasebe bilgilerini stratejik bir bakış açısıyla üretmeli ve ilgililere sunmalıdır.

Bir işletme faaliyetlerini sürdürerek kazancını artırmak istiyorsa, işletmeye ait varlık ve kaynakları tespit etmeli, bu değerlerde değişim meydana getiren durumları takip etmeli ve faaliyet sonucunu tam olarak (kar/zarar durumu) ortaya koymalıdır. İşte muhasebe bilgi sistemi bu durumlar hakkında yeterli bilgileri sağlayacak tek birimdir (Kaya, 2000: 73).

9.2. Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetimine Katkısı

İşletme yönetimleri, bilgi sistemlerinde yer alan doğru olarak işlenmiş verileri aldıkları zaman faaliyetlerle ilgili hızlı, etkili ve doğru kararlar verirler. Bu sebeple bilgi sistemleri işletme yapısına, bulunulan sektöre özgü kurulmalı ve verileri doğru işleme sürecine tabi tutmalıdır. İlave olarak sistemi kurmadan önce sistemden istenen bilgiler belirlenmeli ve sistemin kurulması bu bilgileri sağlayacak düzeyde oluşturulmalıdır. Böyle bir çalışma, işletme içi ve dışındaki bilgi kullanıcılarıyla ve ilgili uzmanlarca birlikte tesis edilmeli, yürütülmeli ve bütüncül olarak ele alınmalı ve uygulamaya hazırlanmalıdır (Gümüştekin 2004: 138).

Bilgi sistemlerini aktif şekilde kullanabilmek, muhasebe verilerinden zamanlı ve gerekli bilgiyi tam ve doğru şekilde karar alıcılara aktarmanın işletme faaliyetlerinde verimliliği ve uzun dönem için karlılık düzeyini artıracaktır (Mugan ve Akman, 2000: 19). Küresel rekabet için doğru ve zamanlı bilgi kullanıcılar için kaçınılmaz derecede değerlidir. Dijitalleşme ile mali bilgiler zamanlı olarak ilgililere kolaylıkla ulaştırılabilmektedir.

Gelinmiş olan durum çerçevesinde muhasebe bilgi sistemi mali bilgilerle birlikte mali olmayan bilgi ve verilerle de ilgisi vardır. Böylelikle muhasebe bilgi sistemi, muhasebe verilerini işleyip dağıtma görünümü vermekten işletmeye ait çok farklı türde bilgileri üretme ve dağıtma görünümünü vermeye başlamıştır (Gül, 2012: 45-46). Bu yüzden birbiriyle bütünleşmiş sistemler aracılığıyla işlemlere yönelik detaylı bilgiler eşanlı düzeyde elde edilebilmektedir. İşletmeler için çok uzun zamanlar alan muhasebe işlemleri, internete dayalı araçlar vasıtasıyla yeniden planlanmıştır. Mali analizler, raporlamayı da kapsayarak, müşteriler, tedarikçiler, üretim, insan kaynakları ve paydaşları da kapsayacak şekilde performans değerlendirmesi sürecini de içine dâhil etmiştir (Sevim, 2009: 182).

9.3. Muhasebe Bilgi Sisteminin Unsurları

Muhasebe bilgi sisteminde kullanılan işletme unsurları; insan kaynaklarıyla birlikte bilgi iletişim araçları, donanım ve yazılım ile raporlardan oluşmaktadır (Sürmeli vd., 2006: 59).

İnsan Kaynakları: Sunulan bilgilerin doğruluğu, güvenilirliği, anlaşılabilirliği ve zamanlı olmasının önemi büyüktür. Alanında eğitilmiş nitelikli bir muhasebe elemanı; zihinsel ve analitik kabiliyet, kavramsal anlayış, iletişim becerisi ve tarafsız davranabilme gibi bireysel niteliklerle birlikte, bilimsel ve düşünsel bazdaki birikime sahip olması yani mesleki yönden teknik yeterlilikleri taşımalıdır (Şengel, 2011: 170). Dijitalleşme insan kaynaklarının analitik düşünme anlayışına daha yatkındır.

Bilgi İletişim Araçları: Bu araçlar, verilerin toplanmış olduğu ve bilgi işleme sürecinde kullanılan belgeleri ifade eder. Belgeler; zamana, niteliğe, niceliğe, taraflara vb. farklı unsurlara ilişkin bilgiler için ispatlayıcı özellikler taşır. Bu araçlar; işletme faaliyetlerine ait verilerin kaynağı olan ve bilgi sistemine ilk kayıta kullanılan fatura, gider makbuzu, çek, poliçe gibi işlem belgeleriyle verilerin kaydedilmesi ve işleme tabi tutulması için kullanılan ve sürekliliği olan yevmiye defteri, büyük defter gibi kayıt belgelerinden oluşur. (Sürmeli vd., 2006: 60). Dijitalleşme ile bu tür araçların eşanlı oluşturulması muhasebe sürecini hızlandırmıştır.

Donanım ve Yazılım: Bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler kayıtlarda bu teknolojinin kullanımını başlatmıştır. Bilgisayarlar, muhasebede işlemleri kolaylaştırarak bilgileri iletmeyi hızlı hale getirmiştir (Demir, 2005: 148). Dijital teknolojilerdeki gelişmeler sayesinde paydaşlar açısından hızlı, güvenli, zamanlı ve doğrulanabilir muhasebe veri ve bilgilerine ulaşmak daha kolay olmuştur.

Raporlar: Muhasebe bilgi sisteminde maddi çıktıları ifade eden ürünlerdir. Bilgileri kullananların farklılığı baz alınarak bu raporlar içe yönelik ve dışa yönelik olarak düzenlenmektedir (Sürmeli vd., 2006: 61). İçe yönelik olanlar yönetimdeki her düzeye göre sunulabilen ve denetim faaliyetleri için kullanılan raporlar iken, dış raporlar, işletmelerle ilgili üçüncü kişilere işletme finansal yapısı ve faaliyetleri ile ilgili bilgileri sunmaktadır. Dijital uygulamalar sayesinde raporlar daha hızlı hazırlanabilmekte ve üretilen kaliteli bilgiler karar süreçlerinde kullanılmaktadır.

Sistem yaklaşımında bir ürün olarak muhasebe bilgi sistemi; finansal muhasebe, maliyet muhasebesi, yönetim muhasebesi gibi alt sistemleri içine alır. Mali işlemlerin muhasebe süreci çoğunlukla E-teknolojiler ile yapılmaktadır. Muhasebe için geliştirilen teknolojik uygulamalar sayesinde finansal tablolar, raporlar, belgeler ve dokümanlar istenilen formatta (*MS Word, MS Excel, PDF* vs.) elde edilebilmekte ve diğer raporlara da istenildiği anda ulaşım imkanı olabilmektedir. Yöneticilerin kendi sistemlerine istedikleri yer ve zamanda internet vasıtasıyla bağlanabilmeleri de mümkün hale gelmiştir.

9.4. Muhasebe Bilgi Sisteminde Teknolojinin Sağladığı Fırsatlar

Muhasebede uygulayıcı düzeyde olanların dijital teknolojiler hakkındaki eğitimleri, onlara bilgi ve beceri kazandıracaktır. Bu konumda olanların, ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla meslek mensuplarının dijital uygulamaları kullanma ve muhasebe bilgi sistemine etkileri hakkındaki yetkinlik düzeyleri artırılmalıdır. Bu yetkinlik sağlama ve ihtiyacı karşılama en etkili durum muhasebe uygulamalarında dijital uygulamalara da yer verme gerekliliğidir.

Teknoloji ağırlıklı işletmeler için bilgisayar teknolojisi sayesinde; güvenilir, zamanlı ve doğruluğu sağlanan bilgilerle yönetim ve üçüncü kişilerce alınacak kararların isabet düzeyi yükselecektir. Kararlarda isabet oranının yüksekliği işletmelerce ortaya konan hedeflere ulaşma oranını yükseltecektir. Bu durum verimlilik artışı ve işletme sürekliliğine katkı sağlayacaktır. Böylesi bir

değişim ile işletmeler karmaşıklık düzeyi yüksek işlemlerini kısa zamanlarda yaparak detaylı raporlar elde edebilirler. Detaylı raporlardan faydalanarak gelecek planlamaları ve verilecek kararlar daha doğru olacaktır. Böylece zaman israfı önlenir, verimlilik artışı ve diğer avantajlar da sağlanabilir.

Verilerin işlenmesine yönelik gelişmelerle; farklı nitelikli elektronik verilerin kaydedilmesi ve bilgi işleme süreçlerine katılması işletmelerde uygulanır olmuş ve bilgi akışı da hızlanmıştır. Bununla birlikte dijital uygulamalarla, aynı özelliğe sahip verilerden fazlaca bilgi üretimi önlenmiş, bilginin istenen zamanda sağlanması, veri girişlerinin yapılması ve saklanmasıdaki tekrarlar önlenmiştir. Verileri işleme ve bilgi teknolojisi iletişimi alanında yaşanan ilerlemeler farklı yerleşim alanlarındaki bilgi akışını yaygın hale getirmiş ve işletmeler için önemli kolaylıklar sunmuştur. Böylece, teknolojideki ilerlemelerle birlikte, önceleri yalnızca ön muhasebenin tutulması için oluşturulmuş paket programlar aracılığıyla kaydetme işlemleri yapılırken şimdilerde genel maksatlı muhasebe uygulamalarına yönelik olarak; finans politikası oluşturmak, bütçe yapmak, üretim işlemlerini yönetmek, maliyet analizleri ve maliyet muhasebesi gibi fonksiyonlara sahip kapsamlı paket programların kullanılması ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bilgi kullanıcıları için istenilen raporlar rahatlıkla elde edilebilir olmuştur (Sevim ve Bülbül, 2016: 867).

İşletmelerin bütün bölümleriyle ilgili mali bilgiler geçmiş dönemlere ait bilgilerle sınırlanmayacak, kıyaslama yapılacak bilgiler de elde edilebilecektir. Böylece muhasebe bilgi sisteminin sağladığı yardım ile planlamalar yapılacak, farklı seçenekler analiz edilecek ve maliyet-hacim-kar analizleri de ortaya konabilecektir. Ayrıca, firmalar verimlilik artışı ve analizi için bir ölçüm sistemi olarak muhasebe bilgi sistemini etkin kullanarak faydalanacak ve yönetimler de bu bilgiler temelinde kararlar alacaklardır.

Muhasebe bilgi sistemindeki teknolojik altyapı düzeyi yeterli bulunan bir işletme, günümüzün internet teknolojileri sayesinde; e-ticaret, e-işletme ve web tabanlı uygulamaları da rahat bir şekilde yürütebilir duruma gelmiştir. İlave olarak tedarikçi ağı ve müşteri yönetim maliyetlerindeki artışlar dijital teknolojiler yoluyla düşürülebilmektedir. Bu durumla birlikte stok hareketleri de rahat takip edilebilmekte ve stok yönetimi kolaylaşmaktadır. Bütün bilgi sistemlerince sağlanan bilgilerin, muhasebe bilgi sistemine entegre edilerek uyumlaştırılması bilgisayarlar yoluyla gerçekleştirildiği için işlem maliyetleri azalarak faaliyetler de daha kolay yönetilebilmektedir (Sevim ve Bülbül, 2016: 868).

9.5. Türkiye’de Dijitalleşme Süreci

Ülkemizin muhasebe ve maliye alanına yönelik elektronik dönüşüm sürecindeki düzenlemelerde tek yetkilendirilmiş kurum Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığıdır (GİB). Günümüz için işletmelere ait bütün faaliyetlerin bilgi iletişim uygulamaları vasıtasıyla yürütülmeye başlanması, e-işletme kavramını ortaya çıkarmıştır. E-işletme uygulamaları en çok muhasebe birimini etkilemiştir. Dijital dönüşüme yönelik süreçte GİB; e-Defter, e-Fatura, e-Beyanname ve e-Arşiv Fatura gibi fazlaca yeni projeler uygulayarak e-işletme kavramına destek vermiştir. Uygulanan yeni projeler sayesinde

kişiler ve kurumlarla ilgili iş ve işlemler hızlı bir şekilde ve hatasız olarak yürütülmektedir. Bu uygulamalar sayesinde bütün işletmelerde zaman tasarrufu oluşmakta ve sistemin sağlıklı işleyişi ve denetimdeki etkinlik sağlanmış olmaktadır.

9.6. Dijital Dönüşümün Muhasebe Uygulamaları Açısından Önemi ve Etkileri

Dijitalleşmenin muhasebe sahasındaki yeni bilgi teknolojileri ve araçlarına etkili düzeyde uyum sağlanması, yıllar boyunca uygulanan geleneksel tekniklerin bilgilere ve önceki kayıtlara ulaşmadaki zorluklarını ortadan kaldırmıştır. Günümüzde ihtiyaç duyulan bilgi ve kayıtlara hızlı ulaşma imkânı olması, ek olarak standartlaştırılmış kavramlar ile verilerin kontrolünün sağlanması, başka veriler ve kayıtlar ile kolay karşılaştırmaların yapılması dijital dönüşümün önemini ortaya çıkarmıştır. Dönüşüm kaçınılmaz olarak muhasebe mesleğine de etki etmiş ve yenilikçi bir anlayışla dijital muhasebe olgusu ortaya çıkmıştır (Arslan ve Karkacıer, 2019: 430). Bu yeni muhasebe uygulamalarında, fiziki olarak gerçekleştirilen muhasebenin kaydetme, sınıflandırma ve raporlama işlevleri yerini yapay zekâ uygulamasına bırakarak daha kısa sürede verilerin işlenmesi ve çözümlenmesi mümkün olmuştur.

Büyük veri şeklinde ifade edilen süreçte, bilişim teknolojilerindeki gelişme ile oluşan sistemler ile yüksek hacimli verilere çok hızlı erişme, verileri toplama ve depolama ve yapısal analizleri yapma mümkün olmuştur (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 1). Zamanla sanayi devrimlerinin etkisiyle de dönüşen muhasebe mesleği, yeni küresel, teknoloji odaklı iş dünyasına uygun muhasebe standartları, prosedürleri ve hizmetleri geliştirerek ve bunu da sürdürerek dijital dönüşüme önemli düzeyde ayak uydurmakta olduğu söylenebilir (Hunton, 2002: 4).

Bütün kurumlar için bilgi vazgeçilmez bir değerdir. Muhasebe de her bilim gibi işletme ile ilgili mali bilgileri sağlayarak bu bilgileri ilgili kullanıcılara aktaran bir bilim dalıdır. Muhasebe bilgilerindeki en önemli özellik, bilgi kullanıcılarına bu bilgilerin doğru ve zamanlı şekilde sunulmasıdır (Erturan ve Ergin, 2018a: 217). Hızlı sunma ve doğruluk yanında bilginin güvenilir bir şekilde depolanıp depolanmadığı konusu da önemlidir (Esmeray, 2018: 306). Dijitalleşme ile, dijital bilgi sistemleri ve uygulamalarının sunduğu avantajlar ile muhasebe bilgilerindeki güvenilirlik düzeyi artmış, buna ilaveten işletme içi ve dışı denetimler kısa sürede yapılmış ve şeffaflık düzeyi de yükselmiştir (Demirkan ve Arslan, 2019: 54). Böylelikle işletmelerde verimlilik artışı sağlanırken aynı zamanda kişi ve kurumlar düzeyinde güven ortamı da sağlanmış, ilişkilerdeki sürdürülebilirlik ve rekabet gücünün korunmasına da katkılar sağlanmış olur.

Muhasebe mesleğindeki dijitalleşme süreci; belgelendirme, kayıtlama, raporlama, arşivleme fonksiyonlarının yanında meslek mensupları üzerinde de önemli değişiklikler sağlamıştır.

9.6.1. Belgelendirme İşlevine Etkisi

Elektronik muhasebe uygulamalarında mali bilgiler ve belgeler; dijital araçlar ve yöntemler yardımıyla dijital ortamlarda hazırlanarak iletme işi gerçekleştirilmektedir (Bygren, 2016: 12). Bu

şekildeki dijital bağlantılar, en az düzeyde insan gayreti gerektirmesiyle işler ve hizmetler şeffaf ortamlarda yürütülmektedir (Hofmann ve Rüşch, 2017: 25). Önceki zamanlarda defter ve fiziki kayıt sistemleri ile uzunca zaman alan birçok işlem dijitalleşme sayesinde kısa zamanda ve doğru olarak yürütülmeye başlamıştır.

9.6.2. Kayıt İşlevine Etkisi

Muhasebe bilgileri ve defterlerinin dijital ortamlarda kayıt altına alınması; muhasebe işlemlerini hızlandırmış, yapılan hataları kısa zamanda tespit etmeye ve düzeltmeye imkân tanımış, denetimin etkinliğini artırmış ve kırtasiye masraflarını azaltmada katkılar sağlamıştır. Ayrıca alt ve yardımcı düzeydeki hesapların kolayca incelenmesi önceki sistemlere göre kolaylaşmıştır (Güney ve Özyiğit, 2015: 290-291). Dijital dönüşümlerle birlikte, rutin faaliyetler, analizler için sınıflandırılarak hazırlanmaktadır. Ek olarak e-imza ile günlük işlemlerin kimlerce yürütüldüğü de kayıt altına alınabilmektedir (Gönen ve Solak, 2017: 65). Böylece, insan kaynaklı hata oranı da azaltılmıştır.

9.6.3. Raporlama İşlevine Etkisi

Geleneksel muhasebe sistemi rapor aşamasında, işletmenin temel tabloları olan bilanço ve gelir tabloları temelinde işletme ile ilgili oluşabilecek bilgiler yoruma tabi tutulur ve kararlar alınır. Fakat endüstri 4.0 ile beraber değişen muhasebe sisteminde, bilgilerin akışı ve oluşturulan raporların analizi akıllı sistemler ile yapılmaktadır. Ayrıca bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişme ve bilgilerin şeffaflığı zamanla önem kazandıkça, mali tablolarla birlikte çok farklı bilgileri yorumlamak için birleşik dil uygulama ihtiyacı belirlemiştir ve bu ihtiyaç da birleşik etiketleme dilinin gelişimini harekete geçirmiştir (Erkuş ve Chiu, 2014: 174). Bütün raporlar bilgi teknolojileri ile çevrimiçi hazırlanmakta ve ilgili taraflara kolay şekilde ulaştırılmaktadır.

9.6.4. Arşiv İşlevine Etkisi

Bilgisayarlar ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, büyük muhasebe verilerinin tam olarak depolanmasını ve bütün işlemlerin arşivine erişimini mümkün hale getirmiştir (Vasarhelyi vd., 2015: 384). Yani, muhasebedeki kayıtları dijital ortamlarda uzun süreler boyunca ve daha emniyetli olarak depolamak kolaylaşmıştır. Verileri etkin şekilde arşivleme ve veriye erişim maliyetleri de azalmıştır.

9.6.5. Meslek Mensuplarına Etkisi

Endüstri 4.0 ile beraber, muhasebede kayıtlama sistemi akıllı kayıtlama sistemine dönüşmüş, bu durum, sistem içindeki meslek mensuplarının mesleki yeterlilik düzeylerini gözden geçirmelerini bir gereklilik haline getirmiştir (Kablan, 2018: 1568). Klasik muhasebe anlayışındaki değişimle; muhasebe sistemlerini tasarlayabilen, büyük veri tabanındaki bilgilere erişebilen, elde edilen bilgileri kullanabilen, teknolojik değişimlere uyum sağlayabilen meslek mensuplarına ihtiyacı ortaya çıkarmıştır (Erturan ve Ergin, 2018b: 155).

Dijitalleşen muhasebe anlayışı ve uygulamalarında yer almayı düşünen muhasebecilerin, işletme süreçlerine uyum sağlayabilecek, sistem tarafından sağlanan gerçek zamanlı raporların analizi ve yorumlamasını doğru yapacak kişiler olarak yetiştirilmesi zorunluluk halini almıştır (Gönen ve Rasgen, 2019: 2906). Bu zorunluluk ise; bilgiye hızlıca erişebilen, bilgiyi ilgili süreçlerde etkin kullanabilen, teknoloji çağındaki değişen şartlara uyum sağlayabilen, gerektiği zaman riski üstlenebilen, karar alma süreçlerinde rol almaktan çekinmeyen, sorunun değil çözümün parçası olan meslek mensuplarını yetiştirecek nitelikte muhasebe eğitimini gerektirir (Kurnaz vd., 2018: 95).

Muhasebecilerin, elektronik kaynaklı dönüşüme uyum sağlamalarında gerekli olan bu eğitimin yanında, teknik altyapıdaki eksikliklerin giderilmesi ve çalışanların sisteme entegrasyonunu sağlayacak teknoloji donanımlı olmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel düzeyde ticari ilişkiler arttıkça gerekli bilgilerin sağlanmasına acil ihtiyaç duyulmaktadır. Teknoloji odaklı yaklaşımların bütün sektörlerde benimsenmesi de vazgeçilmez bir unsurdur. Bütün sektörler mali açıdan bilgiye ihtiyaç duyarlar. Mali bilginin üretim merkezi ise muhasebedir. Muhasebe sektöründe de teknolojik sistemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilgi teknolojisi alanındaki hızlı gelişmeler muhasebe alanında bilgisayarlı muhasebe kavramını ortaya çıkarmıştır. Bilgisayarın icadı ile başlayan bu süreç yazılımların gelişmesiyle ticari boyuttaki işlemlerin de çevrimiçi olarak hazırlanmasını kolay ve hızlı hale getirmiştir.

Bilgisayar sistemleri üzerinde kullanılan programlar, bulut sistemler, dijital denetleyiciler günümüzde dijital muhasebe olarak adlandırılmaktadır. Dijital muhasebenin veri girdilerini elektronik fatura, elektronik defter, big data, bulut bilişim gibi sanal uygulamalar oluşturmaktadır. Verinin işleme aşamasında barkodlama sistemleri, yapay zekâ uygulamalarıyla gerçekleştirilerek, raporlama, yorumlama, analiz edebilme becerisi ve geri bildirimde bulunma ile dijital muhasebenin bilgi akışı tamamlanmaktadır.

Ülkemizde Gelir İdaresi Başkanlığı teknoloji tabanlı sistemlerin kullanılmasına yönelik muhasebe sisteminde e-Defter, e-Fatura ve e-Arşiv gibi yeni güncellemeleri uygulamaya geçirmiştir. Maliye Bakanlığının e-dönüşümden beklediği faydalar; kayıt dışı uygulamalara tedbir almak, vergi gelirlerini artırmak ve toplama giderlerini azaltmak, şeffaflığı artırmak, işlemleri hızlandırarak ulaşılabilirliği sağlamak ve vergide denetim etkinliğini artırmak olarak sayılabilir. Bu faydaları göz önünde bulundurarak e-dönüşüm uygulamalarına hız vermiştir.

Elektronik uygulamalar ekonomik hayatın hızla gelişmesinin bir sonucudur. Muhasebe firmaları ve ticari işlemleri ölçen şirketler de elektronik dosyalamadan faydalanmaktadır. E-Uygulamalar sosyal açıdan verimli bir çalışma şartı oluşturmakta ve etkili iletişime yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu uygulamalar kaynak israfını azaltmakta ve meslek mensupları için daha az insan kaynağı kullanımı

sağlamaktadır. Bu bağlamda e-Uygulamalar; muhasebe bilgi sisteminde hata oranı ve iş yükünü azaltmaya katkı sağlar, devam eden iş ilişkilerinde çeşitli kurumlarla entegrasyonun sağlanmasını kolaylaştırır, mali belgelerin saklanması vb. hususlarla muhasebe sistemlerine önemli destekler sağlar. Elektronik uygulamaların yaygın şekilde kullanılması işletmeler için şeffaflığı ve vergi uyumluluğunu artıracak ve bazı maliyetlerden de tasarruf sağlayacaktır.

E-dosyalama; fatura hırsızlığını, kaybını ve imha olaylarını azalttığı bilinmektedir ve e-dosyalamaya geçişle firmalar teknoloji destekli alt yapı sisteminin kullanılmasını tercih ederek, firma bünyesinde daha nitelikli personel seçimine odaklanacaktır.

Elektronik uygulamalara geçiş aşamasında meslek mensuplarının muhasebe süreçlerindeki iş yoğunluğunu daha da arttıracığı beklentisi vardır. Ticari yaşamdaki işlem sayılarının gün geçtikçe artmasıyla muhasebe birimindeki işlem yoğunluğunun da artması giderek daha fazla karşılaşılan bir durum olmuştur. Çalışma kapsamında muhasebe bilgi sisteminin bir unsuru olarak elektronik uygulamaya başarılı bir geçiş için bazı öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Araştırmalar, geçiş sürecindeki en büyük sorunun elektronik uygulama konusunda yeterli eğitimin olmayışı olduğunu göstermektedir. Bu durum sistemsel ve kullanılan programlar yoluyla hatalara sebebiyet vermektedir. Her geçen gün e-Uygulama uyumluluğunu geliştirmeye yönelik muhasebe personeli eğitim programları artırılarak devam edilmelidir.
- Elektronik uygulamalar esasen teknoloji odaklı sistem ürünleridir. Sistemin aktif olarak çalışabilmesi için mutlaka iyi kurulmuş ve iyileştirilmiş teknik altyapı sistemine ihtiyaç vardır. Ancak şirketler bu altyapıyı kurmayı ek bir maliyet olarak görebilmektedir. Bu sebeple Maliye Bakanlığı tarafından meslek mensuplarına mali yönden destek sağlanmalıdır.
- Firmalar yaptıkları ve yapacakları işlemleri tarafsız bir şekilde belgelendirmeli ve muhasebeye iletmelidirler.
- İnternet tabanlı sistemlere geçiş sadece muhasebe bilgi sistemi ve muhasebe birimi için değil aynı zamanda insan kaynakları, pazarlama, örgütsel yönetim, reklam ve halkla ilişkiler gibi birimlerle de ilişkili olduğu için bu konulardaki yenilik ve iyileştirmeler de sağlanmalıdır.

Firmalar etkili iş ve organizasyon yapısı için internet tabanlı bilgi işlem sistemlerine ivedilikle geçmeli ve bilgi işlem teknolojilerini kullanabilen vasıflı personeller çalıştırmalıdır. Gerek yapay zekâ gerek Endüstri 4.0 ve robotik teknolojiler sayesinde birkaç yıl önce hayal bile edilemeyen yenilik ve değişiklikler günümüzde yaşanır hale gelmiştir. Günlerce süren iş süreçlerini kayıt altına almak için verilen uğraşlar mazide kalmış, artık neredeyse tüm bilgiler tek bir tık ile ulaşılabilecek hale gelmiştir. İş insanları bu robotik teknoloji ile iş yaşamlarını daha aktif yaşarken aynı zamanda kişisel hayatlarını da daha kaliteli yaşamaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akar, E., (2016). *İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi Üzerine Çanakkale İlinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış YL Tezi, ÇOMÜ, SBE, İşletme ABD.
- Akdoğan N. & Akdoğan U., (2018). Büyük Veri-Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18(55), 1-14.
- Arslan Coşkun M. & Kargacıker A. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Yönetim Muhasebesinin Geleceğini Etkileyen Faktörlere Kavramsal Bir Bakış, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 430-442.
- Bulut, B., (2019). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Web Tabanlı Muhasebe Sistemleri Hakkında Bilgi Ve Yatkinlıklarının Belirlenmesi Afyonkarahisar Örneği*, Yayınlanmamış YL Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, İşletme ABD.

- Bygren, K., (2016). *The Digitalization Impact On Accounting Firms Business Models*, Master Of Science Thesis, KTH Industrial Engineering and Management, Stockholm.
- Cemalcılar Ö. & Önce S., (1999). *Muhasebenin Kuramsal Yapısı*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yayınları.
- Çiğner A., Kınay B. ve Angı G. G., (2018). "Büyük Verinin Muhasebe Uygulamaları ve Muhasebe Eğitimi Üzerindeki Etkileri". *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 17(53), 215-233.
- Drury, C., (1992). *Management and Cost Accounting*, Hong Kong, ELBS Edition.
- Çakıl, A.U., (2020). "Geleceğin Muhasebesi", *İzmir YMMO Dergisi*, 2(2), 85-101.
- Çıtak, F. & Başkan, T.D., (2020). "Muhasebe Uygulamalarındaki Elektronik Gelişmelerin Muhasebe Meslek Etiğine Etkisi Kırıkkale İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı, 22, 249-270.
- Demir, B., (2005). Muhasebe Bilgi Sistemlerinde Bilgi Güvenliği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 26, 147-156.
- Demirkan S. ve Arslan Coşkun M., (2019). Endüstri 4.0 ve Muhasebe Sistemine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir İnceleme, *Enderun Dergisi*, 3(1), 40-56.
- Dinç E. & Kaya U., (2006). Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Ahlakı Kuralları Açısından Hizmet Satın Alanlar Tarafından Algılanma Biçimi Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 17: 139-152.
- Dursun G.D., Ektik D. ve Tutcu B., (2019). Mesleğin Dijitalleşmesi. Muhasebe 4.0., *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 263-271.
- Ekiz, N. (2018). *E-Fatura ve E-Defter Sisteminin Bağımsız Denetime Katkıları*, Yayınlanmış YL Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergüden, A. E., Kaya, C., Tansel, T. B. ve Türkyılmaz M., (2018). Endüstri 4.0' ın Getirdiği Devrimsel Değişimler Işığında Muhasebe Sistemlerinin Yeniden Yapılandırılması, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 18(54): 139-148.
- Erkan, M. Elitaş C. & Ceran Y., (2015). *Dönem Sonu Muhasebe İşlemleri*, Bursa, Ekin Basım Yayın.
- Erkuş, H. & Chiu, V. (2014). On The Research Contribution Of XBRL Literature-A Bibliometrics Analysis, *Eurasian Journal of Business and Economics*, 7(13), 173- 188.
- Erturan, İ.E. & Ergin, E.,(2018a). Büyük Verinin Muhasebe Ve Denetim Alanlarına Uyumu, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(81), 208-222.
- Erturan İ.E. & Ergin, E., (2018b). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme Endüstri 4.0 Etkisi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(72), 153-165.

- Esmeray, A., (2018). Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Denetimine Katkısı, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 294-309.
- Gökdeniz, Ü., (2005). İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemine Yaklaşım, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 86-93.
- Gönen, S. & Solak, B.,(2017). Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 76, 63-80.
- Gönen, S. & Rasgen, M., (2019). Endüstri 4.0 ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2898-2917.
- Gül, M., (2012). *İşletmelerde Elektronik Ortamda Muhasebe Bilgi Sistemi İç Kontrol İlişkisi ve Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, SBE.
- Gülçin, K. (2018). Muhasebe Mesleğinin Gelişimi ve Meslek Mensuplarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 670-682.
- Gümüştekin, G.E., (2004). İşletmelerde Yönetim Bilişim Sistemleri, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 125-142.
- Güney, C., (2016). Bilgisayarlı Muhasebe Sistemlerinde Denetim Riskleri Ve Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4,(28), 344- 364.
- Güney, S. & Özyiğit H., (2015). Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53) 279–297
- Hofmann, E. & Rüsçh, M. (2017). “Industry 4.0 and The Current Status as well as Future Prospects on Logistics”, *Computers in Industry*, 89, 23-34.
- Hunton, J. E. (2002). The Impact of Digital Technology on Accounting Behavioral Research. *Advances in Accounting Behavioral Research*, *Advances in Accounting Behavioural Research*,, 5, 3-17, Bingley: Emerald Publishing.
- İbiş, C. (2002). Bilgi Çağında Muhasebecilik Mesleğinin Geleceği ve Yeni Muhasebeci Kimliği, *Türkiye Muhasebe Kongresi*, TÜRMOB Yayınları.
- İşgüden Kılıç, B. & Anadolu, Z., (2018). Dijital Çağın Yarattığı Muhasebe Uygulamalarının Muhasebe Hilelerinin Önlenmesine Etkisi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10.yıl özel sayısı, 55-97.

- Kablan, A. (2018). Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti Akıllı İşletmeler Ve Muhasebe Denetimi, *Süleyman Demirel Üniv. İİBF Dergisi*, 23 (Endüstri 4.0 ve Örg. Değ.Özel Sayısı), 1561-1579.
- Kane, C., Palmer, D., Phillips, N., Kiron, D. ve Natasha, B., (2015). *Strategy, Not Technology, Drives Digital Transformation*, MIT Sloan Management Review and Deloitte Univ. Press, 14, 1-25.
- Kaya, E., (2000). *Havaalanlarında Fiyatlandırma Açısından Muhasebe Bilgi Sistemi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaygusuz, S.Y., Aslan, Ü. ve Kepçe, N., (2018). *Genel Muhasebe I*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yay.
- Kısakürek, M. M. & Pekcan, A., (2005). Muhasebenin Ürettiği Bilgiye Farklı Açılardan Bakışlar, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 107-125.
- Koç Yalkın, Y., (2001). *Genel Muhasebe İlkeleri Uygulamaları ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi*, Ankara, Turhan Kitapevi.
- Kurnaz, E. Tekbaş, İ. Bozdoğan, T. ve Çetin, Ö.O. (2018). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22, 81-96.
- Marinagi, C., Panagiotis R. ve Skourlas C., (2015), Adoption and Use of E-Invoicing in Greece, *International Conference on Integrated Information*, 1644, 279-286.
- Mugan, C. Ş. & Akman, N., (2000). Bilgi Sistemleri Teknolojileri ve Muhasebe Uygulamalarına ve Eğitimine Etkileri. XIX. *Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, 18-20.
- Orhan, B., (2017). *Bilgi Teknolojilerindeki Gelişmelerin Muhasebe Meslek Mensuplarının Verimliliğine Etkileri*, Yayınlanmış YL Tezi, Hitit Üniversitesi SBE.
- Öz, E. & Bozdoğan, D., (2012). Türk Vergi Sisteminde E-Maliye Uygulamalar, *Süleyman Demirel Üniv.İİBF Dergisi*, 17(2), 67-92.
- Sevim, A.& Bülbül, S., (2016). Tam Zamanında Üretim Sisteminin Muhasebe Bilgi Sistemi İle Bütünleştirilmesi ve Bir Model Önerisi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18(4), 855-879.
- Sevim, A., (2009). *Dijital Muhasebe*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Spoz, A., (2014). A Look at e-invoices From Enterprises and Government's Perspective, *Research Papers of Wroclaw University of Economics*, 365, 254-264.
- Stolterman, E. & Fors, A., (2004). *Information Technology and the Good Life*, Londra, Kluwer Academic Publishers.
- Sular, E., (2018). Dijital Muhasebe ve Vergide Gündem, *Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği*, Eskişehir SMMO Semineri.

- Sürmeli, F., Erdoğan, M., Erdoğan, N. ve Sevim, A., (2006). *Muhasebe Bilgi Sistemi*, Eskişehir, Anadolu Üniv. Yayını.
- Şaklak, Ö., & Buran Y., (2010). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Muhasebe Bilgi Sisteminin Önemi, *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu*.
- Şençiçek Tektüfekçi, F., (2013). Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi: E - Muhasebe, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5(2), 89-102 .
- Şengel, S., (2011). Türkiye’de Muhasebe Meslek Elemanı Talebi Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (50), 167-180.
- Tekbaş, İ., Kurnaz, E., ve Azaltun, M., (2018). Dijital Muhasebe Okuryazarlığı: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, *5. International Congress On Accounting and Finance Research (ICAFR)*, Seferihisar, İzmir.
- Tektüfekçi, F., (2019). Endüstri 4.0 Kapsamında Dijital Dönüşümün Güncel Elektronik Muhasebe Uygulamalarına Yansıması Ve Pragmatik Yaklaşım Olarak Mali Mühendislik, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(1), 43-56.
- Tutar, S. (2019). Endüstri 4.0’ın Muhasebe Mesleğine Olası Etkileri, *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(2), 323-344.
- United Nations, (2005). Revised Draft Outcome Document of the High-level Plenary Meeting of the General submitted by the President of the General Assembly, <https://undocs.org/pdf>, 20.11.2023
- Uzay, Ş., (2004). 21. Yüzyılın Başında Muhasebe Mesleğini Etkileyen Gelişmeler ve Geleceğe Yönelik Değerlendirmeler, *Mali Çözüm Dergisi*, (67), 229–248.
- Vasarhelyi, M., Kogan, A. ve Tuttle B., (2015). Big Data in Accounting: an overview. *Accounting Horizons*, Vol. 29, (2), 381-396.
- Yücel, G. & Adiloğlu, B., (2019). Dijitalleşme-Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentileri, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.

SURİYELİLERİN SOSYAL ENTEGRASYONU ÜZERİNE BİR İNCELEME: ANKARA’NIN ALTINDAĞ İLÇESİ ÖRNEĞİ*

Esin İpek¹

Erkan Arslan²

Ali Çiçek³

Öz

Amaç: Bu çalışma, Altındağ'daki Suriyelilerin entegrasyonunu inceleyerek, bu büyüyen literatüre katkıda bulunmayı ve Türkiye'deki göçmenlerin entegrasyon deneyimlerini şekillendiren faktörlere ilişkin farklı bir ölçeği baz almak suretiyle bir anlayış/yorum sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Araştırma sorusu ve hedeflerine hitap etmek için çalışmada birincil veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşmeler kullanan nitel bir araştırma tasarımı kullanılmıştır. İkincil veri kaynağı olarak da literatür taramasından elde edilen veriler ve Göç İdaresi Başkanlığı'nın paylaştığı istatistiklerden yararlanılmıştır.

Bulgular: göçmen entegrasyonuna ilişkin literatür, entegrasyon sürecinin karmaşık ve çok yönlü doğasına vurgu yapmaktadır. Sosyal entegrasyon teorileri, mültecilerin yeni toplumlarına nasıl dahil edilebileceklerini anlamak için bir çerçeve sunarken, vaka çalışmaları mültecilerin farklı bağlamlarda karşılaştıkları belirli zorluklar ve fırsatlara ilişkin farklı perspektifler sunmaktadır. Hem yapısal hem de sosyal entegrasyona yönelik engeller önemlidir ve ele alınması için kapsamlı politikalar ve müdahaleler gerektirir. Bu çalışmanın bulguları arasında Türkiye'deki Suriyelilerin sosyal entegrasyon sürecinde karşılaştıkları çeşitli engelleri ve bu engellerin Suriyelilerin topluma dâhil olma çabalarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Özgünlük: Türkiye’de 2011’den günümüze önemli gündem başlıklarından birisi haline gelen Suriyeliler ve göçmenlerin entegrasyonu odaklanılan bu çalışma ile hem literatüre bir katkı, hem de karar alıcılara ve politika yapıcılara bir pencere açmayı temenni etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Entegrasyon, Suriyeli Göçmenler, Türkiye

Jel Kodları : F22, H83

* “Bu çalışma 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında düzenlenen 24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumunda sunulan özet bildirinin makale halidir”.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Göç Çalışmaları ABD, ipek25@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1076-9792

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, erkana@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8273-9460

³ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, alicicek@mail.com, ORCID: 0000-0001-9875-2400

**A STUDY ON THE SOCIAL INTEGRATION OF SYRIANS: THE CASE OF ALTINDAĞ
DISTRICT IN ANKARA**

Abstract

Objective: This study aims to contribute to the growing literature by examining the integration of Syrians in Altındağ and to provide an understanding/interpretation based on a different scale regarding the factors shaping the integration experiences of immigrants in Türkiye.

Method: To address the research question and objectives, the study employed a qualitative research design using in-depth interviews as the primary data collection method. Secondary data sources included literature review findings and statistics shared by the Directorate General of Migration Management.

Findings: The literature on immigrant integration emphasizes the complex and multifaceted nature of the integration process. While social integration theories provide a framework for understanding how refugees can be included in their new societies, case studies offer diverse perspectives on the specific challenges and opportunities refugees face in different contexts. Both structural and social barriers to integration are significant and require comprehensive policies and interventions to address. The findings of this study reveal various obstacles that Syrians face in the social integration process in Türkiye and how these obstacles shape Syrians' efforts to be included in society.

Originality: This study, which focuses on the integration of Syrians and immigrants that has become one of the important agenda items in Türkiye since 2011, hopes to both contribute to the literature and provide a window for decision-makers and policymakers.

Keywords: Social Integration, Syrian Refugees, Türkiye

Jel Classification : F22, H83

GİRİŞ

Orta Doğu ülkelerinin gelişmiş ülkeler ile aralarındaki ekonomik uçurum ve yoksulluk önemli bir sorun (Yozgat, 2015: 235) ve göç nedenidir. Bu olumsuzluklara Arap Baharı sonrasında meydana gelen çatışmaların da eklenmesi bölge kaynaklı göç hadisesinin daha kitlesel bir hal almasına neden olmuştur. Özellikle 2011’de Suriye iç karışıklığı sonucu başlayan Suriyeli kaynaklı göç hareketliliği, 21. yüzyılın en önemli insani krizlerinden biri haline gelmiştir. Bu karışıklığın sonucunda 13 milyondan fazla Suriyeli, yerinden edilmiş ve yaklaşık 6,6 milyonu Türkiye, Lübnan, Ürdün gibi komşu ülkeler başta olmak üzere diğer ülkelere göç etmek/sığınmak* zorunda kalmıştır. Türkiye, Suriye ile sınır komşusu olarak bu yükün önemli bir bölümünü üstlenmiştir (Akçay ve Deniz, 2021; 363-364). Suriye iç karışıklığının üzerinden geçen bunca zamana rağmen Türkiye, 2024 Ekim itibarıyla hâlâ 3 milyondan fazla kayıt altına alınmış ve kendilerine geçici koruma statüsü verilmiş Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Bu göçmen yükü, Türkiye’yi küresel ölçekte en fazla göçmene ev sahipliği yapan ülkesi haline getirmiş (Yılmaz vd, 2020: 291) ve yine Türkiye’yi insani destekten, uzun vadeli sosyoekonomik ve politik entegrasyona kadar uzanan karmaşık zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu zorlukların en belirgin olduğu temel alanlardan biri, özellikle Geçici Koruma Statüsü altındaki çok sayıda Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye’nin sosyal entegrasyon alanında yaşadığı sorunlardır (Erdoğan, 2018; Özcan, 2022; Şen, 2020). Bu çalışma, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin, Ankara’nın Altındağ ilçesi örnek olayında, sosyal entegrasyonlarını konu edinmektedir. Tarihsel olarak işçi sınıfı mahalleleri ve Türkiye içindeki yüksek iç göç seviyeleriyle bilinen Altındağ ilçesi, Suriyelilerin yerleşiminin ve entegrasyonunun dinamiklerini anlamak için bir odak noktası haline gelmiştir. Sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı bir bölge olarak Altındağ, düzensiz göçmen akını ve yerel sosyal koşulların kesişimini incelemek için benzersiz bir vaka çalışması sunmaktadır. İlçede, Türk nüfusu ile Suriyeliler arasında zaman zaman yaşanan gerginlikler (*Cumhuriyet.com*, 2021) görülebilmektedir. Mahalle bazında yaşanan bu tür gelişmeler ülke genelinde artan sosyo-politik endişelere yol açmaktadır. Bu zorluklara rağmen Altındağ, Türkiye’nin daha geniş göç deneyiminin bir küçük bir alanını temsil ettiği ve hem engelleri hem de entegrasyona giden potansiyel yolları vurguladığı için sosyal entegrasyon için de fırsatlar sunmaktadır.

Türkiye’de ikamet eden Suriyelilere, Suriye çatışmasından kaçanlar için özel olarak tasarlanmış bir politika çerçevesi olan Geçici Koruma Statüsü (GKS) kapsamında yasal statü verilmiştir. Bu statü, Suriyelilerin sağlık, eğitim ve istihdam gibi temel haklara erişmesini sağlarken aynı zamanda “geri gönderme yasağı” ile de sınır dışı edilmekten korunmalarını sağlamaktadır. Ancak GKS daimi ikamet hakkı vermez veya vatandaşlığa yol açmaz. Suriyelilerin yasal statülerinin bu geçici niteliği, Türk toplumuna tam olarak entegre olma yeteneklerini zorlaştırmakta ve gelecekleri hakkında bir belirsizlik

* Ülkedeki yabancılar için göçmen, sığınmacı, mülteci, şartlı koruma ve geçici koruma altındakiler gibi tanımlamalar hukuki anlamda farklı statüleri işaret etmektedir. Ancak bu çalışmada tüm bu gruplar için sosyolojik anlamda “göçmen” kavramı tercih edilmiştir.

hissi yaratmaktadır. GKS, acil rahatlama ve koruma sağlamayı amaçlar ancak çoğu zaman ev sahibi toplumda entegrasyonun ve katılımın uzun vadeli zorluklarını ele almakta başarısız olabilir (Topal, 2015: 19-20). Sosyal entegrasyon kavramı, özellikle GKS kapsamındaki Suriyeliler bağlamında kritik öneme sahiptir. Sosyal entegrasyon, farklı geçmişlere sahip bireylerin yeni yerleştikleri ülkelerde sosyal, ekonomik ve politik yaşama tam olarak katılma sürecini ifade etmektedir (Bolgün, 2022: 174). Göçmenler için entegrasyon, genellikle yalnızca istihdam ve eğitim gibi yapısal bileşenleri değil, aynı zamanda sosyal ağlar, kültürel kabul ve göçmenler ile ev sahibi topluluklar arasındaki karşılıklı anlayış gibi ilişki faktörleri de içeren çok yönlü bir süreçtir (Çiçek, 2022b). Sosyal entegrasyonun başarısı veya başarısızlığı, hem göçmenlerin refahı hem de ev sahibi toplumun istikrarı için önemli sonuçlar doğurabilir (Saggar vd., 2012: 18-22).

Türkiye'deki Suriyelilerin varlığının ölçeği göz önüne alındığında, sosyal entegrasyon hem ulusal hem de yerel politikanın odağı haline gelmiştir (İçduygu & Özçürümez, 2023). Sosyal entegrasyon iki yönlüdür: sadece Suriyelilerin hayatlarını istikrarlı ve üretken bir şekilde yeniden kurmalarına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda Suriyeliler ve Türk halkı arasındaki potansiyel sosyal gerginlikleri de azaltabilir. Başarılı entegrasyon, sosyal uyuma, ekonomik kalkınmaya ve sosyal dışlanmanın önlenmesine katkıda bulunmalıdır (Dedeoğlu & Gökmen, 2011: 27; İçduygu & Özçürümez, 2023). Buna karşılık, entegrasyon süreçlerindeki başarısızlık sosyal parçalanmaya, kızgınlığa ve hatta çatışmaya yol açabilir. Bu bağlamda, Altındağ'daki Suriyelilerin sosyal entegrasyonunu incelemek büyük fotoğraf için bize ipuçları verecektir ve bu açıdan önemlidir. Zira ilçe daha geniş ulusal eğilimleri yansıtırken aynı zamanda benzersiz yerel dinamikler de sergilemektedir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Ankara'nın Altındağ ilçesinde ikamet eden Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin sosyal entegrasyonu için zorluklar ve fırsatlar nelerdir? Bu soru, Suriyelilerin entegrasyona yönelik sosyoekonomik, kültürel ve yasal engellerle mücadele ederken yaşadıkları özel deneyimlere odaklanarak göçmenler ve sosyal çevreleri arasındaki karmaşık etkileşimi araştırmayı amaçlamaktadır. Ayrımcılık, ekonomik zorluk ve yasal kısıtlamalar gibi faktörler entegrasyonu zorlaştırırken; toplum destek ağları, kamu hizmetlerine erişim ve yerel halkla olumlu etkileşimler gibi faktörler ise entegrasyonu kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde entegrasyonu zorlaştıran ve/veya kolaylaştıran etmenler üzerine de bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Bu çalışma iki temel hedef tarafından yönlendirilmektedir. Birincisi, Altındağ'da Geçici Koruma Statüsüne sahip Suriyelilerin yaşanmış deneyimlerini anlamaktır. Bu, günlük yaşamlarını, zorluklarını ve yeni bir ortama uyum sağlama stratejilerini incelemeyi içerir. Çalışma, göçmen grupların bireysel ve kolektif deneyimlerine odaklanarak, Suriyelilerin entegrasyon süreçlerini ve bunu şekillendiren faktörleri nasıl algıladıklarına dair ayrıntılı bir çıkarımda bulunmayı amaçlamaktadır. İkinci olarak, önceki paragrafta da bahsedildiği üzere, Altındağ'daki Suriyelilerin toplumsal entegrasyonunu kolaylaştıran veya engelleyen faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu faktörler, istihdam olanakları ve eğitime erişim gibi yapısal veya Türk komşularla etkileşimler ve ilçedeki Suriyelilerin daha geniş

toplumsal kabulü gibi ilişkiler olabilmektedir. Söz konusu faktörleri belirlemeye kapı açan bu çalışma, Suriyelilerin Türkiye'deki entegrasyonunu artırabilecek politika ve uygulamaların geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma sorusu ve hedeflerine hitap etmek için çalışmada birincil veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşmeler kullanan nitel bir araştırma tasarımı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında tamamı 18 yaş ve üzerinde olan ve hali hazırda Altındağ'da ikamet eden toplam 60 Suriyeli ile görüşülmüştür. Katılımcılar, cinsiyet, yaş, meslek ve Türkiye'de ikamet süresi açısından tüm grupların temsilini sağlamak için amaçlı örnekleme kullanılarak seçilmiştir. Bu örnekleme stratejisi, sosyal entegrasyona ilişkin geniş bir deneyim ve bakış açısı yelpazesini yakalamak için tercih edilmiştir. Görüşmelerde istihdam, sosyal ilişkiler ve aidiyet algıları gibi sosyal entegrasyonla ilgili temel temalara odaklanılmıştır. Katılımcılara yerel halkla günlük etkileşimleri, kamu hizmetlerine erişimleri ve ayrımcılık veya sosyal dışlanma deneyimleri hakkında sorular soruldu. Amaç, hem karşılaştıkları zorlukları hem de bu zorlukların üstesinden gelmek için kullandıkları stratejileri keşfetmektir. Görüşmeler tercümanlar aracılığıyla Arapça olarak yürütülmüş, katılımcının dilde yeterli olduğu durumlarda ise Türkçe olarak yürütülmüş ve daha sonra analiz için yazıya dökülmüştür.

Görüşmelerden toplanan veriler, kodlama ve tematik analize olanak tanıyan nitel bir veri analiz yazılımı olan Maxqda Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yazılım, verilerdeki tekrar eden kalıpları, temaları ve kategorileri belirlemek için kullanılmıştır. Tematik analiz, katılımcıların deneyimlediği sosyal entegrasyonun çeşitli boyutlarını sistematik olarak keşfetmek için kullanılmıştır. Verilerden ortaya çıkan temel temalar arasında dil engelleri, istihdam zorlukları, sosyal ilişkiler ve toplum destek sistemleri yer almaktadır. Bu temalar, Altındağ'daki Suriyelilerin deneyimlediği sosyal entegrasyon sürecine ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sosyal entegrasyon, çeşitli akademik bakış açılarından tanımlanmış ve ele alınmış çok yönlü bir kavramdır. Özünde, sosyal entegrasyon bireylerin ve grupların bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına dahil edildiği süreci ifade eder. Toplumda eşit katılımı ve aidiyet duygusunun gelişimini teşvik eden koşulların yaratılmasını içerir. Bu konuda yapılan araştırmalarda, sosyal entegrasyonun yalnızca uyum veya asimilasyonla ilgili olmadığını, aynı zamanda yeni gelenler ve ev sahibi toplum arasındaki karşılıklı uyumla ilgili olduğunu vurgulanmaktadır (Erdoğan, 2018; Eser vd., 2024; Eser & Uygur, 2019; Şen, 2020). Bu karşılıklı süreç, her iki tarafın da bir arada yaşamayı ve sosyal uyumu teşvik etmek için birbirlerine uyum sağladığı anlamına gelmektedir. Sosyal entegrasyonun bileşenleri genel olarak yapısal, kültürel, sosyal ve psikolojik boyutlara ayrılabilir. Yapısal entegrasyon, bireylerin işgücü piyasasına, eğitim sistemlerine katılımı ile barınma ve sağlık hizmetlerine erişimini ifade eder. Kültürel entegrasyon, göçmenlerin kültürel mirasının belirli unsurlarını korurken, ev sahibi toplumun normlarını, değerlerini ve davranışlarını benimsemeyi

içermektedir (Berry, 1997: 12). Sosyal entegrasyon, mülteciler ile ev sahibi toplum arasındaki sosyal ağların ve ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgilidir. Oysa psikolojik entegrasyon, ev sahibi topluma ait olma ve özdeşleşmenin öznel hissini ifade eder (Şeker, 2015; Türker & Yıldız, 2015). Bu bileşenler birlikte, Türkiye'deki Suriyeliler gibi göçmenlerin yeni ortamlarına nasıl entegre olabileceklerini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Özellikle göç ve mülteciler bağlamında sosyal entegrasyonu açıklamak için çeşitli teorik çerçeveler geliştirilmiştir. Örneğin klasik asimilasyon teorisi, yeni gelenlerin ev sahibi toplumun normlarını, değerlerini ve davranışlarını kademeli olarak benimsediğini ve sonunda yerli halktan ayırt edilemez hale geldiğini varsaymaktadır (Rumbaut, 2015, s. 3). Ancak bu teori, uyum sorumluluğunun yalnızca göçmenlerde olduğunu ve ev sahibi toplumun entegrasyonu kolaylaştırmadaki rolünü dikkate almadığını varsayarak aşırı basit ve tek taraflı olduğu için eleştirilmiştir (Alba & Nee, 2010; Rodríguez-García, 2010). Berry tarafından tanımlanan kültürel uyum kavramı, asimilasyonun aksine, entegrasyona dair daha ayrıntılı bir anlayış sunmaktadır. Berry'nin kültürel uyum modeli, bireylerin ve grupların köken kültürleri ve ev sahibi kültürle ilgili olarak farklı stratejiler izleyebileceğini ileri sürmektedir. Bu stratejiler arasında entegrasyon (her iki kültürün de yönlerini benimseme), asimilasyon (ev sahibi kültür lehine köken kültürünü terk etme), ayrılma (ev sahibi kültürü reddederken orijinal kültürü koruma) ve marjinalleşme (her iki kültürü de reddetme) yer almaktadır. Berry'ye göre entegrasyon, karşılıklı saygıyı ve sosyal uyumu teşvik ettiği için hem mülteciler hem de ev sahibi toplum için en faydalı stratejidir (Berry, 1997).

Bir diğer ilgili teorik çerçeve, mülteci entegrasyonunun on temel alanını tanımlayan Ager ve Strang'ın (2008) entegrasyon modelidir. Bu alanlar arasında istihdam, eğitim, barınma, sağlık, sosyal köprüler (ev sahibi toplumun üyeleriyle ilişkiler), sosyal bağlar (mülteci topluluğu içindeki ilişkiler), sosyal bağlantılar (kurumlar ve hizmetlerle bağlantılar), dil ve kültürel bilgi, güvenlik ve istikrar ve haklar ve vatandaşlık yer almaktadır (Strang & Ager, 2010). Bu model, entegrasyon sürecinde hem maddi koşulların hem de sosyal ilişkilerin önemini vurgular ve başarılı entegrasyonun kaynaklara erişime ve anlamlı sosyal bağlantılar geliştirmeye bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Ager ve Strang'ın (2008) entegrasyon modeli, göçmen ve mülteci entegrasyonunu anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar ve entegrasyonu on anahtar alan altında inceleyen bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu model, entegrasyonun sadece ekonomik veya sosyal bir süreç olmadığını, çok boyutlu ve karmaşık bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Ager ve Strang, entegrasyonu dört ana kategoride ele almaktadır: "temel bileşenler", "bağlantılar", "kolaylaştırıcılar" ve "temel haklar ve vatandaşlık". Bu yapısal ayırım, entegrasyonun yalnızca bireylerin katılımıyla değil, aynı zamanda yerel toplumun ve devletin sunduğu fırsatlar ve destek mekanizmalarıyla mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Modelin ilk kategorisi olan "temel bileşenler" (employment, housing, education, health), göçmenlerin sosyal yapıya katılımını sağlayan somut alanları içerir. İstihdam, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel bileşenler, mültecilerin toplumun aktif üyeleri haline gelmesi için kilit rol oynamaktadır. Ager

ve Strang, özellikle istihdamın entegrasyon sürecinin merkezi olduğunu belirtir, çünkü istihdam, ekonomik bağımsızlık sağlarken aynı zamanda sosyal ilişkilerin kurulmasına ve topluma dahil olma hissine gelişmesine katkıda bulunur. Eğitim ve dil öğrenimi ise mültecilerin sosyal ve kültürel yapıyı anlayarak daha iyi uyum sağlamalarına yardımcı olur. Modelin bir diğer önemli boyutu "bağlantılar"dır ve bu, mültecilerin hem kendi topluluklarıyla hem de ev sahibi toplumla kurdukları sosyal ilişkileri ifade etmektedir. "Sosyal bağlar" (social bonds), mültecilerin kendi toplulukları içindeki ilişkileri ve dayanışmayı içerirken, "sosyal köprüler" (social bridges), ev sahibi toplumla kurulan ilişkileri kapsar. "Sosyal bağlantılar" (social links) ise devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarıyla olan etkileşimleri ifade etmektedir. Bu bağlantılar, mültecilerin toplumun bir parçası olarak kendilerini hissetmelerini ve kaynaklara erişimlerini kolaylaştırır. Entegrasyonun başarılı olabilmesi için, mültecilerin hem kendi topluluklarıyla hem de yerel toplumla güçlü bağlar kurmaları gerektiğini vurgulayan model, aynı zamanda dil öğrenimi ve güvenlik gibi "kolaylaştırıcı" faktörlerin de bu süreci desteklediğini belirtmektedir (Ager & Strang, 2008).

Mülteci entegrasyonu üzerine hem Türkiye'de hem de küresel ölçekte çok sayıda çalışma yürütülmüş ve mültecilerin entegrasyon yolculuklarında karşılaştıkları çeşitli deneyimler ve zorluklar vurgulanmıştır. Türkiye'de Suriyeli mültecilerin entegrasyonu, ülkenin Suriyeli mültecilerin en büyük ev sahibi olma rolü nedeniyle giderek artan bir akademik ilgi konusu olmuştur. Birçok çalışma, istihdam, eğitim ve yerel halkla sosyal etkileşimler gibi yönere odaklanarak Türkiye'nin farklı bölgelerindeki Suriyelilerin sosyoekonomik entegrasyonunu incelemiştir (Çiçek, 2022a; İçduygu & Özçürümez, 2023; Özipek & Tanrıkulu, 2024; Turan, 2023). Bu çalışmalar, genellikle ülkenin yasal ve politik çerçevesi tarafından şekillendirilen, Türkiye'de Suriyeliler bağlamında entegrasyon için belirli engeller ve fırsatlar hakkında değerli değerlendirmeler sunmaktadır.

İçduygu ve Şimşek'in (2016) Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin entegrasyonu üzerine yaptığı bir çalışma, mülteci statüsünü yöneten yasal çerçevenin önemini vurgulamıştır. Suriyelilere verilen Geçici Koruma Statüsü, temel haklara erişim sağlamaktadır ancak kalıcı ikamet veya vatandaşlığa yol açmamaktadır ve bu da uzun vadeli entegrasyon beklentilerini sınırlamaktadır. Bu yasal güvencesizlik, Suriyelilerin resmi istihdama, barınmaya ve sosyal hizmetlere erişimini etkileyerek, çoğunun gayri resmi sektörde çalışmaya zorlandığı, standartların altında konut koşullarında yaşadığı ve insani yardıma güvendiği bir duruma yol açmaktadır. Bu zorluklara rağmen, çalışma, dil kursları ve mesleki eğitim programları gibi yerel düzeydeki girişimlerin bir dereceye kadar entegrasyonu kolaylaştırdığını belirtmiştir (İçduygu ve Şimşek, 2016).

Uluslararası alanda, çeşitli vaka çalışmaları mülteci entegrasyonunu farklı bağlamlarda incelemiştir. Phillimore (2012) tarafından Birleşik Krallık'ta yürütülen bir çalışma, dil ediniminin mültecilerin başarılı entegrasyonunda en önemli faktörlerden biri olduğunu bulmuştur. Ev sahibi ülkenin dilinde yeterlilik olmadan, mülteciler istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişmekte zorluk çekmiş ve sıklıkla sosyal olarak izole edilmişlerdir. Benzer şekilde, Schuster ve Solomos (2002, 2004)

tarafından İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'daki mülteciler üzerinde yapılan bir çalışma, vatandaşlığın edinimi ve entegrasyonu kolaylaştırmada sosyal ağların önemini vurgulamıştır. Hem diğer mültecilerle hem de ev sahibi toplumun üyeleriyle bağlantı kurabilen mülteciler, entegrasyonun zorluklarıyla daha iyi başa çıkabilmiş ve bir aidiyet duygusu oluşturabilmişlerdir.

Dikkat çeken bir diğer vaka çalışması Cheung ve Phillimore (2013) tarafından çeşitli Avrupa ülkelerindeki mültecilerin entegrasyonu üzerine yürütülen araştırmadır. Bu çalışma, ekonomik entegrasyonun (özellikle istihdamın) sıklıkla başarılı entegrasyonun birincil göstergesi olarak kabul edilirken, sosyal entegrasyonun (ev sahibi toplumla ilişkiler) eşit derecede önemli bir rol oynadığını bulmuştur. Sosyal bağlantıları olmayan mültecilerin, istihdam edilseler bile, sosyal dışlanma yaşama olasılıkları daha yüksektir. Bu bulgu, yalnızca ekonomik katılımın ötesine geçen ve sosyal ve kültürel katılımın önemini dikkate alan mülteci entegrasyonuna yönelik bütünsel bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Mülteciler, çoğu yapısal nitelikte olan bir dizi entegrasyon zorluğuyla karşı karşıyadır. Yasal, ekonomik ve dilsel engeller gibi yapısal engeller, mültecilerin ev sahibi topluma entegre olma yeteneklerini önemli ölçüde engelleyebilme potansiyeli taşımaktadır. Türkiye'de Suriyeliler için en belirgin yapısal engellerden biri, GKS kapsamındaki yasal statüleridir. Daha önce de belirtildiği gibi, GKS daimi ikamet veya vatandaşlığa giden net bir yol sağlamamaktadır ve bu da birçok Suriyeliyi gelecekleri konusunda belirsizlik içinde bırakmaktadır. Bu yasal güvencesizlik, resmi istihdama erişme, istikrarlı konut güvencesi alma ve ev sahibi topluma tam olarak katılma yeteneklerini etkilemektedir (Çiçek, 2022a; Deniz vd., 2016).

Ekonomik engeller de mülteci entegrasyonu için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Türkiye'deki Suriyeliler de dâhil olmak üzere birçok mülteci, yasal kısıtlamalar, ayrımcılık veya ev sahibi ülkede tanınan yeterliliklerin eksikliği nedeniyle resmi bir iş bulamamaktadır. Sonuç olarak, genellikle ücretlerin düşük ve çalışma koşullarının kötü olduğu gayri resmi ekonomide çalışmaya zorlanmaktadırlar (Adar, 2018). Bu ekonomik marjinalleşme, yalnızca finansal istikrara ulaşma yeteneklerini engellemekle kalmıyor, aynı zamanda yukarı doğru hareketlilik ve uzun vadeli entegrasyon fırsatlarını da kısıtlıyor. Çalışmalar, ekonomik entegrasyonun diğer entegrasyon biçimleriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir, çünkü istihdam edilen mültecilerin sosyal bağlantılar kurma ve ev sahibi toplumun kültürel ve politik yaşamına katılma olasılıkları daha yüksektir (Kara, 2016; Korkmaz, 2018).

Dil engelleri, entegrasyona yönelik bir diğer önemli yapısal engeldir. Birçok mülteci için, istihdam, eğitim, sağlık hizmeti ve diğer hizmetlere erişim için dil yeterliliği esastır (Dündar & Usluoğlu, 2022). Türkiye'de Suriyelilerin çoğunluğu Arapça konuşmaktadır ve birçoğunun Türkçede sınırlı yeterliliği vardır. Bu durum ise yerel halkla iletişim kurmalarını ve kamu kurumlarında gezinmelerini zorlaştırmaktadır (Ünal vd., 2018). Dil engelleri ayrıca mültecilerin ev sahibi toplumun üyeleriyle anlamlı ilişkiler kuramaması nedeniyle sosyal izolasyona da neden olmaktadır. Bu izolasyon,

dışlanma duygularını şiddetlendirebilir ve aidiyet duygusunun gelişmesini engelleyebilir (Deniz vd., 2016).

Yapısal engellere ek olarak, mülteciler entegrasyonda sosyal ve kültürel zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadır. Mültecilere yönelik ayrımcılık ve önyargı, Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ev sahibi ülkede yaygındır (Eser vd., 2024; Eser & Uygur, 2019). Türkiye'deki Suriyeliler, özellikle iş ve konut gibi kaynaklar için rekabetin yüksek olduğu bölgelerde, yerel nüfusun bazı üyelerinden olumsuz tutumlar ve ayrımcı davranışlar deneyimlediklerini bildirmiştir (Çiçek, 2022b; Deniz vd., 2016). Bu sosyal dışlanma, bir yabancılaşma duygusu yaratmaktadır ve mültecilerin ev sahibi toplulukla olumlu ilişkiler kurmasını zorlaştıran bir unsurdur.

Kültürel farklılıklar, mültecilerin entegrasyon deneyimlerini şekillendirmede de rol oynar. Birçok mülteci için, ev sahibi toplumun kültürel normlarına ve değerlerine uyum sağlama süreci, özellikle de bunlar kendilerinden önemli ölçüde farklı olduğunda, zorlu olabilmektedir. Bu kültürel uyum, genellikle kişinin kültürel kimliğini sürdürmesi ve ev sahibi toplumun uygulamalarını benimsemesi arasında hassas bir denge eylemi içermektedir. Bazı durumlarda, mülteciler asimile olma baskısı hissedebilirler ve bu da kültürel kimlik kaybına yol açabilirken, diğer durumlarda kültürel farklılıklar yerel halkla yanlış anlaşılmalara veya çatışmalara neden olabilecektir (Sirkeci & Cohen, 2015; Tilbe, 2015). Son olarak, kimlik ve aidiyet sosyal entegrasyonun kritik yönleridir. Birçok mülteci için, yeni bir ülkede hayatlarını yeniden kurma süreci kimlik sorunları nedeniyle karmaşıktır. Mülteciler, köken ülkeleri ile yeni ev sahibi ülkeleri arasında gezinirken genellikle ikili bir kimlikle boğuşurlar. Bu "arada" olma hissi, yerinden edilme ve belirsizlik duygularına yol açabilmektedir. Mültecilerin ev sahibi toplumda kabul gördükleri ve dâhil oldukları hissini derecesi, aidiyet duyguları üzerinde derin bir etkiye sahip olabilecektir. Çalışmalar, mülteciler olumlu bir aidiyet duygusu oluşturabildiklerinde, entegre hissetme ve ev sahibi toplumun sosyal ve ekonomik yaşamına katkıda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Çevik & Buz, 2022; Çiçek, 2022a; Sözer, 2019). Sonuç olarak, mülteci entegrasyonuna ilişkin literatür, entegrasyon sürecinin karmaşık ve çok yönlü doğasına vurgu yapmaktadır.

METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, saha araştırmasının metodolojisine dair detaylara yer verilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın tasarımı, örnekleme, veri toplama ve analizleri, veri analizi için Maxqda yazılımının kullanımı ve röportajlarda incelenen temalar alt başlıklar halinde sunulmakta ve saha araştırmasının daha iyi anlaşılması açısından metodolojik olarak izlenen yolu açıklamaktadır.

Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, Ankara'nın Altındağ ilçesinde ikamet eden geçici koruma altındaki Suriyelilerin karmaşık ve ayrıntılı deneyimlerini keşfetmek için oldukça uygun olan nitel bir araştırma tasarımı

kullanmaktadır. Nitel bir yaklaşım, bireylerin ve grupların yaşanmış deneyimlerinin derinlemesine incelenmesine, sosyal gerçekliklerine yükledikleri anlamların ve yorumların yakalanmasına olanak tanımaktadır (Creswell & Creswell, 2024; Silverman, 2021). Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji tercih edilmiştir. Özellikle, bu çalışma, katılımcıların entegrasyon deneyimlerine ilişkin zengin ve ayrıntılı anlatımlarını kolaylaştıran bir yöntem olan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Çalışma, bireysel anlatılara odaklanarak, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin deneyimlediği sosyal entegrasyona ilişkin zorlukları ve fırsatları ortaya çıkarmayı ve daha geniş sosyal, ekonomik ve politik faktörlerin günlük yaşamlarını nasıl şekillendirdiğine dair daha derin bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır.

Derinlemesine görüşmeler, katılımcıların düşüncelerini, duygularını ve algılarını esnek ve açık uçlu bir şekilde ifade etmelerine olanak tanıdığı için bu araştırma için özellikle uygundur. Yapılandırılmış görüşmeler veya anketlerin aksine, derinlemesine görüşmeler araştırmacının katılımcının yanıtına göre soruları uyarlayarak belirli ilgi alanlarını daha derinlemesine araştırmasını sağlar. Bu esneklik, mülteci deneyiminin merkezinde yer alan yerinden edilme, kimlik ve sosyal aidiyet gibi hassas konuları araştırırken çok önemlidir. Görüşmelerin açık uçlu yapısı, katılımcıların kişisel hikâyelerini kendi sözcükleriyle paylaşmalarına da olanak tanımaktadır ve deneyimlerinin daha otantik bir temsiline katkıda bulunmaktadır (Bal, 2023).

Örnekleme

Bu çalışmanın örnekleme, tamamı 18 yaş ve üstü Ankara'nın Altındağ ilçesinde ikamet eden 60 Suriyeli katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların seçimi, nitel araştırmalarda sıklıkla araştırılan olgu hakkında özellikle bilgi sahibi veya deneyimli kişileri belirlemek ve seçmek için kullanılan olasılık dışı bir örnekleme tekniği olan amaçlı örnekleme ile yönlendirilmiştir. Bu durumda, amaçlı örnekleme yaklaşımı, bu bağlamda ortaya çıkan zorluklar ve fırsatlar konusunda birinci elden deneyime sahip oldukları için, Altındağ'daki Suriyelilerin sosyal entegrasyon sürecine daha geniş bir bakış açısı sağlayabilecek katılımcıları seçmek için kullanılmıştır.

Çalışma için katılımcılar seçilirken çeşitli kriterler göz önünde bulundurulmuştur. İlk olarak, tüm katılımcıların 2011 Suriye iç karışıklıklarının başlamasından sonra Türkiye'ye gelen ve geçici koruma statüsü altında olan Suriye uyruklu kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Bu kriter, katılımcıların Türkiye'deki Suriyelilerin kolektif deneyimlerini anlamak için çok önemli olan benzer bir yasal ve sosyo-politik bağlamı paylaşmalarını sağlamıştır. İkinci olarak, katılımcılar yaşlarına göre seçilmiştir ve 18 yaş üstü yetişkinlere odaklanılmıştır. Bu karar, işgücü piyasasına, eğitim sistemine ve entegrasyon süreci için kritik öneme sahip diğer sosyal kurumlara katılma olasılığı daha yüksek olan, fiil ehliyetine sahip bireylerin deneyimlerini yakalamak için alınmıştır. Son olarak, farklı sosyal faktörlerin entegrasyon deneyimlerini nasıl etkilediğine dair daha kapsamlı bir anlayış sağlamak için cinsiyet,

eğitim geçmişi ve istihdam durumu açısından çeşitli katılımcı grupları dahil etmek için çaba gösterilmiştir.

Veri Toplama ve Analizi

Veri toplama süreci, 15/11/2023- 20/01/2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen yüz yüze derinlemesine görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Her görüşme yaklaşık 20 ila 30 dakika sürmüş ve katılımcının dil tercihinine bağlı olarak Arapça veya Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir. Sosyal entegrasyonla ilgili temel temaların keşfedilmesini sağlamak için yarı yapılandırılmış bir görüşme kılavuzu kullanılmıştır, ancak yine de konuşmada esneklik sağlanmıştır. Suriyelilerin sosyal entegrasyon durumunu ölçmek amacıyla yazarlar tarafından “Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Entegrasyonunu Ölçme Formu” hazırlanmıştır. Formun hazırlanmasında ilgili literatürün yanı sıra göç alanında çalışan bir uzman ve ölçme değerlendirme alanında çalışan bir uzmandan destek sağlanmıştır. Mülakat formu katılımcıların demografik bilgisine ve sosyal entegrasyonlarına dayanan iki temel bölümden oluşmaktadır. Görüşmelerde ele alınan temalar arasında istihdam, eğitim, konut, sosyal ilişkiler, hizmetlere erişim ve ayrımcılık veya sosyal dışlanma deneyimleri yer almıştır. Ayrıca katılımcılara aidiyet ve kimlik duygusu ve hem Suriyeli hem de Türk topluluklarıyla etkileşimleri hakkında sorular sorulmuştur. Çalışmanın saha araştırmasını gerçekleştirmek için henüz tasarım kısmında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı’ndan 21/08/2023 tarihinde ve 2023/18 sayısıyla etik kurul izni alınmıştır. Saha araştırması, etik kurul izni sonrasında gerçekleştirilmiştir.

Görüşme süreci, katılımcıların deneyimlerini açıkça paylaşmaları için rahat ve güvenli bir ortam yaratmak üzere tasarlanmaya çalışılmıştır. Ancak buna rağmen katılımcıların genellikle stres altında oldukları ve sorulara kısa cevap vermekte direttikleri gözlemlenmiştir. Bilgilendirilmiş onam ve gizlilik gibi etik hususlar araştırma süreci boyunca üzerinde önemle durulan hususlar olmuştur. Her görüşmeden önce katılımcılara çalışmanın amacı, katılımcı olarak hakları ve katılımlarının gönüllülük esasına dayandığı bildirilmiştir. Hem sözlü hem de yazılı onam alındı ve katılımcılara yanıtlarının anonim kalacağı ve kişisel bilgilerinin üçüncü kişilerle paylaşılmayacağı güvencesi verilmiştir. Katılımcıların kimliğini korumak için veri analizi ve raporlama aşamalarında takma adlar kullanılmıştır.

Görüşmeler katılımcıların onayıyla ses kaydına alınmış ve analiz için kelimesi kelimesine yazıya geçirilmiştir. Yazıya dökme süreci, verilerin doğruluğunu ve eksiksizliğini sağlamada kritik bir adımdır. Bazı görüşmelerin Arapça, bazılarının Türkçe yapıldığı göz önüne alındığında, çeviri ve yazıya dökmede yardımcı olmak için iki dilli araştırma asistanları istihdam edilmiş ve katılımcıların yanıtlarının anlamı ve nüanslarının nihai yazıya dökülmesi sağlanmıştır. Yazıya dökme süreci tamamlandıktan sonra, veriler kodlama ve tematik analiz için nitel veri analizi yazılımı olan Maxqda Programına/yazılımına aktarılmıştır.

Veri Analizi için Maxqda Yazılımının Kullanımı

Görüşme verilerini sistematik olarak düzenlemek, kodlamak ve analiz etmek için Maxqda yazılımı kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan tematik analiz, verilerdeki kalıpları (veya temaları) belirlemek, analiz etmek ve raporlamak için kullanılmaktadır (Bal, 2023). Bu yöntem, katılımcıların anlatılarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak tanımakta ve Altındağ'daki Suriyelilerin sosyal entegrasyonunu etkileyen temel faktörlerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Tematik analiz, esnekliği ve büyük hacimli nitel verilerden bulgu ve yorumlar üretme yeteneği nedeniyle seçilmiş ve bu da onu karmaşık sosyal sorunları inceleyen birden fazla görüşmeyi içeren bu çalışma için özellikle uygun hale getirmiştir.

Kodlama süreci araştırmacıyı verilerle tanıştırmak için transkriptlerin ilk okumasıyla başlamaktadır. Bu aşamada, katılımcıların sosyal entegrasyon deneyimleriyle ilgili önemli ifadeleri ve kavramları belirlemek için açık kodlama kullanılmıştır. Bu ilk kodlar daha sonra farklı kodlar arasındaki bağlantıların belirlendiği ve tematik kategorilerle organize edildiği aksel kodlama süreciyle rafine edilmiş ve daha geniş temalara gruplandırılmıştır. Verilerden ortaya çıkan birincil temalar arasında entegrasyona yönelik engeller (örneğin dil, istihdam, ayrımcılık), entegrasyonu kolaylaştıranlar (örneğin sosyal ağlar, eğitim, kültürel uyum) ve katılımcıların aidiyet ve kimlik duygusuna yer verilmiştir. Maxqda Yazılımı'nın not yazma ve kod hiyerarşileri gibi gelişmiş kodlama işlevleri, temaları ve alt temaları yapılandırılmış bir şekilde düzenlemek için kullanılmıştır. Notlar, araştırmacının kodlama süreci sırasındaki düşüncelerini ve gözlemlerini yakalamak için kullanılmış ve kalıpları, çelişkileri ve ortaya çıkan izlenimi not etmek için bir alan sağlamıştır.

Röportajlarda İncelenen Temalar

Görüşmeler sırasında araştırılan temalar, sosyal entegrasyon sürecinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için dikkatlice seçilmiştir. İstihdam, işgücü piyasasına erişimin genellikle göçmen entegrasyonunun başarısını belirlemede önemli bir faktör olması nedeniyle önemli bir temadır. Katılımcılara istihdam durumları, iş bulmada karşılaştıkları zorluklar ve resmi ve gayri resmi işgücü piyasalarındaki deneyimleri hakkında sorular sorulmuştur. Sosyal ilişkiler görüşmelerdeki bir diğer merkezi temadır. Katılımcılara hem Suriyeli hem de Türk topluluklarıyla etkileşimleri sorulmuş ve yeni ortamlarında ne ölçüde anlamlı sosyal bağlantılar kurduklarına odaklanılmıştır. Bu tema ayrıca sosyal ağlar, destek sistemleri ve toplum örgütlerinin entegrasyonu kolaylaştırmadaki rolü hakkındaki tartışmaları da içermektedir. Katılımcıların aidiyet ve kimlik duygusu sosyal ilişkileriyle yakından bağlantılıdır ve görüşmeler katılımcıların Suriyeliler ve Türkiye'ye yeni gelenler olarak ikili kimliklerini nasıl yönettiklerini araştırmıştır.

Bu temalara ek olarak, görüşmelerde katılımcıların sağlık hizmeti, barınma ve eğitim başta olmak üzere çeşitli kamu hizmetlerine erişimini ele alınmaktadır. Bu yönler, hizmetlere erişimin Suriyelilerin

yaşam kalitesini ve topluma katılım yeteneklerini önemli ölçüde etkileyebileceği için entegrasyonu etkileyen yapısal faktörleri anlamak için çok önemlidir. Görüşmeler ayrıca katılımcıların ayrımcılık ve sosyal dışlanma deneyimlerine değinerek, entegrasyona yönelik sosyal ve kültürel engellere ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın nitel derinlemesine görüşmelere dayanan metodolojik yaklaşımı, Altındağ'daki Suriyelilerin sosyal entegrasyon deneyimlerine dair zengin bir açıklama sunmaktadır. Amaçlı bir örnekleme tekniği kullanılarak, çalışma çeşitli katılımcı gruplarının bakış açılarını yakalayabilmiş ve entegrasyonu kolaylaştıran veya engelleyen faktörlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Kodlama ve tematik analiz için Maxqda yazılımının kullanılması, araştırmacının verileri sistematik olarak analiz etmesini ve istihdam, eğitim, sosyal ilişkiler ve hizmetlere erişimle ilgili temel temaları belirlemesini sağlamaktadır. Bu içgörüler, Türkiye'deki mülteci entegrasyonunun daha geniş bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunacak ve politika ve uygulama için değerli çıkarımlar sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLANMASI

2011'den itibaren Suriye'de başlayan iç çatışma süreci devamında Türkiye, dünyada eşine az rastlanan bir kitlesel göç akınının doğrudan muhatabı olmuştur. Türkiye, başlangıçta 3,5 milyonu aşan ancak 2024 Ekim sonu verilerine göre ise 3 milyon 86 bin 069'a gerileyen geçici koruma statüsündeki Suriyeliye ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Göç İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre Türkiye'deki geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin halihazırda 89 bin 75'i başkent Ankara'da ikamet etmektedir (*Göç İdaresi Başkanlığı, 2024*). Ankara'da ikamet eden Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölge ise Altındağ ilçesidir. Çalışmada, Altındağ ilçesinde ikamet eden geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin sosyal entegrasyonu ölçülmüştür.

Saha araştırmasının bulguları, aşağıda özetlenmiştir:

Suriyeliler, Türklerden ayrı olarak kendi paralel toplumlarını inşa ettikleri ve bu yüzden de Türkçe dilini öğrenme gayreti içinde olmadıkları tespit edilmiştir.

Suriyelilerin Türk toplumundan ayrı bir kolektif yapı ve dayanışma ağı oluşturmaları, sosyal uyumun en önemli bileşenlerinden biri olan dil öğrenme sürecini doğrudan etkilemektedir. Dil, sosyal entegrasyonun temel bir unsuru olup, Suriyelilerin Türkçe öğrenme eğilimlerinin düşük olması, bu sürecin tamamlanmasında önemli bir engel teşkil etmektedir. Türkçeye hâkimiyeti zayıf ya da hiç olmayan Suriyeliler, gündelik hayatta yaşanan iletişim zorluklarının yanı sıra ekonomik ve sosyal hayatta da dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, paralel toplumsal yapının sadece sosyal değil, aynı zamanda ekonomik bir ayrışmayı da doğurduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Suriyelilerin Türk toplumuyla sınırlı etkileşimi, iki topluluk arasında kültürel anlayış ve paylaşım fırsatlarını da sınırlamaktadır. Dil öğrenme çabasının olmaması, Suriyelilerin sosyal aidiyet hissini azaltmakta ve iki toplum arasındaki mesafenin giderek açılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, Türkçenin öğrenilmemesi sadece bireysel bir tercih olarak değil, Suriyelilerin sosyal entegrasyonunu

zorlaştıran yapısal bir sorun olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Suriyelilere yönelik Türkçe eğitim programlarının artırılması ve daha teşvik edici politikalar geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Suriyelilerin, Türklerle arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri asgari seviyededir. Suriyelilere göre bu durumun nedeni Türklerin Suriyelileri komşu ya da arkadaş olarak görme eğiliminde olmamalarından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların ekseriyeti, Türklerin Suriyelileri sevmediği, arkadaşlık ve komşuluk ilişkisi eğiliminde olmadığı algısını taşımaktadır.

Suriyeliler ile Türkler arasındaki sosyal bağların zayıf olması, toplumsal uyum sürecini etkileyen temel faktörlerden biridir. Suriyeliler tarafından Türklerin kendilerini komşu ya da arkadaş olarak görmediği algısı, Suriyelilerin sosyal çevrelerini kendi toplumlarıyla sınırlandırmalarına yol açmaktadır. Bu durum, hem toplumsal kutuplaşmayı artırmakta hem de kültürel paylaşımı sınırlandırmaktadır. Sosyal bağların güçlenmemesi, önyargıların derinleşmesine ve sosyal güven eksikliğine neden olmaktadır. Bu durum ise toplumsal uyumun kalıcı olarak sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Sosyal ilişkilerdeki bu sınırlılık, aynı zamanda toplumdaki genel algıyı da etkileyerek, Suriyelilerin Türk toplumuna katkıda bulunma potansiyelini sınırlamaktadır. Suriyeliler, Türk komşuları ve arkadaşları ile daha yakın ilişkiler geliştiremedikçe, iki topluluk arasında ortak değerler ve sosyal normlar oluşturulması güçleşmektedir. Bu durumda, hem Suriyelilerin Türkiye’de uzun vadeli bir sosyal entegrasyona adapte olmaları zorlaşmakta hem de Türklerin Suriyelileri topluma kabul etme süreçleri sekteye uğramaktadır.

Suriyeliler, kendilerini Türkiye’de güven içinde hissetmektedir ve bu durum, Suriyelilerin ülkelerine dönmek istememeleri için önemli bir etkidir. Zira katılımcılar kendilerini Suriye’ye dönmeleri durumunda güvende hissetmeyeceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin geri dönmesi için Suriye’de güven içinde hissedebilecekleri bir ortamın tesisi elzemdir. Böyle bir durumun tesis edilmesi halinde bile Suriyelilerin önemli bir kısmı Türkiye’de yaşamak istediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin “geçicilik” üzerine kurguladığı göç yönetimi, bazı Suriyeliler açısından karşılık bulmama ihtimali yüksektir.

Suriyelilerin Türkiye’de kendilerini güvende hissetmeleri, ülkelerine geri dönme eğilimlerini azaltan başlıca faktörlerden biridir. Güvenlik, bireylerin yaşam yerlerini seçmelerinde belirleyici bir unsur olup, Suriyelilerin çoğu Suriye’ye döndüklerinde güvende olmayacaklarını belirtmiştir. Bu algı, Suriyelilerin Türkiye’de daha uzun süre kalma veya burada kalıcı bir yaşam sürme kararlarını pekiştirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin “geçicilik” politikası Suriyeliler açısından karşılık bulmayabilir ve bu durum, Türkiye’deki göçmen politikalarının yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir. Bununla birlikte, güvenlik hissinin ötesinde, sosyal ve ekonomik entegrasyon süreçlerinin de Suriyelilerin geri dönüş düşüncelerini etkilediği gözlemlenmektedir. Güvenli bir ortam sağlansa dahi, Suriyelilerin önemli bir kısmı Türkiye’de kalmayı tercih etmektedir; bu da entegrasyonun ekonomik ve sosyal boyutlarının göçmen politikalarında dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de

güvenlik hissiyle birlikte, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Suriyelilerin ülkeye daha fazla aidiyet hissetmelerine katkıda bulunabilir.

Mülakata katılan Suriyelilerin önemli bir kısmı Türkiye'nin kendilerine sunduğu hizmetlerin yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte kendilerine vatandaşlık verilmemesi, ekonomik sorunlar ve dil bariyerine yönelik kolaylaştırıcı politikaların yetersizliğinden şikâyetlerin varlığı da tespit edilmiştir.

Suriyelilerin büyük bir kısmı, Türkiye'nin sunduğu hizmetleri yeterli bulmakta ancak vatandaşlık ve ekonomik sorunlara dair şikâyetlerini de dile getirmektedir. Özellikle dil bariyerinin entegrasyonu zorlaştırdığına dikkat çekilmektedir. Sunulan hizmetlerin yeterli görülmesi, Suriyelilerin Türkiye'ye dair pozitif algılar geliştirmesini sağlasa da vatandaşlık gibi temel hakların eksikliği, uzun vadeli uyum açısından sorun teşkil etmektedir. Bu bağlamda, dil bariyerine yönelik kolaylaştırıcı politikaların uygulanması, toplumsal uyum süreçlerini hızlandırabilir. Suriyelilerin entegrasyonunda, ekonomik katılım ve dil becerilerinin artırılmasına yönelik politikaların eksikliği, toplumsal uyumda sürdürülebilirliği zorlaştırmaktadır. Dil eğitimi ve iş gücü piyasasına yönelik destekleyici politikaların güçlendirilmesi, Suriyelilerin ekonomik hayata daha aktif katılımını sağlayarak, toplumla daha sıkı bağlar kurmalarına olanak tanıyabilir. Ayrıca, vatandaşlık taleplerinin karşılanması, Suriyelilerin Türkiye'ye daha güçlü bir aidiyet hissetmelerine katkıda bulunacaktır.

Katılımcıların önemli bir kısmı Türk televizyonlarını ya da gazeteleri haber almak için kullanmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Suriyelilerin Türkiye'deki güncel meselelere ilgisinin oldukça asgari düzeyde olduğu söylenebilir. Bunun nedeni ise Türkçe'ye yeterince hâkim ol(a)mamalarından kaynaklanmaktadır.

Suriyelilerin çoğunluğunun Türk medyasına yönelik ilgi göstermemesi, Türkiye'deki güncel olaylar ve politik gelişmeler hakkında bilgi eksikliğine neden olmaktadır. Bu durum, toplumla olan bağların daha da zayıflamasına yol açmakta ve entegrasyon sürecinde bir engel teşkil etmektedir. Türk medyasını takip etmemeleri, Suriyelilerin Türkçe diline yeterince hâkim olmamaları ile de ilişkilidir; bu da toplumsal entegrasyonu güçleştiren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilgi eksikliği, Suriyelilerin Türkiye'deki olayları, toplumsal normları ve değerleri anlama fırsatlarını sınırlamakta, bu da iki toplum arasındaki mesafeyi daha da artırmaktadır. Suriyelilerin medya aracılığıyla Türkiye'yi daha yakından tanımaları, kültürel farklılıkları azaltabilir ve toplumla uyum süreçlerini hızlandırabilir. Bu noktada, Suriyelilere yönelik Türkçe dil eğitiminin yanı sıra, medya okuryazarlığını artırmaya yönelik projeler de entegrasyon sürecine katkı sağlayabilir.

Katılımcıların ekseriyeti Türk komşularıyla, iş arkadaşlarıyla ya da sosyal arkadaşlarıyla çok sınırlı şekilde görüştiklerini ifade etmiştir. Özellikle komşuluk ilişkilerinin çok zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların sosyal ilişkilerinde, özellikle komşuluk düzeyinde, Türk vatandaşlarıyla olan etkileşimlerinin çok sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Komşuluk ilişkilerinin zayıf olması, toplumda karşılıklı güven eksikliği yaratmakta ve Suriyelilerin sosyal çevrelerini kendi topluluklarıyla sınırlandırmasına yol açmaktadır. Türklerle yeterli komşuluk ilişkisi kuramayan Suriyeliler, aidiyet hislerini güçlendirme fırsatını kaybetmektedir; bu da toplumsal uyum açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Komşuluk, sosyal sermaye açısından temel bir kavram olup, iki toplum arasındaki sınırları yumuşatma potansiyeline sahiptir. Suriyelilerin komşularıyla sınırlı ilişkileri, onların Türk toplumu tarafından dışlanmış hissetmelerine neden olabilir ve entegrasyon süreçlerini zora sokabilir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye yönelik projeler geliştirmesi, iki toplum arasında karşılıklı güveni artırabilir ve toplumsal uyuma katkı sağlayabilir.

Katılımcıların Ankara'nın Altındağ ilçesinde yaşama sebepleri iş imkânlarının genişliği, kiraların uygun olması ve sosyal ağlarının bu bölgede yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Suriyelilerin Ankara'nın Altındağ ilçesinde yaşamayı tercih etmelerinin başlıca sebepleri arasında iş imkânlarının fazlalığı, uygun kira fiyatları ve mevcut sosyal ağlarının bu bölgede yoğunlaşması yer almaktadır. Bu tercihler, göçmenlerin ekonomik koşullara adapte olabilmesi açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir. İş imkânlarının genişliği, Suriyelilerin ekonomik bağımsızlıklarını sağlamalarına olanak tanıırken, uygun kira fiyatları, düşük gelir düzeyindeki Suriyelilerin yaşam standartlarını sürdürebilmelerine yardımcı olmaktadır.

Bununla birlikte, mevcut sosyal ağların etkisi, toplumsal uyum sürecinde iki ucu keskin bir kılıç gibi etki göstermektedir. Sosyal ağlar, ekonomik destek sağlarken, aynı zamanda Suriyelilerin kendi toplulukları içinde yaşamaya devam etmelerine ve Türk toplumundan izole olmalarına neden olabilir. Dolayısıyla, sosyal ağlar iki toplum arasındaki mesafeyi koruyabilir ve Suriyelilerin paralel bir toplum inşa etme eğilimini güçlendirebilir. Altındağ gibi yoğun Suriyeli nüfusa sahip bölgelerde sosyal uyumun sağlanabilmesi için, bu sosyal ağların toplum geneline yayılmasına yönelik projeler ve Türk vatandaşları ile sosyal etkileşimi teşvik edici etkinlikler düzenlenmesi önemli bir strateji olabilir. Bu yaklaşım, Suriyelilerin Türkiye toplumu içinde kendilerini daha fazla aidiyet hissetmelerine olanak tanıyacaktır.

Katılımcıların önemli bir bölümü Türk vatandaşlığı almak istediği ancak Suriye vatandaşlığını da bunun yanı sıra sürdürmek istediğini belirtmiştir.

Suriyelilerin Türkiye'de kalma isteği ve geleceğe dair beklentileri, güvenlik ve yaşam kalitesi gibi temel faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Türkiye'de kendilerini daha güvende hissetmeleri ve belirli bir yaşam standardını yakalayabilmeleri, Suriyelilerin ülkelerine dönmek yerine burada uzun süreli bir yaşam kurma yönünde eğilim göstermelerine yol açmaktadır. Suriyelilerin bir kısmı, Türkiye'yi gelecek planlarının bir parçası olarak görmekte ve bu bağlamda, Türkiye'ye olan aidiyetlerini artıracak politikaların önemini vurgulamaktadır. Ancak, bu uzun vadeli yerleşim eğilimi, Suriyelilerin topluma tam anlamıyla entegrasyonunu gerektirmektedir. Geleceğe dair beklentilerinin karşılanması,

Suriyelilerin Türkiye'ye uyum sağlama süreçlerini hızlandırabilirken, vatandaşlık gibi hakların tanınması da bu sürece önemli bir katkı sağlayabilir. Türkiye'de kalmayı düşünen Suriyeliler için vatandaşlık, sosyal haklar ve ekonomik güvence gibi konularda düzenlemeler yapılması, entegrasyonun kalıcılığını artıracak unsurlar arasında değerlendirilebilir.

Katılımcıların ekseriyeti, geleceğini Türkiye'de görmektedir. Ancak Türkiye'den farklı olarak Avrupa ülkelerine göç etme imkânı olursa tercihlerinin Avrupa olacağını da altı çizilmiştir. Bu yönüyle Suriyelilerin göç etme motivasyonunda artık güvenliğin ikinci planda olacağı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Suriyeliler daha iyi imkânlarla ulaşabilecekleri bir ülke bulurlarsa göç etmek için istekli olduklarını ifade etmektedirler. Suriye'ye geri dönmek isteyenler ise çok sınırlı sayıdadır. Bunların geneli 50 üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. Bahsi geçen yaş grubundaki katılımcıların önemli bir kısmı, cenazelerinin dahi Suriye'ye defnedilmesini isterken, daha düşük yaş grubundaki katılımcılar cenazelerinin Türkiye ya da göç edecekleri başka bir ülkede defnedilmesinde sorun olmadığını belirtmişlerdir.

Suriyelilerin Türkiye'ye göç etme motivasyonları, savaş ve güvenlik gibi zorunlu nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çoğu Suriyeli, yaşadığı güvenlik kaygıları nedeniyle Türkiye'ye göç etmiştir ve burada buldukları güvenli yaşam koşulları nedeniyle kalıcı olarak yerleşmeyi düşünmektedir. Göçmenlerin, bu güvenli ortamın devam edeceği beklentisi, gelecekteki uyum politikalarının sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önemli bir veri sunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de iş imkânları, sosyal hizmetler ve mevcut sosyal ağların varlığı gibi faktörler, Suriyelilerin Türkiye'yi geçici bir sığınak olarak değil, uzun süreli bir yerleşim yeri olarak görmelerine katkı sağlamaktadır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin motivasyonları, onların sosyal ve ekonomik hayata katılım süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, bu motivasyonları göz önünde bulundurarak uyum politikalarının belirlenmesi, Suriyelilerin topluma entegre olmalarına ve toplumsal uyuma katkıda bulunmalarına olanak tanıyabilir. Sonuç olarak, elde edilen bu bulgular, Suriyelilerin Türkiye toplumuna entegrasyon sürecinde karşılaştıkları çeşitli engelleri ve bu engellerin aşılması için potansiyel çözüm yollarını ortaya koymaktadır. Her bir bulgu, entegrasyon sürecinin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve politikalar aracılığıyla da desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında Altındağ'da yaşayan Suriyelilerin deneyimleri üzerinden elde edilen bulgular, entegrasyonun çok boyutlu bir süreç olduğunu ve bu süreçte dil bariyerleri, sosyal ilişkiler, güvenlik algısı, hizmetlere erişim, medya tüketimi ve geleceğe dair perspektiflerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Çalışmada elde edilen ilk bulgu, Suriyelilerin, Türk toplumundan ayrılarak paralel bir toplumsal yapı oluşturma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, Suriyelilerin Türkçeyi öğrenme çabasını zayıflatmakta ve dolayısıyla dil bariyerinin aşılmasını zorlaştırmaktadır. Dil, entegrasyon sürecinde hayati bir rol oynadığından, bu bariyerin varlığı Suriyelilerin toplumsal uyumunu

engelleyen temel faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu durum, aynı zamanda Suriyelilerin Türkiye'deki güncel meselelere olan ilgisini asgari düzeyde tutarak, sosyal dışlanılmışlık hissini artırmaktadır.

Bulguların bir diğer önemli boyutu, Suriyelilerin Türklerle olan sosyal ilişkilerinde ciddi bir mesafenin varlığına işaret etmektedir. Özellikle komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin asgari seviyede kalması, Suriyelilerin Türk toplumuyla olan bağlantılarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Suriyelilerin, Türklerin kendilerini kabul etmediği ve arkadaşlık kurma eğiliminde olmadıkları yönündeki algıları, entegrasyon süreçlerinin duygusal boyutunda derin bir kopukluğa işaret etmektedir. Bu durum, sosyal uyumu sağlamak adına Türk toplumunun da entegrasyon sürecine katılımını teşvik edici politikaların önemini vurgulamaktadır. Suriyelilerin Türkiye'de kendilerini güvende hissetmeleri, geri dönüş eğilimlerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Geçici koruma statüsündeki bu bireyler, Suriye'ye dönme düşüncesinden uzaklaşırken, Türkiye'nin "geçicilik" üzerine kurguladığı entegrasyon paradigmasının sınırlı etkili olabileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin entegrasyon politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve Suriyelilerin uzun vadeli uyumunu destekleyici daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerektiği söylenebilir.

Çalışma ayrıca, Suriyelilerin Türkiye'de sunulan hizmetleri büyük ölçüde yeterli bulmalarına rağmen, vatandaşlık verilmemesi, ekonomik sorunlar ve dil bariyeri gibi konularda bazı sorunlar ile karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. Vatandaşlık isteği ve bu isteğin getirdiği toplumsal hak talepleri, Suriyelilerin Türkiye'de kalıcı bir yaşam inşa etme arzusunun bir göstergesidir. Ancak, bu taleplerin karşılanmaması halinde, Suriyelilerin sosyal uyum süreçlerinde ciddi engellerle karşılaşmaları olasıdır. Medya kullanım alışkanlıkları ise Suriyelilerin Türkiye toplumuyla olan bağlantılarının zayıflığını destekleyen bir diğer bulgu olarak dikkat çekmektedir. Türk medyasına olan ilgi eksikliği, Suriyelilerin Türkiye'deki toplumsal ve siyasal meselelerden uzak kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum, iki toplum arasındaki iletişim kanallarının daralmasına yol açarak, Suriyelilerin toplumsal aidiyet duygusunu olumsuz yönde etkileyebilir.

Altındağ'da yaşama nedenleri arasında iş olanaklarının fazlalığı, uygun kira koşulları ve sosyal ağların yoğunlaşması öne çıkmaktadır. Bu faktörler, Suriyelilerin sosyo-ekonomik uyum süreçlerini desteklerken, aynı zamanda mekânsal yoğunlaşmanın paralel topluluk yapısını güçlendirdiğini de göstermektedir. Dolayısıyla, uyum politikalarının Suriyelilerin sadece ekonomik hayata değil, aynı zamanda toplumsal hayata katılımını teşvik edecek şekilde genişletilmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Suriyelilerin büyük bir kısmı Türk vatandaşlığı almak istemekte, ancak aynı zamanda Suriye vatandaşlığını da sürdürmek istemektedir. Bu talep, iki ülke arasında bir köprü rolü üstlenme arzusunu yansıtmakla birlikte, Türkiye'de kalıcılık isteğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, çifte vatandaşlık politikalarının Suriyelilerin entegrasyonuna nasıl katkı sağlayabileceği de araştırılması gereken önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Son olarak, Suriyelilerin gelecek perspektifi büyük ölçüde Türkiye'ye bağlı olmakla birlikte, daha iyi imkânlar sunan Avrupa ülkelerine göç etme imkânı sunulduğunda bu seçeneği tercih edecekleri görülmektedir. Bu eğilim, Suriyelilerin göç motivasyonunun güvenlikten ziyade yaşam kalitesine yönelik beklentiler doğrultusunda değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu da Suriyelilerin, Türkiye'deki sosyal ve ekonomik uyum koşullarının geliştirilmesi halinde burada kalıcı olma ihtimallerini artıracaklarını göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'deki Suriyelilerin entegrasyon sürecinin çok katmanlı yapısını ve bu süreci etkileyen faktörleri derinlemesine ele almıştır. Çalışma, sosyal uyumun sağlanabilmesi için yalnızca bireysel çabaların yeterli olmadığını, toplumsal kabulün ve politikaların da bu sürece dâhil edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sosyal etkileşimlerin artırılması, dil eğitimi programlarının yaygınlaştırılması ve Suriyelilerin taleplerine yönelik daha kapsayıcı politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar için bu konunun daha derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bazı öneriler sunulabilir. İlk olarak, Suriyelilerin Türkiye toplumuna entegrasyonunda ekonomik, kültürel ve sosyal boyutların birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğu üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca, çifte vatandaşlık taleplerinin entegrasyon üzerindeki etkisi ve Türkiye toplumunun bu taleplere karşı tutumunun daha ayrıntılı analiz edilmesi, entegrasyon politikalarının kapsamını genişletebilir. Bu çalışmada belirlenen dil bariyerinin, sosyal uyum sürecindeki rolü gelecekte daha geniş örneklem grupları ile incelenebilir. Ayrıca, medya takip alışkanlıklarının toplumsal entegrasyon üzerindeki etkisinin derinlemesine analiz edilmesi, Suriyelilerin Türkiye toplumuyla olan iletişim süreçlerine dair daha net veriler sunabilir. Sonuç olarak, Suriyelilerin Türkiye'deki entegrasyon süreci çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, toplumsal uyum süreçlerinin sürdürülebilirliği, Suriyelilerin Türkiye'de kendilerini güvende ve kabul edilmiş hissetmelerini sağlayacak uzun vadeli politikaların geliştirilmesine bağlıdır. Bu politikalar, sadece Suriyeliler için değil, aynı zamanda Türk toplumu için de uyum süreçlerini kolaylaştırıcı ve sosyal bütünlüğü destekleyici nitelikte olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adar, A. Ş. (2018). Türkiye'de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü? *Çalışma ve toplum*, 1(56), 13-36.
- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *J. Refugee Stud.*, 21, 166.
- Alba, R., & Nee, V. (2010). Rethinking Assimilation Theory. *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*, 282-290.
- Akçay, E. Y., & Deniz, H. E. (2021). Uluslararası Göç Koridorunda Akdeniz Havzası ve Türkiye. Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye (pp.361-384), Ankara: Nobel Yayınları.
- Bal, H. (2023). *Araştırma Yöntemleri Nicel—Nitel—Karma Yöntemler*. Otorite Yayınları.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>

- Bolgun, C. (2022). Sosyal Uyum: Kavramsal Bir Çerçeve. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), Article Özel Sayı. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1098197>
- Cheung, S. Y., & Phillimore, J. (2013). *Research Report for Nuffield Foundation April 2013*. <https://www.nuffieldfoundation.org/sites/default/files/files/Phillimore%20Refugree%20Integration%20Report.pdf>
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2024). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (Kolektif, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cumhuriyet.com*. (2021). Cumhuriyet.com. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ankara-altindagda-suriyelilerin-ev-ve-isyerleri-tahrip-edildi-1860094#google_vignette (07.08.2024).
- Çevik, H., & Buz, S. (2022). Sosyo-Kültürel Entegrasyon ve Aidiyet: Ankara'daki Suriyelilerin Deneyimleri Bağlamında Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(2), 509-536.
- Çiçek. (2022a). *Suriyelilerin Sosyal ve Siyasal Entegrasyonu: Adana İli İncelemesi*. Detay Yayıncılık.
- Çiçek, A. (2022b). Türkiye'de Göçmen Entegrasyonu ve MİPEX Verilerine Göre Değerlendirilmesi. Ed. Hamza Bahadır Eser, *Geçici Koruma Statüsündeki Suriyeliler* (185-204), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*. Efil Yayınevi.
- Deniz, A. Ç., Hülür, A. B., & Ekinci, Y. (2016). *Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dündar, H., & Usluoğlu, B. (2022). Göç ve Göçmenlere Yönelik İlkokul Eğitimi Süreçlerini Kapsayan Çalışmaların İncelenmesi. *International Journal of Social Science Research*, 11(2), 84-99.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Eser, H. B., Çetinceli, K., Özkan, Z., & Hancı, E. O. (2024). Suriyelilere Yönelik Önyargılar: Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Algılanan Tehdidin Rolü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 115, 169-190. <https://doi.org/10.36484/liberal.1488230>
- Eser, H. B., & Uygur, M. R. (2019). Suriyeli Göçmenlere Yönelik Tutumların Bütünleşmiş Tehdit ve Sosyal Mesafe Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 131-162. <https://doi.org/10.36484/liberal.609598>
- Göç İdaresi Başkanlığı*. (2024). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- İçduygu, A., & Özçürümez, S. (2023). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller Ve Uygulamalar İle Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- İçduygu, A., & Şimşek, D. (2016). Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 59-69.
- Kara, C. Ö. D. (2016). Türkiye'de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 151-174.
- Korkmaz, M. (2018). Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve değerlendirmeler. *Sosyal Güvence*, 13, 57-83.
- Özcan, F. (2022). *Göç, Kültürleşme ve Entegrasyon "Suriyeliler Ne Kadar Uyum Sağladı?"* Kriter Basım Yayın Dağıtım.

- Özipek, B. B., & Tanrıku, F. (2024). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Göç ve Suriyeli Sığınmacılar Algular, Olgular ve Gerçekler*. Liberte Yayınları.
- Phillimore, J. (2012). Implementing Integration in The UK: Lessons For Integration Theory, Policy and Practice. *Policy & Politics*, 40(4), 525-545.
- Rodríguez-García, D. (2010). Beyond Assimilation and Multiculturalism: A Critical Review of the Debate on Managing Diversity. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l’integration et de La Migration Internationale*, 11(3), 251-271. <https://doi.org/10.1007/s12134-010-0140-x>
- Rumbaut, R. G. (2015). *Assimilation of immigrants*. <https://escholarship.org/content/qt1kx005x6/qt1kx005x6.pdf>
- Saggar, M., King, B. G., Zanesco, A. P., MacLean, K. A., Aichele, S. R., Jacobs, T. L., Bridwell, D. A., Shaver, P. R., Rosenberg, E. L., & Sahdra, B. K. (2012). Intensive training induces longitudinal changes in meditation state-related EEG oscillatory activity. *Frontiers in human neuroscience*, 6, 256.
- Schuster, L., & Solomos, J. (2002). Rights and Wrongs Across European Borders: Migrants, Minorities and Citizenship. *Citizenship Studies*, 6(1), 37-54. <https://doi.org/10.1080/13621020220118740>
- Schuster, L., & Solomos, J. (2004). Race, Immigration and Asylum: New Labour’s Agenda and its Consequences. *Ethnicities*, 4(2), 267-300. <https://doi.org/10.1177/1468796804042606>
- Silverman, D. (2021). *Nitel Araştırma Nasıl Yapılır?* (E. Hava, Çev.). Küre Yayınları.
- Sirkeci, İ., & Cohen, J. H. (2015). Hareketlilik, Göç, Güvensizlik. *İdealKent*, 6(15), 8-21.
- Sözer, A. (2019). Göç, Toplumsal Uyum ve Aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 418-431.
- Strang, A., & Ager, A. (2010). Refugee Integration: Emerging Trends And Remaining Agendas. *Journal of refugee studies*, 23(4), 589-607.
- Şeker, B. D. (2015). Göç ve Uyum Süreci: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme. İçinde *Göç ve uyum* (ss. 9-21). Transnational Press London.
- Şen, H. (2020). *Türkiye’deki Suriyeliler Entegrasyon Mümkün mü?* Hiper Yayın.
- Tilbe, A. (2015). Göç/göçer yazını İncelemelerinde Çatışma Ve Göç Kültürü Modeli. *Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings*, 458-466.
- Topal, A. H. (2015). Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 5-22.
- Turan, A. (2023). Türkiye’de Göç ve Siyasi Boyutları. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(3), 331-347.
- Türker, D., & Yıldız, A. (2015). Göçmenlerde sosyo-Psikolojik Entegrasyon Analizi. *Göç ve Uyum*, 23-34.
- Ünal, K., Taşkaya, S. M., & Ersoy, G. (2018). Suriyeli Göçmenlerin yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenirken Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 134-149.

Yılmaz, V., Çelik Efşan, N. & Mecek, M. (2020). Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi. Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca, *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi* (285-312), Ankara: Ekin Yayınevi.

Yozgat, F. (2015). A Simple Model about Regional Economic Cooperation – A Multidisciplinary Approach. *Eurepean Journal of Interdisciplinary Studies*, 3 (1), 234-247

SEÇİLİ SEKTÖRLERDEKİ İSTİHDAMIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İRAK ÖRNEĞİ*

Şakir İŞLEYEN¹

Ribwar SAEED HUSSEIN²

Öz

Araştırmanın amacı, istihdamın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek ve bu etkinin tarım, sanayi ve hizmet sektörleri üzerindeki etkisini değerlendirmektir. İlgili literatürden elde edilen bulgular doğrultusunda, bu çalışma Irak örneği üzerinden bir ARDL sınır testi ve Toda Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki istihdam artışlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Uzun dönem katsayı sonuçları, bu sektörlerde istihdamdaki artışların ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle, tarım sektöründeki istihdamda meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi belirgin şekilde desteklediği tespit edilmiştir. Toda Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu da ekonominin çeşitli sektörlerinin birbiriyle etkileşimi ve bu etkileşimin ekonomik büyümeyi teşvik etmesiyle açıklanabilir. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomik büyümeye olan katkılarının farklı olmasına rağmen, her birinin büyümeye olumlu yönde etkide bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Tarım Sektöründe İstihdam, Sanayi Sektöründe İstihdam, Hizmet Sektöründe İstihdam, ARDL Sınır Testi

Jel Kodları : C40, C49, C50, C59.

*“This study is derived from a thesis entitled The Impact of Employment in Selected Sectors on Economic Growth: The Case of Iraq”.

¹ Assoc.Prof. Dr., Van Yuzuncu Yil University, E-posta: sakirisleyen@yyu.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-8186-1990](https://orcid.org/0000-0002-8186-1990)

² Master's Degree, Van Yuzuncu Yil University, E-posta: ribwarsaeed84@gmail.com, [ORCID: 0009-0006-1508-1722](https://orcid.org/0009-0006-1508-1722)

Atıf: İşleyen, Ş., Saeed Hussein, R., (2024). The impact of employment in selected sectors on economic growth: the case of Iraq. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 368-392.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1587445

THE IMPACT OF EMPLOYMENT IN SELECTED SECTORS ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF IRAQ

Abstract

The aim of the research is to analyse the effect of employment on economic growth and to assess the impact of this effect on agriculture, industry and services. In line with the findings from the related literature, this study applied an ARDL bounds test and Toda Yamamoto causality analysis on the Iraqi case. The study found that, employment increases in agriculture, industry and services sectors have a positive impact on economic growth. Long-run coefficient results reveal that increases in employment in these sectors has a positive relationship with economic growth. In particular, increases in employment in the agricultural sector are found to significantly support economic growth. In accordance with the outcomes of the Toda-Yamamoto causality analysis, there is a unidirectional causality connection between economic expansion and agriculture, industry and services sectors. This can be explained by the interaction of various sectors of the economy with each other and this interaction encourages economic growth. Although agriculture, industry and services sectors have different contributions to economic growth, each of them has a positive effect on growth.

Keywords: Economic Growth, Employment in Agricultural Sector, Employment in Industrial Sector, Employment in Service Sector, ARDL Boundary Test

Jel Classification : C40, C49, C50, C59.

INTRODUCTION

The ability of a nation to attain economic growth on a sustainable basis is important for the favorable socio-economic development of that nation. This means that we need to, the factors that determine economic expansion, which can be described as the rise in the real value of total income over a given period, are among the most widely studied topics. Although it is influenced by many factors, how economic growth is influenced by which sectors has been the subject of research for many years.

Although economic growth is thought to be theoretically based on classical economics, according to the Physiocrats in the pre-classical period, agriculture is the only production activity that can give more output than the amount of input, and the agricultural sector is the locomotive of growth since it gives more than what is spent (Gudeman, 1980). Some of the academic studies provide evidence that the agricultural sector is the driver of growth (Poonyth et al., 2001; Safdar et al., 2012; Khan et al., 2012; Bakari and Mabrouki, 2018). In addition, innovations in consumption patterns and preferences have led to the development of the services sector worldwide. As in the case of India, the understanding of growth based on the service sector and the shift from industrial sectors to the services sector has become a subject of research. Researchers such as Tandrayen-Ragoobur (2010), Szirmai (2012), Alhowaish (2014), and Szirmai and Verspagen (2015) point to a trend from the industry to the services sector and conclude that the tertiary sector contributes significantly to economic expansion. On the other hand, Kaldor (1966) emphasized that the industrial sector is the most fundamental element of economic

expansion and argued that the transition from agricultural production to industrial production is necessary for development and welfare increase. In addition to Lewis (1954), Myrdal (1957), Hirschman (1958), Chenery (1960), Prebisch (1962), Kuznets (1966) emphasized the inevitability of economic growth through industrialization. In general terms, there is a prediction that agricultural productivity has diminishing returns to scale and that the demand for agricultural products is limited. This assumption is supported by the fact that the share of the agricultural sector in GDP and the share of agricultural employment in total workforce engagement are quite low in today's industrialized nations. As of 2019, the share of agriculture in GDP in EU countries is around 1.6 per cent, while in Turkey it is around 6.4 per cent. While the share of agricultural workforce engagement in total workforce engagement is 4.2% on average in EU countries, it is 18.1% in Turkey. This ratio is 1.3 per cent for the USA and 1.04 per cent for the UK (World Bank, 2023).

Economic growth is heavily influenced by labor productivity. In economic terms, output productivity refers to the correlation between the total output produced and the inputs required for its production. It can be calculated as the ratio of output to each production factor (Ai et al., 2020). Simply put, labor intensity is defined as the production volume per worker or the monetary value of that production. To accurately assess productivity, it is essential to consider not only the quantity of output but also its value, particularly value-added. This approach is crucial because generating high value-added products and effectively leveraging them domestically and in international markets gives nations a competitive edge in the global economy. Labor productivity, which is associated with the concept of effective labor in the Solow model (1956) through the inclusion of technological progress, is further elaborated in innovation-driven growth theories by Romer (1990), Grossman and Helpman (1991), and Aghion and Howitt (1992). These models define effective labor as a skilled workforce capable of creating value-added outputs or as labor engaged in the R&D sector, which is central to achieving competitive advantages.

This study primarily seeks to examine the connection between employment in the agriculture, industry, and services sectors and Iraq's economic growth, focusing on how this relationship evolves over the long term. The contributions of the agriculture, industry, and services sectors to economic development and the influence of employment within these sectors on economic growth hold strategic significance for developing nations. Consequently, this research aims to provide deeper insights into Iraq's structural economic transformation and the distribution of its sectoral dynamics.

The agricultural sector has traditionally been one of the determining sectors of the Iraqi economy. However, industrialization and growth in the service sector in recent years have led to a change in the economic structure and transformation of the employment structure. Therefore, analyzing the association between employment in cultivation production sector, production sector and services sectors and progress in the economy will contribute to a better understanding of Iraq's economic growth strategies and policies.

The importance of this study is necessary for making strategic decisions and allocating resources effectively in the economic development process of Iraq. An accurate understanding of the impact of employment in farming sector, manufacturing field and service sectors on economic growth can lead to more effective implementation of economic policies. Moreover, this study can serve as a model for other developing countries and encourage similar analyses in countries with similar economic structures.

In the first part of the study, the general introduction and purpose of the study are presented. In the second section, the concepts of workforce engagement and economic expansion, which constitute the focal point of the study, are explained in detail. Focusing on various aspects of employment, different types of employment such as full employment, underemployment, overemployment and informal employment are discussed. In addition, the importance of workforce engagement in farming sector, manufacturing field and services sectors and the factors affecting employment in these sectors have been emphasized. As for the concept of economic growth, its different types and models have been explained in detail along with its general importance. Classical, Marxist, Keynesian, Harrod-Domar, neo-classical and endogenous growth models are discussed and the basic elements of each of them are presented. In addition, the determinants of economic growth are also analyzed and it is explained how various factors from natural resources to technological development affect economic growth. In the third section, a literature review is conducted and the findings obtained from similar studies and the theoretical framework put forward are discussed. In the fourth section, the application and findings, which constitute the main part of the study, are presented. In this section, the connection between workforce engagement in agriculture, industry and tertiary sector sectors and economic expansion in Iraq is analyzed and the results obtained are evaluated in detail. In the fifth and final section, a general evaluation of the study is made, the importance of the findings is emphasized and suggestions for future studies are presented.

LITERATURE REVIEW

Previous research on the economic growth-employment relationship has drawn certain conclusions based on employment and economic growth data, despite differences in the methods of calculation.

Seyfried (2011) examined the connection between economic expansion, measured by both real GDP and the output gap, and workforce engagement in the top ten US states from 1990 to 2003. According to the study, economic growth has an immediate effect on employment and this effect lasts for months in most of the top ten states.

According to the empirical study conducted by Eser (2012), contrary to expectations, the relationship between unemployment and employment was mostly positive, while the connection between workforce engagement and economic expansion was negative in some years in Turkey. Looking at OECD countries, the Wald statistic was found to be significant at the 10% level in the

estimation where unemployment change was the dependent variable and at the 1% level in the estimation where economic growth was the dependent variable. Therefore, a bidirectional causality relationship was found in OECD countries, with causality existing both from unemployment to growth and from economic growth to unemployment.

Timur and Doğan (2015) tested whether there is a causality connection between growth and employment rates for the years 1980-2014. Granger causality analysis was applied for this purpose. Causality relationship was rejected for both variables. Therefore, it cannot be concluded that the growth rate increases the employment rate or vice versa.

Dada (2018) analyzed the validity of jobless growth for the Nigerian economy. According to the results of the study, which analyzed the data between 2002 and 2014 with vector autoregressive models with structural breaks (SVAR), employment increases after economic growth in the Nigerian economy, especially in the agricultural sector. In general, it is concluded that non-employment generating growth is valid in the Nigerian economy except for the agricultural sector.

Çelik (2019) explains the connection between employment and economic expansion for G-8 countries and Turkey. Covering the years 2005 to 2017, the study examines the association between workforce inclusion and economic expansion for G-8 countries and Turkey using panel information and time series analysis. According to the outcomes of the Johansen cointegration test, there is a long-run connection between workforce engagement and economic expansion for the G-8 countries. Based on the Engle-Granger causality test data, the study concludes that there is a bidirectional causality connection between the variables (growth rate and employment rate) for both G-8 countries and Turkey. Thus, it is concluded that economic growth increases employment rates and employment increases economic growth.

Altun and İşleyen (2019) examined the association between economic expansion and workforce engagement in the industrial sector in Turkey. The study used the ARDL bounds testing approach, and data from the period 1991 to 2017 were used. The outcomes showed that there is a long-run association between economic expansion and employment in the industrial sector. The relationship is unidirectional, with industrial employment leading to economic growth.

Bölükbaş (2019) examined the association between workforce inclusion indicators and progress in the economy. Employment indicators such as employment rate, unemployment rate and youth unemployment rate were used. The analysis covered the period from 1996 to 2017 and included seven Balkan countries. The Granger causality test was used as the method of analysis. The results showed a one-way connection between employment and economic expansion in Greece and Croatia, with economic growth leading to employment. However, no causality could be established between workforce engagement and economic expansion in Albania, Bulgaria, Romania and Slovenia.

Tütüncü and Zengin (2020) analyzed the connection between employment and economic growth, emphasizing the role of female employment. Their study focused on E7 countries during the 1991–2016 period, utilizing multiple break panel cointegration and panel causality tests to determine the relationship. The findings showed a unidirectional relationship in Turkey, Indonesia, and Brazil, while a bidirectional relationship was observed in China, India, and Russia. In Turkey and Indonesia, female employment drove economic growth, whereas in Brazil, economic growth led to higher female employment. No causal link was found between economic expansion and female employment in Mexico.

Aigheyisi and Edore (2021) investigate how economic expansion affects workforce engagement in the service sector in Nigeria. Employing the ARDL approach, the study utilizes data from the years 1991 to 2020. In addition to economic growth, variables reflecting trade openness, inflation, and financial sector development are included in the model. The findings reveal that economic growth positively influences employment in the service sector in both the short and long term in Nigeria. An increase in trade openness and the development of the financial sector contribute to the growth of employment in the service sector, while an increase in inflation has a negative impact.

Tecirli (2022) explored the connection between innovation, employment, and economic expansion in OECD countries using panel data regression analysis. The study, covering the 2013–2020 period, revealed that both capital and employment indices positively and similarly influenced the growth rate.

Özgün (2023) analysed the connection between economic expansion and workforce engagement from a sectoral perspective and the case of Turkey. Engle-Granger cointegration analysis and Granger causality test was used in the analysis based on the share of service sector employment in total employment and GDP values based on the chained volume index. The analysis, which covers the period 1998-2021, reflects the existence of a long-term relation among the factors and a one-way causal relation from economic development to services employment.

MATERIAL AND METHOD

This study seeks to examine the impact of employment in selected sectors on economic growth, utilizing annual data spanning the period from 1991 to 2022. The analysis utilizes a comprehensive set of variables, each of which plays a critical role in examining the research objectives. These variables are carefully selected to capture the intricate dynamics of the relationship under investigation, ensuring that the analysis is both robust and reliable. The data for these variables is sourced from the World Bank database, a globally recognized repository known for its credibility and extensive coverage of economic indicators. By relying on this reputable source, the study benefits from a high degree of accuracy and comparability across datasets. Each variable reflects a unique aspect of the economic environment, and their collective integration allows for a multidimensional exploration of the topics at hand. This

methodological rigor not only strengthens the empirical findings but also enhances the overall validity of the research conclusions. The detailed description of these variables and their respective sources is provided in the accompanying table to ensure clarity and transparency for readers.. For all variables except economic growth, natural logarithms were applied. The purpose of taking the natural logarithm is to mitigate large fluctuations in the dataset and enhance both the comparability and consistency of the analysis (Yeh and Liao, 2017; Wong and Li, 2020). Table 1 provides detailed information about the variables used in the study. Analyses were conducted using Eviews 14 statistical program.

Table 1. Definition of Series

Symbol	Variables	Source
<i>gdp</i>	Economic Growth	World Bank
<i>lneag</i>	Employment in the Agriculture Sector	World Bank
<i>lneind</i>	Employment in the Industrial Sector	World Bank
<i>lnes</i>	Employment in the Service Sector	World Bank

In the investigation of the long-term connection between variables, the model presented in equation (1) was considered:

$$gdp_i = \beta_0 + \beta_1 lneag_i + \beta_2 lneind_i + \beta_3 lnes_i + e_i \quad (1)$$

here, *gdp* represents economic growth, *lneag* denotes workforce engagement in the agricultural sector, *lneind* represents workforce engagement in the industrial sector, and *lnes* represents workforce engagement in the service sector. β_0 denotes the constant term, and e_i represents the error term.

Time series studies have increasingly focused on stationary stochastic processes. A stochastic process is deemed "stationary" when its statistical properties, such as the mean, variance, and covariance, remain consistent over time. This implies that the process behaves in a predictable manner, as its characteristics do not change regardless of the specific time period being analyzed. One of the key attributes of stationarity is that the covariance between values at any two points in time is determined exclusively by the time difference or lag between those points, rather than their absolute positions on the timeline. In simpler terms, the relationship between data points in the process depends only on how far apart they are in time, not on when the measurement is taken. This invariance ensures that the process exhibits a level of temporal uniformity, making it easier to model and analyze. For instance, if a time series exhibits constant mean and variance and a covariance structure that depends only on the lag, it can be considered stationary. This property is crucial in time series analysis, as many statistical methods assume stationarity to provide valid and reliable results. Understanding and verifying stationarity allows researchers to avoid misleading conclusions that might arise from non-stationary data, where trends, seasonality, or structural shifts can distort interpretations. (Gujarati, 2003; Demir and Görür, 2020). Put simply, stochastic processes are termed stationary if their conditional probability distributions remain unchanged over time (İşleyen et al., 2017). Non-stationarity is a common challenge in time series

analysis, making stationarity a critical property. This is because, in models where non-stationary data is used, relationships between variables may appear statistically significant despite no true connection, resulting in spurious or misleading regression outcomes (Sevüktekin and Nargeleçekenler, 2005; Eygü, 2018). Stationarity tests play a key role in identifying and addressing such issues. When stationarity tests reveal non-stationary series, these series are transformed into stationary ones by taking their differences (Demir and Görür, 2020).

Augmented Dickey-Fuller (1981) Unit Root Test

The Dickey-Fuller (DF) (1979) unit root test initially specified all-time series as first-order autoregressive processes. However, DF tests can also be used to test for higher-order autoregressive processes.

The ADF (1981) unit root test was developed as an extension of the traditional DF (1979) test to address the issue of autocorrelation in error terms, which was ignored in the original DF (1979) test. In the DF (1979) unit root test, autocorrelation in the error terms poses a problem. One way to deal with this problem is to add to the right-hand side of the equation in the DF (1979) model lagged values of the dependent variable, enough to overcome the autocorrelation problem (Dickey and Fuller, 1979; Demir, 2021a; Özen et al., 2023; Dickey and Fuller, 1981):

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \delta_j \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

The critical values to be used for the ADF (1981) test are the critical values of the Dickey and Fuller (1979) test. The calculated Tau test statistic is compared with these critical values to examine the presence of a unit root (Dickey and Fuller, 1979).

Phillips-Perron (1988) Unit Root Test

The Dickey-Fuller (1979) test is applied under the assumption of constant variance and independence of error terms. However, it has been observed that error terms in many time series exhibit heteroskedasticity and weak dependence properties. Phillips and Perron (PP), in their study in 1988, relaxed the assumptions about the error terms and generalized the DF (1979) test, developing a non-parametric test for detecting unit roots. The following two regression equations are used for the PP (1988) unit root test (Phillips and Perron, 1988):

$$y_t = \hat{\mu} + \hat{\alpha} y_{t-1} + \hat{u}_t \quad (5)$$

$$y_t = \tilde{\mu} + \tilde{\beta} \left(t - \frac{1}{2} T \right) + \tilde{\alpha} y_{t-1} + \tilde{u}_t \quad (6)$$

In equations (5) and (6), $(\hat{\mu}, \hat{\alpha})$ and $(\tilde{\mu}, \tilde{\beta}, \tilde{\alpha})$ are the parameters of the OLS regression and T is the number of observations. The t-statistics for these coefficients are as follows (Phillips and Perron, 1988):

$$\begin{aligned}
 t_{\hat{\alpha}} &= (\hat{\alpha} - \alpha) \{ \sum (y_{t-1} - \bar{y}_{-1})^2 \}^{\frac{1}{2}} / \hat{\sigma} \\
 t_{\hat{\mu}} &= (\hat{\mu} - \mu) \{ \sum (y_{t-1} - \bar{y}_{-1})^2 \}^{\frac{1}{2}} / \hat{\sigma} \\
 t_{\tilde{\mu}} &= (\tilde{\mu} - \mu) / (\tilde{S}^2 C_1)^{\frac{1}{2}} \\
 t_{\tilde{\beta}} &= (\tilde{\beta} - \beta) / (\tilde{S}^2 C_2)^{\frac{1}{2}} \\
 t_{\tilde{\alpha}} &= (\tilde{\alpha} - \alpha) / (\tilde{S}^2 C_3)^{\frac{1}{2}}
 \end{aligned} \tag{7}$$

Hypotheses for Phillips and Perron (1988) unit root test are as follows (Phillips and Perron, 1988):

$$H_0 : \alpha = 0$$

$$H_A : \alpha < 0$$

The calculated test statistics are compared with the critical value produced by PP (1988) (Phillips and Perron, 1988; Özen et al., 2023).

ARDL Boundary Test

To assess the cointegration relationship between variables, the Engle-Granger Cointegration Test (Engle and Granger, 1987) or the Johansen Cointegration Test (Johansen, 1988) is commonly used. A key requirement for these tests is that all variables must have the same order of integration. If the variables are integrated at different levels, these tests are not applicable. In such instances, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Bounds Test, introduced by Pesaran et al. in 2001, serves as an alternative method.

With the ARDL Bounds Test, even if the variables are integrated at various levels, it is possible to determine the short-run and long-run cointegration relationship between the variables. Compared to other cointegration tests, the ARDL Bounds Test has a significant advantage. This advantage lies in the absence of any constraints in the error correction model considered in the test. Therefore, more reliable and accurate findings are obtained with the ARDL Bounds Test (Demir, 2021b; Özen et al., 2023). Three different equations are primarily considered in the implementation of this test. The first equation is specified as the bounds test equation, examining the cointegration relationship. The other two equations are sequentially the equations examining the long-run and short-run connections. The ARDL Bounds Test equation is specified as follows (Pesaran et al., 2001):

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} \Delta x_{t-i} + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 x_{t-1} + e_t \tag{8}$$

here, Δ represents the differencing operator, y_t is the dependent variable, x_t is the independent variable, β_i is the short-run coefficient, δ_i is the long-run coefficient, e_t is the error term, and k is the optimal lag length.

In the cointegration test conducted by Pesaran et al. (2001), the following hypotheses are tested for both F and t tests (Pesaran et al., 2001):

$$H_0 : \delta_1 = \delta_2 = 0 \text{ (There is no long-run relationship.)}$$

$$H_1 : \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0 \text{ (There is a long-run relationship.)}$$

Toda-Yamamoto Causality Test

Vector Autoregressive Models (VAR) are one of the most commonly used methods in applied econometrics. However, if the variables contain unit roots, hypothesis tests in the VAR method cannot be applied. After conducting VAR analysis with variables that do not contain unit roots, the F-statistic from the Granger causality test is used. Standard Granger causality test results lose validity when the linear combinations of non-stationary series are stationary, meaning there is cointegration relationship between them. In the Toda-Yamamoto test, whether the series are stationary or have cointegration relationship is not considered. In this test, the validity of the test is not affected by the equality of the series and the series are not differenced and made stationary as in the Granger causality test, thus preventing data loss. This is because even if there are unit roots and cointegration connection between the series, the level values of the series are used when conducting the Toda-Yamamoto test (Toda and Yamamoto, 1995; Demir et al., 2023).

In the Toda-Yamamoto causality test, after determining the optimal lag length (k) of the VAR model and the maximum order of stationarity (d_{max}) of the included series, a VAR model of size ($k + d_{max}$) is estimated. Thus, the Toda-Yamamoto causality test can be conducted (Şentürk and Akbaş, 2014).

The equation of the VAR model considered in the Toda-Yamamoto (1995) causality test is as follows:

$$\begin{aligned} Y_t &= \bar{w} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \\ X_t &= \bar{\theta} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \end{aligned} \quad (9)$$

The k specified in the equations refers to the appropriate lag length, and d_{max} refers to the maximum degree of integration. It is assumed that the mean of the error terms ε_{1t} and ε_{2t} is zero and the covariance matrix is constant.

ANALYSIS AND FINDINGS

Table 2 shows the descriptive statistics for the variables and the correlation matrix:

Table 2. Descriptive Statistics and Correlations

	<i>gdp</i>	<i>lneag</i>	<i>lneind</i>	<i>lnes</i>
Mean	6.082	3.236	3.023	3.980
Median	5.580	3.264	3.018	3.986
Maximum	53.381	3.469	3.109	4.079
Minimum	-64.047	2.986	2.985	3.863
Std. Dev.	20.065	0.164	0.028	0.075
Skewness	-1.068	-0.044	1.005	-0.168
Kurtosis	7.045	1.692	3.781	1.622
Jarque-Bera	27.905	2.290	6.208	2.680
Probability	0.001*	0.318	0.044*	0.261
Correlation Matrix				
<i>gdp</i>	1			
<i>lneag</i>	0.075	1		
<i>lneind</i>	0.002	-0.463	1	
<i>lnes</i>	-0.068	-0.99	0.373	1

*p<0.05 (Probability values are from the Jarque-Bera test)

When examining Table 2, an assessment based on the mean values reveals differences between economic growth and the sectors. Economic growth exhibits significantly higher performance compared to the other sectors, as indicated by having the highest average value. This suggests that the overall health of the economy is good and continues to grow. Conversely, the lowest average value for workforce engagement in the industrial sector indicates lower workforce engagement in this sector compared to others. This may suggest that employment in the industrial sector is growing at a slower pace or showing less development compared to other sectors, possibly influenced by economic growth.

Analyzing the data based on median values, employment in the industrial sector stands out with the lowest median value. This indicates that the distribution of employment in the industrial sector is generally lower than the mean. This suggests that employment in the industrial sector may be less stable or at a lower level compared to other sectors. On the other hand, the highest median value for economic growth indicates a more stable distribution overall and a higher average compared to other sectors.

In the analysis based on standard deviation values, the most notable feature is observed in employment in the industrial sector. Having the lowest standard deviation suggests that this data is less variable and more stable. This implies that employment data in the industrial sector is more consistent and predictable. Conversely, the highest standard deviation observed in Economic Growth indicates that this data exhibits much more variability and has a broader distribution compared to other variables. This

suggests that economic growth data is more variable and uncertain, potentially experiencing wider fluctuations at different times.

In the analysis based on skewness values, workforce engagement in the agricultural sector has the lowest skewness value, while workforce engagement in the industrial sector has the highest skewness value. The negative skewness value for employment in the agricultural sector indicates that its distribution is symmetric, with outliers being more evenly distributed. Conversely, the positive skewness value for employment in the industrial sector suggests that its distribution is right-skewed, with the right tail being longer than the left tail. This implies that employment in the industrial sector generally tends towards higher values, with more outliers spreading towards the right.

In the analysis based on kurtosis values, employment in the service sector has the lowest kurtosis value, while economic growth has the highest kurtosis value. The low kurtosis value for employment in the service sector indicates a flatter distribution with a more central tendency. In other words, the dataset is generally clustered around average values and has fewer outliers. On the other hand, the high kurtosis value for economic growth indicates a sharper peak in the distribution with more prominent extreme values. This suggests that economic growth data has a wider distribution and may experience larger fluctuations at times.

The outcomes of the Jarque-Bera test reveal that the economic growth variable does not follow a normal distribution, as indicated by a high Jarque-Bera statistic and a very low probability value. Conversely, the employment variable in the agricultural sector exhibits an acceptable Jarque-Bera statistic and probability value, suggesting a normal distribution. For the industrial sector, the Jarque-Bera test results raise some uncertainty regarding normality, while for the service sector, the results indicate a distribution that is closer to normal. Overall, it is observed that workforce engagement data in the agricultural and service sectors align more closely with a normal distribution, whereas economic expansion and workforce engagement data in the industrial sector deviate from this pattern.

The correlation matrix analysis shows that the correlation coefficient between progress in the economy and workforce inclusion in the agricultural sector is 0.075, indicating a very weak and practically insignificant positive relationship. Similarly, the correlation coefficient between economic growth and industrial sector employment is 0.002, suggesting an extremely limited or negligible relationship. In contrast, the correlation coefficient between economic growth and service sector employment is -0.068, pointing to a very weak and practically insignificant negative relationship. These findings imply that economic growth has minimal or no direct influence on employment in the agricultural, industrial, and service sectors. The outcomes of the unit root tests for the variables are presented in Table 3:

Table 3. Unit Root Test

Stable	Stable and Trendy
--------	-------------------

	ADF	PP	ADF	PP
<i>gdp</i>	-1.189 (0.413)	-1.127 (0.576)	-1.79 (0.681)	-1.135 (0.532)
Δgdp	-8.189 (0.001)*	-8.135 (0.001)*	-8.79 (0.001)*	-8.135 (0.001)*
<i>lneag</i>	-0.351 (0.905)	-0.387 (0.899)	-2.953 (0.162)	-0.387 (0.899)
$\Delta lneag$	-3.991 (0.004)*	-3.96 (0.004)*	-3.843 (0.027)*	-3.96 (0.004)*
<i>lneind</i>	-1.619 (0.406)	-1.139 (0.687)	-2.077 (0.536)	-1.139 (0.687)
$\Delta lneind$	-3.533 (0.012)*	-3.185 (0.021)*	-3.675 (0.025)*	-3.185 (0.021)*
<i>lnes</i>	-2.073 (0.256)	-1.036 (0.727)	0.931 (0.999)	-1.036 (0.737)
$\Delta lnes$	-2.685 (0.049)*	-3.427 (0.017)*	-3.144 (0.034)*	-3.427 (0.017)*

*p<0.05 (Values in parentheses indicate probability values)

Table 3 shows that unit root tests, namely ADF and PP, were used to assess the stationarity properties of the variables. Unit root tests are used to determine whether a time series has a unit root, which indicates non-stationarity. The overall conclusion from the table is that the variables become stationary when differenced. This is important in time series analysis, as the results of unit root tests serve as a basic tool for determining the stationarity of the series used in the analysis. The transformation of variables into stationarity through differencing allows for more reliable and meaningful statistical analyses of the series. To ascertain the presence of cointegration among long-term variables, Table 4 below presents the results of the ARDL bounds test:

Table 4. ARDL Boundary Test Results

		Test Statistics				Conclusion	
<i>f(gdp\lneag, lneind, lnes)</i>		FOVERALL		20.616		Cointegrated	
ARDL (1, 4, 4, 4) k: 3 m: 2 n: 28		T _{DV}		-8.983*			
CV	Table	1%		5%		10%	
	Tests	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
LL	F _{OVERA}	5.198	6.84	3.615	4.913	2.95	4.1
	T _{DV}	-3.43	4.37	-2.86	-3.78	2.57	3.46

Note: * indicates 5% significance level; k is the number of independent variables; m is the maximum delay length; n indicates the number of observations.

The F-Bounds Test (FOVERALL) and t-Bounds Test (tDV) results indicate the presence of symmetric or linear cointegration at the 1% significance level. This conclusion is drawn because the test statistic values exceed the upper bounds for I(1) in absolute terms. Therefore, it can be concluded that the variables exhibit long-term co-movement and converge to an equilibrium point in their linear combinations (Göksu, 2022).

In developing countries like Iraq, farming sector, manufacturing field, and tertiary sector sectors typically constitute the fundamental components of the economy. However, the connection between workforce engagement and economic expansion across these sectors is complex and influenced by various factors. Understanding this relationship necessitates considering numerous factors. Countries like Iraq often undergo economic transformation processes wherein employment in the agriculture sector may decline while increasing in the manufacturing field and tertiary sector sectors. This scenario can indicate cointegration among sectors due to structural changes in the economy. Particularly, the decreasing significance of agriculture as a sector alongside modernization and industrialization processes can lead to a shift in employment towards other sectors. Considering that economic growth often occurs more prominently in the industry and services sectors rather than agriculture, establishing a direct connection between agricultural workforce engagement and economic expansion might be challenging. Instead, the focus lies on how changes in agricultural employment affect growth in other sectors. For instance, improvements in agricultural productivity may stimulate resource transfer to non-agricultural sectors, thereby fostering economic growth. Additionally, it's essential to recognize the influence of government policies and investments on sectoral balances in countries like Iraq. Government incentives or agricultural policies, for instance, can affect employment distribution and, consequently, economic growth. Investments in the industrial sector, for example, can enhance productivity and support economic expansion. In conclusion, the theoretical coherence of cointegration between employment in farming sector, manufacturing field, and tertiary sector sectors and economic expansion in Iraq is plausible because the economic structure, policies, and transformation processes in such countries converge to form a complex network of relationships among sectors. The results of estimating the short- and long-run coefficients of the ARDL are presented below:

Table 5. ARDL Short- and Long-Term Coefficient Estimation Results

a) Long term (Dependent Variable: <i>gdp</i>)	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
<i>lneag</i>	1.77	1.417	3.254	0.023*
<i>lneind</i>	3.989	1.704	2.340	0.039*
<i>lnes</i>	2.559	2.774	2.423	0.037*
b) Short term	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
<i>D(LNEAG)</i>	-2.518	1.726	-1.459	0.173
<i>D(LNEAG(-1))</i>	1.062	6.835	1.554	0.148
<i>D(LNEAG(-2))</i>	-1.438	9.276	-1.551	0.149
<i>D(LNEAG(-3))</i>	-3.227	9.482	-3.404	0.006*
<i>D(LNEIND)</i>	3.664	2.093	1.751	0.108
<i>D(LNEIND(-1))</i>	1.347	6.546	2.059	0.064*
<i>D(LNEIND(-2))</i>	-1.434	8.528	-1.677	0.122
<i>D(LNEIND(-3))</i>	-3.027	8.429	-3.592	0.004*
<i>D(LNES)</i>	-2.366	6.642	-0.036	0.972
<i>D(LNES(-1))</i>	4.649	1.707	2.722	0.020*
<i>D(LNES(-2))</i>	-2.809	1.946	-1.443	0.177
<i>D(LNES(-3))</i>	-7.296	2.022	-3.608	0.004*
<i>C</i>	-5.160	5.036	-10.247	0.000*
<i>CointEq(-1) *</i>	-1.841	0.180	-10.245	0.000*

*p<0.05

According to the long-run coefficient outcomes, the coefficients of employment in agriculture, industry and services are positive. A 1% increase in agricultural employment would increase the economic expansion variable by approximately 177%. Given the linear connection between these variables, the converse is also true in table 5. That is, a 1% decrease in agricultural employment would result in an approximate 1.77% decrease in the economic growth variable. Similarly, a 1% increase in industrial employment would result in an approximate 3.98% increase in the economic growth variable, while a 1% decrease in services employment would result in an approximate 3.98% decrease in the economic growth variable. These results are statistically significant at the 1% level. In addition, a 1% increase in service sector employment would increase the economic growth variable by about 2.55%, and a 1% decrease in service sector employment would decrease the economic growth variable by about 2.55%. These results are also statistically significant at the 1% level. These results are also significant at the 5% level.

The short-term forecast results show that the error correction term has a coefficient of -1.841 with a probability value of 0.000. Since the probability value is less than 0.05, this coefficient is statistically significant. The negative sign of the coefficient indicates that any disequilibrium in the model will be corrected over time (Özçelik and Göksu, 2020). Additionally, the constant term, labeled as “C,” has a positive and statistically significant coefficient.

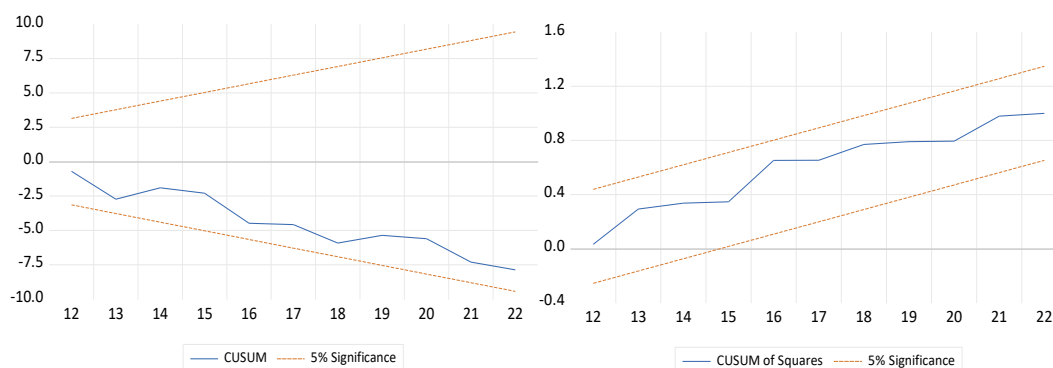
The robustness of the findings obtained from the estimated model is ensured through diagnostic tests. The results of the applied ARDL diagnostic tests are presented in Table 6:

Table 6. ARDL Diagnostic Test Results

Diagnostic Tests	Test value	Possibility
Breusch-Godfrey Serial Corr. LM test χ^2_{SC}	2.341	0.151
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity test $\chi^2_{HET(BPG)}$	1.802	0.162
ARCH Heteroskedasticity test $\chi^2_{HET(ARCH)}$	0.059	0.810
Jarque-Bera Normality test χ^2_{NORM}	0.624	0.731
Ramsey RESET test χ^2_{FF}	0.013	0.907
CUSUM = Stable	CUSUM ² = Stable	

The diagnostic test outcomes, as presented in Table 6, show that the “Breusch-Godfrey Serial Correlation LM test” value is 2.341, with a probability value of 0.151. Since the probability is greater than 0.10, this indicates that there is no issue of autocorrelation in the model. For the test of heteroscedasticity, the first “Breusch-Pagan-Godfrey” test yielded a coefficient of 1.802 with a probability value of 0.162. With the probability value exceeding 0.10, there is no evidence of changing variance in the model. The second test, the “ARCH” test, produced a coefficient of 0.059 and a probability value of 0.81, which also suggests no issue with changing variance, as the probability is above 0.10. The “Jarque-Bera” test value was 0.624, with a probability of 0.731. Since the probability is greater than 0.10, it can be concluded that the model follows a normal distribution. The “Ramsey RESET” test coefficient was 0.013, with a probability value of 0.907, indicating no specification error in the model, as the probability is above 0.10. Furthermore, the CUSUM and CUSUM² graphs remain within the 95% confidence interval and the desired bounds, confirming the stability of the model. Figure 1 shows the CUSUM and CUSUM² graphs separately.

Figure 1. CUSUM Graph and CUSUM² Graph

Toda-Yamamoto causality analysis relies on vector autoregressive models, hence appropriate lag lengths need to be determined for each model to be constructed. Therefore, information criteria are utilized for this purpose. The relevant information criterion values are provided in Table 7.

Table 7. Information Criteria for Delay Length

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	61.164	NA	2.60e-07	-3.810	-3.624	-3.751
1	193.606	220.735	1.12e-10	-11.573	-10.639*	-11.274
2	214.064	28.641*	8.87e-11*	-11.870*	-10.189	-11.333*

Note: AIC is the Akaike Information Criterion; SC is the Schwarz-Bayesian Information Criterion and HQ is the Hannan-Quinn Information Criterion.

Table 7 displays the information criteria used to determine appropriate lag values for VAR models and the lag values obtained based on these criteria. Information criteria are measures that assess the goodness of fit of the model and balance it with its complexity. Lower information criterion values indicate better model fit. Therefore, it is observed that the appropriate lag value is 2. The outcomes of the Toda-Yamamoto causality analysis carried out to identify the causal relation among the factors are as follows:

Table 8. Toda Yamamoto Causality Analysis Results

Hypotheses	Test Statistics	Probability
Economic growth is not the cause of employment in the agricultural sector.	6.304	0.047*
Employment in the agricultural sector is not the cause of economic growth.	2.086	0.554
Economic growth is not the cause of employment in the industrial sector.	11.278	0.010**
Employment in the industrial sector is not the cause of economic growth.	2.012	0.569
Economic growth is not the cause of employment in the service sector.	11.604	0.008*
Employment in the service sector is not the cause of economic growth.	3.288	0.349

*p<0.05

Looking at Table 8, it is clear that in Iraq there is a unidirectional causal connection from economic expansion to both the agricultural, industrial and services sectors. In other words, economic expansion in Iraq is the cause of the development of the agricultural, industrial and service sectors. This relationship can be explained by the diversity of the country's economic structure and sectoral interactions. Agriculture, industry and services are the cornerstones of the economy, and economic growth is typically associated with increased activity in these sectors. For instance, improvements in agricultural productivity can boost food supply, leading to an increase in the number of employees in restaurants and markets within the service sector. Similarly, increased production in the industrial sector can drive up demand for logistics and transportation services. Additionally, government policies and investments influence sectoral growth. Infrastructure investments in the industrial sector, for example, promote industrial growth, while support for agriculture can strengthen the agricultural sector. Therefore, there exists a unidirectional causal connection from economic expansion to the agricultural, industrial, and service sectors in Iraq, indicating a strong connection among these sectors.

CONCLUSION

Economic growth stands as one of the fundamental objectives of nations. It not only concerns the trajectory and functioning of the economy but also correlates with the quality-of-life standards, social and cultural dynamics of the individuals residing in the country, and their impact on other nations. To achieve the goal of growth, there exist fundamental macroeconomic objectives such as price stability, employment, monetary policies, and inflation. Additionally, there are numerous sub-sectors and variables that influence economic growth. Population, migration, life expectancy at birth, infant mortality rates, per capita income are among the primary variables. Utilizing both macro and micro-

level effects as well as the impacts of sub-sectors efficiently and effectively enhances total production and income growth. The increase in total production and income directly affects economic growth.

Employment, among the macroeconomic objectives of economic growth, signifies the reduction of unemployment. Unemployment affects the physical and mental health, income status, service, agriculture, and industrial sectors, education status, internal and external migration of individuals residing in the country, and consequently influences economic growth. Preventing unemployment relies on expanding employment opportunities. Particularly, employment, which entails the inclusion of all production factors, especially labor, in the production process, complements unemployment as two interrelated components. To ensure employment, the problem of unemployment needs to be reduced or eliminated. The utilization of production factors becomes crucial in increasing total production. The efficient utilization of production factors directly influences the labor market, thereby increasing employment and overcoming unemployment, which hinders economic growth. The efficiency of the labor market leads to more effective and efficient utilization of production factors, enhancing the country's prosperity and achieving significant technological progress. The support of production factors with technological advancements results in an increase in the national incomes of countries.

For a country to achieve good economic levels and growth, emphasis must be placed on the factor of employment. This factor is crucial for the progress of both national and global levels. The elements that determine the structure of employment, which plays a significant role in economic growth, should be prioritized. These elements include the country's population, labor productivity, demand for labor, the quality of labor, and sectoral analysis. Each country differs from each other in terms of sectors. The geopolitical position of the country leads to its positioning as an agricultural, industrial, or service country. The presence of these sectors creates separate employment opportunities in these sectors.

In this study, where workforce engagement is evaluated for the farming sector, service, and industrial sectors, which are important concepts for economic expansion, the results obtained provide an opportunity to evaluate the impact of workforce engagement on economic expansion by sector. The outcomes of the ARDL cointegration test conducted in Iraq indicate a long-run connection between workforce engagement in farming sector, manufacturing field and tertiary sector and economic expansion. According to the long-run coefficient outcomes, the coefficients of workforce engagement in farming sector, manufacturing field and tertiary sector are positive. This indicates that economic expansion is proportional to the increase in workforce engagement in these sectors. Specifically, it was observed that a 1% increase in workforce engagement in the agricultural sector led to a 1.77% increase in economic expansion. Similarly, increases in workforce engagement in the industrial and service sectors also positively affect economic expansion.

According to the outcomes of the Toda-Yamamoto causality analysis, there exists a unidirectional causal relationship from economic expansion to both the agricultural, industrial, and service sectors in Iraq. This relationship can be explained by the interaction among various sectors of the economy and

how this interaction supports economic growth. While the contributions of the farming sector, manufacturing field, and service sectors to economic growth may vary, it is observed that each sector positively contributes to growth. These results indicate that various sectors of the Iraqi economy are strongly interconnected and that economic growth is directly related to the increase in employment in these sectors.

Suggestions for future studies can be outlined as follows:

- Deepening sectoral analyses is crucial. The connection between workforce engagement in the farming sector, industry, and service sectors and economic growth can be examined in more detail. The contribution of each sector to economic expansion and the interactions between these sectors can be addressed more comprehensively.

- Focus can be placed on sectoral policy analyses. Policy recommendations aimed at increasing employment in the agriculture, industry, and service sectors can be developed. Special policy recommendations can be made for each sector, and the impact of these policies on economic expansion can be evaluated.

- A more detailed examination of socio-economic factors is important. Research can be conducted on the impact of factors such as education level, income distribution, and technological development on employment in the agriculture, industry, and service sectors, and their relationship with economic growth.

- Regional analyses can be conducted. It is important to examine the economic differences and sectoral structures between different regions of Iraq. Thus, the differences in the connection between employment and economic growth at the regional level can be identified, and regional policy recommendations can be developed accordingly.

- Applied policy assessments can be conducted. Applied studies can be carried out to evaluate the effectiveness of the proposed policy measures. Modeling studies supported by real-world data can clarify the feasibility and impact of the proposed policy recommendations. The implementation of these recommendations can help us better understand the relationship between employment in the agriculture, industry, and service sectors and economic growth and develop more effective policy recommendations in these areas.

REFERENCES

Aghion, P. and Howitt, P. (1992). A Model of Growth through Creative Destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.

- Ai, H., Hu, S., Li, K. and Shao, S. (2020). Environmental Regulation, Total Factor Productivity, and Enterprise Duration: Evidence from China. *Business Strategy and the Environment*, 29(6), 2284-2296.
- Aigheyisi, O. S. and Edore, J. O. (2021). Economic Growth and Employment in Nigerias's Services Sector. *Journal of Economics and Allied Research*, 6(1), 90-102.
- Alhawaish, A. K. (2014). Does the Service Sector Cause Economic Growth? Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Global Studies Journal*, 7(2), 1-6.
- Altun, Y. and İşleyen, Ş. (2019). Türkiye'de İktisadi Büyüme ile Sanayi Sektöründe İstihdam Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile Ekonometrik Analizi: 1991-2017. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 657-676.
- Bakari, S. and Mabrouki, M. (2018). The Impact of Agricultural Trade on Economic Growth in North Africa: Econometric Analysis by Static Gravity Model. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-14.
- Bölükbaş, M. (2019). Balkan Ülkelerinde İstihdam, İşsizlik ve Genç İşsizliği ile Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(3), 385-398.
- Chenery, H. B. (1960). Patterns of Industrial Growth. *American Economic Review*, 50(4), 624-654.
- Çelik, M. (2019). *G-8 Ülkelerinde ve Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Panel Veri Analizi* (Unpublished Master Thesis). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dada, E. (2018). Jobless growth In Nigeria: Determining Employment Intensive Sectors, *Journal of African Development*, 20(2), 69-78.
- Demir, Y. (2021a). Eğitim, Sağlık ve AR-GE Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi ile Belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1758-1770.
- Demir, Y. (2021b). Analyzing the Effect of Employment in the Agricultural and Industrial Sectors on Economic Growth with the ARDL Bounds Test. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, XI(1), 178-192.
- Demir, Y. and Gorur, C. (2020). OECD Ülkelerine Ait Çeşitli Enerji Tüketimleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Eşbütünlük Analizi ile İncelenmesi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 32, 15-33. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2020.32.0005>.

- Demir, Y., İşleyen, Ş. and Özen, K. (2023). Determining the Effect of Selected Energy Consumptions on Carbon Dioxide Emissions by ARDL Limit Test. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 59, 80 – 107.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Engle, R. and Granger, C. (1987) Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55, 251-276. <http://dx.doi.org/10.2307/1913236>.
- Eser, B. (2012). *Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017). *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 20(2).
- Göksu, S. (2022). Plastik Kart Harcamaları Hanehalkı Özel Tüketim Harcamaları Üzerinde Etkili mi? ARDL Yönteminden Ampirik Kanıtlar. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 847-875. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1106208>.
- Grossman, G. M. and Helpman, E. (1991). Quality Ladders in the Theory of Growth. *Review of Economic Studies*, 58(1), 43-61. DOI:10.2307/2298046.
- Gudeman, S. F. (1980). Physiocracy: A Natural Economics. *American Ethnologist*, 7(2), 240-258.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Hirschman A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Conn: Yale University Press.
- İşleyen, Ş., Altun, Y. and Görür, Ç. (2017). The Causality Relationship Between Interest Rate And Income With Investment In Usa: 1965-2016. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 146-163.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. [http://dx.doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](http://dx.doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3).

- Kaldor, N. (1966). *Causes of the Slow Rate of Economic Growth of the United Kingdom*. An Inaugural Lecture. London, Cambridge University Press, 5, U.K.
- Khan, A. D., Ahmed, S. S. and Ahmed, E. (2012). *Agriculture and Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan*. 2. International Multidisciplinary Conference towards Better Pakistan, (1-6). Pakistan.
- Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth*. Conn: Yale University Press.
- Lewis, W. A. (1954). *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. Oxford: Oxford University Press.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. New York: Harper and Row.
- Özçelik, Ö. and Göksu, S. (2020). CDS Primleri ve Enflasyon Oranının, Faiz Oranlarına Etkisi: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 69-78.
- Özen, K., İşleyen, Ş. and Görür, Ç. (2023). Investigation of the relationship between the use of selected energy types and agricultural area utilised by ardl bound test: the case of turkey. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16). 354-372.
- Özgün, F. (2023). Türkiye’de Hizmetler Sektörü İstihdamı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(1), 69-93.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Poonyth, D., Hassan, R., Kirsten, J. and Calcaterra, M. (2001). Is Agricultural Sector Growth a Precondition for Economic Growth? The Case of South Africa. *Agrekon*, 40(2), 269-279.
- Prebisch, R. (1962). The Economic Development of Latin America and its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7(1).
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of political Economy*, 98(5, Part 2), 71-102.

- Safdar, I., Maqsood, S. and Ullah, S. (2012). Impact of Agriculture Volatility on Economic Growth: A Case Study of Pakistan. *Journal Asian Development Study*, 1(2), 24-34.
- Sevüktekin, M. and Nargeleçekenler, M. (2005). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Seyfried, W. (2011). Examining the Relationship Between Employment and Economic Growth in the Ten Largest States. *Southwestern Economic Review*, 32, 13-24.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Szirmai, A. (2012). Industrialization as an Engine of Growth in Developing Countries, 1950-2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 23(4), 406-20.
- Szirmai, A. and Verspagen, B. (2015). Manufacturing and Economic Growth in Developing Countries: 1950-2005. *Structural Change and Economic Dynamics*, 34, 46-59.
- Şentürk, M. and Akbaş, Y. (2014). İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(34), 5820-5832.
- Tandrayen-Ragoobur, V. (2010). The Services Sector and Economic Growth in Mauritius. A Bounds Testing Approach to Cointegration. *University of Mauritius Research Journal*, 16, 313-331.
- Tecirli, F. (2022). *İnovasyon, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teori ve Uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timur, C. and Doğan, Z. (2015). İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 231-247.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tütüncü, A. and Zengin, H. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 1-16.
- Wong, D. W. and Li, Y. (2020). Spreading of COVID-19: Density matters. *Plos One*, 15(12), e0242398. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242398>.

World Bank, (2023). <https://data.worldbank.org/indicator>.

Yeh, J. C. and Liao, C. H. (2017). Impact of Population and Economic Growth on Carbon Emissions in Taiwan Using an Analytic Tool STIRPAT. *Sustainable Environment Research*, 27(1), 41-48. <https://doi.org/10.1016/j.serj.2016.10.001>.